

LANDSKAP TRÄDGÅRD JORDBRUK

Rapportserie

Vårdplan för Göholms park och trädgård

Boel Persson och Anna Jakobsson

Landskapsarkitektur, SLU Alnarp

Sveriges lantbruksuniversitet
Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap

Rapport 2011:14

ISSN 1654-5427

ISBN 978-91-86373-65-8

Alnarp 2011

LANDSKAP TRÄDGÅRD JORDBRUK

Rapportserie

Vårdplan för Göholms park och trädgård

Boel Persson och Anna Jakobsson

Landskapsarkitektur, SLU Alnarp

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap

Rapport 2011:14

ISSN 1654-5427

ISBN 978-91-86373-65-8

Alnarp 2011

Framsida: Göholms pergola år 1936. (Blekinge museum,
Nordiska museets kulturhistoriska undersökn. 1935-36, 275 Haf)

Förord

Under ett års tid har arbetet med *Vårdplan för Göholms park och trädgård* fört oss till majestätiska ekars landskap och Östersjöns strand, till blommande vitsippsfält och hassellundar, till vildsvinsböskade gräsmattor och tuggade idegranshäckar, till dignande vinrankor och överraskande kvittenträd, till nyfikna hästar i favoritfällorna och fulla arkivhyllor i Stockholm, Göteborg och i Göholms källare. I ett solbelyst rum intill köket i huvudbyggnaden och i Inspektorsbostadens samlingsrum har ljudet från tangentborden på våra bärbara datorer tidvis varit de enda ljud som hörts på det annars så tysta Göholm. Från Stina Werners arbetsrum har vi stått och blickat ut över Förgården och beundrat Pergolan från ovan. Längs Skogsrundan har vi mött spår av ett äldre beteslandskap och i den övriga parken och trädgården har vi upplevt närvaron av 1920- och 1930-talens trädgårdsideal.

Det har känts stort, viktigt och värdefullt att få arbeta med Göholms park och trädgård. Vårdplanen griper an dess historia, utformning, värden och målsättningar för anläggningens framtida bevarande. Det är med varm hand vi nu lämnar över Vårdplanen i händerna på Styrelsen för Stiftelsen Stina Werners Fond, med förhoppningen att den kommer ligga till grund för det ”långsamma skyndandet” med hanteringen av parken och trädgården på Göholm.

Till att börja med; tack Stiftelsen Stina Werners Fond, för det ekonomiska bidraget till vårdplanens förverkligande. Och tack hela styrelsen, för ert förtroende och ert stöd under arbetets gång.

Den som alltid funnits där och öppnat för oss, som sorterat och registrerat allt arkivmaterial på Göholm, som introducerat oss för trädgårdsmästaren Marcus Rosén och för Lennart Peter och Kerstin Lundquist från Sjöarps gymnasiesärskola, är Anna Sundberg från Skogssällskapet. Emellanåt har vi blivit livligt ”omsvansade” av Annas alla hundar, vilket har varit tacksamma avbrott i arbetet. Anna har svarat på oändligt många frågor vi har haft och hon har samtidigt ställt en massa frågor tillbaka, vilket verkligen fört oss framåt i arbetet. Hon har också korrekturläst hela vårt manus i dess slutskede. All din hjälp, Anna, har varit ovärderlig för arbetet.

Elin Hansson och Katharina Mohlin, vars föräldrar respektive farföräldrar bott och arbetat på Göholm, var vänliga nog att komma ut till gården under september 2010 och visade oss då dess park och trädgård ur sina egna, högst personliga, synvinklar. Elins mor, Maj-Britt Andersson, har piggt, glatt och vänligt svarat på frågor via telefon vid ett flertal tillfällen. Claudia Norberg visade oss vägen till Stina Werners badplats. Utan dessa fantastiska guidade rundturer och personliga berättelser skulle den historik som berättas i vårdplanen ha varit betydligt skralare. Det har märkts att ni uppskattat att berättelsen om Göholm satts på pränt, och ni är en mycket viktig del av denna berättelse. Stort tack för era fina bidrag!

Medlemmar i Johan Pukes släktförening har ivrigt påhejat vårt arbete och bidragit med viktigt arkivmaterial, tålmodiga svar på frågor via e-post och telefon samt korrekturläsning av texter. De har gett oss ett vänligt och välkomnade bemötande och vi fick till och med närvara vid föreningens årliga möte på Göholm i maj 2010. Ett hjärtligt tack går till er alla, och ett särskilt tack till föreningens ordförande Johan Edholm och medlemmarna Gunnar Nyman, Anne-Marie och Walter Sällberg, Jan-Eric Englund, Gunilla Forsberg och Bengt Svalander som vi i olika utsträckning varit i kontakt med efter årsmötet.

Johan Bergman på Skogssällskapet, Joakim Hemberg-Andersson och Niklas Peil på Skogsstyrelsen samt Åke Widgren på Länsstyrelsen i Blekinge län är personer som arbetar eller som tidigare arbetat med Göholm på olika sätt, och som hjälpt oss att få tag i material de tagit fram, eller ställt upp på intervjuer. Tack för det! Tack också trädgårdsmästare Marcus Rosén som uppmärksammade oss på de kvarstående sparrisplantorna på Göholm, och som dessutom visat ett stort intresse för vårdplanens färdigställande.

Ordföranden i styrelsen för Stiftelsen Stina Werners fond, Hans-Jöran Hildingsson, och ordinarie ledamot, Eva von Wachenfelt, har båda bidragit till arbetets fortskridande på olika sätt, inte minst genom glada tillrop och entusiastiska epostmeddelanden, men även genom respons på manuset i ett nästan färdigt skick. Tack ska ni ha.

Ett stort tack går också till personal på de arkiv vi besökt eller varit i kontakt med utöver Göholms gårdsarkiv; Brandförsäkringsverket, Riksarkivet och Krigsarkivet i Stockholm, Regionarkivet i Göteborg, Landsarkivet i Lund och Lantmäteriet i Gävle. Christer Albinsson på Blekinge museum, som hjälpt oss med såväl framplockning av material som kopiering och scanning, förtjänar ett särskilt omnämnande.

Flera kollegor har generöst bidragit med expertutlåtanden och/eller material som ännu inte publicerats. Tack Leif Andersson, Eva Gustavsson, Åsa Klintborg Ahlklo, Jenny Nord, Ingrid Sarlöv-Herlin, och Catharina Svala. Tack Lars GB Andersson, som hjälpt oss få tag i lantmäteriets historiska kartmaterial. Kjell Lundquist har under många år arbetat med historiska dokumentationer och vårdplaner för historiska parker och trädgårdar. Han har bidragit till att göra ämnet Trädgårdrestauration till en del av utbildningen för landskapsarkitekter och deltar ständigt i debatten kring parkernas, trädgårdarnas och landskapets bevarande och vård. Kjell har inspirerat oss, undervisat oss och uppmuntrat oss under hela arbetet.

Massor av tack går också till Catharina Nolin, som kastade lite ljus på den för oss okända firman Jansson & Hallström i Stockholm och till landskapsarkitekt John Dormling i Stockholm som utan någon som helst förberedelse svarade på frågor om Jansson & Hallström via telefon.

Sist, men verkligen inte minst; Karin och Malte Persson, om ni inte bidragit med god mat och husrum hos er i Bökenäs, skulle besöken på Göholm blivit färre, kortare och mindre intensiva. Ni är guld värda!

Boel Persson och Anna Jakobsson

Alnarp, den 26 april 2011

Innehållsförteckning

Sammanfattning.....	15
Summary.....	17
1. Inledning.....	19
Bakgrund.....	19
Allmänt om Göholm och Göhalvön.....	19
Skydd för Göholm och Göhalvön.....	20
Tidigare dokumentationer och andra pågående projekt.....	21
Vårdplanens bakgrund.....	23
Mål och syfte.....	23
Material och metod.....	23
Avgränsningar.....	24
2. Inventering av Göholms park och trädgård april-okt 2010.....	26
Växtlista.....	26
Inventering Område 3, Mangårdsbyggnadens närområde.....	29
Inventering Område 4, Nyttoträdgården.....	31
3. Historisk översikt.....	33
Ägarlängd.....	33
Kartmaterial - en översikt.....	34
Parkens och trädgårdens historia - en översikt.....	36
1790-tal.....	36
Tidigt 1800-tal.....	39
Sent 1800-tal.....	41
1920-tal.....	43
1960-tal.....	48
Parkens och trädgårdens historia - utifrån de olika ägarna.....	50
1600-talet: Familjen Bielke och Kronan.....	50
1700-talet: Fam. Adlersten, Siöstierna, Lillienanckar och Crusebjörn.....	52
Åren 1790-1816: Johan Puke och Cristiana Charlotta Giertta.....	56
Åren 1816-1860: Christiana Charlotta Giertta och hennes döttrar.....	59
Åren 1860-1886: Edla Göthilda Puke och Johan Ludvig Kruse.....	62
Åren 1886-1915: Ludvig Magnus Kruse och Anna Lilienberg.....	63
Åren 1917-1947: August Werner samt August Werners sterbhus.....	65
Åren 1947-2003: Stina Werner.....	71

4. Nuvarande ägarförhållanden, förvaltning och skötsel.....	74
Gården med tillhörande park, trädgård och byggnader.....	74
Gravkapellet.....	74
Jordbruket.....	75
Skogen.....	75
Jakten.....	75
Naturreservatet.....	75
5. Värdeanalys för Göholm som helhet.....	76
Historiska och kulturhistoriska värden.....	76
Arkitektoniska och konstnärliga värden.....	78
Rekreativa värden.....	79
Naturvärden.....	80
6. Målsättningar, riktlinjer och åtgärdsförslag för Göholm som helhet.	82
Den varierade upplevelsen i Park – trädgård – odling – betesmark – skog – naturreservat – hav.....	82
Omgivande områden – kontakt, relation, påverkan.....	84
Ny-/omplantering, rekonstruktion av vegetation och uppodling.....	86
Alléer.....	88
Belysning.....	90
Byggnader.....	91
Ekarna och de stora, gamla träden.....	93
Entréer.....	95
Gångstigar.....	98
Klippta häckar.....	100
Murar.....	102
Parkmöbler och dekorationer.....	106
Siktlinjer och utsikter.....	108
Skyltning/information.....	110
Skötsel och förvaltning.....	112
Åtgärdsprioritering - ”akutlista”.....	115
7. Enskilda Områden.....	116
Områdesöversikt.....	116
Område 1. Inkörsporten, Allén och Kruet/Grindstugan.....	118
Beskrivning.....	118
Historik.....	120
Värdeanalys.....	125
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	126

Område 2. Arbetarbostaden och Kruabacken.....	127
Beskrivning.....	127
Historik.....	128
Värdeanalys.....	129
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	129
 Område 3. Mangårdsbyggnadens närområde.....	130
Kartöverlägg, trädgårdens utvidgning 1798-1919.....	130
Delområdesöversikt.....	131
Byggnadsanalys.....	132
Delområde 3A. Rävagraven.....	134
Beskrivning.....	134
Historik.....	136
Värdeanalys.....	136
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	137
Delområde 3B. Inspektorsbostället och Chaufförsbostaden.....	138
Beskrivning.....	138
Historik.....	141
Värdeanalys.....	143
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	144
Delområde 3C. Gamla ladugårdsområdet.....	145
Beskrivning.....	145
Historik.....	146
Värdeanalys.....	147
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	147
Delområde 3D. Kvarn-/pulkabacken och Brygghuset.....	148
Beskrivning.....	148
Historik.....	150
Värdeanalys.....	152
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	153
Delområde 3E. Förgården och Strykkammaren.....	154
Beskrivning.....	154
Historik.....	158
Värdeanalys.....	170
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	171
Delområde 3F. Gullregnsslänten.....	173
Beskrivning.....	173
Historik.....	176
Värdeanalys.....	178
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	180

Delområde 3G. Gränsen mot Favoritfällorna.....	181
Beskrivning.....	181
Historik.....	183
Värdeanalys.....	184
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	184
Delområde 3H. Pergolan och Bersån.....	185
Beskrivning.....	185
Historik.....	186
Värdeanalys.....	196
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	197
Delområde 3I. Flaggstångskullen.....	198
Beskrivning.....	198
Historik.....	200
Värdeanalys.....	202
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	203
Delområde 3J. Idegransrektangeln.....	204
Beskrivning.....	204
Historik.....	205
Värdeanalys.....	210
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	210
Delområde 3K. Mattpiskplatsen.....	211
Beskrivning.....	211
Historik.....	212
Värdeanalys.....	213
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	213
Delområde 3L. Urnområdet.....	214
Beskrivning.....	214
Historik.....	216
Värdeanalys.....	218
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	219
 Område 4. Nyttoträdgården.....	 220
Beskrivning.....	221
Historik.....	224
Värdeanalys.....	229
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	229
 Område 5. Stenhagen/Parken/Skogsrundan.....	 230
Delområdesöversikt.....	230
Beskrivning.....	231
Historik.....	232
Värdeanalys.....	238
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	239

Delområde 5A. Tennisplanen.....	240
Beskrivning.....	240
Historik.....	240
Värdeanalys.....	242
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	242
Delområde 5B. Lilla Bokskogen.....	243
Beskrivning.....	243
Historik.....	243
Värdeanalys.....	244
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	244
Delområde 5C. Lilla Beteshagen.....	245
Beskrivning.....	245
Historik.....	245
Värdeanalys.....	246
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	246
Delområde 5D. Gläntan.....	247
Beskrivning.....	247
Historik.....	248
Värdeanalys.....	248
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	248
Delområde 5E. Ruinområdet.....	249
Beskrivning.....	249
Historik.....	249
Värdeanalys.....	249
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	250
Delområde 5F. Avenboksgränsen.....	251
Beskrivning.....	251
Historik.....	251
Värdeanalys.....	252
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	252
Delområde 5G. Södra gränsen mot Favoritfällorna.....	253
Beskrivning.....	253
Historik.....	253
Värdeanalys.....	254
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	254
Delområde 5H. Mittpunkten.....	255
Beskrivning.....	255
Historik.....	255
Värdeanalys.....	256
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	256
Delområde 5I. Korsningen.....	257
Beskrivning.....	257

Historik.....	257
Värdeanalys.....	258
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	258
Delområde 5J. Sydöstra Skogsgränsen.....	259
Beskrivning.....	259
Historik.....	259
Värdeanalys.....	260
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	261
Delområde 5K. Ekskogen.....	262
Beskrivning.....	262
Historik.....	263
Värdeanalys.....	263
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	263
Delområde 5L. Granskogen.....	264
Beskrivning.....	264
Historik.....	264
Värdeanalys.....	265
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	265
Delområde 5M. Tallskogen.....	266
Beskrivning.....	266
Historik.....	266
Värdeanalys.....	266
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	266
 Område 6. Gravkapellet.....	 267
Beskrivning.....	267
Historik.....	268
Värdeanalys.....	276
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	277
 Område 7. Badplatsen.....	 278
Beskrivning.....	278
Historik.....	279
Värdeanalys.....	280
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	280
 Område 8. Pumphuset.....	 281
Beskrivning.....	281
Historik.....	283
Värdeanalys.....	284
Målsättningar och åtgärdsförslag.....	284

8. Avslutande reflektioner.....	285
9. Källor och litteratur.....	287
Otryckta källor.....	287
Muntliga källor och kontakt via e-post.....	287
Arkiv.....	288
Opublicerade uppsatser och rapporter.....	292
Digitala databaser och internetbaserat material.....	293
Tryckta källor och litteratur.....	294
10. Bilagor	
1. Trädgårdsmästare/trädgårdsdrängar/trädgårdsarrendatorer - 1800-tal	
2. Genomgången litteratur (som inte används i vårdplanen)	
3. Kartöverlägg inventering 2010/brandförsäkringshandling 1798	
4. Kartöverlägg inventering 2010/O.E. Ödmans karta 1849	
5. Kartöverlägg inventering 2010/Häradsekonomiska kartan 1914-19	
6. Kartöverlägg inventering 2010/Jansson & Hallströms förslag 1919	

Sammanfattning

Göholm ligger på Göhalvön i Blekinge, några kilometer sydost om Ronneby. Större delen av egendomen ingår sedan år 2008 i Naturreservatet Gö, som förvaltas av länsstyrelsen. Egendomen ägs av Stiftelsen Stina Werners Fond, och de delar av Göholm som inte ligger i naturreservatet förvaltas av Stiftelsen Skogssällskapet respektive Johan Pukes släktförening.

I *Vårdplan för Göholms park och trädgård* behandlas Göholms gårdsmiljö, och i huvudsak områden som ligger utanför naturreservatet. Vårdplanens huvudsyfte är att utgöra ett kunskapsunderlag och en bevarandestrategi för Göholms park och trädgårds långsiktiga bevarande och utveckling. Vårdplanen har tagits fram enligt ett arbetssätt som utarbetats vid Område Landskapsarkitektur, SLU Alnarp. Metoden ingår i forskningsarbete kring bevarande av historiska trädgårdsanläggningar.

Vårdplanen innehåller en historisk beskrivning och en dokumentation av dagens anläggning, som utförts genom bland annat arkivarbete, litteraturstudier, historiska landskapsanalyser, återfotografering, intervjuer och en övergripande fältinventering. Med utgångspunkt från dokumentationen analyseras anläggningens värden och därefter formuleras riktlinjer, målsättningar och åtgärdsförslag, såväl övergripande för hela anläggningen som mer detaljerade för enskilda delområden. I en ”akutlista” beskrivs vilka åtgärder som bör prioriteras i nuläget.

Parken och trädgården vid Göholm anlades till stora delar under 1920-talet, efter ett förslag från den Stockholmsbaserade firman Jansson & Hallström år 1919. Förslaget togs fram på uppdrag av den nyblivne ägaren August Werner från Göteborg och hans hustru Sonja. Av stor betydelse för gårdens utveckling var också perioden omkring år 1800 då generalamiral Johan Puke och hans hustru Christiana ägde gården. I anläggningen finns spår från denna period, bland annat i mangårdsbyggnaden som uppfördes år 1799. Personer som på olika sätt påverkat anläggningen, utöver Johan Puke och August Werner, är Johan Ludvig Kruse, distriktsläkare som under en period var verksam vid Ronneby brunn, och hans son Ludvig Magnus Kruse som var en förgrundsgestalt inom Hushållningssällskapet i Blekinge under 1800-talets andra hälft.

Stina Werner tog över ansvaret för Göholm och lantbruket efter faderns död år 1944. Hon placerade före sin egen bortgång, år 2003, egendomen i Stiftelsen Stina Werners fond, vars ändamål är att främja vetenskaplig forskning och utbildning inom skogsbruk, jordbruk samt naturvård. Idag utgör egendomen, inklusive gårdsmiljön, undervisningsmiljö för två gymnasieskolor; Naturbruksgymnasiet i Bräkne-Hoby och Sjöarps gymnasiesärskola. Flera forskningsprojekt vid SLU Alnarp bedrivs med Göholm som utgångspunkt och med finansiering från Stiftelsen Stina Werners fond.

Bland de centrala områdena i Göholms park- och trädgårdsanläggning kan nämnas Pergolan och Bersån väster om mangårdsbyggnaden, Förgården med dess hippodromformade gräsyta norr om mangårdsbyggnaden samt ytan söder om byggnaden, här kallad Idegransrektangeln, vilken kantas av idegranshäckar. Dessa områden anlades i enlighet med Jansson & Hallströms förslag från år 1919 och de stora dragen i utformningen är fortfarande tydliga, även om huvuddelen av växtligheten i form av exempelvis rosor och klippta häckar, buxbomsklot och -kuber tagits bort. Jansson & Hallströms förslag för trädgården vid Göholm fångade upp flera karaktärsskapande element i det trädgårdsformspråk med starka influenser från Englands Arts- and Crafts-rörelse som var modernt i Sverige under 1910- och 1920-talen. Sannolikt influerades de även av tyska stilideal.

Med utgångspunkt från husets form och placering föreslog Jansson & Hallström en anläggning med flera separata och symmetriska trädgårdsrum, ombonade och strikt avgränsade från omgivningen på samma gång som de hade tydliga kopplingar till det omgivande landskapet genom utsikter och siktlinjer.

På Göholm finns en tradition av att vårda och bevara ekar och andra ädellövträd, och eken är ett karaktärsträd för egendomen Göholm som helhet. I gårdsmiljön växer flera pampiga bredkroniga ekar. Stenmurarna från 1800-talets mitt respektive 1920-talet är andra utmärkande inslag. Centralt för upplevelsen av anläggningen idag är också Inkörsporten, uppförd på 1920-talet, och allén från norr, med anor från 1700-talet, som leder fram till gården. I beteshagen ”Stenhagen” söder om mangårdsbyggnaden utvidgades parkanläggningen på 1920-talet genom en promenadslinga som kom att användas för såväl promenader som ridning fram till omkring år 1970. Johan Pukes gravkapell från år 1817, som ligger ett litet stycke från själva gårdsmiljön, används än idag som gravplats för Pukes ättlingar.

Göholms park- och trädgårdsanläggning har under den tidperiod som vi har god kännedom om, det vill säga från sent 1700-tal fram till idag, huvudsakligen följt modet inom trädgårdskonsten på det sätt som var vanligt vid mindre herrgårdar. Den äldre anläggningen med raka gångar och kvarter omformades under slutet av 1800-talet och gavs mer organiska former än den tidigare haft. Vid större gårdar var det vanligt att placera en helt ny anläggning vid sidan om den gamla under 1700-talet, men så gjordes inte på Göholm. En särskilt utmärkande inslag i Göholms anläggning är emellertid Nyttoträdgården, som vid 1800-talets mitt hade ett stjärnmönster som är ovanligt för just nyttoträdgårdar.

I vårdplanens värdeanalys framgår hur en park- och trädgårdsanläggnings värden kan sammanfalla; det som har ett historiskt och kulturhistoriskt värde är inte sällan värdefullt även ur arkitektonisk och konstnärlig synvinkel samtidigt som det kan ha ett högt naturvärde. Tydliga exempel på detta i Göholms gårdsmiljö är de stora gamla lövträden, stenmurarna, samt allén från slutet av 1700-talet, som inkorporerats i 1920-talsanläggningen. Alla dessa exempel har historiska värden såväl som konstnärliga värden och naturvärden.

Göholms gårdsmiljö utgör ett koncentrat av det som kännetecknar hela egendomen Göholm; de mäktiga ädellövträden, betesmarkerna, närheten till havet, stenmurarna och berget som går i dagen, men här finns alltså även tydliga spår efter 1920-talets trädgårdsanläggning i Arts- and Craftsanda med symmetriska trädgårdsrum. Denna kombination och spänningen karaktärerna emellan, liksom den variation i landskapet och gårdsmiljön som kombinationen skapar, utgör ett av park- och trädgårdsanläggningens stora värden som helhet.

Vårdplanens områden och delområden bör i princip prioriteras ”inifrån och ut” när det gäller bevarande-, vård- och skötselinsatser. Detta innebär att entréområdena och de områden som ligger närmast huset; Förgården, Pergolan och Bersån samt Idegransrektangeln, bör ha högst prioritet.

Det viktigaste åtgärdsförslaget är att en detaljerad skötselplan för Göholms park och trädgård ska tas fram. I en sådan kommer målsättningarna att omsättas i konkreta skötselåtgärder som gör att både enskilda värdefulla parkbyggnadselement som allén, pergolan och ekarna, och anläggningens variation som helhet, kan tas tillvara.

Summary

Göholm is an estate in Blekinge, a few kilometers southeast of Ronneby. The main part of the estate consists of the nature reserve Gö which is administered by the County Administrative Board of Blekinge. The estate is owned by the foundation "Stina Werners fond", and the parts of the estate which are outside the nature reserve are administered by Stiftelsen Skogssällskapet and Johan Pukes släktförening. The conservation plan for Göholm's park and garden, *Vårdplan för Göholms park och trädgård*, deals mainly with areas close to the main building. The main purpose of the conservation plan is to form a strategy for the long-term conservation and development of the park and gardens at Göholm.

The conservation plan contains a documentation of the history of Göholm's park and garden, and also a documentation of the park and garden today. This part of the conservation plan has been carried out through archive studies and literature studies, interviews and an inventory of trees, bushes, perennials and bulbs, carried out throughout a whole growing season (march-oct). With the documentation as a starting-point the values have been analyzed and described and thereafter guidelines, aims and action proposals have been formulated.

An important period in the history of Göholm was the late 1700s and early 1800s when major-general Johan Puke owned the estate. Today's visitors see the park and garden of Göholm as it was laid out during the 1920s, following a plan made by Jansson & Hallström in 1919. At that time the owner was August Werner, a wholesale retailer from Gothenburg. The firm Jansson & Hallström from Stockholm was one of the leading garden architect firms of its time, but the firm has not yet been documented, and few people know anything about them. They seem to have been influenced both by England and the Arts- and Crafts movement and by German ideals of style. Their proposal for Göholm from 1919 is an example of an up-to-date Swedish garden plan from around 1920. Around the main building several symmetrical garden rooms were laid out, with topiaries, lots of roses and a pergola. These "rooms" were well-groomed and well marked off from the surroundings at the same time as there were vistas towards the surrounding landscape.

The way the park and garden of Göholm has changed since the late 1700s is rather typical of small Swedish manors. What protrudes, apart from the garden of the 1920s, is the orchard which is no longer there but which was shaped like a star during the 1800s, an uncommon pattern for a Swedish orchard. Orchards were commonly divided into squares. The park and garden of Göholm is a concentrate of the features that form and characterize the estate Göholm; the majestic broad-leaved deciduous trees, the pastureland, the presence of the Baltic sea and the stone walls, but also the imprint of the garden of the 1920s with symmetrical garden rooms. The combination of all these characters is one of the great values of Göholm as a whole.

The most important action proposal of the conservation plan is that a detailed management plan should be written for the park and garden. In a management plan the guidelines and aims will be transformed into hands-on management proposals which will be useful for the every-day handling of Göholm's park and garden.

1. Inledning

Bakgrund

Allmänt om Göholm och Göhalvön

Göholms herrgård ligger på Göhalvön ungefär 7 km sydost om Ronneby i Blekinge (figur 1 & 2). Själva gårdsmiljön, med mangårdsbyggnad och ekonomibyggnader, ligger där Göhalvön ansluter till fastlandet, medan egendomen breder ut sig över halvön. Egendomens totala landareal är ca 683 ha varav drygt 400 ha är skogsmark. Åker och bete utgör ca 137 ha och resterande landareal består av berg, mossmark och ”övrig mark”.¹ Merparten av Göholms skogar utgörs av ekdominerad ädellövskog, men det finns också ett varierande inslag av andra ädellövträd, främst ask, lind, lönn, bok, fågelbär och alm. På några ställen förekommer bok och ask i stora bestånd, till exempel på västra sidan av Bredasund där träden har en genomsnittsalder på 120 år.²

De äldsta spåren efter människor på Göhalvön härrör troligen från jägar- och fiskarbosättningar från yngre stenåldern (4100-1700 f. Kr.) Dessa fynd har gjorts vid Nötanabben och Byrum på norra delen av Göhalvön, där det även finns ett gravfält från yngre järnåldern och en koleragravplats från mitten av 1800-talet.³ Pollenanalyser från Bredasund indikerar mänsklig påverkan på vegetationen under hela den Subatlantiska perioden (från järnåldern till idag).⁴ Göholm uppgavs vara en av Blekinges kulturella sevärdheter i en skrift från Länsstyrelsen år 1986, men det poängterades att biltrafik inte var tillåten innanför grindstolparna till den allé som leder fram till gården.⁵ Göholms gårdsmiljö har aldrig varit öppen för allmänheten, utan gården har varit en privat bostad som sedan år 1917 ägts av familjen Werner och från år 2003 av Stiftelsen Stina Werners fond.

Figur 1. Blekinge, med landskapets städer och största vägar. Strax sydost om Ronneby ligger Kuggebodahalvön och Göhalvön, som i bilden markerats med en svart ram. (Boel Persson, 2011-02-03, underlag: Lantmäteriet, Vägkartan, 2011)

Figur 2. Bilden visar Kuggebodahalvön, på vars västra sida Göhalvön ligger. Den gröna streckade linjen visar Naturreservatet Gö, som omfattar huvuddelen av Göholms ägor. Själva gården, här markerad med en punkt, ligger utanför naturreservatet. (Boel Persson, 2011-02-03, underlag: Lantmäteriet, Vägkartan, 2011)

1 Stiftelsen Stina Werners fond [online], 2010-11-17.

2 Länsstyrelsen i Blekinge län, *Bildande av naturreservatet Gö i Ronneby kommun*, 2008, sid. 3.

3 *Nötanabben, Byrum, Sevärt i Ronneby*, odat.; Persson, 1976.

4 Länsstyrelsen i Blekinge län, *Skötselplan för naturreservatet Gö, Ronneby kommun*, 2009, sid. 7.

5 Eriksson et. al., 1986, sid. 98.

Skydd för Göholm och Göhalvön

År 2008 bildades naturreservatet Gö som omfattar huvuddelen av Göholms ägor (figur 2). Naturreservatet bildades för att området ur naturvårdssynpunkt är ett av de värdefullaste i Blekinge, med få motsvarigheter i landet.⁶ Naturreservatet Gö har en total areal på 1940 ha (ca 1440 ha vatten och ca 500 ha land) och innehåller goda biotoper för flera skyddsvärda arter, till exempel ovanliga lavararter. De biologiska värdena är till stor del knutna till områdets ädellövskogar, ekhagmarker och sumpskogar, men även till marina miljöer som undervattensklippor och skyddade grunda vikar med mjukbotten.⁷ Naturreservatets syften är att bevara biologisk mångfald på land och i marin miljö, att återställa och nyskapa värdefulla naturmiljöer, att med beaktande av naturvärdena vårda värdefulla kulturhistoriska lämningar samt att tillgodose behovet av ett attraktivt område för friluftslivet.

Två områden inom naturreservatet Gö, Gömarken och Gö bokskog, totalt ca 130 ha, är av gemenskapsintresse enligt habitatdirektivet i EU:s ekologiska nätverk Natura 2000⁸. Skogsstyrelsen har klassat 225 ha som nyckelbiotoper⁹, vilket utgör 45 % av reservatets landareal. På grund av den stora arealen värdefull natur och de relativt stora populationerna av skyddsvärda arter finns det goda förutsättningar att långsiktigt bevara flera av dessa arter i livskraftiga bestånd inom området.¹⁰ En skötselplan för naturreservatet togs fram år 2009.¹¹

Själva gården och dess närmaste omgivning ingår inte i naturreservatet Gö, men även i gårdsmiljön finns områden som har klassats som nyckelbiotoper av Skogsstyrelsen.¹² Gårdsmiljön ingår i ett område som pekats ut som riksintresse¹³ för naturvården och som omfattas av skydd för landskapsbilden¹⁴. Göhalvön ingår dessutom i Biosfärkandidatområdet¹⁵ Blekinge Arkipelag, som UNESCO ska fatta beslut om under våren 2011¹⁶.

6 Länsstyrelsen i Blekinge län, *Bildande av naturreservatet Gö i Ronneby kommun*, 2008, sid. 4 och Hinderson, 2008-10-21, sid. 8A-9A.

7 Länsstyrelsen i Blekinge län, *Skötselplan för naturreservatet Gö*, 2009, sid. 80.

8 Syftet med Natura 2000 är att bidra till bevarandet av den biologiska mångfalden inom gemenskapen genom att alla länderna behöver ta ett ansvar för att säkra sin del av det gemensamma arv som naturen är. ”Precis som för luftföroreningar känner fåglar, vattendrag och annan biologisk mångfald inte gränser mellan länder”. *Natura 2000 i Sverige*, 2003, sid. 8.

9 Nyckelbiotoper är skogsområden med mycket höga naturvärden. Dessa områden har egenskaper som gör att de är viktiga för att hotade eller missgynnade arter i skogen ska ha möjlighet att överleva. Skogsstyrelsen [online], om nyckelbiotoper, 2010-12-03.

10 Länsstyrelsen i Blekinge län, *Bildande av naturreservatet Gö i Ronneby kommun*, 2008, sid. 1-4.

11 Länsstyrelsen i Blekinge län, *Skötselplan för naturreservatet Gö, Ronneby kommun*, 2009.

12 Skogsstyrelsen [online], om ”Skogens pärlor”, 2010-12-03.

13 Områden som är av nationell betydelse för en rad vitala samhällsintressen kan pekas ut som områden av riksintresse för just dessa ändamål och ska skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada deras värden eller möjligheterna att använda dem för avsett ändamål. Naturvårdsverket har ansvar för att redovisa områden som bedöms vara av riksintresse för naturvård och friluftsliv. För kulturmiljöområden svarar Riksantikvarieämbetet. *Riksintresse för naturvård och friluftsliv*, 2005, sid. 12-13.

14 Landskapsbildsskyddet infördes innan begreppet riksintresse fanns för att på ett enklare sätt än genom reservatsbildning kunna skydda stora områden från större påverkan eller förändring. Det var framförallt de visuella upplevelsevärdena i landskapet som man önskade skydda. Begreppet finns inte i den nu gällande miljöbalken, men bestämmelserna gäller fortfarande i de berörda områdena (lag 98:811 om införande av miljöbalken). Det är inte möjligt att ändra föreskrifterna i ett beslut eller fatta nya beslut om landskapsbildsskydd. Länsstyrelsen Skåne [online], om landskapsbildsskydd, 2010-12-03.

15 Biosfärområden är modellområden där syftet är att naturen, den biologiska mångfalden och kulturarvet bevaras. Samtidigt ska social och ekonomisk utveckling med lokal förankring gynnas. Länsstyrelsen i Blekinge län, *Biosfärkandidatområde Blekinge Arkipelag, Verksamhetsberättelse år 2009*, sid. 4.

16 Länsstyrelsen i Blekinge län, *Biosfärkandidatområde Blekinge Arkipelag, Verksamhetsberättelse år 2009*, sid. 5.

Tidigare dokumentationer och andra pågående projekt

Vid några tidigare tillfällen har mer omfattande dokumentationer av gården och/eller dess historia gjorts. Åren 1935-37 genomförde Nordiska museet en kulturhistorisk undersökning av flera gårdar, bland vilka Göholm ingick¹⁷. Det dåvarande utseendet dokumenterades då med hjälp av en uppmätning samt fotografering, och det gjordes även en genomgång av historiken, främst utifrån brandförsäkringshandlingar. År 1946 skrev R. Odencrants, som då arbetade på Blekinge museum, om ”Göholm och dess ägare efter 1658”¹⁸. Vid samma tid tog han ett antal fotografier som finns bevarade på Blekinge museum. Artikeln i *Blekingeboken*, som inte enbart behandlar de tidigare ägarna utan även gårdens utseende och utveckling, baserades delvis på Nordiska museets undersökning men även på ”studier av lätt tillgänglig litteratur”¹⁹. År 1966 skrev Alf Nyman en liknande artikel i *Blekingeboken*²⁰. Nymans artikel kompletterar Odencrants eftersom den bygger på ytterligare uppgifter från arkivmaterial. Ett par år senare, 1968, utkom ett kapitel om Göholm i *Svenska slott och herresäten*²¹, men därefter dröjde det närmare 40 år innan nästa dokumentation av gårdsmiljön genomfördes. Gårdsmiljön behandlades inte i kulturminnesvårdsprogrammet för Blekinge län från år 1983.²² År 2005 gjorde Maria Åkesson examensarbetet *Göholms grönytor*, som ger en översiktlig bild av Göholms grönområdets historia, nutid och framtid²³. Även detta arbete bygger mycket på Nordiska museets inventering från 1930-talet, men i arbetet finns dessutom en dokumentation av anläggningen så som den såg ut år 2005. Syftet med Åkessons arbete var att utgöra en ”akut åtgärdsplan för parken, skötselplan för trädgården och skötselplan för nyttoträdgården”²⁴.

Under senare decennier har studierna av Göholm gått åt två skilda håll. Å ena sidan har gårdens historia alltmer kommit att berättas utifrån enskilda ägare. Hans Norman och Erik Wallström gav år 2008 ut boken *Johan Puke. Skeppsgossen som blev generalamiral och statsråd 1751-1816*, i vilken författarna relaterar Pukes liv och karriär till de fysiska platser, bland dessa Göholm, där han bodde och tillbringade sin lediga tid. Ett pågående projekt vid SLU Alnarp, finansierat av Stina Werners fond, syftar till att sätta in Göholm och Stina Werner i ett större sammanhang.²⁵

Det större landskapet kring Göholm, och dess naturvärden, har dokumenterats väl under de senaste 20 åren.²⁶ Åke Widgren författade skriften *Göholms naturvärden och markhistoria* år 1990, en rapport som sammanfattades i *Blekinges Natur* samma år.²⁷ Ungefär samtidigt inventerade Christer Bergendorff Göholms fjärlsfauna.²⁸ År 2009 medverkade Widgren som författare till skötselplanen för naturreservatet Gö. I skötselplanen behandlas kulturhistoriska värden, men fokus ligger på naturvärden.²⁹

17 Hellner, 1937, sid. 170 samt Blekinge museum, *Nordiska museets kulturhistoriska undersökning*, 1935-36.

18 Odencrants, 1946, sid. 39-62.

19 Odencrants, 1946, sid. 62.

20 Nyman, 1966, sid. 100-143.

21 Martelius, 1968, sid. 309-319.

22 *Kulturminnesvårdsprogram för Blekinge län*, 1983.

23 Åkesson, 2005, sid. 2.

24 Åkesson, 2005, sid. 2.

25 Svala, 2010, sid. 2.

26 Se t. ex. *Blekinges skogar - biologisk mångfald samt urval och skötsel av skogsreservat*, sid. 16, 25, 31-34, 53-55, 61, 71, 87, 89.

27 Widgren, 1990a; Widgren, 1990b.

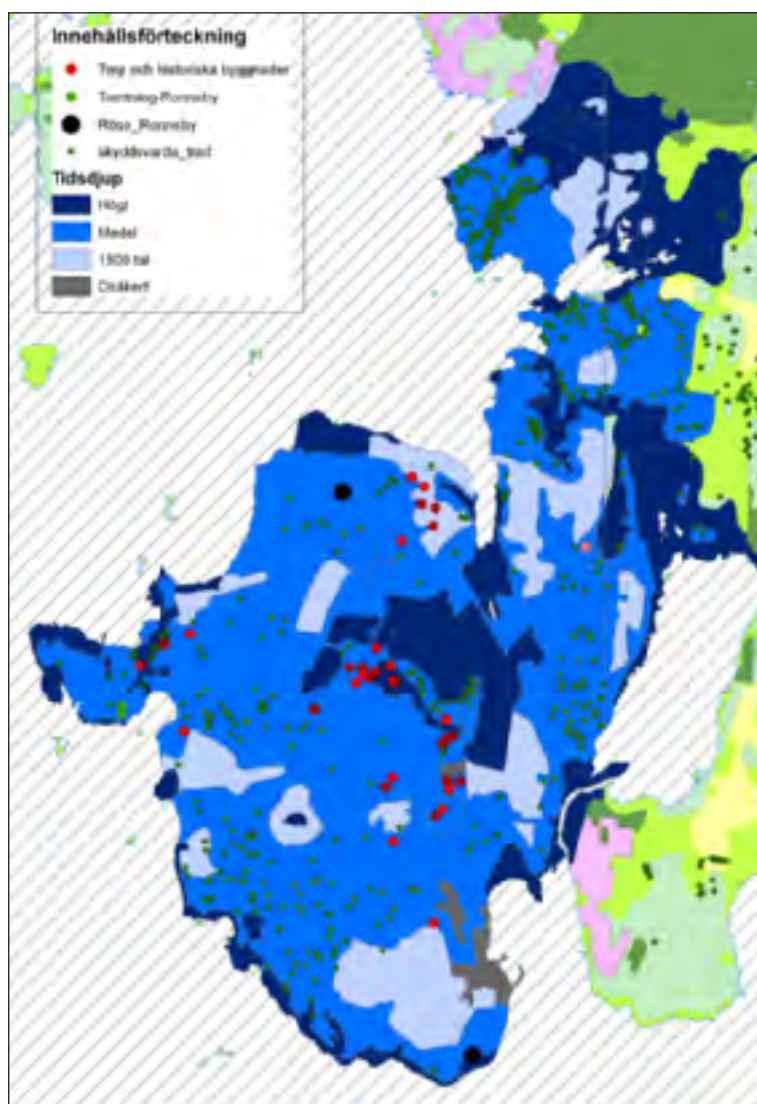
28 Bergendorff, 1991.

29 Länsstyrelsen i Blekinge län, *Skötselplan för naturreservatet Gö, Ronneby kommun*, 2009.

Vid Sveriges Lantbruksuniversitet pågår projektet *Bete ur ett mångbruks och hållbarhetsperspektiv; betesdjur, beteseffekter, landskap och människor* med finansiering från Stina Werners fond och under ledning av Agr Dr och landskapsarkitekt Ingrid Sarlöv Herlin.³⁰ I projektet används Göholm som referensområde för att diskutera skötseln av betesmark, och resultatet av arbetet är tänkt att kunna användas som underlag för skötsel på Göholm.

Göhalvön är dessutom föremål för ett pågående FoMA³¹-projekt vid SLU Alnarp, vars syfte bland annat är att studera hur historisk landskapskaraktärisering kan överbrygga sektorsindelningen mellan intressena natur och kultur. Fil Dr och arkeolog Jenny Nord och Agr Dr och landskapsarkitekt Ingrid Sarlöv-Herlin vill i projektet visa att man genom att tänka utanför begreppen natur och kultur och istället fokusera på de funktioner som skapat bevarandevärda strukturer och element kan tydliggöra bakomliggande förändringsprocesser. Underlag till studien utgörs framför allt av information i skötselplanen för naturreservatet Gö, häradsekonomiska kartan, gamla ekonomiska kartan och dagens terrängkarta och kommunkarta, tillsammans med RAÄ:s fornminnesinventering och Länsstyrelsens inventering av värdefulla träd.³²

Den analyskarta (figur 3) som tagits fram med utgångspunkt från dessakartor och dokument beskriver förändringsprocesser och tidsdjupet i landskapet utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv, vilket enligt Nord & Sarlöv-Herlin är en viktig utgångspunkt för att förstå de effekter som eventuella förändringar i skötseln kan få. Nord & Sarlöv-Herlin menar bland annat att det starka fokus naturreservatets skötselplan har på biologiska värden gör att sammanhangen och processerna som ligger bakom skapandet av värdefulla miljöer riskerar att komma i skymundan.³³

Figur 3. Mörkblå ytor har haft samma funktion under längst tid. Göholms gård ligger strax utanför bilden till höger. (Nord & Sarlöv-Herlin, in press, sid. 4.)

30 Sarlöv Herlin, 2008, sid. 2.

31 FoMA står för fortlöpande miljöanalys och handlar om att följa och analysera utvecklingen av de naturresurser som är en förutsättning för jord- och skogsbruk och därtill anknutna näringar. SLU [online], om FoMA, 2011-03-02.

32 Nord & Sarlöv-Herlin, in press, sid. 1 & 5.

33 Nord & Sarlöv-Herlin, in press, sid. 5.

Vårdplanens bakgrund

År 2009 beslutade styrelsen för Stiftelsen Stina Werners fond att det fanns behov av tydligare riktlinjer för den framtida hanteringen av Göholms park och trädgård, och därför kontaktades Fil Dr Anna Jakobsson vid Område Landskapsarkitektur, SLU Alnarp, för att ta fram denna vårdplan. SSWF har finansierat arbetet som pågått mellan april 2010 och mars 2011, totalt ca 7 månaders arbetstid. Anna Jakobsson har under många år arbetat med Ronneby Brunnspark³⁴, som ligger några kilometer från Göholm, samt med undervisning inom ämnena trädgårdshistoria och trädgårdsrestaurering vid Område Landskapsarkitektur, SLU Alnarp.³⁵ Boel Persson arbetar som forskningsassistent vid Område Landskapsarkitektur.

Mål och syfte

Målet har varit att skriva en ”Vårdplan för Göholms park och trädgård”. Delmålen har bestått i att upprätta en historisk beskrivning och en dokumentation av anläggningen idag, genomföra en värdeanalys, sätta upp mål för anläggningens framtida bevarande och utveckling samt föreslå övergripande åtgärdsförslag. Målet har också varit att bygga vidare på och vidareutveckla den metod och kompetens kring hanteringen av historiska parker och trädgårdar som etablerats på senare år inom Område Landskapsarkitektur på SLU Alnarp.

Vårdplanens syfte är att utgöra kunskapsunderlag och strategi för Göholms park och trädgårds långsiktiga bevarande och utveckling. Ett syfte för författarna och för Område Landskapsarkitektur Alnarp är att Göholm ska kunna användas som exempel i undervisning och andra forskningsprojekt gällande trädgårdshistoria och trädgårdsrestaurering.

Material och metod

Vårdplanen har tagits fram i enlighet med *Florensdeklarationen*³⁶. Florensdeklarationen utarbetades i Florens 1981-05-21 efter ett beslut av ICOMOS-IFLA:s³⁷ internationella kommitté för historiska parker och trädgårdar och är ett tillägg till 1964 års Venedigdokument, vars avsikt är att bevara minnesmärken och områden av historiskt intresse.

Vårdplanearbetet för Göholm har utförts enligt följande arbetsgång:

Del 1: Historisk beskrivning och dokumentation

- Övergripande fältinventering och beskrivning av anläggningen idag, huvudsakligen genomfört under april-oktober 2010.
- Arkivarbete (Göholms gårdsarkiv, Blekinge museum, Landsarkivet i Lund, Lantmäteriet, Riksarkivet, Krigsarkivet samt privata arkiv)

34 Jakobsson, 2000a; Jakobsson 2000b; Jakobsson 2002; Jakobsson 2004; Jakobsson 2009 samt Setterby et. al., 2000.

35 Se till exempel: *Skarhults trädgårdar och parker – historisk dokumentation och åtgärdsförslag*, 2001; *Svenstorp – en historisk trädgård i levande tradition*, 2001; *Vrams Gunnarstorps park – historia och framtid*, 2001, in press.

26 På svenska ICOMOS hemsida finns Florensdeklarationen, nyöversatt från engelska till svenska: ICOMOS [online], Florensdeklarationen, 2009-11-20.

37 ICOMOS=International Council on Monuments and Sites och IFLA=International Federation of Landscape Architects.

- Litteraturstudier (för omvärldsbild och lokal förankring)
- Historiska landskapsanalyser (bland annat via historiska kartor o fältanalyser)
- Återfotografering (nya fotografier har tagits från samma vinklar som äldre fotografier. Dessa fotografier har sedan jämförts och analyserats.)
- Intervjuer och kontakter (samtal under rundvandringar på Göholm, telefonintervjuer, telefonsamtal, e-postkontakt etc.)

Del 2: Värdeanalys och målsättningar för långsiktigt bevarande

- Analys av anläggningens värden grundat på den historiska beskrivningen. Samtidigt gjordes en definition av olika intressen och en administrationsbeskrivning (ägende, finansiering, önskemål för framtiden m.m).
- Värdeanalysen omsattes till målsättningar och strategier för parkens vård, bevarande och utveckling (övergripande och områdesspecifika).

Del 3: Åtgärdsförslag

- Målsättningarna, baserade på historisk dokumentation och värdeanalys, omsattes till övergripande åtgärdsförslag för bevarande, vård och utveckling.

Efter att Skogssällskapet övertog förvaltningen av Göholm år 2003 har en omfattande organisering av gårdsarkivet genomförts av Anna Sundberg på Skogssällskapet, vilket underlättat studierna av arkivmaterialet.

Avgränsningar

Vårdplanen behandlar Allén och infarten norr om gården (Område 1), Arbetarbostaden och Kruabacken norr om gården (Område 2), Området närmast mangårdsbyggnaden (Område 3), Nyttoträdgården i öster (Område 4), samt det trädbeklädda området söder om gården (Område 5). Dessa fem områden bildar tillsammans den centrala gårdsmiljön. Utöver dessa områden diskuteras ett par områden som ligger en bit ifrån den centrala gårdsmiljön, men som ändå har viktiga samband med denna. Dessa områden är Johan Pukes gravkapell (Område 6), en badplats som Stina Werner ofta besökte (Område 7) samt ett pumphus öster om gården (Område 8). Område 3 och Område 5 delas dessutom in i flera delområden. (se figur 4)

Att dra gränslinjerna mellan de olika områdena har inte varit självklart, inte heller vad de skulle ges för namn. De namn och områdesindelningar som används i vårdplanen är en kombination av namn som vi vet använts historiskt (Inkörporten, Kruet, Kruabacken, Stenhagen, Parken, Skogsrundan) och nutida namn som sammanfattar områdets historiska eller nutida karaktär/användningsområde (Nyttoträdgården, Badplatsen, Pumphuset).

Arkivmaterialet antyder att begreppet ”Trädgården”³⁸ på Göholm framförallt har använts för det vi valt att kalla för Nyttoträdgården, det vill säga det område i öster som använts för odling av grönsaker, frukt och bär. Användningen av begreppet är emellertid inte renodlat; under gårdens konto ”Trädgården” lades under 1920-talet och framåt även utgifter för områden som varit helt prydnadsbetonade, till exempel Pergolan och Förgården i Område 3.³⁹

38 Se t.ex: Göholms gårdsarkiv, G1A Huvudbok 1921-1925, 1921, Trädgårdens konto.

39 Se t.ex: Göholms gårdsarkiv, G4a Kassabok 1924-1927 sammanfattning/konto, Kassabok, Göholms gård, 1926, Aflöningar för Trädgården, sid. 135.

Under 1920-talet fanns en uppdelning mellan ”Parken”⁴⁰ och ”Trädgården”, men det förefaller inte som om ”Parken” sträckte sig runt hela mangårdsbyggnaden, utan den verkar främst ha legat söder om denna. Hur stort område som kallades för ”Parken” vet vi inte, men vi har ändå valt att lägga in namnet tillsammans med den äldre beteckningen för Område 5, ”Stenhagen”⁴¹, och den senare beteckningen ”Skogsrundan”⁴².

Ett problem under arbetet med vårdplanen har varit att arkivmaterialet från 1800-talet varit fragmentariskt. Troligen är det en följd av ägobyten och att material försvunnit eller förstörts i samband med flyttar.⁴³ En karta framställd av lantmätare O E Ödman år 1849, som återfanns i huvudbyggnaden, har varit mycket värdefull. Tyvärr saknas i nuläget beskrivningen till kartan, och den finns inte heller på lantmäteriet.⁴⁴

Figur 4. De områden som behandlas i denna vårdplan. 1. Inkörsporten, Allén och Kruet, 2. Kruabacken och Arbetarbostäderna, 3. Mangårdsbyggnadens närområde, 4. Nyttoträdgården, 5. Stenhagen/Parken/Skogsrundan, 6. Gravkapellet, 7. Badplatsen, 8. Pumphuset. (Underlag: Ortofoto, © Lantmäteriet Gävle 2010. Medgivande I 2010/0055. Bearbetning Boel Persson, 2010)

40 Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1/1 1921 - 31/12 1921 Göholms gård, Utgifter för Parken s. 83. Agnes Kruse, född år 1902, talade om ”parken”, vilket kan innebära att begreppet användes redan under familjen Kruses tid. Nyman, e-brev, 2011-03-12.

41 Sällberg privat arkiv, Ludvig Magnus Kruses dagbok, 1888 6 juni: Släppte på e.m. Gulli Stenhagen; 1890 17 maj: Släppte igår några qvigor i Stenhagen;

42 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

43 Då Ludvig Magnus Kruse sålde Göholm år 1915 flyttade familjen till Trantorp. Familjens arkivmaterial försvann i samband med flytten eller efter denna. Flera av L M Kruses dagböcker eldades t.ex. upp efter hans död. Sällberg, Anne-Marie, telefonsamtal, 2010-08-16.

44 Eklund, Tommy, kontakt via e-post, 2011-01-28.

2. Inventering av Göholms park och trädgård april-oktober 2010

Växtlista

Nr	Vetenskapligt namn	Svenskt namn	Övriga noteringar
	Stamträd		
1.	<i>Abies nordmanniana</i>	nordmannsgran	
2.	<i>Acer platanoides</i>	skogslönn	
3.	<i>Aesculus hippocastanum</i>	hästkastanj	
4.	<i>Betula pendula</i>	vårtbjörk	
5.	<i>Chamaecyparis lawsoniana</i>	ädelcypress	
6.	<i>Chamaecyparis</i> sp.	ädelcypress	
7.	<i>Crataegus</i> sp.	rosenhagtorn	
8.	<i>Fagus sylvatica</i>	bok	
9.	<i>Fraxinus excelsior</i>	ask	
10.	<i>Larix sibirica</i>	sibirisk lärk	
11.	<i>Malus domestica</i>	äpple	
12.	<i>Picea abies</i>	gran	
13.	<i>Picea sitchensis</i>	sitkagran	
14.	<i>Pinus cembra</i>	cembratall	
15.	<i>Prunus avium</i>	fågelbär	
16.	<i>Prunus domestica</i>	plommon	
17.	<i>Pseudotsuga menziesii</i>	douglasgran	
18.	<i>Quercus robur</i>	ek	
19.	<i>Robinia pseudoacacia</i>	robinia	
20.	<i>Sorbus aucuparia</i>	rönn	
21.	<i>Sorbus intermedia</i>	oxel	
22.	<i>Tilia</i> sp.	lind	
23.	<i>Tilia x europaea</i>	parklind	
24.	<i>Thuja occidentalis</i>	tuja	
25.	<i>Ulmus glabra</i>	skogsalm	almsjuka
26.	<i>Ulmus laevis</i>	vresalm	
	Buskträd, spaljerade träd, buskar, häckar, klätterväxter		
27.	<i>Berberis thunbergii</i>	häckberberis	
28.	<i>Berberis vulgaris</i>	berberis	
4.	<i>Betula pendula</i>	vårtbjörk	
29.	<i>Caragana arborescens</i> 'Pendula'	hängkaragan	

Nr	Vetenskapligt namn	Svenskt namn	Övriga noteringar
30.	<i>Carpinus betulus</i>	avenbok	
31.	<i>Chaenomeles</i> , troligen <i>C. speciosa</i>	rosenkvitten	
32.	<i>Clematis</i> , troligen <i>Clematis Viti-cella</i> -Gruppen	klematis	
33.	<i>Cornus alba</i> ssp. <i>tatarica</i>	rysk kornell	
34.	<i>Cornus alba</i> 'Sibirica'	korallkornell	
35.	<i>Corylus avellana</i>	hassel	
36.	<i>Cotoneaster dielsianus</i>	rosenoxbär	
37.	<i>Cotoneaster divaricatus</i>	spärrgrenigt oxbär	
38.	<i>Cotoneaster horizontalis</i>	lingonoxbär	
39.	<i>Crataegus</i> sp.	hagtorn	
40.	<i>Cydonia oblonga</i>	kvitten	
41.	<i>Deutzia</i> sp.	deutzia	
42.	<i>Forsythia</i> x <i>intermedia</i>	hybridforsythia	
9.	<i>Fraxinus excelsior</i>	ask	sly
43.	<i>Juniperus squamata</i>	himalaya-en	
44.	<i>Laburnum alpinum</i>	alpgullregn	
45.	<i>Laburnum anagyroides</i>	sydgullregn	
46.	<i>Ligustrum vulgare</i>	liguster	
47.	<i>Lonicera xylosteum</i>	skogstry	
48.	<i>Mahonia aquifolium</i>	mahonia	
11.	<i>Malus domestica</i>	äpple	
49.	<i>Philadelphus coronarius</i>	doftschersmin	
50.	<i>Picea glauca</i> 'Conica'	sockertoppsgran	
51.	<i>Prunus laurocerasus</i>	lagerhägg	
52.	<i>Prunus padus</i>	hägg	
53.	<i>Prunus spinosa</i>	slån	
54.	<i>Pyrus communis</i>	päron	
55.	<i>Rhododendron</i> Catawbiense-gruppen	catawba-rhododendron	
56.	<i>Rhododendron</i> sp.	rhododendron	
57.	<i>Ribes alpinum</i>	måbär	
58.	<i>Ribes</i> sp.	vinbär	röda, möjligen även vita. (har inte kontrollerats)
59.	<i>Rosa canina</i>	stenros	
60.	<i>Rosa rugosa</i>	vresros	
61.	<i>Rosa</i> sp.	ros	
62.	<i>Rubus fruticosus</i>	björnbär	
63.	<i>Spiraea japonica</i> eller <i>S. x bumalda</i>	praktspirea eller rosenspirea	
64.	<i>Spiraea</i> x <i>vanhouttei</i>	bukettspirea	
65.	<i>Syringa vulgaris</i>	bondsiren	

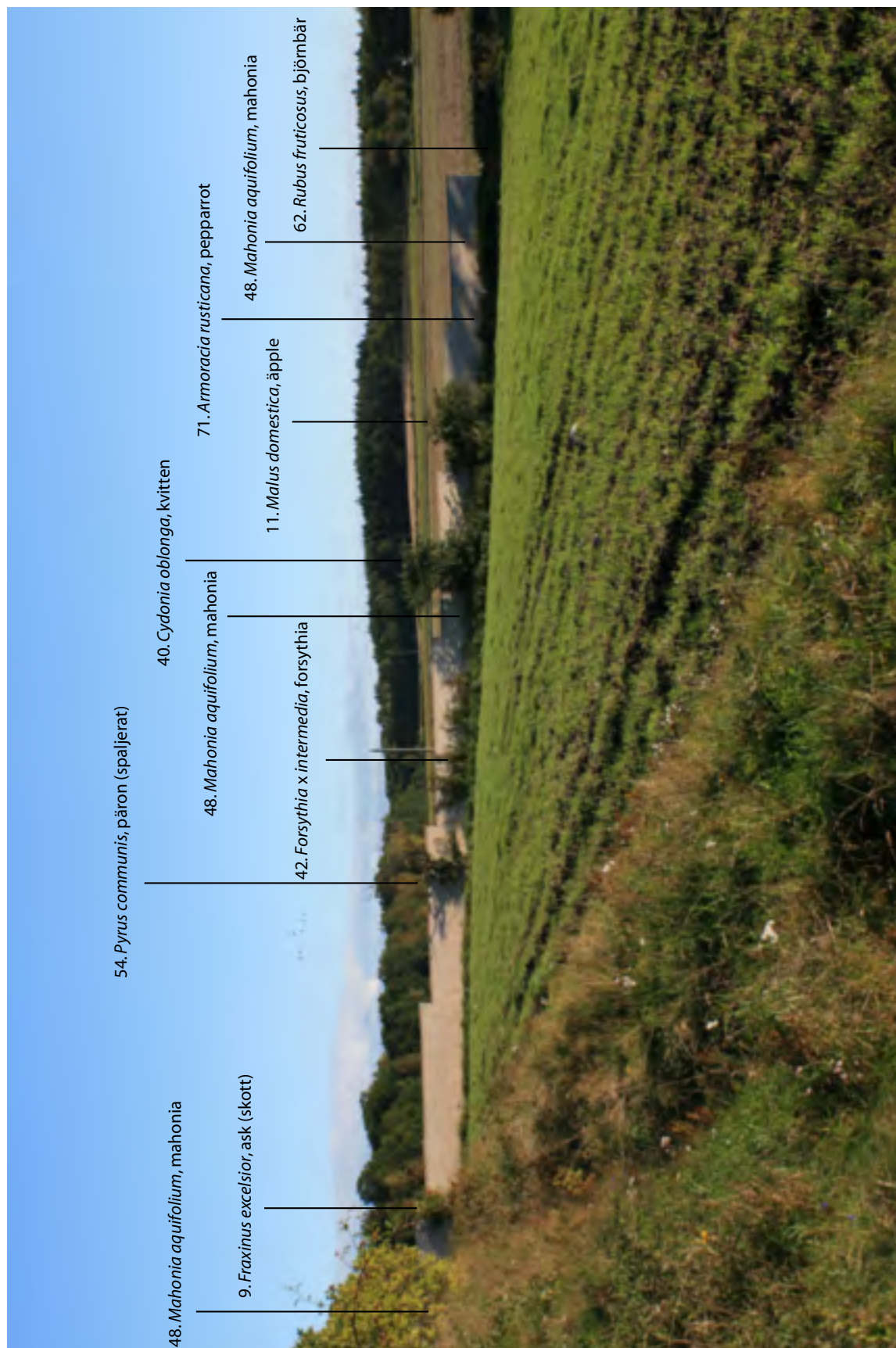
Nr	Vetenskapligt namn	Svenskt namn	Övriga noteringar
66.	<i>Taxus baccata</i>	idegran	
23.	<i>Tilia x europaea</i>	parklind	häck
25.	<i>Ulmus glabra</i>	skogsalm	skott i häckar, sly
	Blandade buskage		
67.	<i>Rosa rugosa</i> , <i>Crataegus sp.</i> , <i>Mahonia aquifolium</i> och <i>Sambucus racemosa</i>	vresros, hagtorn, mahonia, druvfläder	
68.	<i>Tilia sp.</i> , <i>Fraxinus excelsior</i> , <i>Acer platanoides</i> och <i>Ulmus glabra</i>	lind, ask, skogslönn, skogsalm	
69.	<i>Prunus spinosa</i> , <i>Rubus fruticosus</i> , <i>Sorbus aucuparia</i> , <i>Narcissus pseudo-narcissus</i>	slån, björnbär, rönn, påsklilja	
	Perenner		
70.	<i>Anemone nemorosa</i>	vitsippa	
71.	<i>Armoracia rusticana</i>	pepparrot	
72.	<i>Asparagus officinalis</i>	sparris	
73.	<i>Dryopteris filix-mas</i>	träjon	
74.	<i>Heimerocallis sp.</i>	daglilja	
75.	<i>Humulus lupulus</i>	humle	
76.	<i>Lavandula angustifolia</i>	lavendel	
77.	<i>Leucanthemum vulgare</i>	prästkraze	
78.	<i>Lupinus sp.</i>	lupin	
79.	<i>Paeonia lactiflora</i>	luktpion	
80.	<i>Paeonia x festiva</i>	bondpion	
81.	<i>Paeonia sp.</i>	pion	
82.	<i>Polypodium vulgare</i>	stensöta	
83.	<i>Primula veris</i>	gullviva	
84.	<i>Saponaria officinalis</i>	såpnejlika	
85.	<i>Viola sp.</i>	viol	
	Lökväxter		
86.	<i>Allium sp.</i>		lila, storblommig
87.	<i>Colchicum autumnale</i>	tidlösa	
88.	<i>Hyacinthus orientalis</i>	hyacinth	
89.	<i>Muscari armeniacum</i>	pärhyacint	
90.	<i>Narcissus pseudonarcissus</i>	påsklilja	
91.	<i>Scilla sp.</i>	vårstjärna	

Tabell 1. Växtlista inventering 2010.

Inventering Område 3, Mangårdsbyggnadens närområde, A3

Figur 5.

Inventering Område 4, Nyttoträdgården

Figur 6. Växterna vid Trädgårdsmuren i Nyttoträdgården. (Foto: Boel Persson, 2010-09-29)

3. Historisk översikt

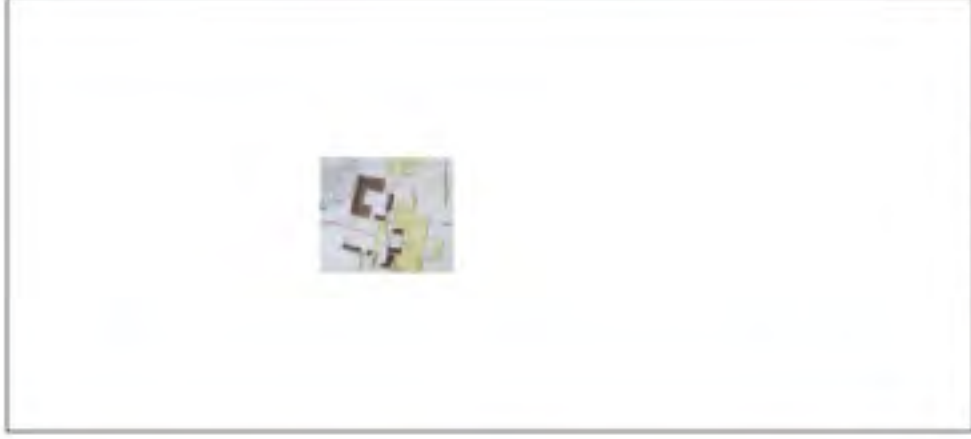
Ägarlängd

År	Ägare	Om ägaren
1660(?)-1684	Sten Bielke (1624-1684).	Riksråd och riksskattmästare.
1684-1688	Sten Bielkes sterbhus	
1688-?	Kronan	
Ca 1690	Bielkes dotter Kristina (?-1711)	Gift med kanslirådet friherre Carl Gabriel Bååt (?-1698).
Ca 1706-ca 1713	Göran Adlersten (1640-tal - 1713)	Landshövding i Blekinge. Först gift med Anna Askelöf och därefter med Maria Ehrenberg.
Ca 1713-1743	Anders Siöstierna (1682-1739) Maria Magdalena (1689- ?)	Göran Adlerstens dotter och hennes man.
1743(1741?)-1772	Göran Adlersten Siöstierna (1713-1772).	Först gift med Lovisa Anna Cronhawn och därefter med Anna Elisabet von Boisman. Son till Anders Siöstierna och Maria Magdalena Adlersten.
1772-1789	Matthias Lillienanckar (?-1786)	Kommendörkapten, sedermera vice amiral. Gift med Hedvig Apollonia Löfvenskjöld (?-1789)
1789-1790	Christina Catharina Crusebjörn	Gift med Anders Juringius. Kusine till Hedvig Apollonia Löfvenskjöld.
1790-1816	Johan Puke (1751-1816)	Generalamiral och statsråd. Gift med Christiana Charlotta Giertha (1775-1859)
1816-1859	Christiana Charlotta Giertha (1775-1859).	Johan Pukes änka.
1859-1860	Johan Pukes och Christiana Gierthas döttrar	((Edla Göthilda f. 1814, Johanna Charlotta (Jeanette), Flora Sophia Carolina och Christiana Lovisa))
1860-1886	Edla Göthilda Puke , g. m. Johan Ludvig Kruse (-1886)	Systrarna utlösta, utom Jeanette, som behöll sin fjärdedel. JL Kruse var distriktsläkare i Ronneby.
1887-1915	Ludvig Magnus Kruse (1857-1935).	Son till Edla Göthilda och Johan Ludvig Kruse. Gift med Anna Lilienberg.
1915-1917	Olof Henriksson	
1917-1944	August Werner (1873-1944).	Grosshandlare från Göteborg. Först gift med Mabel McClure Williams och därefter med Sonja Wisén.
1944-1947	August Werners sterbhus	
1947-2003	Stina Werner (1921-2003)	Dotter till August Werner. Fram till tidigt 1980-tal ägde hon gården tillsammans med sin bror William.
2003-	Stiftelsen Stina Werners fond	Förvaltas av Stiftelsen Skogssällskapet

Tabell 2. Ägarlängd. Uppgifterna baseras främst på Odencrants, 1946, sid. 39-62 samt Martelius, 1968, sid. 309-319 och är som framgår inte helt fullständiga.

Geometrisk avmätning år 1706 (*Listerby socken Gd nr 1-3*, ur: Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv).

Karta till brandförsäkringshandling år 1798 (*Charta På Tomten och Abggenalerna till Frälsk Ägen Dammene Djölsdal (...)*, K 03476-001, ur: Brandförsäkringsverkets arkiv).

Uppmätning från år 1849 (*Karta öfver Djölsdals herregård [...]* upprättad vid verkställs Sockne Beskrifning öfver Listerby socken år 1849 of O. E. Odén, ur: Göholms gårdsskiv, Kartor och ritningar).

Häradsekonomiska kartan år 1915-19 (*Göholms J 124-38*, ur: Lantmäteriet, Rikets allmänna kartverks arkiv).

Förslag till nyanläggning 1919, (Göholms herrgård, förslag till trägård, Jansson och Hallström 1919, ur: Göholms gårdsarkiv; Kartor och ritningar).

Uppmätning år 1936, (Göholms, Blekinge, uppmät 1936 av S. Rönne och A. Karlsson, ur: Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn., Göholm, kartor och skisser).

Ekonomiska kartan år 1970 (3F4, Kägglösa samt 3F5, Yngstorp, ur: Lantmätningen, Rikets allmänna kartverks arkiv).

Aktuellt ortofoto (© Lantmäteriet Gävle 2010. Medgivande 1.2008/1959).

Kartmaterial - en översikt

Figur 7.
Kartmaterial, förslags-
skiss och ortofoto över
Göholms gårdsmiljö,
åren 1706-2010. I figuren
saknas emellertid O.E.
Ödmans uppmätning över
Listerby socken från år
1850.

Parkens och trädgårdens historia - en översikt

1790-tal

Den gård som Johan Puke köpte vid årsskiftet 1789/1790 var en större bondgård snarare än en herrgård.⁴⁵ Åtminstone är detta det intryck som Göthilda af Pukes teckning från 1820-talet ger (figur 8). Teckningen sägs visa Göholm under sent 1790-tal, så som den nyinköpta gården beskrivits för dottern av föräldrarna Christiana och Johan Puke.⁴⁶ År 1798 fanns en symmetrisk anläggning med en större köksträdgård och två mindre köksträdgårdar vid gården. Dessutom fanns en humlegård och den ”Stora Trädgården”, varav den senare låg mellan de existerande flygelbyggnaderna och den planerade mangårdsbyggnaden (figur 9).

Figur 8. En bild som publicerades i *Blekingeboken* 1966, och då uppgavs vara en akvarell målad av Göthilda af Puke i slutet av 1820-talet som visar Göholm omkring år 1790. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn., Göholm, 1966/101; Nyman, 1966, sid. 101)

Jonas Carl Linnerhielms beskrivning av Göholm från år 1806 hjälper oss att förstå brandförsäkringskartan från år 1798 (figur 9). Gården hade vid Linnerhielms besök år 1806 hunnit bli ”både till godhet och utseende mycket förbättrad”⁴⁷ av ”Herr Amiral af Puke”⁴⁸. Bland annat hade den nya mangårdsbyggnaden uppförts, och uppgavs vara ett ”ansenligt stenhus”⁴⁹. Till mangårdsbyggnaden kom man ”under fruktträns vida grenar, emedan den är lagd i sjelfva trädgården [...]”⁵⁰. Det som på kartan från år 1798 betecknas ”Stora Trädgården” var alltså, precis som namnet antyder, en inhägnad gård med träd, en fruktträdgård⁵¹. I Linnerhielms beskrivning låter det som om träden var ganska stora vid hans besök, vilket antyder att de planterats före Pukes tid, men detta är oklart. Någon slags trädgård fanns emellertid redan år 1792 då N.H. Sjöborg beskrev Göholm som ”3/8 h. frälse, har två träbyggnader av en vånings höjd, vacker trädgård, 15 tunnors utsäde, omkring 100 lass hö, och någon surskog”⁵².

45 Blekinge museum, gårdsarkiv, Göholm, Listerby sn, köpekontrakt Johan Puke 1789; Norman & Wallström, 2008, sid. 210.

46 Nyman, 1966, sid. 102.

47 Linnerhielm [1806] 1985, sid. 3.

48 Ibid.

49 Ibid.

50 Ibid.

51 För mer information om begreppet trädgård och hur dess innebörd förändrats, se Lundquist 2000, sid. 39.

52 Sjöborg, [1792] 1968, sid. 181.

Linnerhielm berättade vidare att fruktträdgården skilde boningshuset och ”gården, vid hvilken tvenne nätta flyglar finnas innanför en annan eller stallgård”⁵³. Stallet låg längst upp i nordvästra hörnet, och det bör därför vara ytan öster om denna byggnad som Linnerhielm benämnde ”stallgård”⁵⁴. Ladugården i sin tur hade ”väl inrättade ladugårdshus och byggnaden av ett tröskverk”⁵⁵.

Figur 9. Brandförsäkringshandlingen ger en god bild av Göholms utformning år 1798. (*Charta På Tompten och Abyggnaderna till Frälse ÄgenDommen Djöholm [...]*, K 03476-001, ur: Brandförsäkringsverkets arkiv, bearbetning Boel Persson, 2011-02-11)

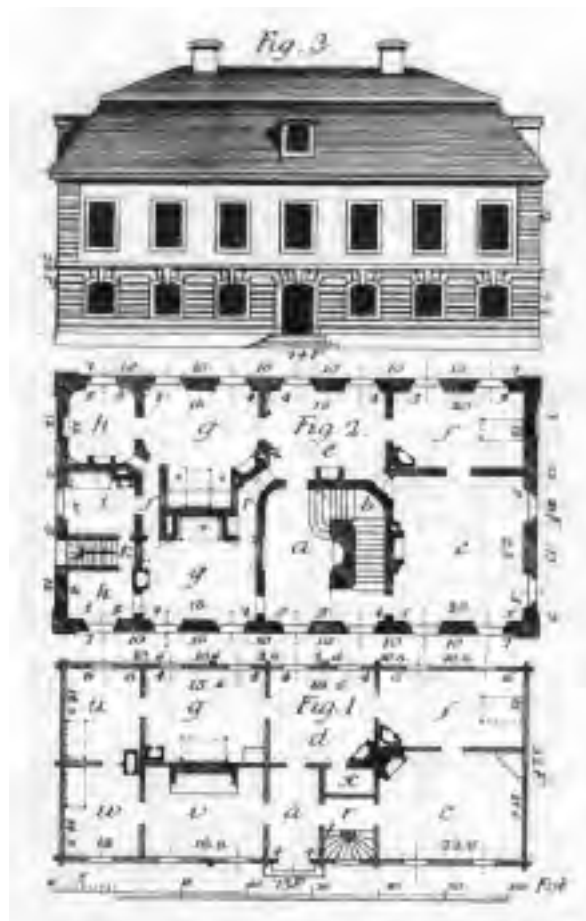
53 Linnerhielm [1806] 1985, sid. 3.

54 Ibid.

55 Ibid.

Göholm var vid sekelskiftet 17/1800 utformad efter stilideal som varit rådande i Sverige sedan mitten av 1600-talet. Det var främst från Frankrike som samhällets välbärgade personer under denna period hämtat inspiration och idéer till sina trädgårdsanläggningar, och det hände även att de hämtade kunnigt folk som kunde anlägga och sköta desamma. Anläggningarna som byggdes efter franska ideal var symmetriska och tog sin utgångspunkt i huvudbyggnaden, varifrån axlar ofta sträckte sig långt ut i landskapet. De allra pampigaste anläggningarna kunde vara fyllda av skötselkrävande element med vackra beteckningar såsom broderiparterr och boské.⁵⁶

När det gäller Göholm finns inga tecken på att det funnits så avancerade element som parterrer och boskéer, men den symmetriska utformningen med utgångspunkt i huvudbyggnaden är tydlig. Brandförsäkringskartan från 1798, med tillhörande beskrivning, visar att mycket var på gång på Göholm vid sekelskiftet 17/1800, och det verkar som om gården var i full färd att regleras i enlighet med de äldre symmetriska idealen. Axeln mot norr är markerad med streck vilket antyder att den var planerad men ännu inte anlagd. Den öst-västliga axel som tidigare varit dominerande skulle nu bli underordnad. En väg mot norr fanns redan före år 1798, det ser vi på Göthilda Pukes teckning (figur 8), men denna väg var förmodligen inte helt rakt. År 1849 fanns den äldre vägen fortfarande kvar och slingrade sig fram jämsides med den nyare raka vägen (se figur 12).

Sammanfattningsvis var Göholm vid 1700-talets slut en större gård som gestaltningsmässigt låg i bakkanten snarare än framkanten av det svenska trädgårdsmodet. Johan Puke förefaller emellertid ha haft för avsikt att utveckla sin nyförvärvade lantgård, och lät bland annat uppföra en stor mangårdsbyggnad, sannolikt efter en av de många mönsterritningar (se figur 10) som producerades under 1700-talet⁵⁷. Enligt Pukes hustru Christiana uppfördes byggnaden på en plats där det tidigare legat ett "lusthus"⁵⁸. Byggnaden stod färdig för inflyttning 1801-1802.⁵⁹

Figur 10. Mönsterritning till mangårdsbyggnad på en herrgård, framtagen vid mitten av 1700-talet. Byggnaden påminner mycket om Göholms mangårdsbyggnad, som troligen uppfördes efter en liknande mönsterritning. (Wijnblad, [1755] 1993, Tab. V; Ahlklo, Åsa, muntligen, 2010-09-15)

56 Mollét, [1642] 2007 sid. 178-182.

57 Ahlklo, Åsa, muntligen, 2010-09-15.

58 "Vi voro visst mot slutet av april, då det vackra, trevliga lusthuset, som låg på samma plats, byggnaden nu ligger, nedtogs. Platsen planerades och grunden lades till den stenhusbyggnad, man kan säga Puke uppreste till sitt minne, ehuru blott ämnad till en tarvlig boning för honom och dess familj och rättliga till deras nytta". Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.7. Johan och Christiana Puke, Grevinnan Christiana Pukes 'memoirer', Kopia av originalavskrift, John Knutsson Blomquist, 1973, sid. 44.

59 Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.7. Johan och Christiana Puke, Grevinnan Christiana Pukes 'memoirer', Kopia av originalavskrift, John Knutsson Blomquist, 1973, sid. 49.

Tidigt 1800-tal

Under slutet av 1700-talet började de mest modemedvetna vad gällde trädgårdskonst i Sverige vända sig mot England för nya influenser. Det trädgårdsmode som nu fick fäste i Sverige med hjälp av personer som Gustav III⁶⁰ (1746-1792) och arkitekten Fredrik Magnus Piper⁶¹ (1746-1824) hade till en början det engelska pastoralas beteslandskapet som förebild, med ett betydligt mjukare formspråk än den franska föregångaren. Det nya sättet att gestalta landskapet, som i sig har flera riktningar, hade ett rörligt formspråk med slingrande stigar och vägar, oregelbundna vattenytor och fritt ställda trädgångar.⁶² Vanligt var också att gestalta landskapet likt en tavla, kallat *picturesque*.

Självklart dröjde det innan det nya modet på trädgårdskonstens område spred sig från samhällets toppskikt och ut i provinserna, men vid Johannishus gods fanns år 1826 en engelsk park, en anläggning som kan ha påbörjats så smått redan under 1700-talets sista år.⁶³ På Skärfva anlades en engelsk park under 1780- och 1790-talen⁶⁴. På Göholm kom det att dröja längre innan de nya stilidealen fick ordentligt fäste, men anläggandet av Puke gravkapell år 1817 visar ändå på en påverkan av de nya idealen (se Område 6, Gravkapellet).

Figur 11. På Ödmans karta över Göholms herrgård med underlydande hemman från år 1849 är ångar markerade med blågrön färg, åkrar och betesmarker är beige. (Göholms gårdsarkiv, Kartor och ritningar, *Karta öfver Djöholms herregård [...] upprättad vid verkställd Sockne Beskrifning öfver Listerby socken år 1849 af O. E. Ödman*)

60 Olausson, 2000, sid. 96-105.

61 Olausson, 2000, sid. 106-115.

62 Andersson et. al. (red.), 2000, sid. 311.

63 Henriksson, 2007, sid. 40.

64

Figur 12. År 1849 var södra delen av Nyttoträdgården indelad i ett vackert stjärnmönster. (Göholms gårdsarkiv, Kartor och ritningar, Detalj av Karta öfver Djöhols herregård [...] upprättad vid verkställd Sockne Beskrifning öfver Listerby socken år 1849 af O. E. Ödman)

I en husesynsförrättning med osäker datering, men sannolikt från 1800-talets första hälft, uppgavs Göholm ha två större trädgårdar med "frugtTrän och Öppen jord"⁶⁵. Troligen handlar det som samma yta som betecknades "Stora Trädgården" på kartan från år 1798 (figur 9). Vidare fanns enligt husesynsförrättningen två mindre fruktträdgårdar med fruktträn, sannolikt de ytor som på 1798 års karta har beteckningen "KöksTrädgård" (figur 9). Det verkar alltså som att det planterats fruktträd på ytor som tidigare använts för odling av grönsaker och kanske bär. Därutöver fanns en "särskildt instängd Wit och Rotkåhls täppa"⁶⁶. Förmodligen låg den senare öster om gården, kanske på samma plats som det funnits en kålgård åtminstone sedan år 1706 (figur 24).

Otto Emanuel Ödmans karta från 1849 (figur 12) visar att Göholms trädgård mellan åren 1798 och 1849 utvidgades en bit söderut, vilket nog får ses som en följd av att den nya mangårdsbyggnaden uppförts. Trädgårdens utformning var år 1849 fortfarande till största del symmetrisk, även om den nyaste delen i söder fått en något mystiskt utlagd gång med lite mjukare former. Vart denna gång ledde är en gåta, kanske var det till ett hemlighus.

Det som är riktigt intressant att notera på 1849 års uppmätning är den stora nyttoträdgården i öster, och framförallt den södra delen med dess stjärnmönster, möjligen en fruktträdgård. I den ovan nämnda husesynsförrättningen, som troligen gjordes efter Pukes död 1816 men innan kartan framställdes 1849, nämns inget om detta område. Kanske anlades därför fruktträdgården under Christianas tid som änkefru på Göholm.

65 Blekinge museum, gårdsarkiv, Göholm, Listerby sn, husesynsförrättningar, odaterad. Enligt Länsstyrelsen i Blekinge län, *Skötselplan för naturreservatet Gö, Ronneby kommun*, 2009, sid. 8 är husesynsförrättningen från år 1832. Varifrån uppgiften kommer anges inte.

66 Blekinge museum, gårdsarkiv, Göholm, Listerby sn, husesynsförrättningar, odaterad.

Sent 1800-tal

Under andra hälften av 1800-talet blev Göholms nyttoträdgård i öster sammankopplad med området omkring mangårdsbyggnaden och flera gångstigar förband ytorna (se figur 13).

Mangårdsbyggnadens närområde omformades och gavs mjukt rundade gångstigar medan nyttoträdgårdens form snarast förenklades. Vissa gångstigar i nyttoträdgården försvann även om grundmönstret fortfarande var detsamma.

Exakt när omformningen skedde vet vi inte eftersom arkivmaterialet från 1800-talet är knapphändigt. Troligast är att de större förändringarna i trädgården närmast mangårdsbyggnaden genomfördes under perioden 1860-1886 då Johan Pukes dotter Edla Göthilda bodde på Göholm tillsammans med sin make Johan Ludvig Kruse. Eftersom han var distriktsläkare i Ronneby, och under en period läkare på Ronneby Helsobrunn, är det sannolikt att de ville ha en modern trädgård att visa upp för besökare.

Ludvig Magnus Kruse, som tog över gården efter sina föräldrar 1886-87, skriver ingenting om större förändringar i sin dagbok från perioden 1887-1901⁶⁷. Omstruktureringen kan förstås ha gjorts mellan 1901 och 1915, men med tanke på att LM Kruse redan år 1908 lär ha börjat fundera på att sälja gården verkar det troligare att förändringarna genomfördes före 1886 och troligast 1860-1886.⁶⁸

Figur 13. Häradsekonomska kartan från åren 1914-19 visar en trädgårdsanläggning med mjukt rundade gångar kring Göholms huvudbyggnad. (Lantmäteriet, Rikets allmänna kartverks arkiv, Göholm J112-4-38)

⁶⁷ Sällberg, privat arkiv, Ludvig Magnus Kruse, dagbok 1887-1901.

⁶⁸ Uppgiften om att LM Kruse började fundera på att sälja redan år 1908 kommer från Sällberg, Anne-Marie, telefonsamtal, 2010-08-18.

Det sena 1800-talets anläggning på Göholm hade kvar tydliga symmetriska drag, framförallt norr om huvudbyggnaden, även om mönstret alltså blev betydligt mjukare i formerna än tidigare. Det var ingen fullkomligt ny anläggning som suddade ut spåren av den tidigare, utan de existerande formerna togs till vara i mycket hög grad (se figur 12 & 13). Detta sättet att arbeta på var vanligt i Sverige under sent 1800-tal och på många herrgårdar moderniserades parterrrplanteringar genom att man tog bort de raka gångarna och istället anlade runda, ovala, ellips- och droppformade gräskvarter. Denna stil, för nu började man prata om stilar, med influenser från Tyskland, var alltså symmetrisk i plan men hade inga raka linjer. Stilen ansågs lämplig till mindre lustträdgårdar och stadsparker, medan den mer oregelbunda stilen som kommit från England endast ansågs passa i mycket stora anläggningar.⁶⁹ Anläggningen som tillkom vid Göholm under sent 1800-tal får nog sägas vara gjord med influenser från England såväl från Tyskland, men området norr om huvudbyggnaden har alltså mycket tydliga drag av så kallad ”tysk stil”.

Fotografier från Göholm omkring år 1900 visar flera drag som var typiska för det sena 1800-talet, till exempel syns fruktträd utspridda i gräsmattorna tillsammans med barrträd (figur 142). Under 1800-talet skedde en mycket stor ökning av det tillgängliga sortimentet växter, och trädgårdsägare utnyttjade gärna den kontrastverkan som alla dessa nya växter kunde ge. Träd och buskar med olika växtsätt, upprätt och hängande, placerades bredvid varandra, storbladiga växter placerades bredvid sådana med flikiga blad, ljus bladverk kontrasterades mot mörkgrönt bladverk och så vidare.⁷⁰

På fotografierna från Göholm syns även blomstergrupper i kvarteren närmast huset, med en extra utmärkande plantering i rundeln framför huset (figur 141). Sådana blomstergrupper var vanliga i det sena 1800-talets trädgårdar. Vanligast var en rundel framför huset med en tapetgrupp, dvs en rund lätt kupad rabatt med komplicerat tapet-liknande mönster.⁷¹

Vid större anläggningar i Sverige var det vanligt att den landskaps- och engelskinfluerade parken lades som en separat del, vid sidan om den äldre symmetriska trädgården. Så var till exempel fallet vid det närliggande Johannishus gods⁷². Vid Göholm verkar någon sådan anläggning aldrig ha kommit till stånd. Istället var det, som beskrivits ovan, den redan existerande trädgården som under slutet av 1800-talet utvecklades och fick mer runda former. Man använde möjligen den befintliga beteshagen söder om gården som promenadområde, men det är osäkert huruvida den kallades för park under 1800-talet⁷³, och tydliga gångstigar fanns endast i områdets allra nordligaste del. Det är lätt att föreställa sig området, som idag består av en skog, som en igenvuxen 1800-talspark, men endast en liten del i norr ingick i Göholms trädgård/park så sent som 1914-19. Det var först under 1920-talet som beteshagen togs ordentligt i anspråk som något som skulle kunna kallas park (se Område 5, Stenhagen/Parken/Skogsrundan).

Om nu Göholm vid 1700-talets slut och 1800-talets början var lite efter sin tid på trädgårdskonstens område så hade gården vid 1800-talets slut börjat komma ifatt, vilket inte var så konstigt med tanke på att gården ägts av såväl en läkare vid Ronneby Brunn som en mycket aktiv person inom Blekinge Hushållningssällskap.

69 Flinck, 1994, sid. 92.

70 A.a., sid. 93.

71 Ibid.

72 Jeschke Henriksson, 2007, sid. 41.

73 Agnes Kruse, född år 1902, använde begreppet ”park”. Nyman, Gunnar, e-brev, 2011-03-14. Sannolikt syftade hon på området med mjukt rundade gångar som syns på häradsekonomiska kartan från år 1914-19 (figur 13), men hon kan också i begreppet ha innefattat den del av den gamla beteshagen i söder som under familjen Werners tid på 1920-talet kom att tas ordentligt i anspråk som park.

1920-tal

Grosshandlare August Werner från Göteborg, som köpte Göholm år 1917, kom att lägga stora resurser på trädgården, och han verkar ha varit mycket mån om att följa det allra senaste trädgårdsmodet. År 1919 anlätades firman Jansson & Hallström för att rita ett förslag till trädgård vid Göholm (figur 14 & 18). Firman, som hade kontor på Grefturegatan 24 i Stockholm⁷⁴, hörde till de tongivande vid denna tid men har hittills endast fått summarisk uppmärksamhet i historieskrivningen⁷⁵.

Figur 14. Jansson & Hallströms förslag för trädgården vid Göholm från år 1919. Notera att norr är nedåt på planen. (Göholms gårdsarkiv, Kartor och ritningar, Göholms herrgård, förslag till trädgård, Jansson och Hallström 1919)

⁷⁴ Jansson & Hallström, 1920, framsida; Stockholmskällan [online], uppslagsord "Trädgårdsarkitekter".

⁷⁵ Dormling, John, telefonsamtal, 2010-11-02; Nolin, 2002, sid. 600 & 605.

I samband med Jubileumsutställningen i Göteborg deltog Jansson & Hallström tillsammans med bland andra Lars Israel Wahlman, Ester Claesson, Evert Milles, Isak Gustaf Clason, Peder Clason, Sven Markelius och Harald Wadsjö⁷⁶. Detta var en tid då den här typen av företag arbetade med hela processen från ritning till anläggning⁷⁷, så även Jansson & Hallström.

Trädgårdskonsten i Sverige under 1910- och 1920-talen influerades starkt av den engelska Arts- and Crafts-rörelsen. Rörelsen var en slags reaktion på industrialiseringen, men också en motreaktion på det trädgårdsideal som under en längre tid varit rådande, den naturefterliknande stilen, i vilken naturens mjuka rundade former försökt efterliknas i både tysk och engelsk stil, och i vilken exotiska växtslag varit ett viktigt inslag.⁷⁸

Arts- and Crafts-rörelsens förespråkare ansåg att trädgårdar skulle vara ett hantverk, med klippta häckar och träd och trappor och murar som formade olika rum. Gamla traditionella blommor, naturliga material och regionala traditioner skulle användas.⁷⁹ Tidiga tankar kring en mer symmetrisk och formell trädgårdsutformning, än den naturefterliknande som länge varit på modet, formulerades år 1892 av arkitekten Reginald Blomfield. Målet för ”formal gardening”⁸⁰, som han anslöt sig till, var att hus och trädgård skulle vara i harmoni med varandra, och genom att arrangera trädgården rumsligt med hjälp av murar, nivåer, häckar, träd o.s.v. skulle den bli en direkt förlängning av huset.⁸¹ Detta kom att bli kännetecknande för trädgårdar som utvecklades under de kommande decennierna av personer som till exempel Gertrude Jekyll och Vita Sackville-West i England.

Även om kontakten med det omgivande landskapet var viktig så var trädgården en avskild del och den var, såsom Anna-Maria Blennow uttrycker det, ”formad av människohand lika noggrant som ett konstverk, men i samarbete med naturen, i regionala material och med traktens växter enligt gammal tradition”⁸². Trädgården skulle vara en ombonad ram kring ett naturnära liv, en behaglig plats att vistas på, fylld av kontraster i form, färg och doft som gjorde den spännande och upplevelserik.⁸³

1910- och 20-talens trädgårdsskapare hämtade emellertid också referenser från Tyskland, och då var stilen ”mer rationellt funktionell och enkelt klassicistisk”⁸⁴ än den Arts- and Crafts-inspirerade. Formspråket, med raka linjer och geometriska former, var alltså ungefär detsamma, men de tyskinfluerade nyklassicistiska anläggningarna var inte riktigt lika detaljerade och fulla av formklippta element som Arts- and Craftsträdgårdarna. Varifrån Jansson & Hallström hämtade sina främsta referenser vet vi ganska litet om, men de berättade själva i en skrift som gavs ut 1920 att de beundrade Rudolf Abelin, skaparen av Norrvikens trädgårdar utanför Båstad⁸⁵. Rudolf Abelin var enligt Eva Gustavsson den främste förespråkaren i Sverige för nyklassicismens idéer⁸⁶. Faktum är att Rudolf Abelin var i Blekinge och arbetade med Johannishus några år innan Jansson & Hallström gjorde sitt förslag för trädgården vid Göholm. År 1913 ritade han ett förslag för förnyelse av trädgården

76 Nolin, 2002, sid. 600. Alla dessa arkitekter och trädgårdsarkitekter har dokumenterats mer eller mindre omfattande utom just Jansson & Hallström.

77 Dormling, John, telefonsamtal, 2010-11-02.

78 Blennow, 2002, sid. 267.

79 Blennow, 2002, sid. 271-272 samt 279.

80 Blennow, 2002, sid. 267.

81 Blennow, 2002, sid. 267-268.

82 Blennow, 2002, sid. 289.

83 Blennow, 2002, sid. 289.

84 Gustavsson, 2001, sid. 43.

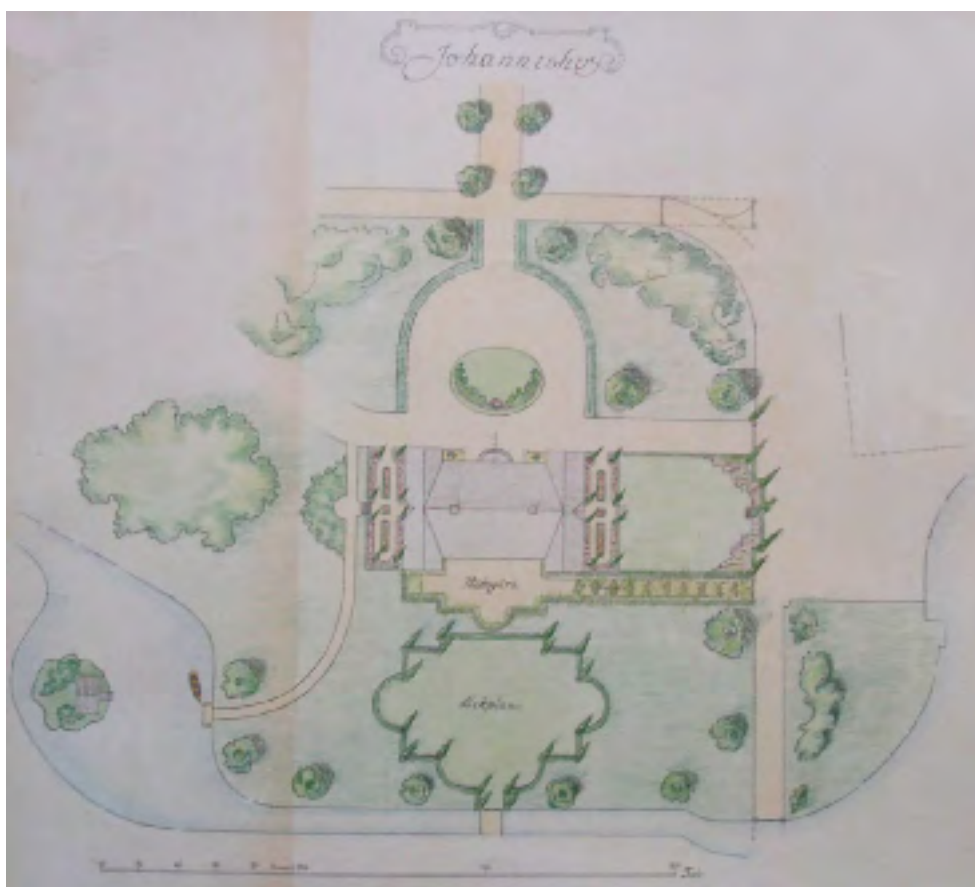
85 Jansson & Hallström, 1920, sid. 5.

86 Gustavsson, 2001, sid. 20-21.

närmast Johannishus huvudbyggnad⁸⁷ (figur 15). Abelin arbetade i en klassisk symmetri, samtidigt som det fanns ett samspel med det omgivande landskapet. Kolbjörn Waern uttrycker det som att ”Även i de stramaste av Abelins anläggningar inrymdes en vy mot det omgivande landskapet”⁸⁸.

Jansson & Hallströms förslag för trädgården vid Göholm (figur 14 & 18) fångar upp flera karaktärsskapande element i det trädgårdsformspråk som beskrivits här ovan. Med utgångspunkt från husets form och placering föreslog Jansson & Hallström en anläggning med flera separata och symmetriska trädgårdsrum, ombonade och strikt avgränsade från omgivningen på samma gång som de skulle ha tydliga kopplingar till det omgivande landskapet. I förslaget finns gott om klippta häckar, buxbomsklot, blomsterrabatter och byggda element såsom damm och pergola, vilket var typiska inslag i Arts- and Craftsträdgårdar. Delar av förslaget kom att genomföras, framförallt de närmast huset liggande delarna i norr, väster och söder.

I Jansson & Hallströms förslag för trädgården vid Göholm är kontakten med omgivningarna tillvarataget genom siktstråk såväl rakt söderut som rakt västerut. En större del av beteshagen söder om gården togs under familjen Werners tid ordentligt i anspråk som promenadslinga, men Jansson & Hallströms förslag med ett tydligt siktstråk genom hagen rakt söderut genomfördes inte. Istället planterades gran i området, och befintliga träd tilläts växa till sig (se Område 5. Stenhagen/Parken/Skogrundan).

Figur 15. Rudolf Abelins förslag för området närmast godset Johannishus huvudbyggnad, ritat år 1913. (Ur: Jeschke Henriksson, 2007, sid. 66)

87 Jeschke Henriksson, 2007, sid. 65-67.

88 Waern, 2000, sid. 144-145.

I flera väsentliga detaljer är förslaget för trädgården vid Göholm mycket likt det förslag som Ester Claesson gjorde för godset Sextorp i Skåne år 1915. Såväl Sextorps rosenterrass som pergolan vid Göholm visar det intima samspel mellan byggda delar (som murar och pergolor) och det växande som är typiskt för trädgårdar från 1900-talets början. Uppfartsvägen slutar liksom vid Sextorp i en avrundad gräsyta omgiven av rabatter. Både vid Sextorp och Göholm fanns ett flertal prunkande rosenrabatter. Medan mycket tyder på att Ester Claessons arbete vid Sextorp blev uppskattat och känt av sin samtid, både i Sverige och utomlands, så förefaller Göholm aldrig ha blivit särdeles känt.⁸⁹ Huruvida detta har att göra med ägarfamiljens önskemål eller påverkan vet vi ingenting om.

Jansson & Hallström arbetade med flera andra herrgårdsanläggningar i södra Sverige, bland andra Värnanäs strax söder om Kalmar, där Johan Pukes hustru Christiana växte upp⁹⁰. Förslaget för Värnanäs påminner mycket om förslaget för Göholm, framförallt när det gäller entréområdet, som Jansson & Hallström kallar för Förgården på både Göholm och Värnanäs (se figur 16 och 17). I Västergötland arbetade Jansson & Hallström med trädgården vid herrgården Blombacka, en anläggning som då den var nyanlagd ansågs visa vilka framsteg som hade gjorts inom den samtida trädgårdskonsten.⁹¹

En bild på Göholms mangårdsbyggnad sedd norrifrån (figur 146) finns med under rubriken ”Blekingska parker och trädgårdar” i *Svenska Turistföreningens årskrift* från år 1921. Det är en bild som bara ett par år senare var nästan helt inaktuell, eftersom området gjordes om tämligen drastiskt i enlighet med Jansson & Hallströms förslag.⁹²

Figur 16. Jansson & Hallströms förslag för ”Förgården” vid Göholm, entréområdet norr om boningshuset, (Göholms gårdsarkiv, Kartor och ritningar, Göholms herrgård, förslag till trädgård, Jansson och Hallström 1919)

Figur 17. Jansson & Hallströms förslag för ”Förgården” vid Värnanäs. (Jansson & Hallström, 1920, sid. 9)

⁸⁹ Jonstoj, 2000, sid. 179-181.

⁹⁰ Se t.ex. Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.7. Johan och Christiana Puke, Hyllningsdikt till Christiana Puke på 80-årsdagen 1855; Grevinnan Christiana Pukes ’memoirer’ (minnesanteckningar), Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.7. Johan och Christiana Puke, Kopia av originalavskrift, John Knutsson Blomquist, 1973, sid. 18.

⁹¹ Nolin, 2002, sid. 605.

⁹² Andersson, 1921, sid. 170.

Figur 18. Den Stockholmsbaserade firman Jansson & Hallström tog år 1919 fram ett förslag för parken och trädgården vid Göholm. Notera att norr är nedåt på planen. (Göholms gårdsarkiv, Kartor och ritningar, Göholms herrgård, Förslag till trädgård, Jansson & Hallström 1919)

1960-tal

Göholms trädgård beskrevs i en tidningsartikel från år 1951 som ”i stil och uppläggning erinrande om de arrangemang, man finner på engelska gods”⁹³. Egendomen bestod enligt tidningsartikeln av 150 tunnland odlad jord, 700 tunnland skog och 20 tunnland planteringar och trädgårdstuktat område.⁹⁴ År 1955 var storleken 503 hektar, det vill säga ungefär 1000 tunnland, varav 70 hektar åker. Egendomen hade år 1955 ett taxeringsvärde på 275 000 kr.⁹⁵ En ny tidningsartikel om gården publicerades år 1965. Då uppgavs Göholm ha ”en ovanligt välskött park av ett slag som är att hänföra till det engelska mönstret och med en sommartid rosenövervuxen pergola”⁹⁶. Vinstockarna uppgavs vara från ”äldre tid”⁹⁷.

Kanske var det Sonja Werner som berättade för tidningsreportrarna att hon och hennes make August Werner låtit uppföra stora delar av anläggningen i enlighet med engelska stilideal från tidigt 1900-tal, kanske var det blomsterprakten från de många rosorna och den stora rhododendronen vid entrén som förde tankarna till England. Mycket av anläggningen från tidigt 1900-tal förenklades emellertid på 1960-talet. Huvuddelen av de formklippta inslagen, häckar, klot och kuber togs bort (se figur x). Ett fotografi från år 1967 visar att det istället planterades thujor norr om huvudbyggnaden (figur x). Detta var typiskt för tiden, både att ta bort skötselkrävande inslag och ersätta dem med växter som höll sig gröna och prydliga året om utan beskärning. Stilidealens förändring hade bland annat att göra med en minskad tillgång på arbetskraft. Det var inte längre möjligt, varken på Göholm eller på andra ställen, att ha anställd personal som endast arbetade med trädgården.⁹⁸

Trädgården på Göholm vårdades dock fortfarande med omsorg på 1960-talet, till exempel inhandlades mycket rosenbuskar.⁹⁹ Bland ett ganska begränsat urval trädgårdslitteratur i familjens efterlämnade material återfinns boken *Great Gardens of Britain* från år 1967 av Peter Coats, vilket tyder på att inspiration fortfarande hämtades från England. Särskilt det bokkapitel som handlar om Haddon Hall i Derbyshire för tankarna till Göholm. Haddon Hall beskrivs som en historisk trädgård som tillförts moderna rosor. Floribunda-hybriderna passar enligt författaren alldeles utmärkt i ”the labour-short gardens of today”¹⁰⁰, alltså i de moderna 1960-talsträdgårdarna som hade ont om arbetskraft. Få växter blommar så generöst samtidigt som de kräver så lite skötsel, menade Coats.¹⁰¹

Flera rosor från Floribunda-gruppen köptes in till Göholm år 1966¹⁰², bland andra 22 exemplar av sorten ’Erna Grootendorst’, en sort med mörkt karminröda blommor som togs fram i Holland år 1938. Doften är ytterst svag, men den blommar rikligt under huvudblomningen i juli och återkommer dessutom med ett andra flor senare på säsongen. Sorten är härdig, men inte helt pålitlig, utan kan angripas kraftigt av svartfläcksjuka och/eller mjöldagg redan tidigt på sommaren,

93 Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1933-39, *Kvinnan bakom allt på Göholms gods. Stina Werner blev ”bonde” som sin far*, BLT 1951-01-20.

94 Ibid.

95 Svensk uppslagsbok [online], uppslagsord ”Göholm”, 2011-02-07.

96 Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1933-39, *Göholm - magnifik 1700-talsgård omskapad för vår tids fordringar*, BLT 1965-05-15.

97 Ibid.

98 Flinck, 1994, sid. 204.

99 Göholms gårdsarkiv, G8c, Göholms gård verifikationer 1966, nr. 208 och nr. 383.

100 Coats, 1967, sid. 110.

101 Ibid.

102 Göholms gårdsarkiv, G8c, Göholms gård verifikationer 1966, nr. 208; Göholms gårdsarkiv, G8c, Göholms gård verifikationer 1966, nr. 383.

särskilt om den står på instängda växtplatser.¹⁰³ Sorten behöver alltså stå luftigt, vilket den bör ha haft möjlighet till på Göholm.

År 1966 inhandlades dessutom 13 exemplar av sorten 'Schweizer Gruss', en sort som togs fram i Tyskland 1954. Blommorna är mörkt sammetsröda, nästan svartaktigt röda, som roskännaren Lars-Åke Gustavsson (1998) beskriver det. Sorten blommar rikligt och nästan oavbrutet från slutet av juni till långt in på hösten, och har en svag doft. Den är hårdig, och får endast lätta svampangrepp.¹⁰⁴

Ytterligare en sort från Floribunda-gruppen som inhandlades år 1966 var 'Helsingør', som tagits fram i USA år 1957. Blomfärgen påminner om de två tidigare nämnde sorterna, den är lysande scharlakansröd till mörkröd. Även denna sort har endast en svag doft, och blommar rikligt och nästan oavbrutet, från månadskiftet juni/juli till senhösten. Ibland kan den angripas kraftigt av svartfläcksjuka.¹⁰⁵

Det är ett faktum att många rossorter som tagits fram under 1900-talet doftar betydligt mindre än äldre föregångare. Coats menade att det visst var sant att de första floribundarosorna doftade mycket lite, men att de senare har en underbar doft.¹⁰⁶ När det gäller sorterna som köptes in till Göholm år 1966 förefaller emellertid de flesta ha doftat ganska svagt, även de som tagits fram så sent som på 1950-talet.

En annan sort som köptes in till Göholm på 1960-talet var 'Orange Triumph', en sort som förs till Polyantha-gruppen. Denna rossort togs fram i Tyskland år 1937 och har ganska små blommor i stora klasar. Blomfärgen är orangeröd till röd och enstaka kronblad har ofta vita streck. Sorten blommar mycket rikligt och nästan oavbrutet, från början av juli till senhösten, och har en ytterst svag doft. Den kan angripas kraftigt av mjöldag, och Gustavsson menar att den är vackrast när den odlas i större grupper.¹⁰⁷ Rosor av sorten 'Orange Triumph' fanns kvar på Göholm fram till 1980-talet och stod i den hippodromformade gräsytan norr om huvudbyggnaden.¹⁰⁸ Var de andra sorterna stod är oklart, men troligen främst i pergolan och norr om huvudbyggnaden.

På 1960-talet hade Nyttoträdgården i öster helt slutat att användas för odling av grönsaker, bär och frukt, efter att under 1940- och 50-talen nyttjas allt mindre för detta ändamål¹⁰⁹. Gångstigarna i den gamla beteshagen söder om gården sköttes fortfarande sporadiskt (se Område 5. Stenhagen/Parken/Skogsrundan), men skötseln upphörde helt omkring år 1970¹¹⁰.

Figur 19. År 1967 hade thujor planterats norr om huvudbyggnaden, och många skötselkrävande element, såsom klippta buxbomklot och buxbomhäckar hade tagits bort. (Göholms gårdsarkiv, ur kommunikation med Allhems förlag år 1967)

103 Gustavsson, 1998, sid. 354.

104 Gustavsson, 1998, sid. 378.

105 Gustavsson, 1998, uppslagsord 'Helsingør'.

106 Coats, 1967, sid. 110.

107 Gustavsson, 1998, sid. 333.

108 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

109 Göholms gårdsarkiv, G3c Journal 1936-1939, Journal 1937-39, Arrenden och hyror samt G3d Journal 1940-1944, Journal 1940-41, Arrenden och hyror; Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-09; Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

110 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

Parken och trädgårdens historia - utifrån de olika ägarna

1600-talet: Familjen Bielke och Kronan

Halvön Gö, med därpå liggande hemman, tillhörde vid mitten av 1600-talet Sten Bielke, riksråd och riksskattmästare, och hade troligen varit i släkten Bielkes ägo under en längre period.¹¹¹ Sten Bielke hade hemman på skilda håll i landet, ägor som hans dels fått som arvegods och dels som förläningar för sina offentliga uppdrag. Hemmanen beboddes och brukades av frälsebönder, som betalade skatt eller ränta till sin herre. Genom reduktionen förlorade Bielke emellertid många av sina besittningar. Gö krävdes enligt R. Odencrants tillbaka av kronan år 1688, men lämnades några år senare tillbaka till hans dotter Kristina.¹¹²

Under slutet av 1600-talet upprättades flera kartor över Blekinge, kartor som tyvärr säger mycket lite om landskapet på Göhalvön, men som åtminstone visar det hemman, Weell eller Wäle, som sedermera kom att kallas Göholm (figur 20, 21 och 22). Namnet Wäle kommer av det forndanska ordet wæthil 'vadställe', som är en avledning till ordet *vad*¹¹³, en betydelse som inte är orimlig med tanke på att Göholm ligger precis på gränsen mellan en halvö och fastlandet. När det gäller namnet Gö finns ingen riktigt säker tolkning, men det finns hänvisningar till ett urnordiskt ord med betydelsen "vattensjuk strandäng".¹¹⁴

Figur 20. Det hemman som så småningom kom att kallas Göholm benämndes år 1670 "Weell". Weell har markerats med en pil. (Krigsarkivet, 0400:18b:0001, *Carta af Medelstads härad*..., 1670)

111 Ägoförhållanden och markanvändning på Göhalvön från 1400-tal och framåt diskuteras i Isaksson, 1989.

112 Odencrants, 1946, sid. 39-40. Blekingeskildraren Sven Gynther menade år 1847 att "Medelstad Härad: Listerby socken N:o 63, Listerby", det vill säga Göholm, tillhörde "den del av Bornholms vederlag, som var belägen i Blekinge". Gynther, 1847, sid. 99. Gynthers uppgift har inte kontrollerats, men skulle om den stämmer innebära att Göholm kom i statens ägo redan år 1660.

113 Hallberg, 1990, sid. 97. Enligt Sjöbeck, 1950 är namnet "trafikbetingat".

114 Hallberg, 1990, sid. 99.

Figur 21. På 1684 års karta över Blekinge kallas det hemman som så småningom kom att kallas Göholm "Wäle". På denna karta är det extra tydligt att gården ligger på gränsen mellan Göhalvön och Kuggebodahalvön. Wäle har markerats med en pil. (Krigsarkivet, 0400:18a:0001, *Special Geographisk Charta öfver Blekingen*, 1684)

Figur 22. På den plats där Göholm idag ligger låg år 1690 ett hemman som kallades för Wäle. Gården har markerats med en pil. (Krigsarkivet, 0400:18a:0003b, *Special Geographisk Charta öfver Bleking*, 1690)

1700-talet: Familjerna Adlersten, Siöstierna, Lillienanckar och Crusebjörn

Någon gång vid 1700-talets början kom Göran Adlersten, från år 1706 landshövding över Blekinge, i besittning av Gö där Wähle låg.¹¹⁵ Gården beboddes vid denna tid av de två bönderna Petter Trulsson och Abraham Olsson, och hemmanet uppgavs vara ”wähl häfdat och brukat”¹¹⁶. På gården fanns ”En liten Kohlgård”¹¹⁷, det vill säga en liten odling av nyttoväxter, men hur bebyggelsen var utformad går inte att utläsa av kartan från år 1706 (figur 24). Adlerstens dotter Maria Magdalena, som vid arvskiftet år 1716 tog över ägorna tillsammans med maken Anders Siöstierna, dog enligt Odencrants på Göholm år 1741, vilket bör innebära att hon bodde där åtminstone under slutet av sin livstid. Deras äldsta son, Göran Adlersten Siöstierna, bodde på Göholm från år 1743, och hans barn föddes där.¹¹⁸ Att medlemmar i släkten föddes och dog på gården tyder på att det var en relativt permanent bostad och därmed bör den ha varit väl omhändertagen.

Hur gården som beboddes av familjerna Adlersten och Siöstierna såg ut vet vi inte mycket om. Det verkar, precis som Odencrants (1946) skriver, troligt att enklare gårdsbyggnader som legat på platsen ersattes av en verklig herrgård någon gång under första hälften av 1700-talet. Frihetstiden, åren 1718-1772, var en period då många herrgårdar skapades av äldre och enklare hemman.¹¹⁹ Bland Blekinges välbärgade började det bli på modet att flytta ut till lugnet på landet och anlägga en trädgård vid sin herrgård eller sitt sommarställe¹²⁰. Ett berömt exempel i Göholms närhet är amiralitetsapotekaren J. J. Ferber som anlade en vida känd och beundrad trädgård på sin gård Augerum utanför Karlskrona. Att trädgårdens berömmelse kvarstod, trots att den redan i början av 1750-talet var såld och tämligen förfallen, beror troligen på att han år 1739 publicerade en katalog över sin trädgård, i vilken han följer Linnés sexualsystem.¹²¹

Adam Julius Klings avhandling från år 1748 om Medelstad härad antyder att Wälö (sedermera Göhom) vid mitten av 1700-talet var ansevärd åtminstone i förhållande till närliggande gårdar. Efter att ha räknat upp Listerby och Förkärla församlingars fornminnen kommer Kling in på ”prydnader som en senare tid har beviljat våra församlingar”¹²², av vilka ”säterier prydda av lysande och eleganta byggnader”¹²³ enligt honom var de viktigaste. Som första exempel nämner Kling gården Wälö, i kaptenen Jöran Adlersten Siöstiernas ägo. Även de närliggande gårdarna Korsanäs och Brunswik, som liksom Wälö var i släkten Siöstiernas ägo, hade tillräckligt eleganta byggnader för att nämnas i uppräknningen.¹²⁴ Hur trädgårdarna vid Korsanäs och Brunswik såg ut vet vi ingenting om.

115 Odencrants, 1946, sid. 40-41.

116 Blekinge Museum, Nordiska museets undersökn. 1935-36, Göholm, kartor och skisser, *Carta N:o 2 Giöö*.

117 Blekinge Museum, Nordiska museets undersökn. 1935-36, Göholm, kartor och skisser, *Carta N:o 2 Giöö*. Begreppet kålgård användes redan i medeltida landslagar, och syftade då på en inhägnad plats där det odlades kål, ärtor, bönor m.fl. köksväxter. Lundquist, 2000, sid. 43.

118 Odencrants, 1946, sid. 43-44.

119 Odencrants, 1946, sid. 42.

120 Andersson, 1926, sid. 95.

121 Ferber, 1739; Andersson, 1926, sid. 95.

122 Kling, [1748] 2004, sid. 22.

123 Kling, [1748] 2004, sid. 22.

124 Kling, [1748] 2004, sid. 22.

Några år senare använde Christopher Cronholm, för första gången i tryckt material, namnet Gjöhölm. Han beskrev detta "Gjöhölm", liksom "Bollö", "Kårsanäs" och "Brunsvik" som "berustade utsockne hemman, tillhöriga Sjöstiernafamiljen och väl bebyggda".¹²⁵ Mer än att gårdarna alltså ansågs vara väl bebyggda får vi dock inte veta, och det saknas arkivmaterial och kartor som skulle kunna säga oss något om hur trädgården vid Gjöhölm såg ut. Det närliggande godset Tromtö hade en trädgårdsmästare anställd åtminstone sedan 1680-talet¹²⁶, och vid Johannishus fanns en påkostad trädgårdsanläggning redan under tidigt 1700-tal¹²⁷. Gjöhölm bör åtminstone ha haft en nyttoträdgård under familjen Adlersten Sjöstiernas tid. Med stor sannolikhet fortsatte familjen att använda kålgården som brukats av bönderna Petter Trulsson och Abraham Olsson, och troligen utvidgades den. Kanske fanns det bland gårdens drängar en särskild trädgårdsdräng eller trädgårdsmästare.

Under 1700-talets slut kom ett par andra släkter in som ägare under kortare perioder, för att följas av generalamiral Johan Puke år 1790. Pukes ättlingar kom att behålla Gjöhölm i sin ägo ända fram till början av 1900-talet.

Figur 23. En lantmäterikarta från 1706 visar Gjöhölvön. I kartans nedre högra del syns Wähle, som Gjöhölm kallades vid denna tid. (Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv, Listerby socken Gö nr 1-8)

125 Cronholm, [ca 1750-1757] 1976, sid. 267.

126 Jeschke Henriksson, 2007, sid. 30.

127 Jeschke Henriksson, 2007, sid. 3.

Figur 24. År 1706 upprättade Peter Bursie denna karta över nordöstra delen av Göhalvön, där hemmanet Wähle, sedermera Göholm, var beläget.

Ur kartbeskrivningen:

R. Göo Kallas Wäble 3/8 frälse hemman.

En liten Kohlgård, wijdas af La R.

49. Åker af slät Sandmyllejord.

50. Åker af slät Sandjord.

51. Äng af hårdvall, utj tämmeligt stenigt, dels med Mossbotn, bewäxt med Ekeskogh [...]

52. Äng och slät kiernvall, och småt star eller sältringsgräs [...]

Norr om gården låg ängsmark bevuxen med ek, och söder om gården låg en beteshage (vid nr. 55), även denna trädbevuxen enligt kartan.

(Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv, Listerby socken Gö nr 1-8; Blekinge Museum, Nordiska museets undersökn. 1935-36, Göholm, kartor och skisser, Carta N:o 2 Göo.)

Åren 1790-1816: Johan Puke och Christiana Charlotta Giertta

Johan Puke (1751-1816), generalamiral och statsråd, köpte Göholm av Christina Catharina Crusebjörn och Anders Juringius vid årsskiftet 1789/1790.¹²⁸ Puke kom från enkla förhållanden och gjorde en imponerande karriär inom svenska flottan. Hans livshistoria har berättats i ett flertal böcker och artiklar.¹²⁹

Under slutet av 1700-talet var det i högsta grad modernt att besitta en lantgård. Intresset för jordbruksnäringen och möjligheten att utveckla densamma växte snabbt bland överheten i Sverige såväl som i övriga Europa. Flera lantbruksvetenskapliga sällskap och organisationer med syfte att sprida kunskap och nyheter bildades, i Sverige kan nämnas Vetenskapsakademien (1739), Patriotiska sällskapet (1766), Lantbruksakademien (1811) samt de regionala hushållningssällskapen. Det ansågs inte bara socialt accepterat att adelsmän och ståndspersoner ägnade sig åt jordbruk utan lantbrukshållaren blev, som Norman och Wallström (2008) uttrycker det, något av en idealgestalt som kunde leda utvecklingen till en förbättring av den för landet så viktiga modernäringen.¹³⁰

Många officerare i Karlskrona köpte lantgårdar vid denna tid. Kanske hade det mindre att göra med att de ville utveckla jordbruksnäringen och tjäna som förebilder, än med att det ansågs värdefullt att ha en jordegendom att falla tillbaka på då anställningen inom krigsmakten var slut. Många officerare kom också från jordadeln och ärvde en lantegendom vars verksamhet de kunde ägna sig åt vid karriärens slut.¹³¹ Den mest välkända anläggningen från denna tid är kanske Skärva utanför Karlskrona, som inköptes av skeppsbyggaren och varvsamiralen F.H. af Chapman år 1785. Avelsgårde förvärvades år 1799 av överstelöjtnanten C.G. Thornquist, som enligt Anderson (1926) omgestaltade parken i engelsk stil med grottor, slingrande gångar, små tempel och lusthus.¹³²

Johan Puke följde tidens strömningar genom att förvärva Göholm. Kanske hade han vid inköpstillfället verkligen för avsikt att framöver ägna sig mer åt jordbruk än åt en fortsatt militär karriär, men i det fallet var inte ödet och kronan helt på hans sida. Precis som Hans Norman och Erik Wallström, som ingående dokumenterat och analyserat Pukes liv och karriär, skriver så var det vid tiden för köpet av Göholm svårt för Puke att veta vilka möjligheter som skulle dyka upp inom örlogsflottan, och vilka uppdrag han skulle få i framtiden.¹³³

Viljan och intresset för att utveckla den nyförvärvade lantgården verkar ha funnits där, men åtminstone i början verkar det ha varit skalt med den konkreta kunskapen. Ett av de första projekten på Göholm lär ha varit att anlägga en fiskdamm vid gården¹³⁴. Då några vänner från staden kom för att hälsa på skickade han ut dem för att gräva. De stötte inte på särskilt mycket vatten, däremot stötte de snabbt i berget. Projektet lades ned. Enligt Arvid Ahnfelt (1882) visade han emellertid snart vad ”vilja och drift förmå då det utföres med kraft och förstånd”¹³⁵ och han

128 Crusebjörn hade ärvt gården efter sin kusin Hedvig Apollonia Löfvensköld. Blekinge museum, gårdsarkiv, Göholm, Listerby sn, köpekontrakt Johan Puke 1789; Norman & Wallström, 2008, sid. 210.

129 Se bland andra: Ahnfelt, 1882a, sid. 204-220; Anderson, 1926, sid. 22; Bramstäng, 1977, sid. 149-154; Eriksson et. al, 1986, sid. 98; Gynther, 1847; Norman & Wallström, 2008; Nyman, 1966; Nyman, 1968; Odencrants, 1946, sid. 44-50; Swahn, 1962, sid. 79-82; af Trolle, 1878; Wallström, 2003.

130 Norman & Wallström, 2008, sid. 211-212.

131 Norman & Wallström, 2008, sid. 211.

132 Anderson, 1926, sid. 97.

133 Norman & Wallström, 2008, sid. 210.

134 Ahnfelt, 1882b, sid. 181.

135 Ahnfelt, 1882b, sid. 181.

vann så småningom ”en icke obetydligt färdighet”¹³⁶ i ”landtmannahandlingar”¹³⁷, men det var sannolikt mycket litet av sin tid som han hade möjlighet att ägna åt sådana.

Under Pukes tid fanns en hel del får på gården. I bouppteckningen från 1816 räknas 90 får i olika åldrar upp, samt 7 hästar, 32 nötkreatur, 42 grisar och ett antal fjäderfän.¹³⁸ Som kuriosas kan nämnas att det fanns två påfåglar på Göholm åren 1814-1816. Christianas mor Dorothea Bäck skrev i ett brev till sin dotter år 1814 att ”Påfågl. må väl, å går nu här å Moverar sig.”¹³⁹. Påföljande sommar berättade hon hur hon tillsammans med ”Gythilda”, det vill säga Johan och Christianas dotter Göthilda, varit ute och lyssnat på göken samt hälsat på påfåglarna, ”kallkonungar, å ankungar å dito hönsungar”. Påfåglarna hade ”utslagna Hierta”, vilket bör betyda utslagna stjärtfjädrar, men Göthilda var inte rädd för dem utan gick dem till mötes berättade Dorothea.¹⁴⁰ I bouppteckningen efter Johan Puke tas två påfåglar upp, vilket betyder att de överlevde honom och därmed trivdes på Göholm.¹⁴¹

Redan år 1790, då Puke alltså precis förvärvat Göholm, inträffade den händelse som han är mest känd för, nämligen att han ledde svenska flottan ur ryssarnas klor i Viborgska viken. Efter detta fick han uppgifter inom marinledningen i Karlskrona vilket tog det mesta av hans tid och nödvändiggjorde att han under långa perioder bodde med familjen inne staden. Därför blev det svårt för honom att ägna sig åt Göholm och åt lantbruket.¹⁴²

Några år senare, 1797, begärde Puke entledigande från sin kommandanttjänst och från chefskapet för artilleridepartementet.¹⁴³ Trots att han inte längre hade någon tjänst bodde familjen ändå hela vintern i Karlskrona, men framåt våren 1798 flyttade de till Göholm.¹⁴⁴ Det stora arbetet som väntade var att bygga ett boningshus. Ladugården och flera andra byggnader var redan ombyggda.

Under fyra år, fram till 1801, var Puke ur tjänst. Även om han inte var helt frisk under denna tid så verkar han ha varit mycket aktiv. Christiana beskriver i sina memoarer långa resor som hon och maken gjorde för att besöka vänner och träffa läkare, men en hel del tid måste också ha tillbringats på Pukes älskade Göholm. Sommaren 1804 var Puke mer än vanligt ute på Göholm och hans hälsa var enligt Christiana ”skäligt god”¹⁴⁵, även om giktanfall och besvärlig hosta plågade honom allt som oftast. Såväl Christiana som Johan Puke drack ”utländskt vatten” som de tydligen hade med

136 Ahnfelt, 1882b, sid. 181.

137 Ahnfelt, 1882b, sid. 181.

138 Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.7. Johan och Christiana Puke, Bouppteckning efter generalamiralen m.m. greve Johan Puke, 1816.

139 Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.7. Johan och Christiana Puke, Brev till Christiana Puke från modern Dorothea Bäck, 2 Nov. 1814.

140 Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.7. Johan och Christiana Puke, Brev till Christiana Puke från modern Dorothea Bäck, 1 Juny 15.

141 Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.7. Johan och Christiana Puke, Bouppteckning efter generalamiralen m.m. greve Johan Puke, 1816, Kreatur.

142 Norman & Wallström, 2008, sid. 211.

143 Ahnfelt, 1882b., sid. 198.

144 Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.7. Johan och Christiana Puke, Grevinnan Christiana Pukes ’memoirer’, originalanteckningarna, sid. 52-53; Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.7. Johan och Christiana Puke, Grevinnan Christiana Pukes ’memoirer’, Kopia av originalavskrift, John Knutsson Blomquist, 1973, 32-33.

145 Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.7. Johan och Christiana Puke, Grevinnan Christiana Pukes ’memoirer’, Kopia av originalavskrift, John Knutsson Blomquist, 1973, sid. 57.

sig till Göholm, och de planerade en resa till Medevi brunn.¹⁴⁶ Paret hade för övrigt träffats på Ronneby Brunn¹⁴⁷. Av Christianas texter framgår att Puke engagerade sig rent fysiskt i arbetet på gården, till exempel höll han den 2 april 1801 på med något arbete i trädgården då han kallade ut sin hustru för att hon skulle få höra kanonaden mellan engelska och danska flottan.¹⁴⁸

Det följande årtiondet tillbringade Puke i flottans tjänst. Han steg i graderna och måste ha haft mycket lite tid att tillbringa på Göholm, än mindre att delta i det praktiska arbetet. År 1814 skrev han emellertid i ett brev att han dagen efter skulle lämna sjön och bli ”Landtjunkare”¹⁴⁹ igen. Puke åkte dock inte direkt till Göholm, utan åkte till Uddevalla för att vara nära kungen som statsråd.¹⁵⁰ Samma år bildades Blekinge läns kungliga hushållningssällskap, och vid det första konstituerande sammanträdet beslöts att ”Generalamiralen, Stats Rådet, Riddaren och Commendeuren af Kungl. M:stäts Orden samt Riddaren af Kungl. Svärdorden med stora korset Högvälborne Herr Baronen J. Puke”¹⁵¹ skulle inbjudas som sällskapets förste hedersledamot. Som hederledamot förväntades han säkert inte bidra med särskilt mycket mer än sitt goda rykte, och att med sina fina titlar sprida en viss glans över sällskapet.

Hans Wachtmeister menade att det förmodligen fanns få län där intresset för framåtskridande inom jordbruket och behovet av sammanslutning var mindre erkänt än i Blekinge. Detta hängde, enligt honom, samman med bristen på större egendomar vars ägare kunde uppmuntra allmogen. Det fanns också en ”utomordentlig brist på verkligt kunniga yrkesmän inom jordbrukets fack.”¹⁵² Även om det fanns ett antal mindre herrgårdar så var deras ägare, däribland Puke, ofta inte erfarna jordbrukare utan ämbetsmän som ”med många och långa titlar förenade ett lifligt, men ej med erfarenhet förenadt, intresse för sin nya verksamhet, och som måste betraktas som dilettanter eller amatörer”¹⁵³.

Kanske låg det i Pukes intresse att engagera sig aktivt i hushållningssällskapet, men det finns inget som talar för att han hann göra det. Sommaren 1815 begärde och erhöll han avsked från statsråds- och generaladjuntantsämbetena, och i maj 1816 avled han till följd av sjukdom.¹⁵⁴

Under Pukes sista år i livet bodde trädgårdsdrängen Adam Nyman på Göholm, tillsammans med sin hustru, två söner och en dotter, men någon anställd som benämndes trädgårdsmästare verkar inte ha funnits vid denna tid (se bilaga 1).¹⁵⁵ Enligt Nordiska museets gårdsinventering 1935-36 var Johan Puke livligt intresserad av att införa ovanliga trädsorter. Varifrån denna uppgift kommer framgår däremot inte. År 1935-36 fanns det dock några träd vid Göholm som enligt traditionen planterats av just Puke. Dels handlade det om några thujor, några ”accacior” (troligen syftar författarna på robinia, *Robinia pseudoacacia*) och äkta kastanjer. Ett tulpanträd fanns också, men detta hade skadats vid en höslåtter så att endast ett litet skott återstod.¹⁵⁶

146 Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.7. Johan och Christiana Puke, Grevinnan Christiana Pukes ’memoirer’, Kopia av originalavskrift, John Knutsson Blomquist, 1973, sid. 57.

147 Nyman, 1966, sid. 130.

148 Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.7. Johan och Christiana Puke, Grevinnan Christiana Pukes ’memoirer’, originalanteckningarna, sid. 81.

149 Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, II, vol.4, Johan Puke till sin maka, brev daterat 21 aug. 1814.

150 Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, II, vol.4, Johan Puke till sin maka, brev daterat 21 aug. 1814.

151 Wachtmeister, 1914, sid. 19.

152 Wachtmeister, 1914, sid. 16.

153 Wachtmeister, 1914, sid. 16.

154 Norman & Wallström, 2008, sid. 203 och 219.

155 LLA, husförhörlängder, Listerby A1:1, 1801-1815, kortnr. 6-7/9.

156 Blekinge museum, Nordiska museets undersökn. 1935-36, sid. 5-6.

Åren 1816-1860: Christiana Charlotta Giertta och hennes döttrar

Christiana tog över Göholm efter sin make Johan Puke och fram till år 1859, då hon gick bort, bodde hon på Göholm en stor del av året. Hon hade även en bostad i Karlskrona, som troligen användes framförallt under den kalla tiden på året. Christiana skrev detaljerade memoarer, men tyvärr har hon inte berättat något om sitt liv efter år 1809, varför vi inte känner till särskilt mycket om hennes liv som änkefru på Göholm.¹⁵⁷

Samma år som Puke gick bort, 1816, flyttade en ny trädgårdsdräng till Göholm, den 22-årige Niklas Andersson från Wissefjärda med sin lika gamla hustru från Nättraby. Ett år senare flyttade hans företrädare, den 27 år äldre Adam Nyman bort från Göholm, så det verkar som om Niklas Andersson fick en introduktionsperiod på ett år då han kunde lära sig arbetet av den äldre företrädaren.¹⁵⁸ (se bilaga 1)

Paret Andersson fick fyra barn under sin tid på Göholm. De verkar ha trivts bra på gården för familjen blev kvar ända fram till 1834 då de flyttade till Rödeby. Samma år anställdes trädgårdsdrängen Sven Nilsson med hustru, så Göholm var inte utan trädgårdsfolk någon längre tid.¹⁵⁹ Däremot dröjde det till 1837 innan gården fick en ny trädgårdsmästare. År 1837 anställdes Anders Holm, utan familj men trolovad i Hjortsberga som han närmast kom ifrån. Holm var 24 år och benämndes alltså trädgårdsmästare. Särskilt långvarig på Göholm blev han dock inte utan han flyttade redan året efter, 1838. År 1839 började Gustaf Carlberg sin tjänst som trädgårdsmästare på Göholm.¹⁶⁰ Hur länge han stannade är osäkert, men något eller några år in på 1850-talet varade hans vistelse¹⁶¹. Carlbergs hustru Elin Andersdotter, ”Madame Carlberg”, var under en period förestånderska för ladugården¹⁶². Trädgårdsmästarna bodde vid den här tiden i ”en vacker Byggnad med 3ne rum och Källare”¹⁶³ vid Brunnsvik.

I en husesynsförrättning från 1800-talets första hälft uppgavs Göholms fyra beteshagar, som var mer eller mindre bevuxna med lövskog, med lätthet kunna föda 100 nötkreatur, 8-10 hästar samt 100 får.¹⁶⁴ Det är osäkert om det verkligen fanns så här många djur på Göholm eller om det bara

Figur 25. Denna karta över Blekinge från år 1823 är den första karta där gårdens namn stavas Gjöholm. (Krigsarkivet, 0400:18a:0004a, *Karta öfver Blekinges Höfdingdöme*, 1823)

157 Nyman, 1966, sid. 130; Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.7. Johan och Christiana Puke, Grevinnan Christiana Pukes ’memoirer’, originalanteckningarna.

158 LLA, husförhörlängder, Listerby AI:2, 1816-1822, kort nr. 6/7.; LLA, husförhörlängder, Listerby AI:3, 1823-1829, kortnr. 5/6.

159 LLA, husförhörlängder, Listerby AI:4, 1830-1837, kort nr. 4/5.

160 LLA, husförhörlängder, Listerby AI:5, 1838-1844, kortnr. 5/6.

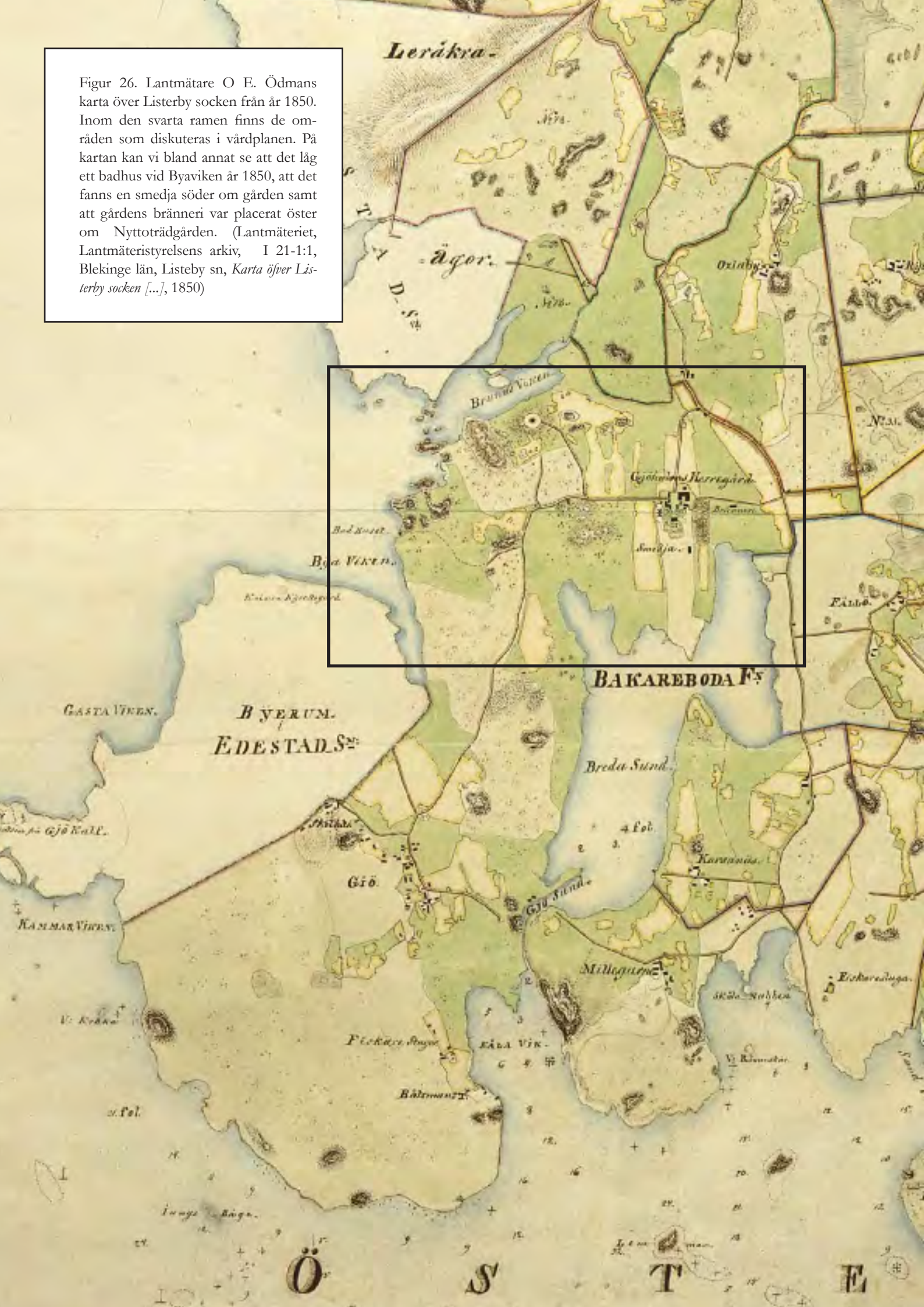
161 LLA, husförhörlängder, Listerby AI:6, 1844-1849, kortnr. 6/8.

162 Sällberg, privat arkiv, avlöningsbok för åren 1850 och 1851

163 Blekinge museum, gårdsarkiv, Göholm, Listerby sn, husesynsförrättningar, odaterad.

164 Blekinge museum, gårdsarkiv, Göholm, Listerby sn, husesynsförrättningar, odaterad.

Figur 26. Lantmätare O. E. Ödmans karta över Listerby socken från år 1850. Inom den svarta ramen finns de områden som diskuteras i vårdplanen. På kartan kan vi bland annat se att det låg ett badhus vid Byaviken år 1850, att det fanns en smedja söder om gården samt att gårdens bränneri var placerat öster om Nyttoträdgården. (Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv, I 21-1:1, Blekinge län, Listerby sn, *Karta öfver Listerby socken* [...], 1850)

var det möjliga antalet som angavs, men siffrorna ger en vink om att får fortfarande var viktiga för hushållet. Ängarna, alla gränsande till vatten, uppgavs ge mycket gott och kraftfullt hö, och skogen med lövträd, framförallt ek, räckte till egendomens behov. Som nämnts tidigare fanns två stora och två mindre trädgårdar samt en ”Wit och Rotkåhlstäppa”¹⁶⁵, sannolikt på samma plats som kålgården låg år 1706 (se figur 24).

Lantmätare Otto Emanuel Ödman, som år 1850 gjorde en uppmätning med tillhörande beskrivning av Listerby socken, menade att trädgårdsodlingen i Listerby socken var mycket försummad. Det var endast hos de få ståndspersoner som hade lantbruk i socknen som det också fanns trädgårdsplanteringar.¹⁶⁶ Skogen å sin sida förtjänade knappt att nämnas enligt Ödman, eftersom den mesta skogen i socknen var uthuggen, med undantag av ”säteriet Johanneshus frälseägor på öarne, prästbostället Listerby, Gjöholms herregård och ett och annat ströhemman i mellanbygden, som även har någon del kvar”¹⁶⁷.

Hur trädgårdspersonalsituationen på Göholm såg ut under 1850-1870-talen är inte helt klart eftersom husförhörlängderna från dessa år är mycket svårlästa.¹⁶⁸ Gården arrenderades från år 1850 av doktor Johan Ludvig Kruse som var gift med paret Pukes yngsta dotter Edla Göthilda¹⁶⁹. Johan Ludvig, som då precis avslutat sin tjänst vid ”Ronneby Helsobrunn”¹⁷⁰, och Edla Göthilda gifte sig år 1847. Paret bodde på Lycksalighetens ö i Ronneby fram till 1860 då de tillsammans tog över Göholm¹⁷¹. Vi känner till trädgårdsdrängen Anders Jönsson som tjänstgjorde på gården under åren 1858-1860, Sven Christiansson som var på gården under år 1859, Ola Olsson som föddes i Listerby år 1835 och som kom till Göholm från Sölvesborg år 1860, för att resa vidare till Stockholm år 1862. Slutligen känner vi till Hans Jönsson som kom till Göholm omkring år 1863-1864.¹⁷² Därefter har vi ett litet kunskapsglapp fram till år 1879 då den före detta inspektorn Oskar Emil Andersson blev trädgårdsarrendator på Göholm.¹⁷³ (se bilaga 1)

På gården fanns år 1850 ett bränneri. Titeln Brännmästare hade torparen ”Pehr Mårtensson ifr. Hoby” och bränneridrängen hette Jöns Trullsson.¹⁷⁴ Gårdens smedja låg i betesmarken söder om gården, och vid Byaviken i väster låg ett badhus (se figur 26).

Johan Ludvig Kruse verkar ha varit långt ifrån så aktiv inom Blekinge hushållningssällskap som hans son sedermera kom att bli, men han genomförde trots allt en del redan på den tiden då han enbart arrenderade gården. Enligt Nyman nämnde hushållningssällskapets förvaltningsutskott några av hans genomförda projekt under rubriken ”anmärkningsvärda enskilda odlingsföretag” år 1854. Det rörde sig om odling, sten- och rörbrytning i gårderna, ”så att dessa erhålla formligare figurer”, påbörjade större dikningsarbeten samt ”en sammanslagning till förekommande av sjövattnets stigande och översvämmande av ett större åkergärde”.¹⁷⁵

165 Blekinge museum, gårdsarkiv, Göholm, Listerby sn, husesynsförrättningar, odaterad.

166 Ödman, [1850] 1925, sid. 32.

167 Ödman, [1850] 1925, sid. 33.

168 LLA, husförhörlängder, Listerby, AI:7, 1850-59, kortnr. 10-11/14; LLA, husförhörlängder, Listerby, A:I:8, 1855-1861, kortnr. 11/14; LLA, husförhörländer, Listerby, A:9-10, 1862-1870, kortnr. 12/16.

169 Nyman, 1966, sid. 110.

170 Nyman, 1966, sid. 136.

171 Nyman, 1966, sid. 132.

172 Sällberg, privat arkiv, Aflöningsbok för åren 1853, -54, -55, -56, -57, -58, -59; LLA, husförhörlängder, Listerby, AI:9-10, 1862-1870, kortnr. 12/16.

173 LLA, husförhörlängder, Listerby AI:11, 1871-1880, kortnr. 13/17.

174 Sällberg, privat arkiv, Aflöningsbok för år 1850: Torp. Pehr Mårtensson ifr. Hoby. Brännmästare.

175 Nyman, 1966, sid. 137.

Åren 1860-1886: Edla Göthilda Puke och Johan Ludvig Kruse

Johan Puke och Christiana Gierttas yngsta dotter Göthilda gifte sig som berättats i föregående stycke med doktor Johan Ludvig Kruse. Att Kruse varit läkare vid Ronneby Brunn var troligen en bidragande orsak till att Göholm nämns under rubriken ”Promenadplatser och sevärda ställen i trakten kring Ronneby” i en handbok för kurgäster som gavs ut år 1879.¹⁷⁶

Det kan vara så att en del större förändringar i trädgården genomfördes under Göthilda Pukes och Johan Ludvig Kruses tid, men i det stora hela förefaller Kruse ha varit läkare snarare än lantbrukare. Till skillnad från sonen Ludvig Magnus nämns han överhuvudtaget inte i Hans Wachtmeisters genomgång av Blekinge Läns Kungl. Hushållningssällskaps historia 1814-1914.¹⁷⁷ Dessutom drabbades han redan i början av 1870-talet av ohälsa, vilket Alf Nyman skriver nog var anledningen till att gården utarrenderades i slutet av decenniet.¹⁷⁸ Den förste som benämndes ”Arrendatorn af trädgården” i husförhörlängderna hette Oskar Emil Andersson¹⁷⁹. Oskar Emil var född 1849 i Karlskrona och kom till Göholm år 1879¹⁸⁰. Året därpå anställdes den jämnårige trädgårdsmästaren Nils Svensson Sjöholm. Andersson måste ha arrenderat trädgården under bara några månader, för från 1879 och fram till 1887 är det agronom Fredrik Carl Psilanderhjelm som uppges vara arrendator.¹⁸¹

Edla Göthilda beskrev sina ansvarsområden på gården i en almanacka som finns på okänt ställe. Enligt Nyman (1966) innehåller almanackan uppgifter om att ansvaret för hönsen och arbetet med fårens ull låg på Göthilda. Dessutom ansvarade hon för gårdens linskörd och produktionen av tyg från denna.¹⁸² Almanackan verkar definitivt vara värd ytterligare uppspärningsförsök.

Figur 27. Topografiska Corpsens karta över Blekinge 1870 (Lantmäteriet, Rikets allmänna kartverks arkiv, Generalstabskartan 1870)

176 Söderwall, 1879, sid. 83.

177 Wachtmeister, 1914.

178 Nyman, 1966, sid. 137.

179 LLA, husförhörlängder, Listerby AI:11, 1871-1880, kortnr. 13/17.

180 LLA, husförhörlängder, Listerby AI:11, 1871-1880, kortnr. 13/17.

181 LLA, husförhörlängder, Listerby AI:13, 1881-1890, kortnr. 6/9; .Kruse, LM, dagbok 1887-, ur förordet.

182 Nyman, 1966, sid. 132.

Åren 1886-1915: Ludvig Magnus Kruse och Anna Lilienberg

Åren 1886-1913, alltså den period under vilken Ludvig Magnus Kruse ägde och förvaltade Göholm, beskrivs som en blomstringsperiod i Blekinge hushållningssällskaps historia.¹⁸³ Att perioderna sammanföll är nog inte en slump. Ludvig Magnus Kruse var en frontfigur i hushållningssällskapet, en person med många idéer som han även såg till att genomföra.¹⁸⁴ Från år 1890 var han ledamot av förvaltningsutskottet och från år 1906 var han vice ordförande¹⁸⁵. Efter Kruses bortgång framförde Gerhard Leijonhielm åsikten att ”Man torde i hushållningssällskapets hela 125-åriga historia icke kunna finna någon man, som med större intresse och framgång än L. M. Kruse ägnat sig åt sällskapets verksamhet. I hushållningssällskapets arbetsformer fann han de bästa möjligheterna att förverkliga sina idéer rörande det blekingska jordbrukets förkovran”¹⁸⁶.

Ludvig Magnus hade utbildats vid Ultuna lantbruksinstitut och under sex år verkat som lärare först vid Kristinehamns praktiska skola och sedan vid Östergötlands praktiska lantbruksskola på Haddorp och Bjärka-Säby.¹⁸⁷ Han hade alltså stor kunskap med sig i bagaget då han övertog Göholm efter faderns död. Övertagandet var troligen ingen lätt uppgift. Skulderna översteg tillgångarna och eftersom gården varit utarrenderad under faderns sista år i livet var han tvungen att sätta upp en ny djurbesättning¹⁸⁸. Förmodligen var det i samband med denna ”nystart” som fåren drastiskt minskade i antal på Göholm. Kruse kom istället att satsa på arbete med avel av såväl ardennerhästar som nötboskap.¹⁸⁹ I länet som helhet hade fårantalet minskat mycket vid första världskriget.¹⁹⁰

Med hjälp av sakkunskap och ett tillskott av pengar, som hustrun förde med sig in i äktenskapet, lyckades familjen väl med att återuppta lantbruket och få gården att blomstra.¹⁹¹ ”Bland sevärda ställen märkes Göholm på den breda halfön sydost om Ronnebyåns mynning” skrev Herman Hofberg & Johan Velander i skriften *Genom Sveriges bygder* år 1896.¹⁹²

Av sitt barnbarn Anne-Marie Sällberg har L.M. Kruse beskrivits som ”en person som tyckte om allt levande, djur såväl som växter”¹⁹³. Hon minns att han på Trantorp, dit familjen flyttade då de sålt Göholm år 1915, hade ett växthus där det bland annat odlades meloner och kronärtskockor. L.M. Kruse beskrev själv klimatet på Göholm som gynnsamt med så milda höstar att mullbärsträd, persikor, aprikoser och valnötter mognade ute. Av samma beskrivning, som han sammanställde i samband med försäljningen av Göholm, framgår också att det på gården fanns både vinstock och en ganska stor fruktträdgård. Ludvig Magnus älskade Göholms ekar, så mycket att han enligt Anne-Marie Sällberg hade svårt att hugga ned dem, och vid försäljningen beräknade han att det

183 Wachtmeister, 1914, sid. 189.

184 Se t.ex. Wachtmeister, 1914, sid. 190, 211-212, 271-273, 313, 322, 329, 355 och 398 samt Leijonhielm, 1939, sid. 3, 5 och 138.

185 Leijonhielm, 1939, sid. 5.

186 Leijonhielm, 1939, sid. 120-121.

187 Nyman, 1966, sid. 137.

188 ”Den 25 mars öfvertogs gården från Arrendatorn herr Psilanderhjelm, som redan i slutet af januari bort fört en del kor och rester gingo snart efter. Ingen gödsel var naturligtvis utkörd. Blott så småningom kunde jag få hopköpt 41 kor, hvilka utsläpptes på bete i Tolaman den 28 maj.” Sällberg, privat arkiv, Ludvig Magnus Kruse, dagbok 1887-1901, .ur ”förordet”.

189 Odencrants, 1946, sid. 52.

190 Leijonhielm, 1939, sid. 12.

191 Nyman, 1966, sid. 137-138.

192 Hofberg & Velander, 1896, sid. 354.

193 Sällberg, telefonintervju, 2010-08-18.

fanns 4555 ekar på godsets ägor.¹⁹⁴ Av Kruses dagbok framgår att han lät plantera en hel del skog, av vilket slag framgår dock inte.¹⁹⁵ L.M. Kruse hade diplom för såväl fruktträdsodling som för häst- och kouppfödning.¹⁹⁶

Sammantaget ger detta en bild av att trädgårdsodling var något L.M. Kruse tyckte mycket om, framförallt att prova odling av lite mer exotiska växter som inte självklart skulle klara det svenska klimatet. Det var dock främst djuruppfödning, skogsvård och fiske som han engagerade sig i på det mer offentliga planet¹⁹⁷, och troligen var det där han såg möjlighet till ekonomisk framgång. Detta var förstås fullt naturligt då han satt som ägare till en egendom som till större delen gränsade mot havet, var full av ekskog och vars marker innehöll mycket sten och berg i dagen och som därmed var bättre lämpade som betesmark än åker. I det privata livet på gården, och för hushållets välbefinnande, bör emellertid trädgårdsodlingen ha varit viktig. I sin dagbok från åren 1887-1901 skrev L.M. Kruse i kortfattade ordalag om all tid som lades på att köra sten från trädgården, om att trädgården hade djupgrävts eller gödslats samt att det såtts i drivbänken. På gården fanns såväl humlegård som sparrissängar, som gödslades med sjötång.¹⁹⁸

Trädgården arrenderades inte ut under L.M. Kruses tid, så som när hans far ägde gården, men trädgårdsmästarna blev inte heller fler, åtminstone inte fram till år 1900 enligt husförhörslängderna. Var och en av trädgårdsmästarna stannade heller inte särskilt länge, men det var under en tid då statsystemet nådde sin kulmen, och det var vanligt att statarna flyttade ofta.¹⁹⁹ Kanske var trädgårdsmästarna just statare. Trädgårdsmästare Sjöholm som kommit år 1880 stannade ett par år efter L.M. Kruses övertagande av Göholm, till år 1888, och ersattes året därpå av Sven Johan Larsson som anlände den 9 april 1889.²⁰⁰ Sven Johan Larsson stannade till 1892, Anders August Bergendahl stannade mellan 1893 och 1897, Nils Persson stannade bara ett år, 1897-1898, liksom Carl Axel Brisén som var verksam på Göholm åren 1898-1899.²⁰¹ (se bilaga 1)

År 1908 taxerades gården till 67 000 kr²⁰². Detta år lär Ludvig Magnus Kruse ha börjat fundera på att sälja, men det blev inte av förrän år 1915.²⁰³

194 Sällberg, privat arkiv, avskrift av Ludvig Magnus Kruses beskrivning av gården från ca 1915.

195 April 13 Började [...] plantera skog. Han skall sätta 5000, å södra Gö är 6000 satta. Sällberg, privat arkiv, Ludvig Magnus Kruse, dagbok 1887-1901, 1893.

196 Sällberg, telefonintervju, 2010-08-18.

197 Wachtmeister, 1914; Leijonhielm, 1939; Leijonhielm, 1942, sid. 167; Hansson, Nils B, 1942, sid. 212-213

198 Se till exempel: Sällberg, privat arkiv, Ludvig Magnus Kruse, dagbok 1887-1901, 1887, Den 2 Dec; Sällberg, privat arkiv, Ludvig Magnus Kruse, dagbok 1887-1901, 1887, Den 8 Dec; Sällberg, privat arkiv, Ludvig Magnus Kruse, dagbok 1887-1901, 1888, Den 6 April; Sällberg, privat arkiv, Ludvig Magnus Kruse, dagbok 1887-1901, 1892, Nov 30.

199 Statare var helårsanställda, i regel gifta, jordbruksarbetare på större jordbruk. Ordet kommer av att lönen utgick i form av naturalön, så kallad stat. Arbetarfamiljen bodde i närheten av gården, och hustrun arbetade ofta med mjölkningen i ladugården. <http://www.statarmuseet.com/Historia.html>

200 LLA, husförhörslängder, Listerby AI:13, 1881-1890, kortnr. 6/9; Sällberg, privat arkiv, Ludvig Magnus Kruse, dagbok 1887-1901, 1889, April 9.

201 LLA, husförhörslängder, Listerby AI:15, 1891-1900, kortnr. 6/10, N° 63 Göholm.

202 Ahlenius & Kempe, 1908, sid. 771.

203 Sällberg, Anne-Marie, telefonsamtal, 2010-08-18.

Åren 1917-1947: August och Sonja Werner + August Werners sterbhus

Figur 28. August Werner, februari 1923. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1920-tal)

Om Olof Henriksson som innehade Göholm åren 1915-1917 är inte mycket känt, men enligt Alf Nyman (1966) gick han hårt fram med Göholms ekskog, den som Ludvig Magnus Kruse älskade så högt. Grosshandlare August Werner (figur 28) från Göteborg däremot, som köpte gården två år senare, vårdade Göholms naturvärden ömt, och såg till att gården behöll sin ställning i fråga om djuruppfödning och jordbruk, vilket glädde L.M. Kruse mycket.²⁰⁴ Familjerna Kruse och Werner var goda vänner, och fram till att L.M. Kruse dog år 1935 besökte familjen Kruse Göholm då och då.²⁰⁵

August Werner köpte Göholm mitt under första världskriget och avled vid andra världskrigets slut. Kriget som pågick vid hans tillträde orsakade ett avbräck i Sveriges handelsutbyte med andra länder, och avsaknanden av utländskt kraftfoder i kombination med dåliga inhemska foderskördar ledde till stora problem för kreatursskötseln.²⁰⁶

Werner verkar ha klarat problemåren bra, och gården hävdade under hans tid sin ställning som ett av Blekinges storjordbruk²⁰⁷. År 1942 beskrevs egendomen som en ”ståtlig gård [...] som till stor omfattning är klädd av lövskog, förnämligast bestående av lind och ek och med översvallande rikedom av blommor”²⁰⁸. Fler och fler djur, framförallt nötboskap, kunde under 1920- och 30-talen säljas, och det producerades även en hel del mjölk som såldes, liksom svin. Försäljningen minskade emellertid under Werners sista år i livet.²⁰⁹

August Werner var intresserad av jakt, och han satte ut mycket fasan på sina ägor. Med tiden kom en del inkomster från försäljning av fasaner och annat vilt.²¹⁰ På egendomen lät han också plantera

204 Nyman, 1966, sid. 138-139.

205 Sällberg, Anne-Marie, telefonsamtal, 2010-08-18.

206 Linnerhielm, 1939, sid. 18.

207 Odencrants, 1946, sid. 53-54; Swahn, 1942, sid. 128-129.

208 Holmgren, 1942, sid. 48.

209 Göholms gårdsarkiv, G3a-G3b, Journaler.

210 Se till exempel: Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Sveriges allmänna lantbrukssällskaps driftsbyrå, Journal 1/1 1922 - 31/12 1922 Göholms gård, Inköp af Fjäderfä och ägg s. 98; G3b Journal 1931-1935, Sveriges allmänna lantbrukssällskaps driftsbyrå, Journal 1/1 1931-31/12 1931 Göholms Gård, Jakten s. 23; Göholms gårdsarkiv, G3b Journal 1931-1935, Sveriges allmänna lantbrukssällskaps driftsbyrå, Journal 1/1 1932-31/12 1932 Göholms Gård, Jakten s. 33..

en hel del gran.²¹¹ Det är troligt att han eftersträvade en så stor variation som möjligt i vegetationen, för att gynna jakten. Flera tacktal från tidigt 1920-tal i gårdsarkivet visar att bekanta bjöds på jakt med tillhörande frikostig förtäring hos den nyblivna godsherren minst en gång årligen. Som gäst deltog bland andra ”Herren till Vambåsa”/”Axel på Wambåsa”.²¹²

”Först fingo vi biffstek med pilsner till och kaffe, ja, det var ju klart, och skinka och ägg och mera dertill; och så var det färdigt till start. Vill följde vår värd på hans ägande mark, en härlig natur, en den vackraste park, den 1000 fasaner man sammanföst, och det var på den det gick löst.”²¹³

Helge Andersson, som i sin ungdom gjorde dagsverken på Göholm, berättade i en tidningsartikel år 1982, att Werner ett par år efter sin ankomst sade upp gårdens torpare och arrendatorer för att förvandla egendomen till jaktmarker. Det pratades om att han skulle inplantera vildsvin. Flera av torparna skrev klagobrev, och i slutänden verkställdes endast ett par vräkningar, men det var enligt Helge Andersson en svår och osäker tid för torparna. Genom nya lagar fick så småningom torparna rätt att själva säga upp sina kontrakt och lösa in sina tomter.²¹⁴

Arbetsledaren, inspektorn, var en viktig person på en större gård. På Göholm var Ernst Mohlin inspektor från August Werners första år på gården. Mohlin gick i pension först år 1948.²¹⁵ Om uppväxten på gården och upplevelserna i dess marker har inspektor Mohlins son Olof Mohlin berättat i flera publikationer.²¹⁶

Trädgårdsmästaren på Göholm från åtminstone år 1919 hette K. Andersson²¹⁷. Andersson ersattes år 1928 av Albin Svensson²¹⁸ som stannade i fem år för att ersättas av trädgårdsmästare Olsson år 1933²¹⁹. Olsson var kvar fram till år 1936, och ersattes i februari detta år av trädgårdsmästare Nilsson, som lämnade gården i oktober samma år, som den siste särskilt anställda trädgårdsmästaren på Göholm.²²⁰ (se bilaga 1)

Under slutet av 1920-talet och början av 1930-talet producerades mer köksväxter vid Göholm än vad som användes i hushållet, och uppgifter om hyra för torgplats i gårdens räkenskaper från åren

211 Se till exempel Göholms gårdarkiv G3b Journal 1931-1935, Sveriges allmänna lantbrukssällskaps driftsbyrå, Journal 1/1 1931-31/12 1931 Göholms Gård, Skogen s. 95 samt Göholms gårdsarkiv, G 8-1 Göholms gård ver. 1937, nr. 237.

212 Göholms gårdsarkiv, F10a, Hushåll och inventarier, tacktal till bjudningar 1922, 1923, 1924.

213 Göholms gårdsarkiv, F10a, Hushåll och inventarier, Tackbrev/sång efter middag, signaturen ”Hultin”.

214 Andersson, 1982.

215 Göholms gårdsarkiv, G3e Journal 1945-1949, Sveriges lantbruksförbund. Driftsbyrån. Journal 1/1 1948-31/12 1948 Göholms Gård, Årslöner s. 53.

216 Se till exempel: Mohlin, 1989; Mohlin, 1990.

217 Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Sveriges allmänna lantbrukssällskaps driftsbyrå, Journal 1/1 1919-31/12 1919, Åflöning till Trädgårdsmästaren K. Andersson s. 68.

218 Göholms gårdsarkiv, G4b Kassabok 1928-1930 sammanfattning/konto, Kassabok. Göholms Gård. 1928, Åvlöning till Trädgårdsmästare Albin Svensson.

219 Göholms gårdsarkiv, G3b Journal 1931-1935, Sveriges allmänna lantbrukssällskaps driftsbyrå, Journal 1/1 1933-31/12 1933 Göholms Gård, Årslöner s. 53.

220 Göholms gårdsarkiv, G3c Journal 1936-1939, Sveriges allmänna lantbrukssällskaps driftsbyrå, Journal 1/1 1936-31/12 1936 Göholms Gård, Årslöner s. 53.

1933-1936 antyder att en del frukt och grönt såldes på torget under dessa år²²¹. Under åren 1931, 1932, 1933 och 1936 togs dessutom särskilda trädgårdselever emot, utöver de lantbrukselever som hjälpte till i ladugården och på fälten.²²²

Trädgårdsmästaren fick provision på vinsten från trädgården under åren 1929-1936, vilket bör ha gett ett bra incitament för att se till att jorden producerade bra.²²³ Köksträdgården låg öster om gården, precis som under tidigare århundraden. Åren 1937-1941 arrenderades trädgården ut, vilket gör att det som producerades under denna tid inte tas upp i gårdens räkenskaper. Däremot kom en liten summa för arrendeavgiften in.²²⁴ Efter 1941 verkar köksträdgården åter ha tagits i bruk av ägarfamiljen, men det fanns inte längre någon trädgårdsmästare. Under 1940- och 1950-talen producerades bär, frukt och grönsaker endast till husbehov²²⁵.

Familjen Werner storsatsade på utformningen av området närmast mangårdsbyggnaden, och lät under början av 1920-talet göra om den äldre anläggningen till en högst modern trädgård med tydliga influenser från det allra senaste engelska modet (figur 18) med pergola, rosenrabatter och tennisbana. I arkivmaterialet från 1920-talet finns uppgifter om att inköp från bland andra Nord. Fröhandel, Marieberg (t.ex. pelargonier), Ramlösa Plantskola, Hulta Trädgård, Alnarp, Dahnfeldts fröhandel, Lantmannaaffären Fröhandel, Göteborgs trädgårdsförening och Marielunds Trädgård.²²⁶ Tyvärr saknas nästan alla verifikationer, varför vi vet väldigt lite om exakt vad det var som inhandlades. Bland utläggen blandas säkert inköp av prydnadsväxter med fröer till nyttododlingen.

För mer information om familjen Werners storsatsning på trädgården och parken se till exempel avsnittet ”1920-tal” och avsnitten ”historik” under Delområdena 3E, 3H och 3J.

Göholm taxerades till 291 400 kr år 1922, och hade en areal på 675 ha, varav 100 ha åker.²²⁷ Taxeringsvärdet var 275 000 kr år 1938 och den totala arealen 675 ha, varav 75 ha åker²²⁸. Den 6 augusti 1944 avled August Werner som då var nästan 71 år²²⁹. Gården ägdes under några år av hans sterbhus, innan dottern Stina Werner tog över.

221 Se t.ex. Göholms gårdsarkiv, G3b Journal 1931-1935, Journal 1/1 1933-31/12 1933, Trädgården s. 97 samt Göholms gårdsarkiv, G3b Journal 1931-1935, Journal 1/1 1934-31/12 1934, Trädgården s. 97.

222 Göholms gårdsarkiv, G3b Journal 1931-1935, Journal 1931-1933, Kosthåll; G3c Journal 1936-1939, Journal 1936, Kostdagar.

223 Göholms gårdsarkiv, G4b Kassabok 1928-1930 sammanfattning/konto, Kassabok. Göholms Gård. 1929, Utgifter för Trädgården; Göholms gårdsarkiv, G3c Journal 1936-1939, Sveriges allmänna lantbrukssällskaps driftsbyrå, Journal 1/1 1936-31/12 1936 Göholms Gård, Övriga avlöningar trädgården s. 61.

224 Göholms gårdsarkiv, G3c Journal 1936-1939, Journal 1937-39, Arrenden och hyror samt G3d Journal 1940-1944, Journal 1940-41, Arrenden och hyror.

225 Andersson, Maj-Britt, telefonsamtal, 2010-11-02.

226 Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Sveriges allmänna lantbrukssällskaps driftsbyrå, Journal 1/1 1920 - 31/12 1920, Trädgården s. 56; Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Sveriges allmänna lantbrukssällskaps driftsbyrå, Journal 1/1 1921 - 31/12 1921 Göholms gård, Utgifter för Trädgården s. 56; Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Sveriges allmänna lantbrukssällskaps driftsbyrå, Journal 1/1 1922 - 31/12 1922 Göholms gård, Utgifter för trädgården s. 114; Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Sveriges allmänna lantbrukssällskaps driftsbyrå, Journal 1/1 1923 - 31/12 1923 Göholms gård, Utgifter för Trädgården s. 118.

227 *Nordisk familjebok*, 1924, sid. 153.

228 von Sydow, 1938, sid. 352.

229 Odencrants, 1946, sid. 54.

Figur 29. Fru Sonja Werner med dottern Stina i den nyanlagda pergolan, under 1920-talets andra hälft. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1920-tal)

Figur 30. Stina Werner och August Werner vid Inspektorbostadens södervägg. Notera rosen till höger, den finns kvar idag. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1920-tal)

A3 Figur 31. Nordiska museets uppmätning 1936.

Åren 1947-2003: Stina Werner

Då fadern dog år 1944 var Stina Werner inte äldre än 23 år, men hon bestämde sig ändå för att ta över gården. Troligen hade beslutet vuxit fram under en längre period. Stina Werner hade utbildning från Svalöfs lantmannaskola, där hon gått vad som kallades för ”långa kursen”²³⁰ och skaffat sig kunskap inom bland annat husdjursskötsel, jordbrukskemi och ekonomi. Den kalla vintern 1942 gick hon som lantbrukselev i Västergötland, en period som hon uppskattade mycket även om den var slitsam.²³¹

Stina Werner var uppfödd med jakt, fiske och ridning; ett ”arv efter far”²³² som hon kallade det själv. Liksom sin far värnade fröken Werner mycket om ädellövslogen. Både år 1964 och år 1990 fick hon motta pris för sin ambition att bevara Göhalvöns rika kustnära eklandskap, av anrik hagmarks- och lundkaraktär²³³. Stina Werner var också mycket mån om djur, till exempel sparade hon gärna döda träd för insekternas och fåglarnas skull. Hon kunde till och med tycka att det var trevligt om det kom in djur i trädgården och betade hennes växter på vintern.²³⁴

Stina Werner var inte rädd för att ta i och hon deltog själv i det praktiska arbetet på både åker och äng. Enligt en tidningsartikel från 1950-talet körde hon under de bråda tiderna hästräfsa, och under senare år hade hon inget emot att sitta bakom traktorratten.²³⁵ Långt upp i åren klippte hon allt gräs själv med åkgräsklipparen, hon räfsade löv, hon klippte bort stamskott på alléns lindar förhand och hon beskar rosorna²³⁶. Att köra bort trädgårdsavfallet och dumpa det öster om Nyttoträdgården fick hon emellertid hjälp med.²³⁷

Figur 32. Stina Werner och fadern August Werner. (Göholms gårdsarkiv, inscannade fotografier, Familjen Werner, nr. 066.)

-
- 230 Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1933-39, *Kvinnan bakom allt på Göholms gods. Stina Werner blev "bonde" som sin far*, BLT 1951-01-20.
- 231 Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1933-39, *Kvinnan bakom allt på Göholms gods. Stina Werner blev "bonde" som sin far*, BLT 1951-01-20.
- 232 Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1933-39, *Kvinnan bakom allt på Göholms gods. Stina Werner blev "bonde" som sin far*, BLT 1951-01-20.
- 233 Göholms gårdsarkiv, F73c, diplom 2:a pris, Sällskapet för ekodlingens främjande 1964; Nilsson, 1990-10-25.
- 234 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm 2010-09-09.
- 235 Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1933-39, *Kvinnan bakom allt på Göholms gods. Stina Werner blev "bonde" som sin far*, BLT 1951-01-20, samt Mohlin, telefonsamtal 2010-08-23.
- 236 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08 och Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm 2010-09-09.
- 237 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

Stina Werner hade nära kontakt med sina närmaste grannar, Axel och Maj-Britt Andersson som bodde i en av arbetarbostäderna nära huvudbyggnaden. Det fanns dock också en viss distans värdig en herrskapsfröken, Stina Werner ville bli kallad för ”Fröken” och inte vid förnamn. Arbetarbarnen på Göholm vistades varken i området närmast mangårdsbyggnaden eller i Stenhagen/Parken/Skogsrundan, förutom vid de enstaka tillfällen då de lekte med Stina Werners brorsbarn. Trädgården och parken var ju herrskapets, och det respekterade barnen.²³⁸

Arbetsstyrkan på Göholm minskade drastiskt under 1900-talets första hälft, men på 1950-talet fanns ännu några anställda på gården; Viktor Andersson skötte om trädgården och körde ved medan hans son Erik Karlsson arbetade i ladugården. Även Axel Andersson arbetade i ladugården under sent 1940-tal och under 1950-talet, men omkring år 1960 blev han istället traktorförare. Svante Petersson arbetade på åkrarna och körde bland annat alltid skördetröskan. Dessutom fanns en rättare och ett par lantbrukselver. Till slut var det emellertid endast Axel Andersson som var kvar av arbetsstyrkan, och han och Stina Werner arbetade några år tillsammans i lantbruket. Efter Viktor Anderssons bortgång anställdes Viktor Svensson från Korsanäs då och då för att sköta trädgården. Viktor Svensson hade själv en mycket välskött trädgård, och han skötte sitt jobb på Göholm utmärkt. Gräskanterna var alltid perfekt huggna under hans tid.²³⁹

Trädgårdens rabatter var fru Werners, det vill säga Sonja Werners, ansvarsområde och intresse snarare än Stina Werners.²⁴⁰ Att Sonja var mer intresserad av trädgården än hennes dotter var inte konstigt, trädgården var ju i mångt och mycket Sonjas verk, och hon hade varit med om att anlägga den. Självklart ville hon se till att den hölls i ordning. Dessutom hade hon faktiskt i sitt och maken August Werners gemensamma testamente lovat att hålla trädgården och parken i gott skick.²⁴¹ Stina, som skulle sköta hela gården inklusive lantbruket, hade av naturliga skäl ganska lite tid över till trädgården. Anteckningar från åren 1956-58 visar hur noga Sonja Werner, eller Fru Werner som hon kallades, var med till exempel skötseln av gräsmattan:

”Gräsmattan iordnings-ställes efter snövinter:

1. räfsa med stålräfsa
2. slå gräset
3. ett par skottkärror fint lager av siktad mull
4. hacka ner fröet
5. välta
- 6 gödsla”²⁴²

238 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

239 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

240 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

241 ”[...] med skyldighet för min efterlemnade hustru att, om hon begagnar sig af den till henne upplätta nyttjanderätten, underhålla manbyggnaden och åbyggnaderna jämte trädgård och park i godt skick.” Göholms gårdsarkiv, F1a, Testamenten, bouppteckningar, förvaltn. av dösbo m.m. August Werner, hans far, farbror och faster, Inbördes testamente mellan August Werner och Sonja Wisén 27 september 1920, Avskrift, 2.

242 Göholms gårdsarkiv, F10a, Hushåll och inventarier, notering längst bak i häftet ”Förteckning över infrysning 1956-1958”.

På 1950-talet verkar åtminstone delar av gräset på Göholm fortfarande ha slagits för hand med lie och inte med maskin²⁴³, och det var sannolikt Viktor Andersson som hade ansvaret för detta medan Sonja hjälpte till med att räfsa ihop det slagna gräset (figur 33).

För mer information om Sonja Werners betydelse för trädgården och parken på Göholm se avsnittet ”1960-tal”, avsnittet ”historik” under delområde 3E samt avsnittet ”historik” under delområde 3H.

Figur 33. Sonja och Viktor Andersson hjälps åt i trädgården. Fotografiet bör vara taget på 1950-talet och visar att åtminstone delar av gräset fortfarande slogs med lie och inte med cylindergräsklippare. Lägg märke till att rhododendronen, som sannolikt planterades omkring år 1930 var ganska stor då fotografiet togs. Lägg även märke till den lilla ”lutan” på vinkastets högra sida, i bildens övre högra hörn. Mer om rhododendronen och vinkastet finns att läsa under ”historik”, under Delområde 3E. (Göholms gårdsarkiv)

243 Det fanns en ”gräsklippningsmaskin” på Göholm under tidigt 1930-tal, men det är osäkert om det handlar om en maskin som användes i trädgården eller i lantbruket. Se: Göholms gårdsarkiv, G3b Journal 1931-1935, Journal 1/1 1934-31/12 1934 Göholms Gård, Döda inventarier s. 85. Under 1920-talet och 1930-talet användes cylindergräsklippare i England, bland annat för att sköta de tennisbanor som då blev moderna. Jakobsson, Anna, muntligen, 2010-11-30.

4. Nuvarande ägarförhållanden, förvaltning och skötsel

Gården med tillhörande park, trädgård och byggnader

Egendomen Göholm ägs av Stiftelsen Stina Werners fond (SSWF) sedan år 2003. Enligt Stina Werners testamente ska fonden förvaltas av Stiftelsen Skogssällskapet. Ändamålet för SSWF är att främja vetenskaplig forskning och utbildning inom skogsbruk, jordbruk samt naturvård.²⁴⁴ Det är SSWF som finansierar arbetet med vårdplanen för Göholms park och trädgård.

En styrelse med minst två och högst tre ledamöter samt högst tre suppleanter ska handha stiftelsens angelägenheter och förvaltningen av dess medel. En av dessa ledamöter, som också ska vara ordförande, samt en suppleant ska utses av Stiftelsen Skogssällskapet. En ledamot ska vara kontorschefen vid Handelsbankens kontor i Ronneby, som också utser en suppleant. Den tredje ledamoten är ett fritt mandat. För närvarande är Hans-Jöran Hildingsson, Skogssällskapet, ordförande i SSWF med Ulf Ekström som suppleant. Handelsbanken representeras av Mikael Ström vars suppleant heter Magnus Jurvin. Den tredje ledamoten är Eva von Wachenfelt, Sveriges lantbruksuniversitet. Koordinator på Göholm är Anna Sundberg, Skogssällskapets Förvaltning AB.

Skötseln av parken och trädgården vid Göholm har varit extensiv sedan år 2003 eftersom det varit oklart vad Göholm ska användas till.²⁴⁵ Buskar har beskurets med jämna mellanrum, lindhäckarna har klippts årligen och i lindallén har stamskotten tagits bort årligen. Sommaren 2005-2006 utfördes lite trädvård, såsom borttagning av döda grenar i allén. Löpande underhåll av utemiljön, det vill säga klippning av gräsmattor och häckar samt skötsel av gångar, utförs för närvarande av trädgårdsmästare och entreprenör Marcus Rosén från Allt i Trädgård. Under 2010 har han arbetat 1,5 dag/vecka på Göholm, under växtsäsongen.²⁴⁶

Under perioderna april-juni samt augusti-oktober 2010 har en liten grupp elever från Sjöarpsskolas gymnasiesärskola arbetat två dagar per vecka i pergolan, under ledning av lärare Lennart Peter och hortonom Kerstin Lundquist. Gruppens arbetsuppgift under 2010 har bestått i att lägga om stenläggningen omkring dammen i pergolan, samt att ta fram gångstigen innanför/mellan pergolans pelare. De har även beskurets rosorna i pergolan och givit dem gödning. Gruppen ska rapportera kontinuerligt till Anna Sundberg.²⁴⁷ Arbetet ska fortsätta under 2011 och ambitionen är att samarbetet mellan Sjöarpsskolan och Stiftelsen Stina Werners fond ska utökas och utvecklas i framtiden, med utgångspunkt från elevernas behov.²⁴⁸

244 Stiftelsen Stina Werners fond [online], 2010-11-17; Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1980-, Thörnquist, 2004-11-24, sid. 9; Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1980-, Håkansson, 2005-09-16, sid. 3.

245 Peil, Niklas, telefonintervju, 2010-08-18; Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1980-, Andersson, 2005-03-23, sid. 9; Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1980-, Andersson, 2006-06-09, sid. 8; Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1980-, Hinderson, 2008-09-20, sid. 13A.

246 Sundberg, Anna, samtal på Göholm, 2010-09-09.

247 Sundberg, Anna, e-brev 2010-12-15 och Hildingsson, Hans-Jöran, e-brev, 2010-09-22.

248 Sundberg, Anna, e-brev, 2011-03-17.

Gravkapellet

Gravkapellet och ett litet område på ungefär 1 hektar omkring kapellet ägs och förvaltas av Johan Pukes släktförening. Området ingår i naturreservatet Gö, men skötseln utförs av släktföreningens medlemmar i samband med årsmötet som hålls på Göholm vid Kristi himmelfärdshelgen.²⁴⁹ För mer information om släktföreningen, gravkapellet och skötseln av gravkapellet, se Område 6, Gravkapellet.

Jordbruket

Sedan våren 2009 är naturbruksgymnasiet i Bräkne-Hoby jordbruksarrendator på Göholm.²⁵⁰ Som arrendatorer sköter de åkermarken och all uppodling av den samt hanteringen av betesdriften inom naturreservatet.

Skogen

Huvuddelen av skogen ingår i naturreservatet Gö sedan år 2008, vilket innebär att den förvaltas av länsstyrelsen. För mer information om detta, se avsnittet om naturreservatet nedan. Övriga delar av skogen inom egendomen Göholm förvaltas av Skogssällskapets Förvaltning AB. På uppdrag av länsstyrelsen genomför Skogssällskapet aktuella röjnings- och gallringsåtgärder i reservatet.²⁵¹

Jakten

Under sommaren 2010 har trädgården närmast huset hägnats in med elstängsel för att stänga ute vildsvinen. Målet är att de ska hållas borta från Göholms trädgård och en eventuell framtida nyttoträdgård. Naturbruksgymnasiet i Bräkne-Hoby har erbjudits att med Göholm som bas och Skogssällskapet som vägledare utveckla sin vilt- och jaktutbildning för eleverna.²⁵²

Naturreservatet

Länsstyrelsen står som förvaltare av naturreservatet, men marken inom reservatet ägs av Stiftelsen Stina Werners fond, Johan Pukes släktförening och Staten.²⁵³ Med reservatsbildningen upphörde allt produktionsinriktat skogsbruk, med motiveringen att områdets höga biologiska värden framförallt skapats av långvarigt kreatursbete i kombination med låg skogsbruksintensitet. Igenvuxen betesmark i reservatet är tänkt att restaureras över en lång tidsperiod, för att inte sällsynta och hotade arter ska skadas under restaureringsfasen. Naturreservatet har delats in i 9 skötselområden som i sin tur delas in i flera delområden med liknande skötsel, och föreskrifter för skötseln finns i dokumentet *Skötselplan för naturreservatet Gö*, som togs fram år 2009.²⁵⁴ Naturbruksgymnasiet är för närvarande beteshållare i naturreservatet.²⁵⁵

249 Nyman, Gunnar, e-brev, 2010-11-06.

250 Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1980-, Rundgren, 2008-11-17, sid. 8; Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1980-, Andersson, 2009-03-30, sid. 7 och Ronneby kommun [online], om Bräkne-Hoby Naturbruksgymnasium, 2010-12-03, sid. 17.

203 Stiftelsen Stina Werners fond [online], 2010-11-17;
Bildande av naturreservatet Gö i Ronneby kommun, 2008, sid.1.

252 Hildingsson, Hans-Jöran, e-brev, 2010-09-22.

253 *Bildande av naturreservatet Gö i Ronneby kommun*, 2008, sid. 1.

254 *Skötselplan för naturreservatet Gö, Ronneby kommun*, 2009, sid. 19.

255 Hildingsson, Hans-Jöran, e-brev, 2010-09-22.

5. Värdeanalys för Göholm som helhet

Historiska och kulturhistoriska värden

En av ett fåtal herrgårdar i Blekinge

Göholm är en av relativt få herrgårdar (åtminstone i jämförelse med grannlandskapet Skåne) i Blekinge, vilket i sig gör miljön som helhet kulturhistoriskt värdefull.

Vegetation, byggnader och utformningsideal från olika tidsepoker

På Göholm finns byggnader, vegetation, övergripande strukturer och detaljer från flera olika historiska epoker bevarade. Här samsas mangårdsbyggnad och ekar från 1700-talet med inspektorsbostad och rosenpergola från omkring år 1920.

Tydlig 1700-talstrend

Göholm som helhet visar på en tydlig trend i Sverige under slutet av 1700-talet. Vid denna tid ökade intresset för jordbruksnäringen och möjligheten att utveckla denna snabbt bland överheten i Sverige och i övriga Europa. Det blev i högsta grad modernt att besitta en lantgård, och många officerare i Karlskrona, så alltså även Johan Puke, inköpte en gård på landet.

Välbevarad 1920-talsanläggning

Göholm, så som vi ser gården idag, har en välbevarad trädgårdsanläggning från 1920-talet, och därför är gården värdefull för studier av denna tidsperiods trädgårdsideal.

Namnkunniga personer

En viktig del av en gårds historia är personerna som varit knutna till gården. I Göholms fall handlar det om flera rikshistoriskt och lokalthistoriskt namnkunniga personer, bland andra riksrådet och riksskattmästaren Sten Bielke, landshövding Göran Adlersten, generalamiralen och statsrådet Johan Puke, doktor Johan Ludvig Kruse som var verksam vid Ronneby Brunn, Ludvig Magnus Kruse som var drivande i Blekinge Läns Hushållningssällskap samt Stina Werner vars namn och minne lever kvar genom Stiftelsen Stina Werners fond.

Berättelser om samhällets sociala strukturer och gårdens arbetare

Med Göholm som utgångspunkt finns stora möjligheter att berätta historier om människor som ofta inte syns i historieskrivningen, men som ändå varit mycket viktiga för gårdens utveckling och Blekinges (trädgårds)historia. Exempel är statare som flyttade runt från år till år och tjänade

som trädgårdsmästare på olika gårdar, arbetare som tjänade större delen av sitt liv på samma gård, stenhuggare som verkade i Blekinge under perioden 1860-1930, personer som drivit trädgårdsmästerier och handelsträdgårdar i trakterna kring Ronneby och Karlskrona, starka kvinnor som drev storlantbruk, och så vidare.

Stora, gamla ädellövträd

På Göholms ägor och i gårdsmiljön finns många gamla grova ekar och andra bredkroniga lövträd, vilka visar på en långvarig beteshävd och en ambition att vårda gårdens stora lövträd, en ambition som sträckt sig över generations- och familjegränser på Göholm. De stora gamla ädellövträden utgör ett kulturhistoriskt värde och vittnar dessutom om familjernas natursyn.

Stenmurarna

Stenmurar vittnar om tidigare vedermödor i brukandet av marken. De kantiga stenarna i stora delar av Göholms stenmurar visar att de lades efter att sprängmedel och teknik gjorde det möjligt att dela och lyfta stora stenar, alltså under eller efter sent 1800-tal.²⁵⁶ Många av de vackra stenmurarna på Göholm är lagda av huggen sten på 1920-talet, och är mycket väl bevarade. Det finns emellertid även äldre stenmurar i gårdsmiljön, stenmurar som troligen lades under tidigt 1800-tal och då ersatte mindre permanenta hägnader.

Stiftelsen Stina Werners fond

I enlighet med Stina Werners sista vilja finns idag möjlighet att använda Göholm som utgångspunkt för vetenskaplig forskning och utbildning inom skogsbruk, jordbruk och naturvård, vilket är mycket värdefullt för kommande generationers utbildning, för forskning rörande liknande miljöer och för anläggningen Göholms kontinuerliga skötsel. .

256 Nolbrant, 1998, sid. 202.

Figur 34.
Gamla
avenbokar
och vacker
stenmur från
1920-talet.
(Foto:
Boel Persson,
2010-09-29)

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Anläggningens variation i uppbyggnad och upplevelse

Den strikta anläggningen nära mangårdsbyggnaden som successivt övergår i, och som har utblickar mot, det varierade blekingska kustlandskapet, har såväl ett arkitektoniskt som ett rekreativt värde.

Mönsteranläggning

Göholms mangårdsbyggnad är ett typiskt exempel på en byggnad som anlades efter mönsterritning vid slutet av 1700-talet, och som sedan genomgått en större ombyggnad under tidigt 1900-tal. Även tiden för ombyggnad följer ett mönster som flera liknande anläggningar gick igenom vid samma tid.

Gravkapellet

Platsen där Johan Puke ligger begravd, och utformningen av gravkapellet med dess omgivning, är pampig och mäktig men ändå enkel och självklar, en rofylld plats som inbjuder till eftertanke. Anläggningen är typisk för det tidiga 1800-talet.

Känd trädgårdsarkitektfirma från Stockholm på 1920-talet

Stora delar av anläggningen vid Göholm, så som vi ser den idag, anlades på 1920-talet efter ett förslag av Jansson & Hallström, en firma i Stockholm som var tongivande på sin tid men som ännu inte fått mer än summarisk uppmärksamhet i historieskrivningen. Anläggningen är mycket typisk för 1920-talets trädgårdskonst.

Stora, gamla lövträd

Göholms ägor som helhet, och även dess gårdsmiljö, innehåller stora bredkroniga ekar och andra lövträd, som har stort estetiskt värde.

Stenmurarna

Många av Göholms stenmurar är mycket välbevarade, framförallt de som lades under 1920-talet, och de utgör ett vackert inslag i gårdsmiljön.

Allén och entrén

Den raka allén med den tydliga inkörsporten från 1920-talet är tydliga markörer för godslandskapet, och på så sätt en viktig del i det som gör Göholm till något mer än enbart en större lantgård.

Rekreativa värden

Variationen i gårdsmiljön

Den strikta anläggningen nära mangårdsbyggnaden som successivt övergår i, och som har utblickar mot, det varierade blekingska kustlandskapet, har såväl ett arkitektoniskt som ett potentiellt rekreativt värde.

Promenadmöjligheter

Den tidigare beteshagen söder om gården erbjuder en vacker miljö för kortare strövtåg, och här finns dessutom spår efter tidigare promenadslingor som skulle vara möjliga att återuppta.

Tystnaden

Göholm ligger avskilt och är en mycket fridfull miljö.

Närheten till havet och Naturreservatet Gö

Naturreservatet Gö (på Göholms ägor, men gårdsmiljön ingår ej i naturreservatet) har stort rekreativt värde och erbjuder möjligheter för allmänheten att ströva i skogen, bada i havet, studera djur och växter etc.

Figur 35. Nyttoträdgården sedd från sydost.
Foto: Boel Persson, 2010-12-26)

Naturvärden

Riksintresse för naturvård

Gårdsmiljön ingår i ett område som klassats som riksintresse för naturvård av länsstyrelsen.

Nyckelbiotoper

Flera områden som behandlas i vårdplanen är klassade som nyckelbiotoper (se figur 36), vilket enligt Skogsstyrelsens bedömning innebär att de ”är skogsområden med mycket höga naturvärden. Dessa skogar har egenskaper som gör att de har en nyckelroll för skogens missgynnade och hotade djur och växter.”²⁵⁷

Före detta betesmarker och ängsmarker

De områden söder om mangårdsbyggnaden (figur 36) som av Skogsstyrelsen bedömts ha extra höga naturvärden ligger inom en före detta beteshage som betades från åtminstone tidigt 1700-tal fram till tidigt 1900-tal (se figur 7). Nyckelbiotopområdena i gårdsmiljöns norra del (figur 36) brukades som äng fram till slutet av 1800-talet varefter de har betats (se figur 7).

Stora, gamla ädellövträd

Det finns enskilda stora gamla träd i gårdsmiljön som nyckelbiotopsklassats bland annat eftersom de är ”värdefulla för den lägre faunan”.²⁵⁸ Dessa träd står i den gamla beteshagen ”Stenhagen” söder om mangårdsbyggnaden.

Stenmurarna

Miljön kring stenmuren är ofta torr, ljus och varm, vilket ger livsutrymme för värmegynnade växter och djur. Stenmurarna och deras kantvegetation fungerar också som ekologiska spridningsvägar i odlingslandskapet.²⁵⁹

Allén

Alléen utgör viktiga spridningsvägar i landskapet för växter och djur. Alléträd kan dessutom ha en ymnig och artrik flora av lavar och mossor på grund av att träden står ljust och att de blir impregnerade av näringsrikt stoft och damm från åkrar och grusvägar. I Göholms huvudallé finns potential för att en artrik flora ska kunna utvecklas.

²⁵⁷ Skogsstyrelsen [online], om nyckelbiotoper, 2010-12-03.

²⁵⁸ Hemberg-Andersson, 2003-2006, sid. 4.

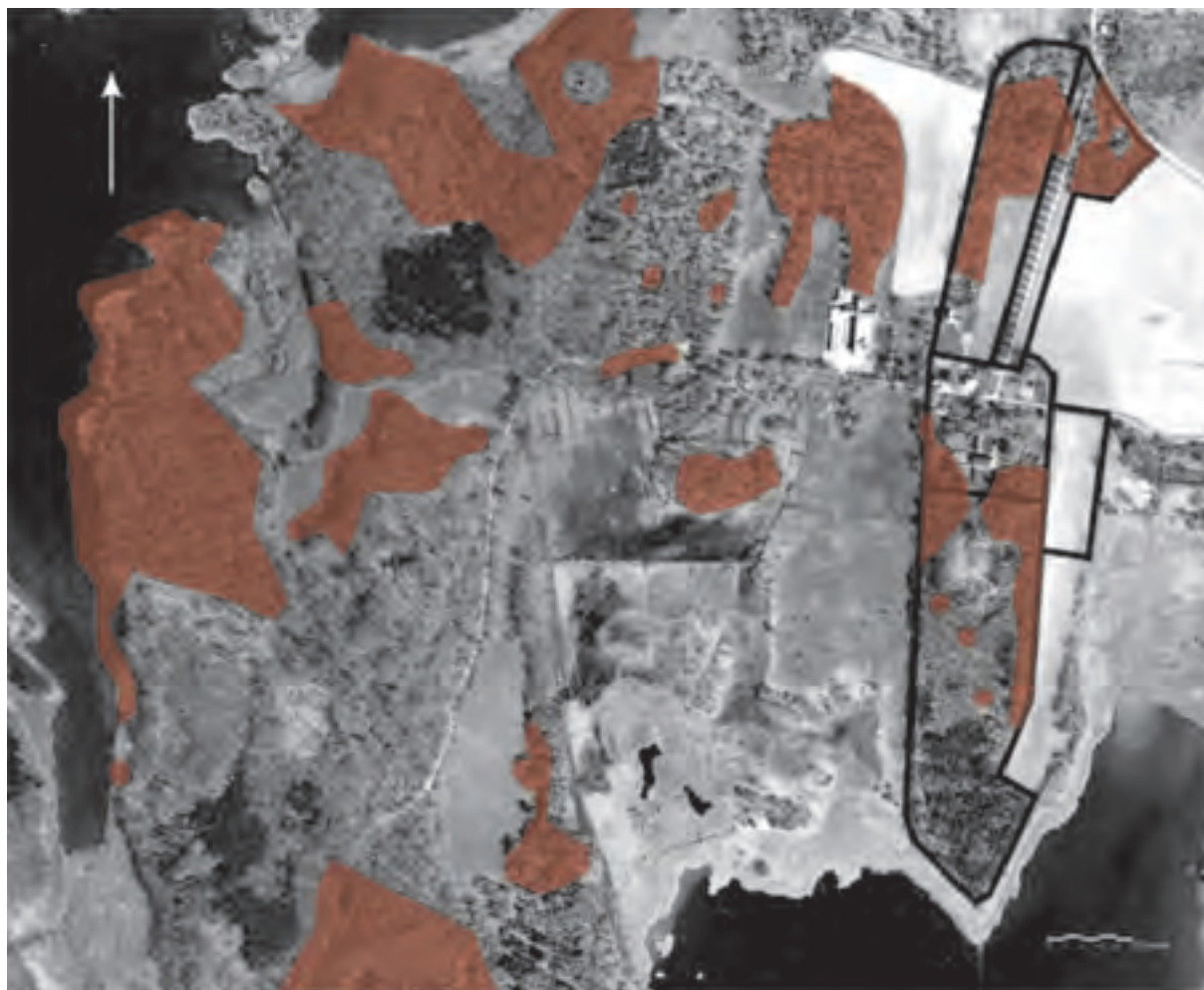
²⁵⁹ Nolbrant, 1998, sid. 201.

Variationen i växtmaterial

På Göholm samsas inplanterade växter med självsådda, och det finns därför en värdefull mångfald i växtmaterialet. Särskilt tydligt är detta i den tidigare beteshagen söder om gården.

Närheten till havet och Naturreservatet Gö

Naturreservatet Gö har bildats i syfte att bevara områdets biologiska mångfald, såväl på land som i vatten. De biologiska värdena är till stor del knutna till områdets ädellövskogar, ekhagmarker och sumpskogar, men även till marina miljöer som undervattensklippor och skyddade grunda vikar med mjukbotten.²⁶⁰

Figur 36. På ortofotot har nyckelbiotoper i och i närheten av Göholms gårdsmiljö markerats med rött. "Gårdsmiljön" kallar vi det område som ligger innanför de tjocka svarta linjerna. Skogsstyrelsen [online], om nyckelbiotoper, 2010-12-03 (Underlag: Ortofoto, © Lantmäteriet Gävle 2010. Medgivande I 2010/0055. Bearbetning Boel Persson).

260 Länstyrelsen i Blekinge län, *Skötselplan för naturreservatet Gö*, 2009, sid. 80.

6. Målsättningar, riktlinjer och åtgärdsförslag för Göholm som helhet

Den varierade upplevelsen i Park – trädgård – odling – betesmark – skog – naturreservat – hav

Den varierade upplevelsen i Park - trädgård - odling - betesmark - skog - naturreservat - hav – beskrivning

Göholm är inte enbart en park- och trädgårdsanläggning, det är en stor egendom vars landskap är mycket tilltalande i sin variation. Här möts land och hav, skuggiga dungar och ljusa gläntor, skira örter och massivt berg i dagen i en småskalig mosaik typisk för det blekingska kustlandskapet. Upplevelsen av gårdsmiljön med dess park och trädgård förstärks av de omgivande öppna odlingsytorna och betesmarkerna, som i sin tur blir paustecken i egendomens större ädellövskogslandskap. Stora delar av Göholm omges av vatten, såväl öppet hav som lugna vikar, miljöer som erbjuder lika varierande förutsättningar för liv som de som finns på land.

Den varierade upplevelsen i Park - trädgård - odling - betesmark - skog - naturreservat - hav – historik

Kontrasten mellan gårdsmiljön och det omgivande landskapet har successivt suddats ut under 1900-talets andra hälft, i takt med att trädgården och parken blivit allt mer extensivt skötta. Idag är gränserna mindre tydliga och kontrasterna avsevärt mindre uppenbara än på 1930-talet, då en slags höjdpunkt nåddes. På 1930-talet hade området närmast mangårdsbyggnaden nyligen omformats, och blivit en intensivt skött förlängning av huset. Nyttoträdgården brukades intensivt, och de öppna markerna omkring gården var ungefär desamma som idag. Efter andra världskriget minskade Nyttoträdgårdens betydelse på Göholm, och på 1960-talet upphörde odlingen av frukt, bär och grönsaker helt. De skötselkrävande inslagen såsom formklippta häckar och buskar i mangårdsbyggnadens närområde hade nästan helt tagits bort på 1960-talet, men det planterades också en del nya rosbuskar vilket innebar en ganska hög skötselintensitet. Därefter har anläggningen successivt förenklats fram till idag, genom att gångar och rabatter lagts igen. För mer information, se Område 3, Mangårdsbyggnadens närområde, Område 4, Nyttoträdgården och Område 5, Stenhagen/Parken/Skogsrundan.

Den varierade upplevelsen i Park - trädgård - odling - betesmark - skog - naturreservat - hav – värdeanalys

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Det faktum att landskapets ”motpoler”, t.ex. hav-land, sluten skog-öppen åker, finns här utgör ett stort värde för Göholm som helhet.

Rekreativa värden

Landskapets småskaliga variation är en viktig del av Göholms rekreativa värde. Man behöver inte blicka långt bort eller vandra långa sträckor för att uppleva helt olika typer av miljöer.

Naturvärden

Det varierade och småskaliga landskapet erbjuder goda förutsättningar för den biologiska mångfald som är en anledning till att stora delar av egendomen blivit naturreservat.

Den varierade upplevelsen i Park - trädgård - odling - betesmark - skog - naturreservat - hav – målsättningar, riktlinjer och åtgärdsförslag

- En skötselplan som har variationen som viktig utgångspunkt ska tas fram.
- Göholms varierade landskap ska fortsättningsvis erbjuda goda förutsättningar för ett rikt djur- och fågelliv.
- Den småskaliga mosaiken hos vegetation och natur/landskapstyper ska bevaras såväl i det större omgivande landskapet som i gårdsmiljön.
- Upplevelsen av intensivt skött park ska förstärkas närmast huvudbyggnaden vilket ökar kontrasten mot det omgivande landskapet.
- Samspelet mellan trädgården/parken och det omgivande landskapet ska förstärkas genom utblickar och siktlinjer.
- Den variation som finns inom den gamla betesmarken söder om gården, ”Stenhagen/Parken/Skogsrundan”, ett område med flera olika vegetationstyper på en relativt liten yta, förstärks successivt via åtgärder som tas fram i en detaljerad skötselplan.
- Odlingen av grönsaker, bär och frukt återupptas på sikt i Nyttoträdgården. Nyttoträdgården kan utgöra en viktig faktor för variationen i anläggningen.

Figur 37.

Upplevelsen av trädgården och parken vid Göholm förstärks av de öppna ytorna omkring gårdsmiljön. På fotografiet syns de så kallade Favoritfällorna, betesmarken väster om gården. (Foto: Boel Persson, 2010-09-29)

Omgivande områden – kontakt, relation, påverkan

Omgivande områden - beskrivning

Idag omges i princip hela Område 1-5 i vårdplanen av öppna ytor som brukas som åker och betesmark.

Omgivande områden – historik

Under den tid vi har kunskap om från kartmaterial, det vill säga sedan tidigt 1700-tal, har den visuella upplevelsen av att nalkas Göholms gårdsmiljö påmint om de synintryck man får då man närmar sig gården idag. De omgivande områdena i norr, väster och öster har varit förhållandevis öppna, medan det har funnits ett trädbeklätt område söder om gården. Användningsområdena har förändrats för vissa delar. Ängsmark som troligen innehållit en del träd har till exempel blivit åker eller betesmark, men de områden som är öppna idag har trots allt varit mer eller mindre öppna åtminstone sedan tidigt 1700-tal.

Hållet man nalkas Göholm förändrades under 1700-talet, då huvudinfarten förlades norr om gården. Tidigare nalkades man gården från öster eller väster.

Omgivande områden – värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Den markanvändning vi ser idag i de närmaste omgivningarna kring Göholms gårdsmiljö har lång kontinuitet.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Upplevelsen av att nalkas Göholms gårdsmiljö påverkas av de närmast omgivande områdena. Huruvida de är öppna eller bevuxna avgör varifrån och på vilket sätt gården syns på avstånd. Det finns ett värde i att de öppna ytorna kring gårdsmiljön förblir öppna, till exempel för att allén ska synas på avstånd.

Omgivande områden – målsättningar, riktlinjer och åtgärdsförslag

- De områden närmast Göholms gårdsmiljö som idag brukas som åker eller betesmark (se figur 38) ska inte:
 - bebyggas
 - planteras med skog
 - tillåtas växa igen.
- Vägarnas sträckningar ska inte ändras. Huvudinfarten ska vara från norr, men det ska även vara möjligt att nalkas gården från väster och öster.

Figur 38. Ett "skyddsområde" som varken får bebyggas, planteras med skog eller tillåtas växa igen bör upprättas runt Göholms gårdsmiljö. I figuren har området markerats med vit skugga. Området ska även fortsättningsvis brukas som åker eller betesmark. Ett möjligt alternativ är också att mindre ytor återigen tas i bruk som ängsmark. Vägarnas sträckning ska inte ändras. Huvudinfarten ska vara från norr, men det ska även vara möjligt att nalkas gården från väster och öster (Underlag: Ortofoto, © Lantmäteriet Gävle 2010. Medgivande I 2010/0055. Bearbetning Boel Persson).

Ny-/omplantering, rekonstruktion av vegetation och uppodling

Ny-/omplantering, rekonstruktion av vegetation och uppodling – beskrivning

Rekonstruktion av vegetation är något som kan göras då det finns särskilt tydliga belägg för hur det en gång har sett ut. För Göholm finns sådana belägg till från 1920-30-tal för Förgården (Delområde 3E), Pergolan och Bersån (Delområde 3H) och Idegransrektangeln (Delområde 3J).

Ny-/omplantering, rekonstruktion av vegetation och uppodling – historik

En av de viktigaste planteringsperioderna i Göholms historia, när det gäller gårdsmiljön, var 1920-talet. Vi känner till ganska mycket om vilka ytor som planterades då, även om vi vet ganska lite om arter och sorter. De områden som det framförallt satsades på var Förgården (Delområde 3E), Pergolan och Bersån (Delområde 3H) samt Idegransrektangeln (Delområde 3J). På 1960-talet gjordes en hel del nyplanteringar som nog får ses som kompletteringar till det tidiga 1900-talets planteringar. Från 1960-talet känner vi till exempel till en del sortnamn på rosor.

Längre bakåt i tiden är det mer oklart exakt när och hur större planteringar gjordes i gårdsmiljön, men vi kan förutsätta att Johan Puke och hans hustru Christiana genomförde en hel del planteringar omkring år 1800, samt att därpå följande stora anläggningsperiod var under sent 1800-tal. Såväl Ludvig Magnus Kruse som August Werner planterade mycket träd på Göholms ägor. I LM Kruses fall handlade det troligen om mycket ek, medan Werner planterade mycket gran.

Nyttoträdgården har brukats sedan åtminstone tidigt 1700-tal, men dess indelning, användningsområde och uppodlingsgrad har varierat.

Ny-/omplantering, rekonstruktion av vegetation och uppodling – målsättningar, riktlinjer och åtgärdsförslag

Nyplantering och nyodling är viktigt för att en gård ska kännas levande, därför bör det göras planteringar kontinuerligt, men enligt en skötselplan.

Steg 1. En skötselplan som behandlar ny-/omplantering, rekonstruktion av vegetation och uppodling tas fram.

Steg 2. Framtida nyplantering ska komplettera och inte konkurrera ut de kvarstående växter som definierats som värdefulla i denna vårdplan.

Steg 3. De områden som prioriterades på 1920-talet ska prioriteras även idag då det gäller nyplantering i gårdsmiljön, det vill säga Förgården, Pergolan och Bersån samt Idegransrektangeln.

Steg 4. Vid val av växter i ovanstående områden ska följande princip användas:

- i första hand ska växtslag (arter och sorter) som fanns på Göholm under 1920- och 1930-talen användas.
- i andra hand ska växter som odlades i närområdet under 1920- och 1930-talen användas.
(Här är Programmet för Odlad Mångfald en viktig hjälp)
- i tredje hand ska växtslag som fanns i Sverige på 1920- och 1930-talen användas.
- i fjärde hand ska plantering av andra växtslag övervägas.

Steg 5. Vid eventuell framtida odling av nyttoväxter i Nyttoträdgården ska hjälp hämtas från Programmet för Odlad Mångfald, POM, för att finna sorter som odlats i trakten, framförallt under 1920- och 1930-talen.

Figur 39. När det gäller Förgården, Pergolan och Idegransrektangeln finns tydliga belägg för hur det en gång sett ut. (Blekinge museum, Nordiska museets undersökn. 1935-36, 270 Jar)

Alléer

Alléer – beskrivning

I Göholms gårdsmiljö finns idag två alléer, dels en som kantar uppfartsvägen från norr, dels en som sträcker sig västerut från Chaufförsbostaden. Den norra allén består av 21 par lindar med en ålder på 40-50 år. Den västra allén är äldre och innehåller flera olika trädslag. Mellan Chaufförsbostaden och ladugården består den av lönn (*Acer platanoides*), ask (*Fraxinus excelsior*), ek (*Quercus robur*) m.fl. trädslag av olika åldrar och den har flera luckor. Längre västerut är avståndet mellan träden mer jämnt, och allén består av jämnårig ek (*Quercus robur*).

Alléer – historik

Norra allén har planterats om vid ett par tillfällen under 1900-talet, och träden är därför inte särskilt gamla, men vägens sträckning är från 1700-talet. Vägen som kantas av den västra allén är äldre än så och utgjorde från början sannolikt en fägata. Det har även funnits en allé fram till Gravkapellet.²⁶¹ Vi vet inte om det funnits någon allé längs den östra infarten.

Stina Werner var mycket noga med att hålla den norra allén prydlig och välskött. Hon gick själv och kapade grenar i den med en liten grensåg, och såg till att stamskotten alltid var ordentligt bortskurna.²⁶²

Alléer – värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Allén är ett landskaps- och trädgårdselement som använts under flera hundra år vid herrgårdar och gods, och den är ett viktigt kännetecken för en högreståndsmiljö. Allén var till exempel ett av barockanläggningens viktigaste parkbyggnadselement vid mitten av 1600-talet.²⁶³ Träden i Göholms norra allé är inte speciellt gamla, men allén som formspråk har flerhundraåriga anor och att den återplanterats talar för att den ansetts viktig.

Figur 40. Göholms alléer (Underlag: Ortofoto, © Lantmäteriet Gävle 2010. Medgivande I 2010/0055. Bearbetning Boel Persson)

²⁶¹ Sällberg, Anne-Marie, telefonsamtal, 2010-08-16.

²⁶² Mohlin, Katharina, telefonsamtal, 2010-08-23.

²⁶³ Andersson et. al., 2000, sid. 309.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Alléerna har ett starkt formspråk och är av stor vikt för hur anläggningen som helhet uppfattas. Att området omkring alléerna är öppet så att de syns på långt håll är värdefullt för att formen ska komma till sin rätt.

Upplevelsevärden/Rekreativa värden

Att vandra i eller på annat sätt färdas igenom en allé skapar en känsla av förväntan, en upplevelse av att färdas mot ett bestämt, utstakat mål. På Göholm förstärks upplevelsen av det faktum att mangårdsbyggnaden inte syns på avstånd, trots att allén från norr är rak.

Naturvärden

Alléer utgör viktiga spridningsvägar i landskapet för växter och djur, vilket innebär att de fungerar som broar som växterna och djuren kan använda för att ta sig till nya livsmiljöer. På så sätt bidrar alléer till den biologiska mångfalden i landskapet.

Alléträd har ofta en ymnig och artrik flora av lavar och mossor på grund av att träden står ljust och för att de blir impregnerade av näringsrikt stoft och damm från åkrar och grusvägar. Äldre alléträd, med murkna stammar och håligheter, kan bli eftertraktade tillhåll för insekter, fåglar och fladdermöss.²⁶⁴ För den framtida biologiska mångfalden är det av stort värde att träden står kvar och åldras, att vägen förblir en grusväg och att ytorna närmast allén förblir öppna och uppodlade.

Alléer – målsättningar, riktlinjer och åtgärdsförslag

- Alléerna i norr och väster bevaras med de sträckningar de har idag.
- Det finns förutsättningar för att en rik och varierad lav- och mossflora bevaras och utvecklas, genom att:
 - Vägarna förblir grusvägar.
 - Ytorna närmast allén är öppna och uppodlade.
 - Avstånden mellan träden hålls fria från sly.
 - Stamskott avlägsnas årligen.
 - Träden åldras och kan utveckla murkna stammar och håligheter.
- Olika strategier för återplantering används i norra respektive västra allén:
 - När det norra allén inte längre känns som en allé tas alla träd bort och allén planteras om på nytt.
 - När träd dör i den västra allén fylls luckorna med träd av samma art.

264 Nolbrant, 1998, sid. 130.

Belysning

Belysning – beskrivning

Belysningen på Göholm består av två lyktor ovanför mangårdsbyggnadens huvudingång (se figur 42), fyra likadana lyktor (en vid mangårdsbyggnadens köksingång, en vid inspektorsbostadens kontorsingång och en vid verandan samt en vid Chaufförsbostadens garageinfart) Dessutom sitter en lykta av senare snitt vid ingången till Chaufförsbostaden liksom ovanför ingången till Bryggghuset. Ovanför Inspektorsbostadens köksingång finns en enkel glaskupa.

Belysning – historik

Lyktorna ovanför mangårdsbyggnadens huvudingång sattes upp efter 1936 (figur x) och troligen före tidigt 1960-tal (figur x). Några lyktstolpar eller någon annan belysning har inte funnits i Göholms gårdsmiljö.

Figur 41. Om lyktorna ovanför huvudingången funnits år 1936 skulle de ha stuckit upp ovanför murgrönan på fasaden. (Blekinge museum, Nordiska museets undersökn. 1935-36, 270 Jar)

Figur 42. Fotografiet är troligen taget under sent 1950-tal eller tidigt 1960-tal. Ovanför huvudingången syns de två lyktorna som finns kvar än idag. (Anna Jakobsson, privat vykortssamling, odat.)

Belysning – värdeanalys

Genomtänkt belysning gör att en anläggning känns omhändertagen och välkött, och möjliggör att den delvis kan upplevas också i skymning och mörker. Behovet av belysning varierar naturligtvis beroende på hur anläggningen används, men för förbipasserande kan det höja upplevelsevärdet om delar av anläggningen är belyst.

Belysning – målsättningar, riktlinjer och åtgärdsförslag

- Belysningen på Göholm ska även fortsättningsvis vara sparsam och välriktad.
- Huvudprincipen är att eventuell framtida belysning ska placeras så dolt som möjligt. Armatur i form av synliga lyktstolpar ska inte användas i Område 3 (Mangårdsbyggnadens närområde).
- Platser som i första hand kan diskuteras när det gäller uppåtriktad belysning utan lyktstolpar är mangårdsbyggnadens fasad, Förgården (uppåtljus under lindarna), Pergolan samt infarten med stenpelarna.

Byggnader

Byggnader – beskrivning

Område	Existerande byggnad	Byggnadsår
Område 1	Kruet	Uppfört före år 1789, kroghus från början, trädgårdsmästar- och arbetarbostad under 1900-talet
Område 2	Arbetarbostäderna	Uppfört mellan 1849 och 1914-19, troligen under tidigt 1900-tal.
Område 3	Boningshuset/Mangårdsbyggnaden	Uppfört år 1799, ombyggt år 1919.
	Inspektorsbostaden	Uppförd år 1918
	Chaufförsbostaden	Uppförd 1896-1897, mejeri från början, kuskbostad/chaufförsbostad från år 1918.
	Brygghuset	Uppfört 1919-1936
	Källaren/Strykkammaren	Uppförd före år 1798, påbyggd år 1815, strykkammare från år 1918.
	Vinkastet	Möjlig uppfört 1923-1924.
Område 6	Gravkapellet	Uppfört år 1817
Område 7	Liten bod vid badplatsen	Byggnadsår okänt.
Område 8	Pumphuset	Byggnadsår oklart, troligen år 1919.

Tabell 3. De byggnader som idag finns inom de områden som behandlas i vårdplanen. Uppgifterna är hämtade från Brandförsäkringsverket; Nordiska museets kulturhistoriska undersökning 1935-36, den skriftliga beskrivningen av gården; Nyman, 1966, sid. 103; Hansson, Elin, 2010-09-08. Dessutom har tillgängligt kartmaterial använts.

Byggnader – historik

Endast en liten del av de byggnader som funnits i gårdsmiljön under 1700-, 1800- och 1900-talen finns kvar idag. De borttagna byggnaderna i Område 3, och funktionerna de hade, beskrivs i figur 88.

Byggnader – värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Flera av byggnaderna är representanter för de två tidperioder då det gjorts störst förändringar i Göholms gårdsmiljö, sent 1700-tal och tidigt 1900-tal.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Byggnaderna visar upp flera olika stilideal, och flera av dem är mycket typiska för sin tid, till exempel mangårdsbyggnaden från sent 1700-tal som genomgått en renovering under tidigt 1900-tal, och gravkapellet som är typiskt för det tidiga 1800-talet.

Upplevelsevärden/Rekreativa värden

Byggnaderna och den omgivande parken och trädgården är en helhet som tillsammans formar upplevelsen av Göholm.

Byggnader – målsättningar, riktlinjer och åtgärdsförlag

- Byggnaderna ska bevaras med sina skilda och tidstypiska karaktärer.
- En byggnadsantikvarie, till exempel från Blekinge museum eller länsstyrelsen, bör konsulteras för rådgivning vid eventuella restaureringar och/eller rekonstruktioner.

Ekarna och de stora, gamla träden

Ekarna och de stora, gamla träden – beskrivning

Egendomen Göholm är känd för sina ekdominerade ädellövskogar. Områden med mycket ek, som behandlas i denna vårdplan är Område 2 (Arbetsbostaden och Kruabacken), Område 5 (Stenhagen/Parken/Skogsrundan) samt Område 6 (Gravkapellet). Riktigt stora gamla ekar finns också i Mangårdsbyggnadens närområde, i Delområde 3B (Inspektorsbostaden), i Delområde 3D (Kvarn-/Pulkabacken), Delområde 3G (Gränsen mot Favoritfällorna), Delområde 3I (Flaggstångskullen) samt i Delområde 3L (Urnområdet).

Bland övriga stora äldre träd kan nämnas den stora almen (*Ulmus glabra*) i Delområde 3I, ett flertal träd i Delområde 3L, till exempel douglasgran (*Pseudotsuga menziesii*) och robinia (*Robinia pseudoacacia*). I Område 5 växer gamla och stora avenbokar (*Carpinus betulus*) i nordöstra gränsen samt stora bokar (*Fagus sylvatica*) i områdets mitt och norra del. Flera av avenbokarna är flerstammiga.

Ekarna och de stora, gamla träden – historik

År 1558 förbjöd kronan bönder på krono- och skattejord att hugga ned ekar och andra så kallade bärande träd, framförallt bok. Lagen gällde oavsett var trädet stod på ägorna. Från mitten av 1600-talet användes ekarna för att bygga fartyg till de stora slagflottorna och de var därför mycket värdefulla för kronan.²⁶⁵

Under 1700-talet gav nya förordningar skatte- och kronobönderna möjlighet att få ersättning för träd som flottan högg på deras mark, och mot slutet av århundradet fick de dispositionsrätt till ekar och bokar som kronan inte behövde. Rätten till träden var dock oklar och i slutändan hade kronan fortfarande bestämmanderätten över träden, eftersom det krävdes tillstånd för att hugga ned dem.²⁶⁶ Bestämmelserna medförde en hel del hatkänslor gentemot eken, eftersom den ofta stod i ängar där den skuggade alltför mycket och gav en sur förna som inte var gynnsam för ängsväxterna²⁶⁷.

På 1820-talet genomförde kronan en stor inventering av ekbeståndet i landet, under ledning av överstelöjtnant Johan Kihlgren, nyligen adlad af Borneman. Inventeringen gav det oroväckande beskedet att det svenska ekbeståndet var uruselt, och förslaget till lösning var ekplantager på särskilt utvalda och gynnsamma platser. Följden av denna nya taktik, för att få virke till flottan, blev att eken frisläpptes på skattejord år 1830 och blev tillåten att hugga ned.²⁶⁸

På frälsejord²⁶⁹ tillhörde de bärande träden hela tiden den som ägde räntan, det vill säga den som ägde marken.²⁷⁰ Frälsejorden var inte underkastad några restriktioner för nedhuggning av ek, mer än ett återplanteringsvång som gällde fram till år 1793, vilket innebar att inventeringen på 1820-talet endast genomfördes på de egendomar av frälsekaraktär som själva önskade en inventering.²⁷¹

265 Eliasson, 2002, sid. 70.

266 Eliasson, 2002, sid. 71.

267 Eliasson, 2002, sid. 79-82.

268 Eliasson, 2002, sid. 83-89.

269 Frälsejorden var befriad från grundskatt till kronan. NE [online], uppslagsord "frälsejord", 2011-03-17.

270 Eliasson, 2002, sid. 102-107.

271 Riksarkivet, Krigsexpeditionen, F1:2, nr. 1232.

Göholm var ett frälsehemman redan under Sten Bielkes tid på 1600-talet, och egendomens ekar bör därför ha stått till fritt förfogande för honom. Även Johan Puke och hans hustru bör omkring år 1800 ha haft frälserätt till skogen, men helt givet är det inte. Då af Borneman inventerade det blekingska ekbeståndet antecknade han att den närliggande gården Skärfwa hade ”frälserätt till skogen”²⁷², men någon sådan anteckning finns inte för Göholm. Att gården kallades ”sätessgård”²⁷³ bör dock innebära att Göholms jordnatur var frälsehemman.

Johan af Borneman noterade att det fanns mycket ekskog på Göholm, men ”på mager jordmån”²⁷⁴, och några användbara ekar noterades inte. Det kan ha varit så att ägaren, Pukes änka Christiana, inte var intresserad av att sälja sina ekar till kronan och att det därför inte gjordes någon egentlig inventering på Göholm. Det är också möjligt att tidigare ägare redan sålt av de bästa ekarna, eller använt dem själva, och att det faktiskt inte fanns några dugliga ekar kvar. Under sent 1600-tal innehade kronan under en kort period det som sedermera skulle bli Göholm (se Ägarlängden, sid. 29), och möjligen avverkades mycket ek under den perioden. Att en flottans man som Puke, och hans hustru, inte skulle vilja tillhandahålla ekar till kronans fartyg verkar lite underligt. Det kan ha varit just Puke som under sent 1700-tal sålt av den mesta eken till kronan. Kommentaren ”på mager jordmån” är intressant. Eftersom eken ger bättre virke ju snabbare den växer kanske inte de långsamväxande träden på den magra jordmånen var särskilt attraktiva för kronan.²⁷⁵

Ekuppgifterna för Göholm är luriga och svårtolkade, men vi kan med säkerhet säga att det åtminstone sedan 1800-talet funnits en tradition av att vårda och bevara ekar och stora, gamla träd på Göholm. Det finns träd i gårdsmiljön, till exempel douglasgran (*Pseudotsuga menziesii*), robinia (*Robinia pseudoacacia*) och ädelbarrträd, som sannolikt planterades på Johan Pukes tid omkring år 1800. Det finns också ekar som är äldre än så.

Ludvig Magnus Kruse älskade enligt uppgift från hans släktingar Göholms ekar, och lika ledsen som han var över att den tillfällige ägaren 1915-17 gick hårt åt skogen, lika glad var han att August Werner vårdade den väl.²⁷⁶

Stina Werner värnade liksom sin far mycket om ädellövskogen, och år 1990 fick hon motta ett pris från Ekfrämjandet för sin ambition att bevara Göhalvöns rika kustnära eklandskap.²⁷⁷ Fröken Werner bevarade gärna gamla döda träd, för fåglarnas och insekternas skull.²⁷⁸

272 Krigsexpeditionen, F1:3, Journal Blekinge 1819, Medelstad härad, Listerby socken, Skärfwa.

273 En sätessgård var ursprungligen en lantegendom ägd och bebodd av en frälseman och i kraft av adelns privilegier befriad från på jorden vilande allmänna skatter (säterifrihet). Säteriet var ofta huvudgård i ett godskomplex av spridda frälsegårdar. Frälsejord inom frihetsmilnen hade mer exklusiv befrielse från skatter till kronan än egendomar som låg längre bort. För hävdande av säterifriheten krävdes ståndsmässig byggnad på sätessgården. *Nationalencyklopedin* [online], 2011-03-01.

274 Riksarkivet, Krigsexpeditionen, F1:3, Journal Blekinge 1819, Medelstad härad, Listerby socken, Göholms sätessgård.

275 Almgren, Jarnemo & Rydberg, 2003, sid. 41.

276 Nyman, 1966, sid. 138-139.

277 Nilsson, 1990-10-25.

278 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

Ekarna och de stora, gamla träden – värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Med utgångspunkt från ekarna finns möjlighet att berätta om hur stormaktstiden, svenska flottan och ekens historia är sammanlänkade.

Att vårda Göholms trädbestånd, inte minst ekarna, har en lång tradition som sträcker sig över familje- och generationsgränser.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

De stora bredkroniga ekarna och de stora äldre träden har stort estetiskt värde, även de som är döda eller nästan döda. Flera av dem har ett vackert arkitektoniskt och grafiskt utseende, framförallt vintertid.

Upplevelsevärden/Rekreativa värden

Att vandra under de bredkroniga ekarna, är en fantastisk upplevelse, framförallt på våren då vitsipporna blommar.

Naturvärden

Enskilda gamla träd och områden med mycket ek på Göholm är klassade som nyckelbiotoper, vilket innebär att de ”är skogsområden med mycket höga naturvärden. Dessa skogar har egenskaper som gör att de har en nyckelroll för skogens missgynnade och hotade djur och växter”.²⁷⁹

Ekarna och de stora, gamla träden – målsättningar, riktlinjer och åtgärdsförslag

- Ekarna och de stora äldre träden, även döda, ska bevaras i möjligaste mån. Nedtagning ska endast göras efter mycket noggranna överväganden, t.ex. om stor fara föreligger för allmänheten.
- Återväxten av ekar i gårdsmiljön ska säkerställas, liksom bok och avenbok.
- De stora ekar som är trängda underifrån ska friställas. Troligen måste detta göras etappvis, för att inte träden ska ta skada. Gamla träd som har stått skuggigt och plötsligt röjs fram löper en viss risk att skadas på grund av att trädet och dess invånare inte hinner anpassa sig till den nya soligare och öppnare omgivningen.²⁸⁰

279 Skogsstyrelsen [online], om nyckelbiotoper, 2010-12-03.

280 Naturvårdsverket [online], om vård av träd i kulturlandskap, 2011-02-07

Entréer

Entréer – beskrivning

På Göholm är hela området från infarten i norr, med den pampiga ingången mellan stenpelarna och den norra allén, till Förgården norr om boningshuset ett viktigt entréområde som helhet. Infarten är väl bevarad från 1920-talet, medan Förgården delvis har kvar huvudstrukturen från samma årtionde.

Entréer – historik

På 1920-talet, då stora delar av anläggningen omformades, lades mycket kraft, pengar och arbetstid på just entréområdena; infarten, allén och Förgården vid boningshuset. Infartsvägen lades om och stenhuggare anlätades för att utsmycka infarten. Förgården var ett av de områden som nästan in i minsta detalj anlades efter förslaget från den Stockholmsbaserade firman Jansson & Hallström år 1919. Allén har om- och nyplanterats vid ett antal tillfällen, vilket talar för dess betydelse.

Entréer – värdeanalys

Entrén är det första som möter besökaren till Göholm, och detta första intryck av anläggningen har betydelse för hur resten av anläggningen uppfattas.

Förgården vid boningshuset anlades efter ritning av Jansson & Hallström. Anläggningen av Förgården var, och är fortfarande i sina delar, mycket typisk för 1920-talet.

De imponerande stenarbetena vid infarten, i form av flera mindre stolpar och två pampiga stenpelare är viktiga minnesmärken över stenhuggeriepoken i Blekinge som varade mellan 1860 och 1930 och vars högkonjunktur inföll vid sekelskiftet då mer än 3 000 man arbetade inom stenindustrin.²⁸¹

Entréer – målsättningar, riktlinjer och åtgärdsförslag

- Göholm ska ha välskötta och välkomnande entréområden. Förgården närmast huvudbyggnaden har hög skötselprioritet i förhållande till övriga områden i gårdsmiljön.
- Alléns entréområde i norr bevaras och hålles prydligt och välskött, vilket innebär att sly tas bort, men inte murgrönan på stenpelarna.
- Ett förslag för rekonstruktion av Förgården tas fram med utgångspunkt från Jansson & Hallströms förslag från år 1919.

281 Blekinge museum [online], om stenindustrin i Blekinge, 2011-02-07

Figur 43. Delområde 3E, Förgården, ska ha hög skötselprioritet i förhållande till övriga områden i gårdsmiljön. Även Inkörsporten och Norra allén är viktiga entréområden som ska bevaras och hållas prydliga och välskötta. (Underlag: Ortofoto, © Lantmäteriet Gävle 2010. Medgivande I 2010/0055. Bearbetning Boel Persson)

Gångstigar

Gångstigar – beskrivning

Idag finns gångstigar i grus endast i Förgården. Flera gångstigar har vuxit igen men är synliga under torra årstider, bland annat de runt boningshuset.

Gångstigar – historik

Gångstigar har funnits sedan 1700-talet i Mangårdsbyggnadens närområde, nästan hela det område som vi idag kallar för Område 3. Omkring år 1900 var de grusade (se t.ex. figur 143) men hur det var tidigare vet vi inte. I Nyttoträdgården, Område 4, har det funnits gångstigar åtminstone sedan mitten av 1800-talet fram till 1950-talet. I Område 5, Stenhagen/Parken/Skogsrundan fanns det från tidigt 1900-tal fram till 1970-talet en välskött promenadstig. För mer information om Göholms gångstigar, se respektive kapitel om de olika områdena.

Gångstigarna i Mangårdsbyggnadens närområde har åtminstone sedan 1950-talet varit täckta av ett rödaktigt grus av storleken 3-5 mm, som kan ha hämtats någonstans på Gö.²⁸² Uppfarten krattades för hand²⁸³, förmodligen med den utfällbara krattan som står i källaren under strykkammaren.

Gångstigar – värdeanalys

Gångstigar är viktiga för att leda besökarna rätt, för att det ska vara tydligt hur man ska röra sig i anläggningen. Det kan handla om att förstärka upplevelsen för besökare, att de ska se ”rätt” saker i trädgården och parken. De gångstigar som finns kvar har därför högt rekreativt värde och det finns ett värde i spåren av det äldre stigsystemet.

Gångstigar – målsättningar, riktlinjer och åtgärdsförslag

- Det ska på sikt finnas två typer av gångstigar på Göholm. I området närmast mangårdsbyggnaden ska de vara av grus. Samma sorts grus ska användas för alla gångstigar, allra helst ett rödaktigt grus med storleken 3-5 mm. I mer perifera områden kan gångstigarna täckas av barkflis eller endast utgöra upptrampade skogsstigar.
- Gångstigar ska bara återupptas eller nyanläggas om det finns resurser att hålla dem i gott skick under en överskådlig framtid.
- Om en gångstig ska rekonstrueras ska spåren i marken vara vägledande för sträckning och utformning, tillsammans med fotografier (de fotografier från 1920-talet som finns i gårdsarkivet samt fotografier som togs vid Nordiska museets undersökning åren 1935-36).
- Gångstigarna i grus ska hållas fria från ogräs och vara välkrattade. Kanterna ska vara väl huggna.

282 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

283 Ibid.

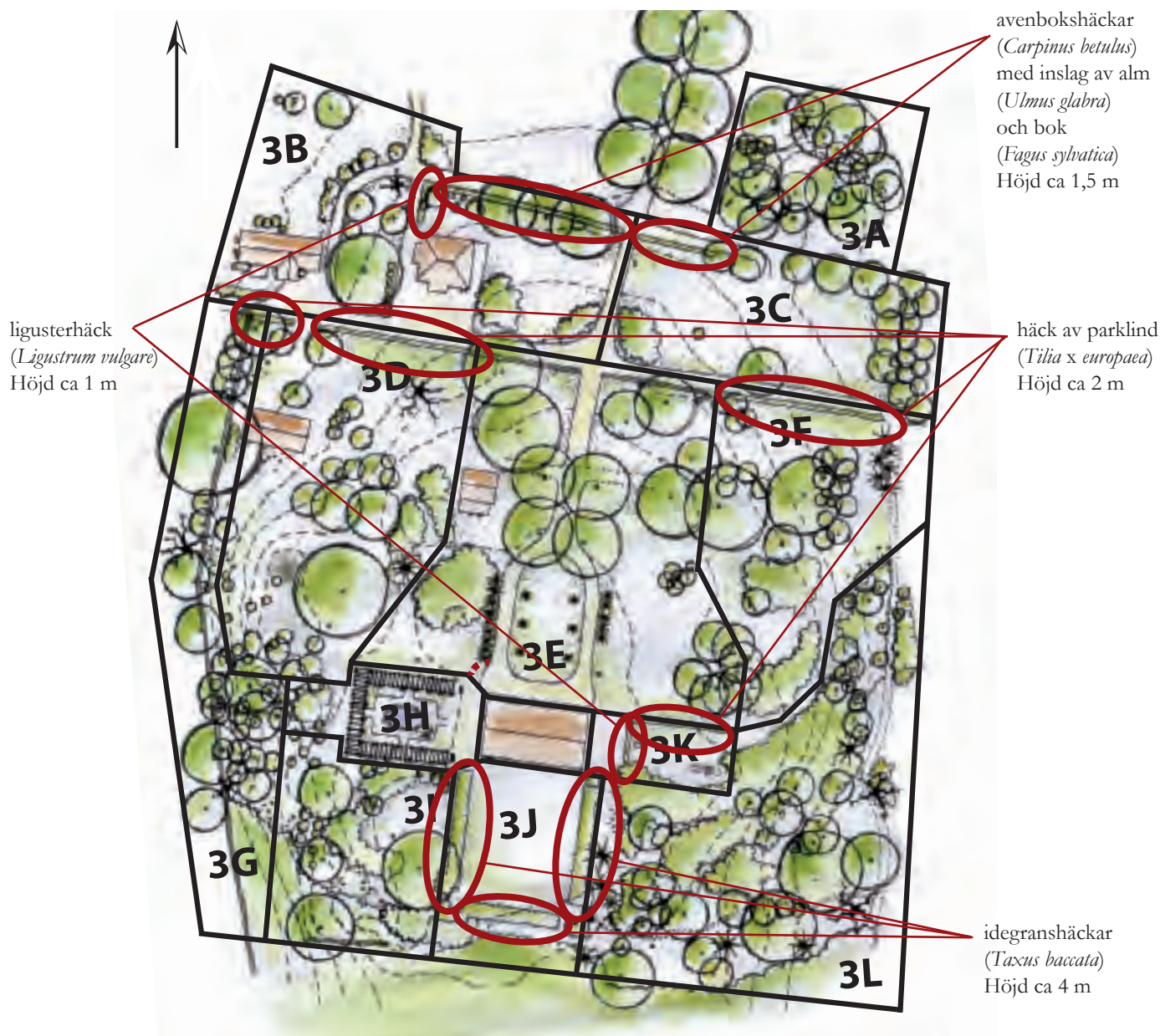
Figur 44. Gångstigarna på västra sidan av man-
gårdsbyggnaden, som syns tydligt i fotografiet
från 1936, är idag i princip omöjliga att urskilja
(Blekinge museum, Nordiska museets kulturhis-
toriska undersökn. 1935-36, Göholm, fotogra-
fier, 270 Ja).

Klippta häckar

Klippta häckar – beskrivning

De klippta häckar som idag finns på Göholm är följande: lindhäckar i norra delen av Delområdena 3D och 3F samt en kort lindhäck vid Mattpiskplatsen. Idegransrektangeln omgärdas på tre sidor av idegranshäckar. Vid Inspektorsbostaden samt vid Mattpiskplatsen står korta ligusterhäckar. Vid inspektorsbostaden och österut löper en avenbokshäck (med inblandning av alm (*Ulmus glabra*) och bok (*Fagus sylvatica*)).

Figur 45. Häckar som finns idag i Område 3, Mangårdsbyggnadens närområde, har markerats med ringar. Häckar som funnits tidigare i Delområde 3E har markerats med streckade linjer. (Illustration: Boel Persson, 2010)

0 10 20 30 40 50 m

Göholm

Delområdesöversikt 2010

Boel Persson & Anna Jakobsson

Klippta häckar – historik

Huvuddelen av de häckar som finns på Göholm idag anlades efter år 1919, med utgångspunkt från Jansson & Hallströms förslag. De häckar som kan vara äldre än 1920-tal är avenbokshäckarna längst i norr. De står vid en gräns som fanns redan på 1700-talet, så deras sträckning är mycket gammal även om plantorna i sig inte är gamla i den häck som växer där idag.

En viktig häck som funnits på Göholm men inte finns kvar idag är en buxbomhäck som kantat södra delen av Förgården. På 1930-talet gjordes försök att anlägga en häck längs huvudaxeln i Förgården, norr om lindarna, men denna verkar aldrig ha tagit sig, troligen eftersom lindarna skuggade mycket redan då.

Stina Werner var mycket noga med skötseln av häckarna, framförallt de lindhäckar som utgör förlängingar av murarna i norra delen av Område 3, de skulle vara ”snörraka”.²⁸⁴

Klippta häckar – värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Avenbokshäckarna längst i norr visar gårdsmiljöns avgränsning på 1700-talet även om häckarna i sig inte är så gamla. Övriga klippta häckar utgör delar av den välbevarade 1920-talsanläggningen på Göholm.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Häckar är viktiga rumsbildare, och välklippta häckar bidrar till en känsla av en väl omhändertagen plats.

Upplevelsevärden/Rekreationsvärden

Häckar är viktiga som vindskydd.

Naturvärden

Häckarna utgör en levnadsmiljö för småfåglar och spridningsvägar för djur och växter.

Klippta häckar – målsättningar, riktlinjer och åtgärdsförslag

- De häckar som finns idag ska hållas väl klippta, på höjder som bestäms individuellt för respektive häck.
- Häckar ska endast rekonstrueras (buxbomhäcken i Förgården) eller nyanläggas om det finns goda förutsättningar att underhålla/klippa dem på lång sikt.
- Huvudprincipen ska vara att häckarnas växtmaterial hålls enhetligt, vilket innebär att varje klippt häck ska innehålla en art och att inslag av andra släkten och arter ska rensas bort.

Murar

Murar - beskrivning

Tre typer av murar finns på Göholm;

1. Kallmurar med sprängda/huggna stenar (västra och södra sidorna av Område 3, den nordligaste delen av stenmuren som löper längs östra sidan av Stenhagen/Skogsrundan).
2. Kallmurar med naturligt rundade stenar (västra sidan av Stenhagen/Skogsrundan samt sydligaste delen av stenmuren som löper längs östra sidan av Stenhagen/Skogsrundan. Även längs västra allén finns en sådan stenmur. Den låga stenmuren norr om Förgården består också i huvudsak av naturligt rundade stenar).
3. En putsad tegelmur (Trädgårdsmuren i norra delen av Nyttoträdgården, Område 4).

Murar - historik

Stenmurar har historiskt framförallt anlagts för att stänga ute djur från odlingarna, och de ersatte successivt från slutet av 1700-talet mindre permanenta hägnader runt om i landet. Delvis hade bytet av hägnadsformer att göra med nyodlingarna som tog fart under 1700-talet och gjorde att underhållet av trädgårdsgårdarna blev alltmer betungande. En annan orsak var att kronan såg det ökade uttaget av hägnadsvirke som ett hot mot skogen. År 1725 tillsattes en ekonomikommission som slog fast att skogen skulle skyddas till efterkommandes och rikets nytta, och därefter bedrevs en intensiv propaganda under hela 1700-talet för att förmå bönderna att bygga av sten.²⁸⁵

Herrgårdarna banade, som Thomas Persson skriver, på många håll i landet väg för nymodigheterna. Även i Blekinge började man vid mitten av 1700-talet uppföra ekonomibyggnader i sten vid en del större egendomar.²⁸⁶ Göholms huvudbyggnad som uppfördes omkring år 1800 uppgavs fortfarande år 1850 vara den enda byggnaden i sten i socknen.²⁸⁷ Göholm förefaller alltså ha varit en av de egendomar som fungerade som föregångare i den egna bygden.

Stenmurar var länge sällsynta i Blekinge som helhet, men en vändning kom med skiftena vid slutet av 1700-talet och under 1800-talet.²⁸⁸ I Listerby socken uppgavs år 1850 att ”med odlingarna har mycken gärdesgård av sten blivit lagd”²⁸⁹, men det vanligaste stängselsättet var fortfarande ”med stakar, hankar och gårdslen”²⁹⁰, det vill säga trädgårdsgårdar.

O. E. Ödmanns karta från år 1849 antyder att det fanns en del stenmurar i Göholms gårdsmiljö vid 1800-talets mitt; längs västra sidan av det som i vårdplanen kallas för Mangårdsbyggnadens närområde, samt längs västra sidan av Stenhagen/Skogsrundan. Längs Stenhagen/Skogsrundans östra del löpte också en stenmur, som i norr gick in i Nyttoträdgården och kringgärdade en brunn/källa. Fägatan som sträckte sig västerut från stallgården kantades troligen också av stenmurar. (figur x och x) Runt trädgården kring boningshuset såg hägnaden annorlunda ut och var troligen av trä

285 Persson & Steinbach, 2001, sid. 13-14.

286 Persson & Steinbach, 2001, sid. 13-14.

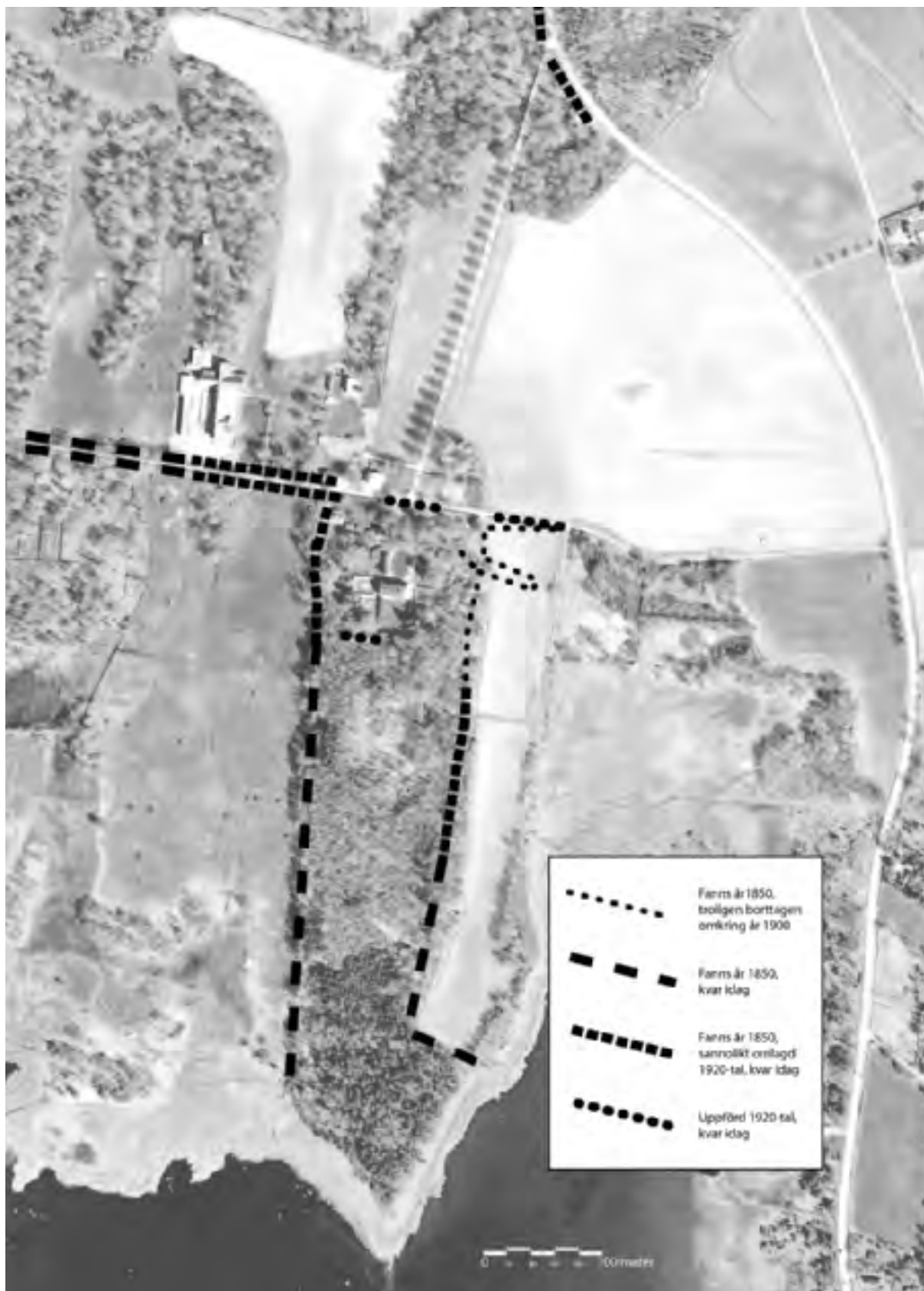
287 Ödman [1850] 1925, sid. 33.

288 Persson & Steinbach, 2001, sid. 13-14.

289 Ödman [1850] 1925, sid. 34.

290 Ödman [1850] 1925, sid. 34.

eller ris. Om denna tolkning av kartan är korrekt så stämmer det inte riktigt med vad som var brukligt. Vanligast var att de första stenmurarna på en gård uppfördes kring själva gårdstomten eller kring mindre odlingsområden, till exempel humlegården.²⁹¹

291 Persson & Steinbach, 2001, sid. 14.

Figur 46. De murar som finns och har funnits i Göholms gårdsmiljö. (Underlag: Ortofoto, © Lantmäteriet Gävle 2010. Medgivande I 2010/0055. Bearbetning Boel Persson, 2011-04-21)

Långa sträckor av de stenmurar vi idag ser i Göholms gårdsmiljö uppfördes troligen på 1920-talet, som ersättning för äldre murar som kanske var lite enklare och mindre noggrannt byggda. Under 1920-talet lades en hel del pengar på avlöningar för att bryta sten till stenmurar, och för att bygga desamma.²⁹² Dessa stenmurar har förutom en hägnadsfunktion också en uppenbar estetisk funktion, det är tydligt att de lagts med stor omsorg och att de är tänkta att vara en del av den visuella upplevelsen av trädgården och parken. De är lagda av huggen eller sprängd sten, som visar att de lades efter att sprängmedel och teknik gjorde det möjligt att dela och lyfta stora stenar, alltså under eller efter sent 1800-tal.²⁹³

Trädgårdsmuren som vi ser idag i Nyttoträdgården uppfördes på 1920-talet, men det fanns någon slags mur redan tidigare som skyddade Nyttoträdgården från de nordliga vindarna och som utgjorde en solig södermur för t.ex. spaljerade fruktträd.²⁹⁴

Figur 47. Stenmuren längs västra delen av Område 3, Mangårdsbyggnadens närområde lades sannolikt om på 1920-talet, men här fanns en stenmur redan år 1849. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-17).

Figur 48. På den låga stenmuren norr om boningshuset ger stensötan ett frodigt intryck. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Murar - värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Äldre stenmurar vittnar om tidigare gränsdragningar och även om vedermödor i brukandet av marken. Många av de vackra stenmurarna på Göholm är lagda av sprängd/huggen sten på 1920-talet, och är mycket väl bevarade. De har inte gjorts för att ta bort sten från åkrarna utan för att visa på en gräns mellan trädgård och åker, mellan park och beteshage.

292 Se t.ex: Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1919, Aflöningar för stenmur s. 112; Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1920, Aflöningar för Stenmur s. 122; Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1921, Utgifter för Stenmur i Parken s. 93 samt Aflöningar för Stenmur i Parken s. 123; G4a Kassabok 1924-1927 sammanfattning/konto, Kassabok, Göholms gård, 1924, Läggnings af Stenmur, s. 153; G4a Kassabok 1924-1927 sammanfattning/konto, Kassabok, Göholms gård, 1926, Aflöningar för Trädgården.

293 Nolbrant, 1998, sid. 202.

294 Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1/1 1923-31/12 1923, Utgifter för Trädgården s. 118; Göholms gårdsarkiv, G4a Kassabok 1924-1927 sammanfattning/konto, Utgifter för Trädgården s. 135; Sällberg, privat arkiv, Ludvig Magnus Kruses dagbok, 1895, 22 mars, "Körde sten från Trädgårdsmuren på f. m"; 1896, 26 mars, "Kör sten i Trädgårdsmuren".

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Stenmurarna som lades på 1920-talet har en tydlig estetisk funktion, framförallt muren vid västra sidan av Mangårdsbyggnadens närområde samt muren vid östra sidan av Stenhagen/Skogsrundan. De bidrar till helhetsupplevelsen av Göholm.

Stensötan på de låga murarna norr om huvudbyggnaden är väsentligt för det positiva intrycket av dessa stenmurar.

Rekreativa värden

Murarna visar en riktning och talar om för besökaren var man befinner sig, till exempel som en del av upplevelsen vid en promenad i Stenhagen/Skogsrundan.

Naturvärden

Miljön kring stenmuren är ofta torr, ljus och varm, vilket ger livsutrymme för värmegynnade växter och djur. Stenmurarna och deras kantvegetation fungerar också som spridningsvägar i odlingslandskapet.²⁹⁵

Ekonomiska värden

Stenmurarna bedöms inte ha några ekonomiska värden.

Murar - målsättningar, riktlinjer och åtgärdsförslag

- Murarna ska bevaras och vid behov rekonstrueras med samma sorts sten och till samma höjd och bredd som då de uppfördes.
- Stenmurarna ska ha en fortsatt hägnadsfunktion. Trädgårdsmuren ska ha en fortsatt funktion som skydd mot nordliga vindar i Nyttoträdgården och som plats för spaljerade fruktträd.
- Stora delar av murarna ska vara solbelysta så att värmegynnade djur och växter har förutsättningar att leva i och kring många av stenmurarna.
- Murarna ska hållas fria från sly.
- Stora träd bör inte stå närmare än två meter från stenmurarna, men undantag görs för stora gamla träd som redan står närmare än så.

295 Nolbrant, 1998, sid. 201.

Parkmöbler och dekorationer

Parkmöbler och dekorationer - beskrivning

Idag finns inga parkmöbler i Göholms park och trädgård, och de enda dekorationerna är urnan i Delområde 3L (Urnområdet) samt flaggstången i Delområde 3I (Flaggstångskullen).

Parkmöbler och dekorationer - historik

Vita trädgårdsmöbler, av en modell som vid samma tid användes av prinsessan Margareta på Sofiero, inhandlades till pergolan sommaren 1922 (figur 49).²⁹⁶ Bänkar av en annan modell, troligen inköpta vid ungefär samma tid, stod norr om boningshuset (figur 50). Av de äldre trädgårdsmöblerna (figur 49), även dessa vitmålade i trä, som fanns på Göholm under Ludvig Magnus Kruses tid finns någon möbel kvar hos en medlem av Johan Pukes släktförening.²⁹⁷

Jansson & Hallström föreslog dekorationer i form av en staty och urnor i Delområde 3J, Idegransrektangeln, i sitt förslag från år 1919 (figur 244). Inga av dessa föreslagna dekorationer verkar ha funnits i trädgården. Däremot står en terrakottaurna i delområde 3L, Urnområdet, idag. I Förgården har två små kanoner, som idag står i källaren under Strykkammaren, varit utplacerade (figur 162).

Parkmöbler och dekorationer - värdeanalys

Arkitektoniska och konstnärliga värden

I de trädgårdar som anlades på 1910- och 1920-talet med inspiration från Englands Arts- and Crafts-rörelse skulle trädgården vara en förlängning av huset, och den arrangerades så att det precis som inomhus fanns olika rum.²⁹⁸ Sittmöblerna var viktiga inslag som gjordes att vissa rum kunde användas på ungefär samma sätt som salongen inne i huset.

Upplevelsevärden/Rekreativa värden

På Göholm har pergolan med den tillhörande bersån varit ett viktigt sällskapsrum som använts för att ta emot gäster, ha tebjudningar, ta en fördrink innan maten etc. Pergolan har, tillsammans med Förgården och Idegransrektangeln, varit det mest dekorerade området i Göholms park och trädgård.

Figur 49.
En av de trädgårdsstolar som inhandlades år 1922. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1920-tal)

296 Göholms gårdsarkiv, G3a, Journal 1919-1923, Journal 1/1 1922-31/12 1922, Godsägaren emottagit s. 51; Margareta, 1915, sid. 17.

297 Framkom vid släktföreningens årsmöte på Göholm, 2010-05-14.

298 Blennow, 2002, sid. 286-268.

Parkmöbler och dekorationer - målsättningar, riktlinjer och åtgärdsförslag

I de centrala delarna av Område 3 (Mangårdsbyggnadens närområde), som till stora delar nyanlades på 1920-talet, bör enhetliga vita trädgårdsmöbler av trä i 1920-talsstil användas. Möjligen kan reproduktioner av möblerna som inhandlades år 1922 göras.

I utkanten av Område 3 (Mangårdsbyggnadens närområde), Område 4 (Nyttoträdgården) och Område 5 (Stenhagen/Skogsrundan) kan enklare sittbänkar användas. Det är emellertid viktigt att även dessa har enhetlig utformning. En lämplig modell som så småningom kan placeras ut på strategiska platser ska sökas upp eller tas fram.

Övriga dekorationer, till exempel statyer och urnor, har använts mycket sparsamt på Göholm. Istället för att dekorera med ting har man dekorerat med blommor i rabatterna, t.ex. rosor och utplanteringsväxter. Denna tradition ska följas även i fortsättningen. Urnan och flaggstången ska dock stå kvar där de står idag.

En plan över placering av sittmöbler ska tas fram.

Figur 50. Göholm omkring år 1900. Norr om boningshuset stod ett par enkla vitmålade sittbänkar. (Göholms gårdsarkiv, inscannade fotografier, oregistrerade)

Figur 51. Även på 1930-talet fanns det bänkar norr om boningshuset, på ungefär samma ställen som vid sekelskiftet 18/1900. Bänkarna hade en stram form, men var lite mer arbetade än de äldre föregångarna, med ett korsmönster i ryggstödet. (Göholms gårdsarkiv, inscannade fotografier, oregistrerade)

Siktlinjer och utsikter

Siktlinjer - beskrivning

Idag finns vackra siktlinjer mellan de stora träden i Delområde 3G (Gränsen mot Favoritfällorna), ut mot Favoritfällorna i väster. Även från Område 5:s (Stenhagen/Skogsrundan) yttre delar är det möjligt att få glimtar av det omgivande öppna landskapet. Viktigt att nämna är även alléerna som bildar vackra siktlinjer.

Siktlinjer - historik

Kontakten med det omgivande landskapet har varit viktig under flera trädgårdsepoker och inom olika stilideal. För Göholms del är det tidiga 1900-talet en viktig period med influenser från England och Arts- and Crafts-rörelsen. Då delades trädgården in i ombonade rum, som en fortsättning på huset, men utblickarna mot det omgivande landskapet fanns ändå där som en självklar del. Denna kontrast mellan de slutna rummen och de öppna vyerna är tydlig och viktig i Jansson & Hallströms förslag för trädgården vid Göholm från år 1919.

En historiskt viktig siktlinje har funnits från gravkapellet ut mot havet. Utsikten över vattnet var förmodligen en viktig anledning till att gravkapellet placerades just där vid 1800-talets början.

En axel och förmodligen en siktlinje sträckte sig vid mitten av 1800-talet rakt österut från centrum av Nyttoträdgårdens stjärnmönster. Både axeln och stjärnformen är ovanliga för en Nyttoträdgård.

Vegetationen väster om Pergolan och Bersån var betydligt lägre under tidigt 1900-tal och det var möjligt att se djuren som betade i Favoritfällorna från boningshusets övre våningar. Vid mitten av 1800-talet kan det ha funnits en siktlinje västerut från boningshuset (se figur x), ett inslag i anläggningen som fångades upp av Jansson & Hallström i deras förslag från år 1919.

Från Förgården har det under hela 1900-talet varit betydligt svårare att se Nyttoträdgården än det är idag, eftersom det stått flera stora granar där emellan. Siktlinjerna mot Nyttoträdgården är alltså nya, eller kanske snarare ”nygamla”.

Från huvudbyggnadens övre våning var det möjligt att se ut mot havet över trädtopparna omkring år 1900 (se Område 5, Stenhagen/Parken/Skogsrundan). Jansson & Hallström föreslog en siktlinje från Idegransrektangeln genom Stenhagen/Skogsrundan år 1919. Som blickpunkt långt ned mot vattnet (Bredasund) skulle ligga ett lusthus, men denna siktlinje anlades aldrig.

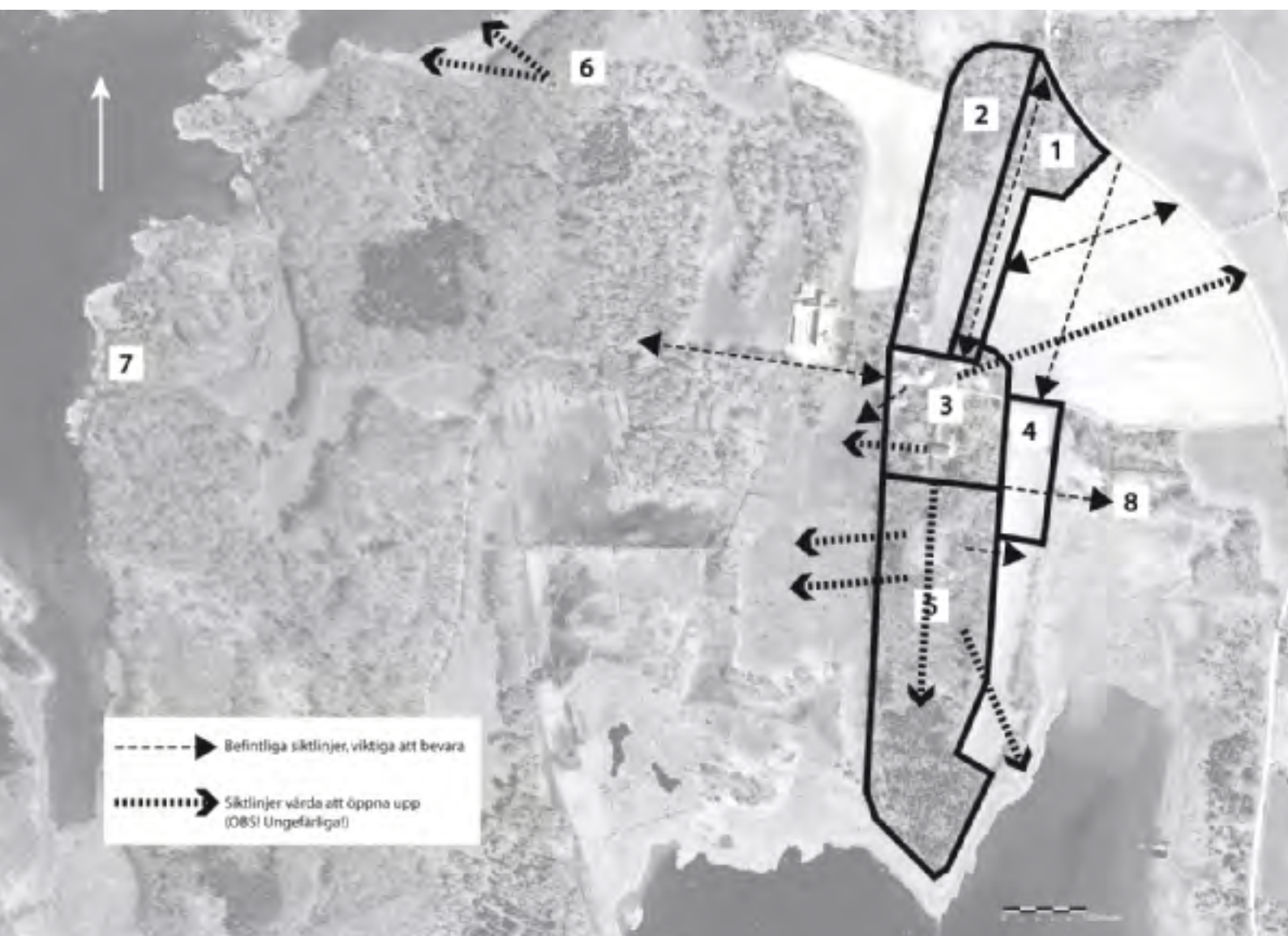
Siktlinjer - värdeanalys

Göholms gårdsmiljö kan jämföras med en ö i ett skärgårdslandskap, och det omgivande öppna odlings- och beteslandskapet utgör det omgivande vattnet. Utblickarna mot andra ”öar”, det vill säga dungar, enskilda träd, hus som ligger på avstånd etc. ger en ytterligare dimension till upplevelsen av gårdsmiljön som en helhet och en egen ”ö”.

Siktlinjer - målsättningar, riktlinjer, åtgärdsförslag

- Göholms trädgård och park ska erbjuda slutna, ombonade trädgårdsrum med mycket grönska, från vilka det finns genomtänkta utblickar mot det omgivande öppna landskapet.
- En eller flera siktlinjer öppnas upp från Gravkapellet mot havet. Stora vackra träd som vuxit upp i området sparas dock och kan utgöra ”förstärkare” av djupet i utsikten.
- Om ”Skogsrundan” återupptas som vandrings- och ridled ska möjligheten att skapa siktlinjer från stigen och ut mot det omgivande landskapet kontinuerligt diskuteras under restaurerings- och skötselarbetet.
- En vandring längs stenmuren i västra kanten av Mangårdsbyggnadens närområde ska liksom idag bjuda på vackra utblickar mot Favoritfällorna.
- Möjligheten att öppna upp en utsikt västerut från boningshuset mot Favoritfällorna ska undersökas.
- Det ska finnas en eller flera siktlinjer mot Gövägen från norra delen av Område 3, .
- Från Nyttoträdgården ska Pumphuset synas tydligt, liksom idag.
- Den siktlinje som funnits från boningshuset och söderut öppnas eventuellt upp.

Figur 52.

Skyltning/information

Skyltning - beskrivning

Idag finns endast ett fåtal skyltar på Göholm; Vid Alléns entréområde står en vägskylt med texten "Fordonstrafik förbjuden". En tillfällig parkeringsskylt har under en period vintern 2010 stått vid Gamla Ladugårdsområdet och vid Pukes gravkapell finns en liten skylt på grinden i stenmuren samt en lapp som satts upp på gravkapellets dörr. Som skyltning kan även nämnas texten KONTOR på Inspektorsbostaden, ordet GÖHOLM på Inkörsportens stenpelare samt texten ovanför mangårdsbyggnadens huvudingång.

Skyltning - historik

Stina Werner var mån om gårdens privata sfär och någon skyltning har aldrig förekommit i större mängd.

Skyltning - värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Få, välformulerade informationstavlor är viktiga för att förmedla Göholms historia.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Ett enhetligt skyltprogram bidrar till en lugn visuell upplevelse där eventuella skyltar smälter in i helheten snarare än sticker ut.

Upplevelsevärden/Rekreativa värden

Skyltning och/eller informationsbroschyrer ökar förståelsen för anläggningen och därmed förhöjs upplevelse kvaliteten av ett besök.

Ekonomiska värden

Skyltning och annan förmedling av information kan vara viktig för att besökare ska känna sig välkomna.

Skyltning - målsättningar, riktlinjer och åtgärdsförslag

- Det tas fram ett vackert, diskret och enhetligt skyltprogram som används i alla sammanhang då skyltar behövs på Göholm. Skyltar som visar vägen ska stämma väl överens med till exempel skyltar som berättar om en viss plats eller som visar på en speciell ”vandringsled” runt parken. Gravkapellets skyltning ska inordnas i skyltprogrammet, förutom skylten som idag sitter på grinden i stenmuren.
- Skyltar ska användas sparsamt och endast sättas upp efter noga övervägande och på platser som är särskilt intressanta att berätta om, eller då det är extra viktigt att guida besökare rätt. Exempel på platser där skyltar kan övervägas är början och slutet av en vandringsled runt parken, alltså till exempel vid Nyttoträdgården. Det är mycket viktigt att Göholms gårdsmiljö inte översvämmas av skyltar.
- Det tas fram en vacker informationsbroschyr som kan användas som komplement till skyltning.
- Tillfällig skyltning ska undvikas så långt det är möjligt.

Skötsel och förvaltning

Skötsel och förvaltning - beskrivning

Enligt kapitel 4. Nuvarande ägarförhållanden och skötsel:

Egendomen Göholm ägs av Stiftelsen Stina Werners fond (SSWF) sedan år 2003. Enligt Stina Werners testamente ska fonden förvaltas av Stiftelsen Skogssällskapet. Ändamålet för SSWF är att främja vetenskaplig forskning och utbildning inom skogsbruk, jordbruk samt naturvård.²⁹⁹ Det är SSWF som finansierar arbetet med vårdplanen för Göholms park och trädgård.

Skötseln av parken och trädgården vid Göholm har varit extensiv sedan år 2003 eftersom det varit oklart vad Göholm ska användas till.³⁰⁰ Buskar har beskurets med jämna mellanrum, lindhäckarna har klippts årligen och i lindallén har stamskotten tagits bort årligen. Sommaren 2005-2006 utfördes lite trädvård, såsom borttagning av döda grenar i allén. Löpande underhåll av utemiljön, det vill säga klippning av gräsmattor och häckar samt skötsel av gångar, utförs för närvarande av trädgårdsmästare och entreprenör Marcus Rosén från Allt i Trädgård. Under 2010 har han arbetat 1,5 dag/vecka på Göholm, under växtsäsongen.³⁰¹

Under perioderna april-juni samt augusti-oktober 2010 har en liten grupp elever från Sjöarps gymnasiesärskola arbetat två dagar per vecka i pergolan, under ledning av lärare Lennart Peter och hortonom Kerstin Lundquist. Gruppens arbetsuppgift under 2010 har bestått i att lägga om stenläggningen omkring dammen i pergolan, samt att ta fram gångstigen innanför/mellan pergolans pelare. De har även beskurit rosorna i pergolan och givit dem gödning. Gruppen ska rapportera kontinuerligt till Anna Sundberg, Skogssällskapets Förvaltning AB.³⁰² Arbetet ska fortsätta under 2011 och ambitionen är att samarbetet mellan Sjöarpskolan och Stiftelsen Stina Werners fond ska utökas och utvecklas i framtiden, med utgångspunkt från elevernas behov.³⁰³

299 Stiftelsen Stina Werners fond [online], 2010-11-17; Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1980-, Thörnquist, 2004-11-24, sid. 9; Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1980-, Håkansson, 2005-09-16, sid. 3.

300 Peil, Niklas, telefonintervju, 2010-08-18; Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1980-, Andersson, 2005-03-23, sid. 9; Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1980-, Andersson, 2006-06-09, sid. 8; Blekinge museum, tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1980-, Hinderson, 2008-09-20, sid. 13A.

301 Sundberg, Anna, samtal på Göholm, 2010-09-09.

302 Sundberg, Anna, e-brev 2010-12-15 och Hildingsson, Hans-Jöran, e-brev, 2010-09-22.

303 Sundberg, Anna, e-brev, 2011-03-17.

Skötsel och förvaltning - målsättningar, riktlinjer och åtgärdsförslag

1. Målsättningar för gårdens framtida användning

Målsättningar för gårdens framtida användning formuleras av styrelsen i SSWF. Skötselns intensitet och den takt som restaureringsarbeten ska utföras i beror i hög grad på vilka planer som formuleras för gården, till exempel i vilken utsträckning gården ska vara en plats för representation eller ett besöksmål för allmänheten, om ett ökat antal besökare är en målsättning eller om gården enbart ska användas som undervisningsplats, vilket var Stina Werners önskan. Att formulera målsättningar för användningen är därför ett viktigt steg att ta efter framtagandet av vårdplanen och innan påbörjandet av en detaljerad skötselplan för parken och trädgården.

2. Detaljerad skötselplan

En detaljerad skötselplan för trädgården och parken vid Göholm skall tas fram baserad på målsättningarna i vårdplanen. I dokumentet konkretiseras vårdplanens målsättningar i skötselåtgärder som i vissa delar kan komma att röra sig om rekonstruktion och/eller nyplantering.

3. Övergripande ansvar

Det bör finnas en person, en inspektor, som har övergripande ansvar för och överblick över allt arbete som utförs i trädgården och parken vid Göholm. Inspektorn ska se till att alla inblandade (entreprenörer, lärare från skolor med verksamhet på Göholm etc.) känner till vårdplanens, och sedan även skötselplanens, innehåll och att målsättningarna och åtgärderna som formuleras där efterföljs. Det är en fördel om den ansvarige har någon form av trädgårdsutbildning, men det är inte nödvändigt förutsatt att kontinuerliga diskussioner förs med styrelsen som i sin tur kontakter experter vid behov. Det viktigaste är att den ansvarige har överblick, kan fungera som ”kvalitetskontrollant” och se till att viktiga budskap når fram till alla inblandade.

4. Kontinuerlig skötsel

Den kontinuerliga skötseln skall utföras av personer med trädgårdsmästarutbildning eller motsvarande. Det är viktigt att den/de personen/personerna har god kunskap om vårdplanens och skötselplanens innehåll, ett intresse för anläggningen och dess historia samt en inblick i den utbildningsverksamhet och de projekt som pågår i trädgården och parken på Göholm. Det senare underlättar samarbete och gör att missförstånd lättare kan undvikas.

5. Punktinsatser och väl avgränsade projekt

Punktinsatser och väl avgränsade projekt kan utföras som delar av olika trädgårdsutbildningar, så länge vårdplanen följs och så länge det finns någon med övergripande ansvar som kontrollerar kvaliteten på det utförda arbetet, innan, under tiden och efteråt.

Olika områden på Göholm kan användas för olika typer av undervisning:

- Rekonstruktions- och Restaureringsarbete i Förgården, Pergolan, Bersån och Idegransrektangeln kräver stor noggrannhet och hantverksskicklighet, och den representativa karaktär områdena tidigare haft, och skulle kunna återfå, ställer stora krav på insatsen och slutresultatet. Är det några områden som skulle kunna fungera som ett slags "museum", för att visa på hur trädgården och parken sett ut på Göholm under olika delar av 1900-talet, så är det dessa.

- I Nyttoträdgården finns förutsättningar att bedriva en mer experimentell undervisning. Genom att framförallt använda ett- och tvååriga växter finns möjlighet att helt ändra utformningen från år till år, och att med ganska stor frihet prova olika växter, så länge hänsyn tas till de värdefulla växter som idag finns i området (se Område 4. Nyttoträdgården).

- I Stenhagen/Parken/Skogsrundan finns möjlighet att organisera praktiska övningar i landskapsvård med utgångspunkt i vårdplanen. Exempel på hur det skulle kunna gå till är de övningar som under många år genomförts i SLU Alnarps regi på Tjärö i Blekinge skärgård.³⁰⁴

6. Årlig genomgång

Minst en årlig genomgång av åtgärder och ingrepp som utförts och som ska utföras i trädgården/parken ska hållas. Två genomgångar/år, en innan sommaren och en under senhösten, är att föredra. Vid genomgångarna kontrolleras åtgärderna jämt mot vårdplanen och skötselplanen. Kommande insatser planeras med vårdplanen som utgångspunkt. Genomgångarna görs i en grupp bestående av de ekonomiskt ansvariga (styrelseledamöterna), inspektorn som är ansvarig för det praktiska arbetet på Göholm samt, i den mån det är möjligt, representanter för de som utför det praktiska arbetet (trädgårdsmästare, lärare på Sjöarp och andra inblandade skolor etc.) Alternativt kommunicerar inspektorn med representanter för det praktiska arbetet vid ett separat tillfälle.

304 Gustavsson & Petersson, 2005, sid. 52-57.

Åtgärdsprioritering

1. Innan en detaljerad skötselplan tagits fram: fortsatt den kontinuerliga skötseln som idag, dock gärna med något intensifierad skötsel i entréområdena. Se avsnittet ”Entréer” ovan.
2. Formulera målsättningar för hur gården ska användas i framtiden. Dessa målsättningar har betydelse för planering av restaureringsinsatser och skötsel.
3. Låt ta fram en skötselplan för parken och trädgården.

Parallellt med ovanstående kan följande åtgärder prioriteras:

Akut:

Anlägg en kompost och trädgårdsavfalls-central på Mattpiskplatsen.

Säkerställ bevarandet av växter som är hotade eller särskilt värdefulla att bevara. I första skedet handlar det om lavendeln, sparrisen, dagliljorna och vinrankan. Av lavendeln och vinrankan tas sticklingar. Områdena kring lavendeln, sparrisen och dagliljorna rensas försiktigt från ogräs och gräs, så att det blir möjligt att jordförbättra omkring växterna. I de fall det finns flera exemplar av växten kan det bli aktuellt att flytta ett exemplar till en bättre växtplats, för att föröka växten där. Uppförökningen utförs av en person med trädgårdsmästarutbildning. Sparrisen kan vara av intresse för POM, Programmet för Odlad Mångfald och därför ska POM kontaktas innan något görs med sparrisen.

Skogsrundan - innan de snitslar som satts ut under 2010 försvinner, gå igenom området ytterligare en gång, helst tillsammans med Katharina Mohlin, och märk ut ridstigens sträckning tydligt.

Rensa stenmurar från sly och mindre träd samt rensa ut alm och lönnskott i avenbokshäckarna.

Ta fram en vårdplan för byggnaderna i samråd med en byggnadsantikvarie.

Hög prioritet:

Etappvis friställning av bredkroniga ekar i södra delen av Område 3 samt Område 5, Stenhagen/Parken/Skogsrundan

Förslag till planteringsplaner för Förgården, Pergolan, Bersån samt Idegransrektangeln, i nämnd ordning.

Lämpligt grus att använda till gångar. Läggs i första hand ut i Förgården.

Plan för återväxten i västra allén.

Skyltprogram samt förslag för placering av skyltar.

Möbelmodell för Förgården, Pergolan, Bersån och Idegransrektangeln samt en plan för placering av sittmöbler.

6

7

7. Enskilda områden

Områdesöversikt

Figur 53. De områden som behandlas i vårdplanen:

1. Inkörsporten, Allén och Kruet
2. Kruabacken och Arbetarbostäderna
3. Mangårdsbyggnadens närområde
4. Nyttoträdgården
5. Stenhagen/Parken/Skogsrundan
6. Gravkapellet, 7. Badplatsen
8. Pumphuset

(Underlag: Ortofoto, © Lantmäteriet Gävle 2010. Medgivande I 2010/0055. Bearbetning Boel Persson)

Område 1. Inkörsporten, Allén och Kruet/Grindstugan

Område 1. Beskrivning

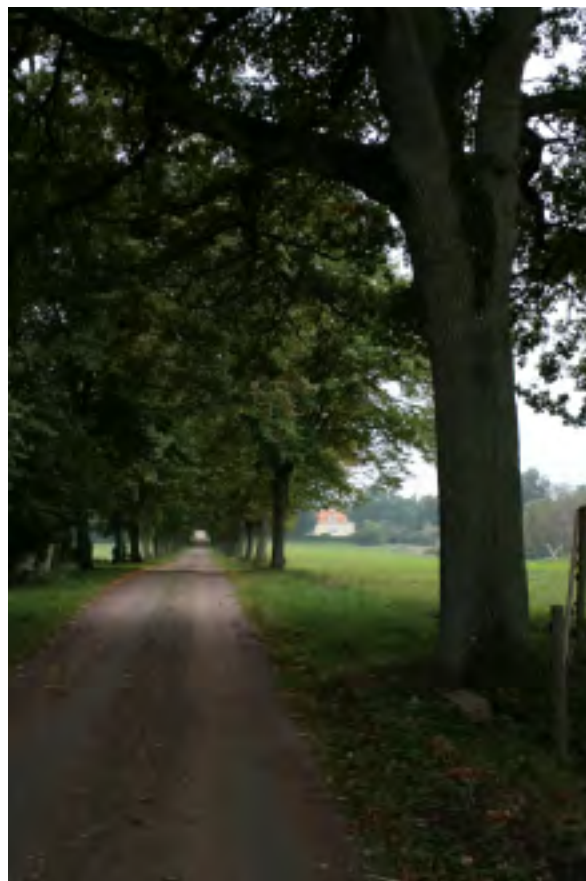
Närheten till Göholms herrgård är mer än uppenbar i detta område. Två pampiga obelisker (se figur 55, 57 och 58), toppade med vars ett klot och omlindade av murgröna (*Hedera helix*), möter besökaren som närmar sig gården från norr.

Figur 54. Område 1. Inkörsporten, Allén och Kruet/Grindstugan

Figur 55. En av de stora stenpelare som formar inkörsporten till Göholms gods. (Foto: Boel Persson, 2010-05-12)

Figur 56. Allén som leder fram till gården. Det ljusa gula huset i bildens mitt är inspektorsbostaden. (Foto: Boel Persson, 2010-09-30)

Figur 57. GÖHOLM. Text på en av stenpelarnas fot. (Foto: Boel Persson, 2010-09-11)

Figur 58. Infarten till Göholm, här sedd från öster, omges av stora ekar. (Foto: Boel Persson, 2010-09-11)

Härifrån sträcker sig allén söderut mot herrgården och Göholms inspektorsbostad syns tydligt (se figur 56). Den första sträckan, innan allén börjar, kantas av halvmeterhöga stenstolpar (se figur 55). Allén består av 21 par lindar (*Tilia x europaea*) med en kronbredd på drygt 15 meter. Lindarna är fria från stamskott och utrymmet mellan träden är fritt från sly. Vägkantsfloran i allén är rik, i juni syns till exempel mycket natt och dag (*Melampyrum nemorosum*) samt tjärblomster (*Viscaria vulgaris*). Vägmaterialiet är grus.

Figur 59. Höger: Natt och dag (*Melampyrum nemorosum*) i Göholms allé. (Foto: Boel Persson, 2010-06-17)

Figur 60. Lindallén sedd från sydväst. (Foto: Boel Persson, 2010-09-30)

Figur 61. Lindallén sedd från söder. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-04-01)

Figur 62. Lindallén sedd från söder. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

I Område 1 ligger en liten stuga med samma ljusa gula puts som mangårdsbyggnaden, inspektorsbostaden och chaufförsbostaden. Putsen, och naturligtvis även placeringen vid herrgårdens huvudentré, signalerar tydligt en samhörighet med Göholms övriga gårdsmiljö. Huset kallas för ”Kruet”³⁰⁵ av lokalbefolkningen. Alldeles intill Kruet finns tydliga spår av en äldre väg som i nästan 90-gradig vinkel sammanstrålar med infartsvägen till herrgården. Vägen är idag helt övervuxen med gräs och det är uppenbart att den inte använts på länge, men eftersom den är upphöjd och kantas av stenar syns den ändå tydligt.

Figur 63. Den lilla stugan som kallas ”Kruet”. I snön syns spåren efter den gamla vägen fram till stugan tydligt mellan träden. (Foto: Boel Persson, 2010-12-26)

Område 1. Historik

Någon gång under 1700-talet, mellan åren 1706 och 1798, anlades en väg rakt norrut från mangårdsbyggnaden på Göholm (se figur 64 och 65). Mellan 1798 och 1849 förefaller denna väg ha rätats ut (se figur 65 och 66). Vi vet att ett nytt namn började användas på gården under 1700-talet, det herrgårdsklingande Gjöholm ersatte det tidigare namnet Wälö eller Wähle³⁰⁶. Även uträtandet av uppfartsvägen antyder att gården fick en mer ståndsmässig karaktär under 1700-talet. Bondgården som legat på platsen blev ett lantställe för adeln och så småningom en mer permanent bostad för ägare ur överklassen³⁰⁷. Det var emellertid först på 1920-talet som uppfartsvägen fick den helt raka sträckning och den pampiga entré den har idag. Tidigare gjorde vägen en krök längst upp i norr och passerade ”Kruet”, det lilla huset vid infarten, innan den anslöt till den större Gövägen (se figur 66, 67 och 68).

305 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

306 Namnet Wälö används i Kling [1748] 2004, sid. 22 medan Gjöholm används i Cronholm [ca 1750-1757] 1976, sid. 267.

307 Odencrants, 1946, sid. 42.

Figur 64. År 1706 fanns ingen väg rakt norrut från Göholms mangårdsbyggnad. (*Listerby socken Gö nr 1-8*, ur: Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv)

Figur 65. År 1798 hade en väg anlagts mot norr, och troligen höll den i detta skede på att rätas ut. (*Charta På Tompten och Åbyggnaderna till Frälse ÄgenDommen Djöholm [...]*, K 03476-001, ur: Brandförsäkringsverkets arkiv)

Figur 66. År 1849 fanns två vägar mot norr, en rak och en något mer böjd. (*Karta öfver Djöholms herregård [...]* upprättad vid verkställd Sockne Beskrifning öfver Listerby socken år 1849 af O. E. Ödman, ur: Göholms gårdsarkiv, Kartor och ritningar)

Figur 67. År 1915-19 fanns bara den raka vägen kvar. Längst i norr gjorde den fortfarande en sväng. (*Göholm J1124-38*, ur: Lantmäteriet, Rikets allmänna kartverks arkiv)

Figur 68. År 1921 påbörjades arbetet med att rätta ut uppfartsvägen till Göholm och detta arbete hade färdigställts år 1936 då denna uppmätning gjordes. Den tidigare vägen som passerade "Kruet" fanns dock kvar åtminstone fram till år 1936. (*Göholm, Blekinge, uppmätt 1936 av S. Rosén och A. Karlsson*, ur: Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn., Göholm, kartor och skisser)

Figur 69. År 1970 hade vägen förbi Kruet tagits ur bruk helt, och markerades inte på ekonomiska kartan. (*3F4e Kuggeboda samt 3F5e Yxnarum*, ur: Lantmäteriet, Rikets allmänna kartverks arkiv)

Ett konto för ”Ny väganläggning”³⁰⁸ i Göholms huvudbok från år 1921 visar att arbetet med att rätta ut vägen påbörjades detta år. Det första året lades ungefär 650 kr på väganläggningen, varav smeden K. Nilson fick 30 kr³⁰⁹. Arbetet med att bryta sten till underlag för vägen, till de halvmeterhöga stenstolparna som kantar vägens norra del, och till de pampiga obeliskerna förefaller emellertid ha påbörjats ett par år tidigare³¹⁰. Det mesta arbetet med detta viktiga entréområde, som i gårdens räkenskaper går under namnet ”Inkörporten”, verkar ha utförts under år 1923. Då lades den stora summan 6822 kronor på avlöningar enbart till denna ”Inkörport”. En stor del gick till stenarbetare och 2500 kronor gick till Listerby Sockens nödhj. Arb³¹¹. Det köptes samtidigt lite varor för den i sammanhanget blygsamma summan 32 kr³¹² hos A.T. Bergman³¹³, en speceriaffär i Ronneby i vilken många varor till Göholm inhandlades vid denna tid. Den nya vägsträckningen var helt klar år 1925, efter detta år saknas ett särskilt konto för ”Väganläggning”. På Nordiska museets fotografier och uppmätning från åren 1935-36 syns resultatet av 1920-talets arbeten; upprättningen av vägen och den nya inkörporten med de stora stenpelarna (figur 68 och 70).

Namnet på det lilla gula huset, ”Kruet” (figur 63 och 74), kommer av att det ursprungligen var ett kroghus.³¹⁴ Huset ska ha uppförts av amiralinnan Lillienanckar några år före 1789, det finns uppgifter om att hon ansökte hos landshövdingen om att från 1789 års början få sälja 50 kannor brännvin årligen.³¹⁵ År 1798 uppgavs ett kroghus av korsvirke och tegel nyligen ha blivit uppfört vid den så kallade ”waruwägen”³¹⁶. Enligt Nordiska museets kulturhistoriska undersökning från 1930-talet hade benämningen kroghus slutat användas år 1819³¹⁷. Huset var vid mitten av 1930-talet inrett till bostad för trädgårdsmästaren på Göholm och benämndes ”Grindstugan”³¹⁸. Ett par årtionden senare fungerade huset som bostad för Göholms arbetare, och det var ganska stort ombyte av hyresgäster i huset.³¹⁹

308 Göholms gårdsarkiv, G1A Huvudbok 1921-1925, 1921, Aflöningars konto.

309 Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1/1 1921 - 31/12 1921 Göholms gård, Utgifter för Ny väganläggning s. 78 samt Aflöningar för Ny Väganläggning s. 126.

310 Stora utgifter för stenbrytning finns upptagna i G3a Journal 1919-1923, Journal 1/1 1919-31/12 1919, Aflöningar enligt bok s. 71-84.

311 Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, *Journal 1/1 1923 - 31/12 1923 Göholms gård*, Aflöningar för ”Inkörport” s. 80; För att kunna sysselsätta tiotusentals människor utan jobb på 1920-talet startades så kallade nödhjälpsarbeten. Arbetena fick inte konkurrera ut företag på den öppna marknaden och de skulle vara fysiskt krävande men samtidigt möjliga att utföra för alla. Utdikningar av våtmarker, skogsarbeten och förbättringar av vägnätet, ofta i glesbygden, var de vanligaste uppgifterna. Historiska media [online], om arbetsmarknadspolitiken på 1920-talet, 2010-12-07. Arbetet med vägen och Inkörporten på Göholm var alltså del av en arbetslöshetsåtgärd.

312 Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, *Journal 1/1 1923 - 31/12 1923 Göholms gård*, Utgifter för ”Inkörport” s. 115

313 A.T. Bergman var en speceriaffär som låg vid torget inne i Ronneby. Persson, muntligen, 2010-09-14. Under tidigt 1900-tal handlade Göholms ägare många varor i denna affär, såsom gödningsmedel, fröer m.m.

314 Blekinge museum, Nordiska museets undersökn. 1935-36, sid. 4.

315 Nyman, 1966, sid. 103.

316 Göholms gårdarkiv, Nordiska museets undersökn. 1935-36, avskrift av beskrivningen till *Chartan på Tomten och åbyggnaderne till Frällse Egendomen Djöholm*.

317 Blekinge museum, Nordiska museets undersökn. 1935-36, sid. 4-5.

318 Blekinge museum, Nordiska museets undersökn. 1935-36, sid. 4.

319 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

Figur 70. "Inkörsporten". Notera de vackra stenmurarna och obeliskerna. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn. 1935-36, Göholm, fotografier, 275 Hf)

Figur 71. På grund av att den asfalterats har vägen blivit mycket mer upphöjd än tidigare, vilket gör det svårare att se de vackra stenmurarna som bara skymtas i diket. Vägen går också längre ifrån murarna än den gjorde 1935-36. (Foto: Boel Persson, 2010-09-08)

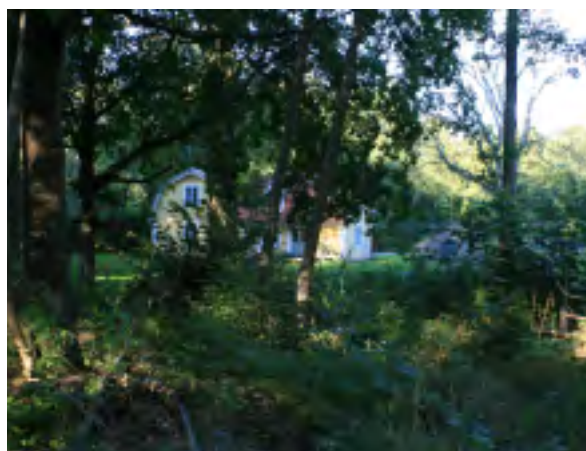
Figur 72. Utsikt mot Inspektorsbostaden och arbetarbostaden från norra delen av allén år 1936. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn. 1935-36, Göholm, fotografier, 275 Hd)

Figur 73. Utsikten mot Inspektorsbostaden har egentligen inte förändrats särskilt mycket sedan 1936. Att träden i allén ser lika stora ut som 1936 beror på att de byttes ut omkring år 1970. (Foto: Boel Persson, 2010-09-11)

Figur 74. Kruet/Grindstugan sett från söder år 1936. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn. 1935-36, Göholm, fotografier, 275 Hg)

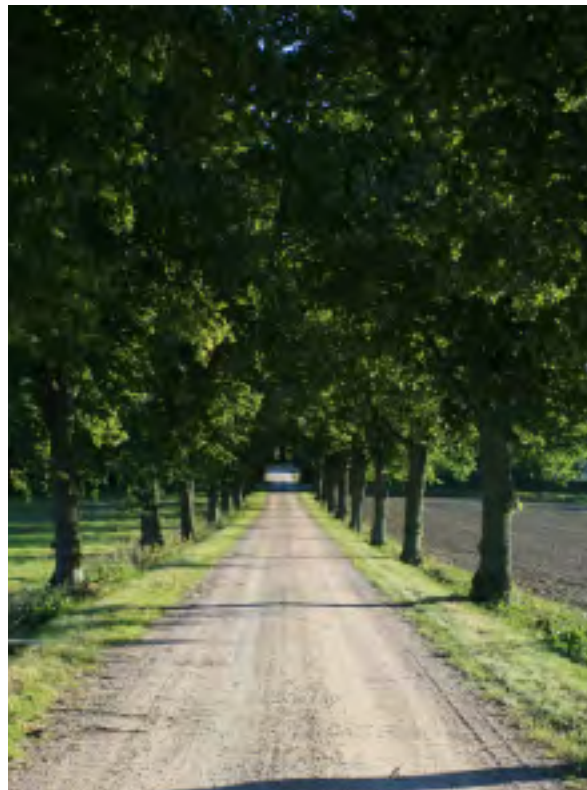
Figur 75. Idag är området söder om Kruet/Grindstugan ganska igenvuxet. (Foto: Boel Persson, 2010-09-08)

År 1936 var allén, som leder mot huset från norr, planterad i förband (se figur 76). Träden var inte särskilt gamla, troligen hade de planterats under tidigt 1900-tal. 1937 inhandlades 21 st lindar från Alnarps trädgårdar³²⁰. Dessa lindar planterades förmodligen i mellanrummen mellan träden, i ett försök att fylla i luckorna och göra en allé med par av träd, så som den ser ut idag. Försöket verkar inte ha fallit ut särskilt väl, för under 1900-talets senare del planterades en helt ny lindallé (se figur 78). De träd som står i allén idag är därför maximalt 50 år gamla.

Stina Werner hade inte tid att sköta trädgården så väl som hon skulle ha önskat, men allén var ett av de områden som hon alltid såg till att hålla prydligt. Hon gick själv och kapade grenar i den med en liten grensåg, och såg till att stamskotten alltid var ordentligt bortskurna.³²¹

Figur 76. År 1936 var alléträden planterade i förband. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn., Göholm, fotografier, 275 He)

Figur 77. De träd som idag kantar Göholms infartsväg från norr är lindar med en ålder på maximalt 50 år, planterade i par. (Foto: Boel Persson, 2010-09-12)

Figur 78. De träd som idag kantar uppfartsvägen planterades troligen omkring år 1970. (Göholms gårdsarkiv, Gården, dess ägare och arbetare, inscannade fotografier, odaterat)

320 Göholms gårdsarkiv, G 8-1 Göholms gård ver. 1937, nr. 254.

321 Mohlin, Katharina, telefonsamtal, 2010-08-23.

Område 1. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Infarten till Göholm, med Allén, Inkörsporten och Kruet/Grindstugan, har genomgått större förändringar under gårdens två kanske viktigaste perioder; tiden omkring år 1800 då Johan Puke var ägare, och på 1920-talet då August Werner nyligen köpt gården. Eftersom områdets utveckling berättar mycket om gårdens utveckling i övrigt har det högt historiskt värde.

Vägens sträckning visar på en lång kontinuitet då den har sett likadan ut åtminstone sedan slutet av 1700-talet.

Kruet/Grindstugan har högt kulturhistoriskt värde genom de olika viktiga funktioner byggnaden haft för gården.

De imponerande stenarbetena i form av flera mindre stolpar och två pampiga stenpelare är viktiga minnesmärken över stenhuggeriepoken i Blekinge som varade mellan 1860 och 1930 och vars högkonjunktur inföll vid sekelskiftet då mer än 3 000 man arbetade inom stenindustrin.³²²

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Infarten mot Göholm, omgärdad av praktfulla murar, stenpelare och mäktiga bredkroniga ekar, är vacker och pampig.

Lindallén har ett starkt formspråk och är av stor vikt för hur anläggningen som helhet uppfattas.

Att området omkring lindallén är öppet så att den syns på långt håll är värdefullt för att formen ska komma till sin rätt.

Träden i Göholms allé är inte särskilt gamla, men allén som formspråk har flerhundraåriga anor och är ett viktigt kännetecken för en högre ståndsmiljö. Allén var barockanläggningens viktigaste parkbyggnadselement.³²³

Lindallén på Göholm har planterats om flera gånger vilket antyder att det historiskt inte varit träden i sig som varit viktiga, utan formen.

Rekreativa värden

Att vandra eller på annat sätt färdas genom en allé skapar en känsla av förväntan och en upplevelse av att färdas mot ett bestämt, utstakat mål. På Göholm förstärks upplevelsen av förväntan med den pampiga infarten. Det faktum att mangårdsbyggnaden inte syns på avstånd, trots att allén är till synes rak, erbjuder dessutom ett överraskningsmoment.

322 Blekinge museum [online], om stenindustrin i Blekinge, 2011-02-07

323 Andersson et. al., 2000, sid. 309.

Naturvärden

Alléer utgör viktiga spridningsvägar i landskapet för växter och djur.

Alléträd kan ha en ymnig och artrik flora av lavar och mossor på grund av att träden står ljust och för att de blir impregnerade av näringsrikt stoft och damm från åkrar och grusvägar. Äldre alléträd, med murkna stammar och håligheter, kan bli eftertraktade tillhåll för insekter, fåglar och fladdermöss.³²⁴ Träden i Göholms allé har planterats om flera gånger och dagens alléträd är därför inte särskilt gamla, men för den framtida biologiska mångfalden är det av stort värde både att träden står kvar och att vägen förblir en grusväg.

Området kring ”Kruet” är klassat som nyckelbiotop av Skogsstyrelsen, vilket innebär att det inventerats och bedömts ha egenskaper som gör det värdefullt för att hotade eller missgynnade arter ska ha möjlighet att överleva.³²⁵

Område 1. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Lindarna i allén ska stå kvar så länge de inte utgör en risk för förbipasserande. Eftersom träden är relativt unga bör det innebära en för oss överskådlig framtid.
- Liksom idag ska träden hållas fria från stamskott.
- Utrymmena mellan träden i allén och omkring stenmurarna och stenpelarna ska hållas fria från sly så att tjärblomster, natt och dag och andra blommor har möjlighet att sprida sig ytterligare och lysa upp vägkanten under sommaren. Murgrönan på stenpelarna bevaras.
- Områdena på ömse sidor om allén bevaras öppna, vilket gör att allén syns på avstånd.
- Dammet från grusvägen och åkern, samt det faktum att träden står ljust, gör att det successivt utvecklas en allt rikare flora av lavar och mossor på träden, dessa har möjlighet att sprida sig från de fina biotoperna vid ”Kruet” och söder om allén.
- Efterhand som träden åldras drar träden till sig allt fler insekter och fåglar, vilket allt mer ökar områdets upplevelsevärde och naturvärde.
- När allén inte längre upplevs som en allé tas alla träd bort och allén planteras om på nytt.
- Alléns entréområde bevaras så som det ser ut idag och hålls prydligt och välskött. Dikena röjs så att stenmurarna syns.
- En plan för bevarande/restaurering av Kruet/Grindstugan tas fram i samarbete med en byggnadsantikvarie.

324 Nolbrant, 1998, sid. 130.

325 Skogsstyrelsen [online], om nyckelbiotoper, 2010-12-03; Skogsstyrelsen [online], om ”Skogens pärlor”, 2010-12-03.

Område 2. Arbetarbostaden och Kruabacken

Område 2. Beskrivning

I södra delen av Område 2 ligger Arbetarbostaden, ett hus byggt av rött trä och rött tegel (figur x och x) med ett par tillhörande små skjul väster om huset, även dess i rött tegel respektive rött trä (figur x). Söder om huset finns en liten inhägnad hage (figur x). Huset hyrs ut som privatbostad, och området har inte inventerats närmare i arbetet med denna vårdplan.

Figur 79. Område 2. Arbetarbostaden och Kruabacken.

Figur 80. Arbetarbostaden sedd från sydväst med en beteshage i förgrunden. (Foto: Boel Persson, 2010-09-30)

Figur 81. Från sydost leder en liten grusväg till Arbetarbostaden. (Foto: Boel Persson, 2010-09-30)

Figur 82. De små skjulen väster om Arbetarbostaden. (Foto: Boel Persson, 2010-09-30)

Figur 83. Fotot är taget från öster och till höger i bild syns beteshagen söder om Arbetarbostaden. (Foto: Boel Persson, 2010-09-30)

Det trädbeklädda området norr om Arbetarbostaden kallas för Kruabacken. Här samsas bredkroniga ekar (*Quercus robur*) med pampiga lindar (*Tilia cordata*) (figur x) i söder. I undervegetationen finns endast enstaka buskar, och de stora ståtliga träden ger området ett respektingivande utseende. I Kruabacken ligger tre rösen med stora stenblock varav flertalet bär spår efter sprängning. En gammal väg med stöttande stenar i kanten kan skimras. Norra delen av Kruabacken är fuktigare och där växer en del al (*Alnus glutinosa*).

Område 2. Historik

År 1944 flyttade Maj-Britt och Axel Andersson till Göholm för att arbeta, och de fick då bosätta sig i Arbetarbostaden. Maj-Britts föräldrar bodde i fiskeläget Gö och hade under sin arbetsföra tid gjort dagsverken för Kruses på Göholm. Samma år som familjen Andersson flyttade till Göholm föddes deras dotter Elin, och under hela hennes uppväxt bodde familjen i Arbetarbostaden. Arbetarbostaden var till en början uppdelad i två lägenheter vilka under tidigt 1960-tal slogs samman till en enfamiljsbostad. Till Arbetarbostaden hörde en liten jordlott norr om huset, där familjen odlade egna grönsaker. I skjulet fanns möjlighet att hålla grisar och höns. Fadern Axel arbetade med jordbruket på Göholm och familjen hade god kontakt med Stina Werner, framförallt under senare år. Maj-Britt, som var jämngammal med Stina Werner, bodde kvar i Arbetarbostaden till år 2002, vilket var många år efter att Axel gått bort. De åt ofta middag tillsammans, och Stina Werner tog ibland med Maj-Britt på åkturer i sin bil.³²⁶

Elin och hennes kamrater, barn till andra arbetare på gården, lekte mycket i Kruabacken. Bland annat övade de teater på en stor sten i backen på 50-talet och vid ett tillfälle hade de föreställning framför inspektorsbostaden. Inträdet var 25 öre. Sonja Werner som kom och tittade på föreställningen hade till barnens förundran med sig hela portmonnän och gav dem flera mynt.³²⁷

Figur 84. I mitten av Kruabacken syns spår efter en äldre väg. (Foto: Boel Persson, 2011-02-26)

Figur 85. I Kruabacken samsas gamla ekar och gamla lindar. (Foto: Boel Persson, 2011-02-26)

326 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

327 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

Område 2. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Anekdoter som den om teaterföreställningen gör området betydelsebärande på ett annat sätt än de flesta andra områden som tas upp i vårdplanen. På Göholms herrgård har inte bara ägarfamiljen bott, utan även arbetare och deras barn. Två arbetarfamiljer bodde i Arbetarbostaden, och det var alltså i Kruabacken som barnen i dessa familjer ofta lekte. Av respekt för ägarfamiljen lekte de sällan i området allra närmast mangårdsbyggnaden. Område 2 och dess berättelser skildrar den sociala relationen mellan ägare och arbetare på Göholm.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Området visar hur en arbetarbostad kunde placeras i förhållande till mangårdsbyggnaden vid en blekingsk herrgård.

Rekreativa värden

Att vandra under Kruabackens bredkroniga ekar och lindar är en verklig naturupplevelse.

Naturvärden

Kruabacken är klassad som nyckelbiotop av Skogsstyrelsen, vilket innebär att området inventerats och bedömts ha egenskaper som gör det värdefullt för att hotade eller missgynnade arter ska ha möjlighet att överleva.³²⁸ Flera träd i området har registrerats som skyddsvärda av Länsstyrelsen.³²⁹

Område 2. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Arbetarbostaden och de små tillhörande skjulen ska vårdas som en levande del av Göholms gårdsmiljö, till exempel som uthyrd privatbostad.
- Från allén ska man tydligt kunna se Arbetarbostaden och träden tillåts inte växa upp så att de skymmer sikten.
- Den visuella kontakten med Inspektorsbostaden upprätthålls genom att området söder om Arbetarbostaden hålls öppet, antingen genom att det används som beteshage som idag, eller genom odling av grönsaker som tidigare.
- I området som helhet är principen att ekar ska ha möjlighet att breda ut sina kronor samt att bärande träd och buskar ska gynnas.

328 Skogsstyrelsen [online], om nyckelbiotoper, 2010-12-03; Skogsstyrelsen [online], om ”Skogens pärlor”, 2010-12-03.

329 Länsstyrelsen [online], GISdata, 2009-11-19.

Område 3. Mangårdsbyggnadens närområde

Kartöverlägg - trädgårdens utvidgning 1798-1919

Figur 86. Kartor från åren 1798, 1849, 1914-19 samt Jansson & Hallströms förslag till trädgård från år 1919 har lagts på inventeringskartan från år 2010, för att visa hur parken och trädgården har utvidgats och förändrats under dessa år. Den ljusare gröna färgen visar områden som verkar ha brukats/vårdats något mindre intensivt, men ändå ingått i Göholms trädgård. För större bilder se bilagorna 3-6. (Bearbetning och analys: Boel Persson, 2010)

Figur 87.

- 3A: Rävagraven
- 3B: Inspektorsbostaden och Chaufförsbostaden
- 3C: Gamla ladugårdsområdet
- 3D: Kvarn-/Pulkabacken
- 3E: Förgården och Strykrummet
- 3F: Gullregnsslänten
- 3G: Gränsen mot Favoritfållorna
- 3H: Pergolan och Bersån
- 3I: Flaggstångskullen
- 3J: Idegransrektangeln
- 3K: Mattpiskplatsen
- 3L: Urnområdet

0 10 20 30 40 50 m

Göholm

Delområdesöversikt 2010

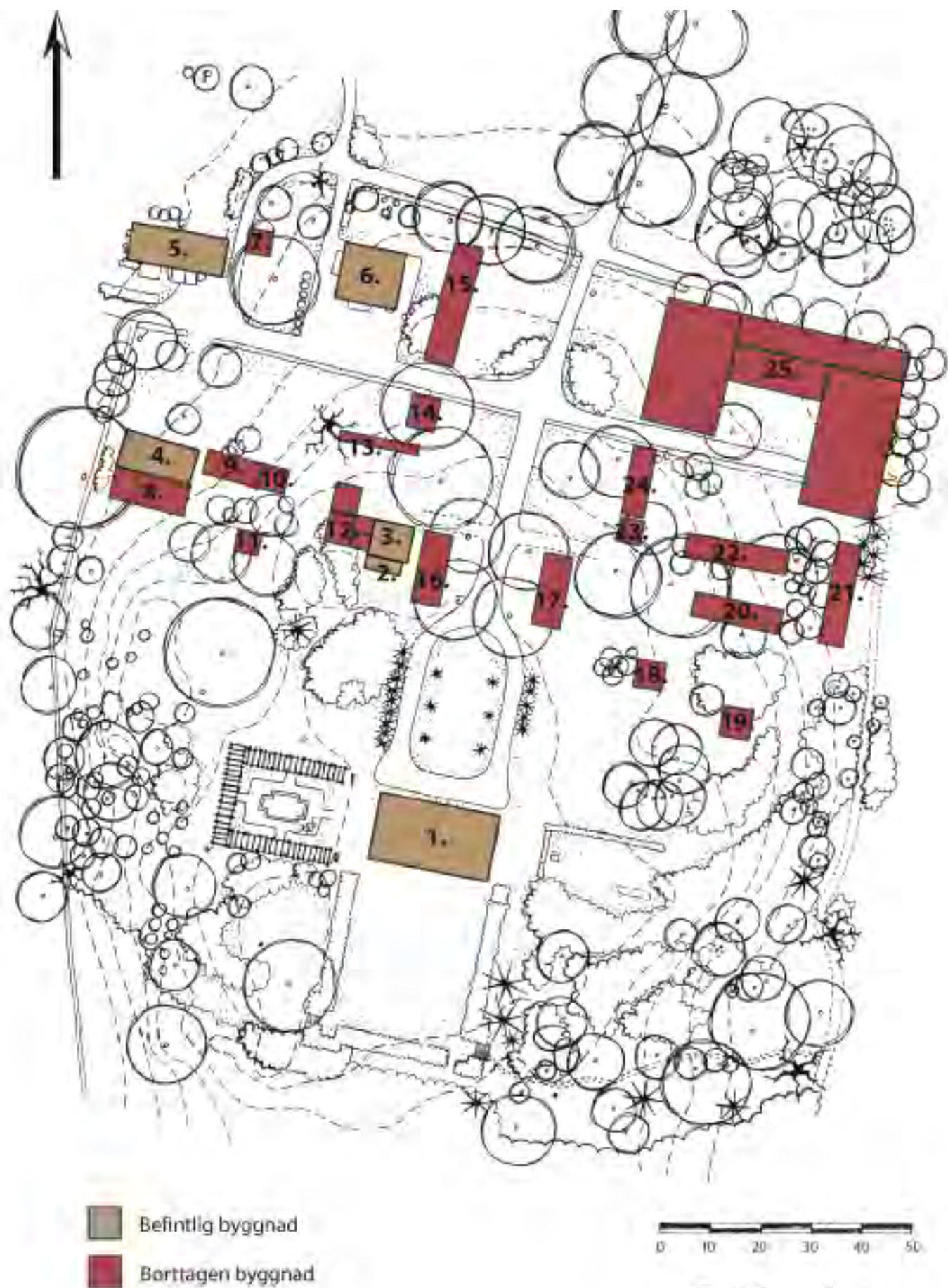
Illustration: Boel Persson
Indelning: Boel Persson & Anna Jakobsson

Byggnadsanalys Område 3

Nr	Typ av byggnad	Uppförd år	Borttagen år
1.	Boningshus	1799-ca 1801 (renoverad 1919)	står kvar
2.	Vinkast	möjligen 1923-1924	står kvar
3.	Källare och bostad (fr. o.m. 1918 Strykkammare)	före 1798 (påbyggnad 1815)	står kvar
4.	Brygghus	1919 -1936	står kvar
5.	Chaufförsbostad/Kuskbostad (fr. o.m. 1918, tidigare var det ett mejeri)	1896 -1897	står kvar
6.	Inspektorsbostad	1918	står kvar
7.	Källare	1897	ca 1918
8.	Svinhus (av sten)	1850 -1896	1916 -1918
9.	Torfströbod (av trä)	1850 -1896	1916 -1918
10.	Hönshus (av trä)	1798 -1849	1916 -1918
11.	Afträdeshus (av trä)	1896 -1897	osäkert, möjligen 1916 -1918
12.	Brygghus och källare	före 1798	troligen tidigt 1920-tal
13.	Länga för höns och småkreatur	före 1798	senast 1849
14.	Vagnskjul	före 1798	senast 1896
15.	Stall (av trä)	före 1798	osäkert, möjligen 1916-1918
16.	Flygelbyggnad till boningshuset	före 1798	sent 1910-tal el. tidigt 1920-tal
17.	Flygelbyggnad till boningshuset	före 1798	1897 -1905
18.	Afträdeshus (av trä)	1798 - 1896	ca 1918
19.	Vedbod (av trä)	1798 - 1896	ca 1918
20.	Vagnskjul (möjligen samma som nr. 22)	1798 - 1849	ca 1918
21.	Vagnskjul (av trä)	1892 - 1896	1936-1970
22.	Vagnskjul, vedskjul, drängstuga (möjligen samma som nr. 20)	senast 1798	1798-1849
23.	Materialbod	före 1798	ca 1918
24.	Spannmålsbod	1798-1849	ca 1918
25.	Ladugård (från början innehållande tröskmaskin, sädeslada, fårhus, foderhus, brunns hus, stora fähuset, loge.)	senast 1798 (ombyggd 1800-tal)	mellan 1905-1915

Tabell 4. De byggnader som idag finns och de byggnader som tidigare funnits i Område 3. Uppgifterna kommer från Brandförsäkringsverkets kartmaterial samt Nordiska museets kulturhistoriska undersökning 1935-36, den skriftliga beskrivningen av gården. Dessutom har allt tillgängligt kartmaterial använts för att göra analysen.

Figur 88.

Göholm

Byggnadsanalys 2010

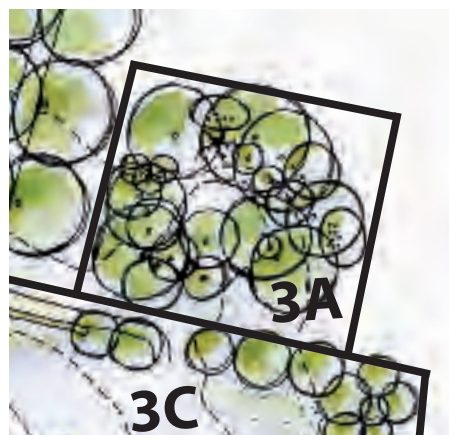
Boel Persson & Anna Jakobsson

Delområde 3A. Rävagraven

Delområde 3A. Beskrivning

Området som kallas för Rävagraven³³⁰ är en liten kulle kantad av stora träd, främst skogsalm (*Ulmus glabra*) och ask (*Fraxinus excelsior*), men här finns även några lönnar (*Acer platanoides*). Flera av träden har dött eller håller på att dö i almsjukan.

Kullen omges av stenbumlingar och här ligger en hel del skräp, såsom gamla leksaker, skor och järnskrot. Från kullen syns både infartsvägen från norr och den större vägen som löper öster om Göholm, även om utsikten till stor del är skyddad av träden.

Figur 89. Område 3A, Rävagraven
(Illustration: Boel Persson, 2010)

Figur 90. Bakom de stora kornellbuskagen och den klippta lindhäcken sticker spretiga trädkronor upp, detta är den så kallade Rävagraven. Rävagraven innehåller flera mycket gamla träd varav några har trillat omkull. (Foto: Boel Persson, 2010-09-27)

330 Varför platsen kallas för Rävagraven är det inte någon som vet idag. Andersson, Maj-Britt, telefonsamtal, 2010-11-02.

Figur 91. Rävagraven innehåller en hel del skrot och skräp. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 92. Sten från åkern har lagts i Rävagraven, platsen har alltså fungerat som odlingsröse. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 93. Rävagraven sedd från Gövägen nordost om Göholm. (Foto: Boel Persson, 2010-09-29)

Delområde 3A. Historik

Figur 94. De svarta cirkelarna visar Rävagravens placering på uppmätningar, förslag och flygfoto från åren 1706-2010.

I området låg en liten byggnad år 1849 (se figur 94). Den kan möjligen ha legat där redan före 1798, men varit för obetydlig för att komma med på uppmätningen det året. Den byggnad som syns på planen från 1936, en källare, var troligen en ny byggnad som uppförts på ungefär samma plats som den tidigare³³¹. Mellan åren 1936 och 1970 togs källarbyggnaden bort och därefter har det inte legat någon byggnad i området.

Utöver källaren är det oklart vilken funktion området haft. Troligen har det främst använts som odlingsröse, ett röse som efterhand blivit mer av en allmän skräphög. De gamla leksakerna antyder att Rävagraven fungerat som lekplats, men från omkring år 1950 har området i huvudsak varit en plats där skräp har dumpats³³².

Delområde 3A. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Utifrån den historia som framkommit genom studier av kartor och skriftliga dokument har

331 Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökning, Göholm, *uppmätt 1936 av S. Rosén och A. Karlsson*.

332 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

Rävagraven ett relativt lågt historiskt och kulturhistoriskt värde. Men inga arkeologiska studier har gjorts på platsen, och eftersom här legat en byggnad med okänd funktion skulle sådana studier möjligen kunna vara intressanta.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Rävagraven syns från norra infartsvägen och från Gövägen, vilket innebär att utseendet påverkar första intrycket av Göholm som helhet.

Rekreativa värden

Området har sannolikt varit en spännande lekplats, och skulle säkert kunna fungera som sådan även idag, men den är inte helt ofarlig eftersom många av träden är sjuka (almsjuka) och gamla och kan falla omkull när som helst.

Träden ger anläggningen ett visst skydd mot nordliga vindar.

Naturvärden

De grova träden skulle kunna vara en god insektsbiotop, men området är inte klassat som nyckelbiotop av Skogsstyrelsen³³³. Flera träd har, som nämndes ovan, dött eller håller på att dö i almsjukan. Askskottssjukan är ännu sällsynt i trakten, men kan komma att få fäste snart och då drabbas många träd i just delområdet Rävagraven.

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några ekonomiska värden.

Delområde 3A. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Den som närmar sig Göholm genom allén i norr ska kunna se att det ligger ett gammalt odlingsröse till vänster strax innan gården.
- Flertalet av almarna och askarna tas ned. Ett par lönnar friställs för att ge dem möjlighet att breda ut sina kronor. Deras vackra höstfärger kommer att synas ända från Gövägen.
- Från Gamla ladugårdsområdet underhålls siktstråk förbi Rävagraven och ut mot Gövägen.
- Skräpet, bestående av metallskrot, tegelpannor, gamla skor och plastleksaker, plockas bort från Rävagraven vilket gör att det går att köra områdets sly med röjsåg.

333 Skogsstyrelsen [online], om ”Skogens pärlor”, 2010-12-03.

Delområde 3B. Inspektorsbostaden och Chaufförsbostaden

Delområde 3B. Beskrivning

Inspektorsbostaden (figur 96) är en visuellt mycket viktig del av gårdsmiljön på Göholm. På våren, innan lövsprickningen, fångar byggnaden blicken redan då besökaren svänger in på vägen som leder mot gården norrifrån. På avstånd ger inspektorsbostaden faktiskt intryck av att vara mangårdsbyggnaden, vilket beror på att mangårdsbyggnaden inte kan ses på avstånd eftersom uppfartsvägen inte är helt rak utan gör en liten knyck precis där inspektorsbostaden ligger. Det är först i slutet av allén som ordet ”kontor” syns över ingången till inspektorsbostaden, samtidigt som den stora mangårdsbyggnaden syns snett framför besökaren, och först då blir byggnadernas hierarki helt klargjord för den person som besöker Göholm för första gången.

Figur 95. Område 3B, Inspektorsbostaden och Chaufförsbostaden.
(Illustration: Boel Persson, 2010)

Figur 96. Ovan. Inspektorsbostaden sedd från öster. De stora buskagen till vänster i bild är rysk kornell, *Cornus alba* ssp. *tatarica*. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 97. Vänster. *Cornus alba* ssp. *tatarica*.
(Foto: Anna Jakobsson, 2010-09-13)

Områdets östra del är öppen till sin karaktär. Här finns, förutom en vildvuxen kornell (*Cornus alba*), endast en klippt gräsyta. I väster står däremot några fruktträd, en syren (*Syringa vulgaris*) och en rad med pioner (bondpion, *Paeonia x festiva* och luktpion, *Paeonia lactiflora*) under en mycket stor ek (figur 98 och 100). På det äppleträd som står här finns inympat åtminstone två sorter - möjligen är det 'Cox orange' och 'Melonäpple', eller 'Klockäpple' som sorten kallas i dessa trakter³³⁴. I områdets västra del ligger även den så kallade Chaufförsbostaden, som hyrs ut till sommargäster³³⁵ (figur 99).

Figur 98. Inspektorsbostaden sedd från väster. Framför huset syns bondpion och doftpion och i bildens övre vänstra hörn syns en gren från den stora eken. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 99. Den så kallade Chaufförsbostaden väster om Inspektorsbostaden. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-04-01)

Figur 100. En bondpion i full blom. (Foto: Boel Persson, 2010-06-17)

334 Vide, 1966, sid. 145; Rosén, Marcus, muntligen, 2010-09-29 samt Persson, Malte, muntligen, 2010-09-29.

335 Sundberg, Anna, muntligen, maj 2010.

Området kring inspektorsbostaden avgränsas i norr av tre stora parklindar (*Tilia x europaea*) och en klippt avenbokshäck (*Carpinus betulus*). Häcken har bitvis stora inslag av almskott (*Ulmus glabra*) och lite bok (*Fagus sylvatica*). Den del av häcken som viker av mot söder är av liguster (*Ligustrum vulgare*) med en stor lila allium i häckens ände närmast huset. Strax norr om byggnaden står ytterligare tre pioner, en hängkaragan (*Caragana arborescens* 'Pendula'), en spirea (*Spiraea* sp.) och två rosenkvitten (*Chaenomeles* sp.) Omkring och i närheten av pionerna växer vitsippa (*Anemone nemorosa*) och pärlhyacint (*Muscari* sp.). Vid inspektorsbostadens södra vägg växer en liten ros (*Rosa* sp.), som enligt utsago bär röda blommor³³⁶. Den står dold bakom flera almskott (figur 102).

Figur 101. Norr om Inspektorsbostaden växer pion, hängkaragan, spirea och rosenkvitten. Häcken närmast i bild är av liguster och längre bort syns de stora lindar som avgränsar området mot norr. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-05-12)

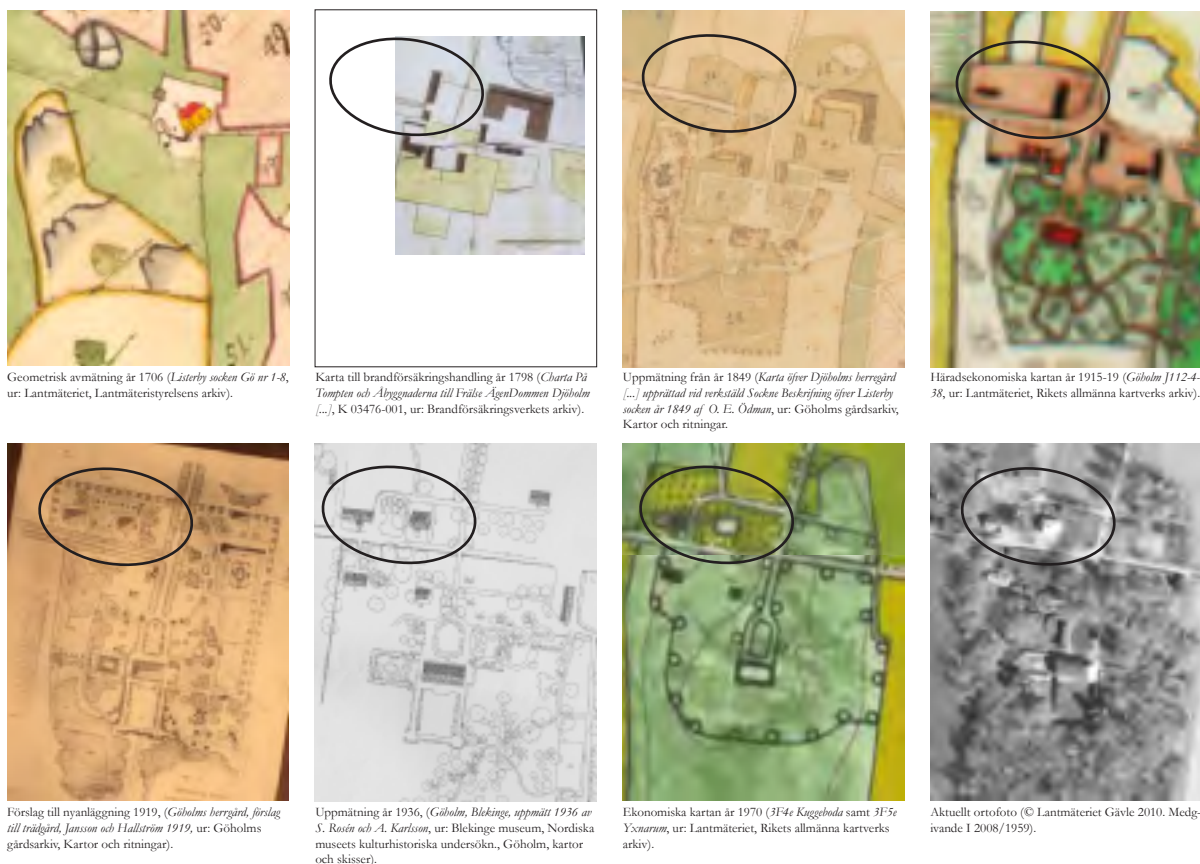

Figur 103. Rosenkvitten i blom. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 102. Vänster. Rosen vid Inspektorsbostadens södra vägg är full av almskott. (Foto: Boel Persson, 2010-09-12)

336 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

Delområde 3B. Historik

Figur 104. De svarta cirkelarna visar Delområde 3B:s placering på uppmätningar, förslag och flygfoto från åren 1706-2010.

Inspektorsbostaden uppfördes år 1918 eller något år dessförinnan, det vill säga strax efter att August Werner köpt Göholm. Byggnaden finns med i en brandförsäkringshandling³³⁷ från 1918 och är inritad på förslaget från år 1919, men på häradsekonomiska kartan från 1915-19 syns enbart det äldre hus som legat i området, ett ”stall af trä, täckt med halm och vass, utan eldstad”³³⁸. I Inspektorsbostaden bodde, som namnet antyder, Göholms inspektör. Ända från Werners första år på gården och fram till år 1948 hette inspektorn Ernst Mohlin³³⁹.

Byggnaden, som vi kallar för Chaufförsbostaden, byggdes mellan åren 1896 och 1897 och var från början ett mejeri.³⁴⁰ Enligt Ludvig Magnus Kruses beskrivning av gården från år 1915 fanns det omkring år 1915 ett badhus i mejeriet³⁴¹. År 1918 betecknades byggnaden som kuskbostad³⁴², vilket bör innebära att den genomgått en större renovering, alternativt total ombyggnad, vid denna tid.

337 Brandförsäkringsverket, Fnr 49207, år 1918.

338 Brandförsäkringsverket, Fnr 31855, år 1896.

339 Inspektör E. Mohlin gick i pension i december 1948 och ersattes då av inspektör Nilsson. Göholms gårdsarkiv, G3e Journal 1945-1949, Journal 1/1 1948-31/12 1948, Göholms Gård, Årslöner s. 53.

340 Byggnaden finns inte med i Brandförsäkringsverket, Fnr 31855, år 1896 men däremot i Brandförsäkringsverket, Fnr 32503, år 1897.

341 Sällberg, privat arkiv, avskrift av Ludvig Kruses beskrivning av gården från ca 1915.

342 Brandförsäkringsverket, Fnr 49207, år 1918.

Inspektorsbostaden kom att byggas och placeras enligt Jansson & Hallströms förslag från 1919, och vägen norr om inspektorsbostaden är också anlagd enligt deras förslag. I övrigt verkar det dock inte som att deras förslag genomfördes för detta område. Området väster om inspektorshuset, där pionerna, fruktträden, eken och syrenen står idag, var inspektorfamiljens egen trädgård som de själva fick sköta.³⁴³ Det verkar som om de även fick bestämma hur området skulle utformas. Inspektorfamiljen hade dessutom, liksom kusken/chauffören med familj, tillgång till en större jordlott med ett skjul i områdets nordvästra hörn³⁴⁴. Enligt inspektör Ernst Mohlins son Olof Mohlin stod pionerna väster om Inspektorsbostaden där redan under hans uppväxt, vilket innebär att de kan vara från 1910-talet. Mellan Inspektorsbostaden och Chaufförsbostaden ledde en gångstig med singel.³⁴⁵ År 1929 var Inspektorsbostadens veranda täckt med klätterväxter, och lindhäcken söder om byggnaden var så låg att man lätt kunde fotografera Inspektorsbostaden från häckens södra sida (figur 105). Rosen vid söderväggen syns på ett fotografi som togs före August Werners bortgång år 1944 (figur 30).

Området öster om inspektorsbostaden hör visuellt samman med den övriga entrémiljön och har skötts som en del av denna, av den som för tillfället tagit hand om Göholms park och trädgård. Den östra delen av delområdet har alltså inte hört till inspektorfamiljens privata trädgård.³⁴⁶

Lindarna längs häcken i områdets norra del har inte kommit med på uppmätningen från 1936 (se figur 104), men troligen planterades de ungefär då den gjordes. På ett fotografi, som bör vara taget på 1950-talet, är de ganska stora (se figur 106).

Figur 105. Inspektorsbostaden sedd söderifrån år 1929. Observera att lindhäcken söder om huset var så låg att man lätt kunde fotografera huset inifrån trädgården. Det kan man inte idag. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1929)

343 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

344 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

345 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

346 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

Figur 106. Midsommarfirande öster om Inspektorsbostaden, med unga lindar i bakgrunden. Notera även de unga lindarna i allén. (Göholms gårdsarkiv, Gården, dess ägare och arbetare, inscannade fotografier, odaterat)

Figur 107. Området öster om Inspektorsbostaden hösten 2010. Lindarna, både i Område 3B:s norra del och i allén, är nu stora. (Foto: Boel Persson, 2010-09-12)

Delområde 3B. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Inspektorsbostaden är ett av de tydligaste fysiska bevisen på de stora omstruktureringar som gjordes på Göholm under 1920-talet, med utbyggnad och utveckling av gården.

Pionerna, som kan vara från 1910-talet, utgör rester och även minnen från det tidiga 1900-talets Göholm. Rosen kan tidsbestämmas till före år 1944.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

I stora drag anlades området efter Jansson & Hallströms förslag från år 1919, dock inte i detaljerna.

Rekreativa värden

Såväl vid Inspektorsbostaden som vid Chaufförsbostaden finns småskaliga trädgårdar som man kan föreställa sig har varit ombonade och väl omhändertagna.

Naturvärden

Den stora bredkroniga eken mellan Chaufförsbostaden och Inspektorsbostaden finns med i Länsstyrelsens inventering över skyddsvärda träd.³⁴⁷

Ekonomiska värden

Chaufförsbostaden hyrs ut till sommargäster och byggnaden har därmed ett ekonomiskt värde.

³⁴⁷ Länsstyrelsen [online], GISdata, 2009-11-19.

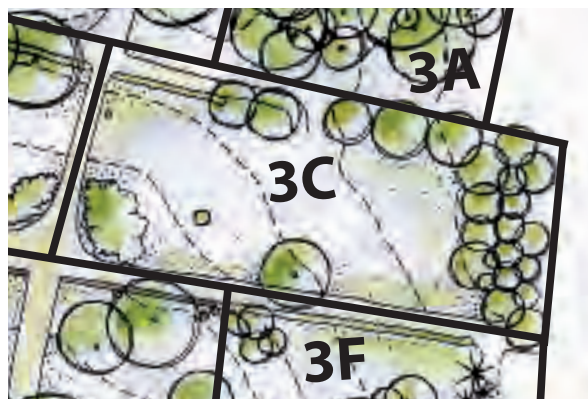
Delområde 3B. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Området norr och väster om Inspektorsbostaden, samt området norr och väster om Chaufförsbostaden har även fortsättningsvis karaktären av liten privatträdgård med mycket bär och frukt, helst sorter som är typiska för trakten.
- De fruktträd som finns kvar beskärs regelbundet för att de ska behålla sin skönhet och leva längre. Det döda fruktträdet tas bort.
- Pionerna vårdas, det vill säga sly och ogräs tas bort runt dem och de gödslas årligen. POM, Programmet för Odlad Mångfald, kontaktas angående pionerna.
- Byggnaderna Inspektorsbostaden och Chaufförsbostaden bevaras med sina exteriörer från 1918-19.
- Vid eventuella framtida renoveringar av Inspektorsbostaden och Chaufförsbostaden görs dessa i samråd med en byggnadsantikvarie från länsmuseet eller länsstyrelsen.
- Området öster om Inspektorsbostaden har även fortsättningsvis en offentlig och representativ karaktär, med en öppenhet och vägriktning mot huvudbyggnaden.
- Inga träd planteras framför Inspektorsbostaden för att inte skymma den vy och ”kontorsskylt” besökaren möter vid ankomsten till Göholm.
- Häckarna norr om Inspektorsbostaden rensas etappvis från alm- och lönnskott.
- Rosenkvittenbuskarna bevaras.
- Rosen vid Inspektorsbostadens södra fasad rensas från almskott, gödslas och beskärs regelbundet.
- Almskott vid byggnadernas fasader tas bort.

Delområde 3C. Gamla ladugårdsområdet

Delområde 3C. Beskrivning

Det här området domineras idag av en öppen gräsbevuxen yta. I öster avgränsas området mot åkerjorden med en treradig gammal hasselplantering (*Corylus avellana*), ganska vildvuxen och med stora inslag av ung skogsalm (*Ulmus glabra*) och en del lönnskott (*Acer platanoides*). I områdets norra del står dels en klippt avenbokshäck (*Carpinus betulus*), ungefär 2 meter hög, och dels en enkel rad med hassel (*Corylus avellana*) av annorlunda slag än den treradiga planteringen vid Gamla ladugårdsområdets östra sida. Från norr finns en infart mellan hasselbuskarna. I söder står en lind (*Tilia x europaea*) och i områdets sydvästra hörn växer ett kornellbuskage (*Cornus alba* ssp. *tatarica*). Mellan linden och kornellen växer en rugge med almskott (*Ulmus glabra*).

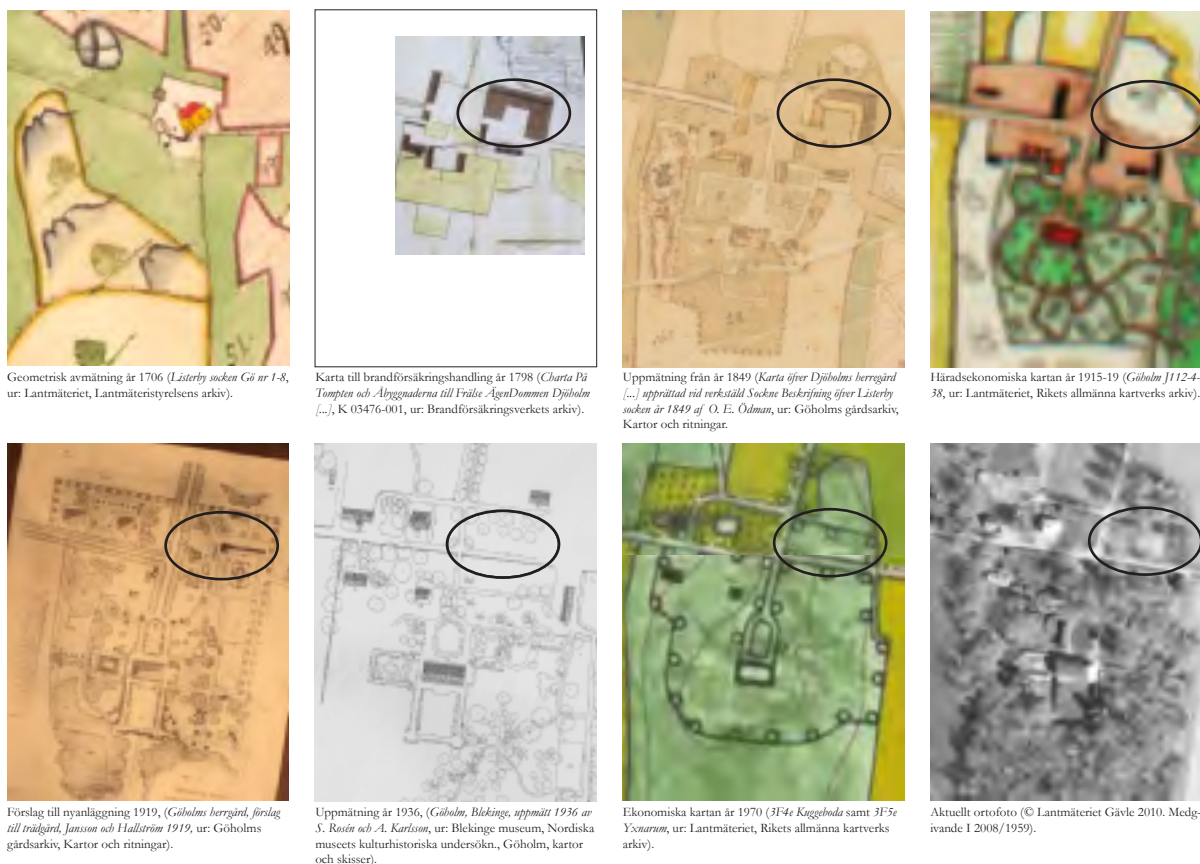

Figur 108. Område 3C, Gamla ladugårdsområdet.
(Illustration: Boel Persson, 2010)

Figur 109. Fotografiet är taget från väster. Till vänster i bild syns den klippta avenbokshäcken och längst till höger en rysk kornell (*Cornus alba* ssp. *tatarica*). Mot öster avgränsas området mot åkerjorden med en treradig hasselplantering. (Foto: Boel Persson, 2010-09-27)

Delområde 3C. Historik

Figur 110. De svarta cirkelarna visar Gamla ladugårdsområdets placering på uppmätningar, förslag och flygfoto från åren 1706-2010.

Från åtminstone år 1798 låg här en stor ladugårdsbyggnad. Hela ladugården fanns kvar år 1897, men 1905 hade den östra längan rivits³⁴⁸. På häradsekonomiska kartan syns ingenting av ladugården vilket innebär att den var helt riven senast år 1919 (se figur 110).

Jansson & Hallström föreslog år 1919 att ladugårdsområdet skulle bli en integrerad del av Göholms trädgård. Den raka axeln i öst-västlig riktning som går precis söder om ladugårdsområdet skulle brytas av med ett trelängat växthuskomplex innehållande orangeri, kallhus, varmhus, vinhus, ”kulturhus”³⁴⁹, redskapsbod och pannrum, omgärdande en ”växthusgård med bassin”³⁵⁰ (se figur 183). För att färdas österut från Göholm skulle det bli nödvändigt att ta sig runt dessa byggnader. Växthusförslaget kom överhuvudtaget inte att genomföras.

På Nordiska museets uppmätning från 1936 syns två träd- eller buskrader i området (se figur 110). Placeringen av raden längst i norr stämmer nästan, men inte helt, med den hasselrad som står i områdets norra del idag. Förutsatt att uppmätarna slarvade något, vilket vi vet att de gjorde eftersom uppmätningen inte är helt skalenlig, skulle det kunna vara så att de hasselbuskar som står i områdets norra del idag planterades före 1936. De tre hasselraderna i områdets östra del finns inte med på 1936 års uppmätning och planterades därmed med ganska stor säkerhet efter 1936.

348 Brandförsäkringsverket, Fnr 32503, år 1897 samt Brandförsäkringsverket, Fnr 37160, år 1905.

349 Göholms gårdsarkiv, kartor och ritningar, Jansson & Hallström, Göholm, Förslag till trädgård 1919.

350 Ibid.

Elin Hansson, som föddes i arbetarbostaden år 1944, minns att de bar nötter på 1950-talet³⁵¹, så de måste ha planterats under 1940-talet. I en intervju har Elin berättat att barnen i arbetarbostäderna var mycket noga med att inte röra det som hörde till "herrsskapet", men en gång kunde de inte hålla sig och tänkte smyga in i buskaget och ta några hasselnötter på väg hem från skolan. Elin berättade vilken olustig känsla det var när de stötte på "Fröken", det vill säga Stina Werner, som just den dagen stod inne i buskaget och plockade nötter.

Delområde 3C. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Eftersom den stora ladugården legat här har platsen egentligen varit gårdens medelpunkt under lång tid, något som är svårt att föreställa sig idag då det numera är en nästan tom yta som snabbt passeras på väg mot andra mål.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Den tomma ytan visar tydligt var den stora ladugården legat, vilket är värdefullt att kunna visa till exempel vid guidade turer på Göholm.

Rekreativa värden

Hasselraderna ger lä åt trädgården, och det ger dessutom en härlig känsla att vandra mellan två vackra hasselrader.

Naturvärden

Hasselnötterna är värdefull föda för smådjur.

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några särskilda ekonomiska värden.

Delområde 3C. Målsättningar och åtgärdsförslag

I hasselbuskagen tas alm och annan sly bort, och buskarna ger därmed förhoppningsvis en hel del nötter igen.

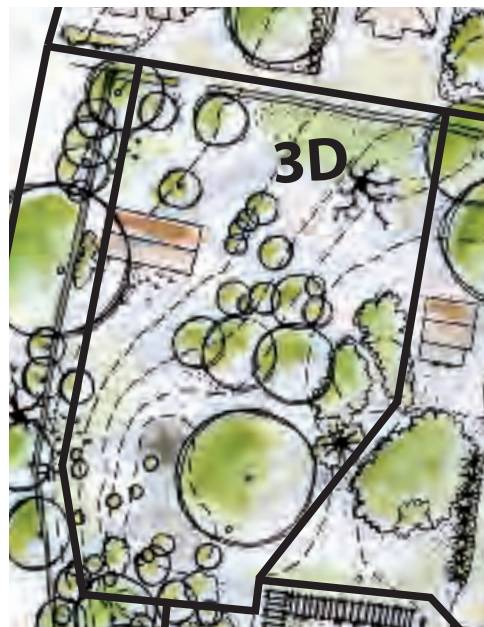
Gräsytan hålls öppen och helt fri från sly, vilket gör det lätt för besökare att bilda sig en uppfattning om hur stor Göholms gamla ladugård var.

351 Hansson, Elin, 2010-09-08, rundvandring på Göholm.

Delområde 3D. Kvarn-/pulkabacken och Bryggghuset

Delområde 3D. Beskrivning

Det här området innehåller två stora ekar, varav den ena, längst i norr, är i det närmaste död vilket gör att den kastar mycket liten skugga (figur 113). Området kännetecknas av stora nivåskillnader och i dess södra del höjer sig en liten platå där berget går i dagen (figur 114). Högst uppe på den lilla platån är en elledningsstolpe placerad. Mot grusvägen i norr avgränsas området av en klippt lindhäck (*Tilia x europaea*), ungefär två meter hög (figur 115). I området står en liten ekonomibyggnad i tegel på stengrund, ett före detta bryggghus (figur 116, 118 och 119). Påskliljor (*Narcissus pseudonarcissus*), växer under den halvdöda eken i norr, liksom i gräsmattan i områdets södra del.

Figur 111. Område 3D, Kvarn-/pulkabacken och Bryggghuset. (Illustration: Boel Persson, 2010)

Figur 112. Den stora eken i sydöstra delen av område 3D. (Foto: Boel Persson, 2010-05-13)

Figur 113. Område 3D kännetecknas av stora nivåskillnader. Här syns den halvdöda eken i nordöstra delen av området. (Foto: Boel Persson, 2010-04-01)

Figur 114. Fotografiet är taget från Kvarn/pulkabackens högsta punkt, i riktning mot det gamla bryggghuset i norr. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-09-27)

I området växer en hel del buskar och buskage (figur 116 och 118), de flesta samlade i områdets mitt; doftschersmin (*Philadelphus coronarius*), deutzia (*Deutzia* sp.), hägg (*Prunus padus*), syren (*Syringa vulgaris*) och måbär (*Ribes alpinum*). De enorma schersminerna vittnar om en näringsrik jord. I områdets östra del står ett litet barrbuskage (figur 117) som innehåller 2 eller 3 olika sorters sävenbom (*Juniperus sabina*) och en ädelcypress (*Chamaecyparis lawsoniana*).

Figur 115. Lindhäcken i norra delen av område 3D. (Foto: Boel Persson, 2010-09-29)

Figur 116. I områdets mitt växer många buskar, doftschersmin, deutzia, hägg och syren. (Foto: Boel Persson, 2010-05-12)

Figur 117. Till höger det lilla barrbuskaget med sävenbom och ädelcypress, vill vänster hägg i olika storlekar och format. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-09-27)

Figur 118. Brygghusets östra gavel syns till höger och till vänster doftschersmin och deutzia. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-09-27)

Figur 119. Klättervildvin (*Parthenocissus quinquefolia*) på brygghusets östra gavel. Till höger skymtar Chaufförsbostaden. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-09-27)

Delområde 3D. Historik

Figur 120. De svarta cirkelarna visar Delområde 3D:s placering på uppmätningar, förslag och flygfoto från åren 1706-2010.

På områdets högsta punkt, i backen där berget går i dagen, låg en kvarn år 1849 (se figur 120). Det fanns en väderkvarn på gården redan år 1799. Då var den ganska ny och var en stubbekvarn på ekfot. År 1819 hade den ersatts av en ny kvarn av holländsk typ.³⁵² År 1838 reparerades överbyggnaden, men 1879 var kvarnen riven³⁵³. Det kan vara kvarnens grund som syns på förslaget från 1919 (se figur 14 och 18).

I området har legat ganska många byggnader. Från åtminstone 1798 var det som vi idag kallar för strykkammaren³⁵⁴ ihopbyggt med en byggnad som användes som brygghus. Väster om brygghuset stod ett ”hönshus af trä, täckt med näfver och torf, utan eldstad”³⁵⁵ år 1896. Hönshuset i sin tur var hopbyggt med en ”torfströbod af trä, täckt med spån, utan eldstad”³⁵⁶. Sydväst om hönshuset och torvströboden stod ett ”svinhus af sten, täckt med rör och papp, med eldstad”³⁵⁷. Dessa byggnader togs sannolikt bort mellan åren 1916 och 1918. År 1936 hade dagens brygghus uppförts ungefär där svinhuset tidigare stått (se figur 120).

352 Blekinge museum, Nordiska museets undersökn. 1935-36, Göholm, beskrivning av gården, sid. 4.

353 Odencrants, 1946, sid. 60.

354 Byggnaden användes 1896 som källare. Brandförsäkringsverket, Fnr. 31855, år 1896.

355 Brandförsäkringsverket, Fnr. 31855, år 1896.

356 Ibid.

357 Ibid.

Figur 121. Brygghuset år 1936. (Göholms gårdsarkiv, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn. 1935-36, Göholm, fotografier, 275 Hal)

Figur 122. Brygghuset idag. Notera att rosenhagtornen till vänster om ingången står kvar sedan år 1936. (Foto: Boel Persson, 2010-05-12)

I Jansson & Hallströms förslag för området från år 1919 (figur 14 och 18) framgår att de framförallt ville behålla det befintliga växtbeståndet samt anlägga en gång i nordvästlig-sydöstlig riktning genom området, med en avstickare åt nordost. Mötespunkterna mellan gångarna skulle planteras med ytterligare buskage. Mot norr ville de anlägga en klippt häck, vilket också gjordes. Häcken är inte inritad på 1936 års uppmättningsritning, men den fanns där 1929 (se figur 105) och den finns där idag. Förslaget från 1919 är inte så detaljerat att det går in på vilka växtslag som skulle användas, så att det blev just en lindhäck kan ha varit ägarens egen idé, alternativt ett muntligt förslag från arkitektfirman.

En intressant detalj är den stenmur som Jansson & Hallström ritade in i områdets sydöstra del. Troligen var den tänkt som ett sätt att utjämna områdets nivåskillnader, men den uppfördes nog aldrig. Inte heller gångssystemet i norra delen av område 3D verkar ha anlagts. På fotografier från slutet av 1900-talet syns en gångstig som börjar strax norr om thujorna vid Förgården, som rundar det stora rhododendronbuskaget och viker av ned mot söder vid den lilla barrväxtplanteringen (se figur 123). Denna gång kan mycket väl ha modifierats något efter Jansson & Hallströms plan, men faktum är att den hade haft ungefär samma sträckning åtminstone sedan år 1849. Jansson & Hallström byggde i mångt och mycket vidare på det som redan fanns då de gjorde sitt förslag för trädgården vid Göholm.

Under slutet av 1940-talet, samt under 1950-talet, användes backen som pulkabacke av arbetarbarnen på Göholm. Hit fick barnen lov att gå, och de kunde göra det utan att känna att de inkräktade på ägarnas privatliv.³⁵⁸ Även om Kvarn-/pulkabacken ligger innanför häckarna och stenmuren, som avgränsar trädgården mot omgivningen, så upplevs backen ligga relativt avskilt från boningshuset. I brygghuset fanns en bastu som gårdens arbetare fick använda eftersom de inte hade särskilt bra möjligheter att tvätta sig hemma.³⁵⁹

Under sent 1900-tal var buskagen i Område 3D betydligt mindre än de var idag, hägg och syrén har brett ut sig under senare år. (figur x och x) Lindhäcken i gränsen mot Inspektorsbostaden och Chaufförsbostaden var bara ungefär hälften så hög som den är idag, och troligen förnygringsbeskars schersminerna och deutziorna regelbundet. (figur x) Söder om den stora eken i områdets södra del stod fram till 2009 en stor ask och ett par granar som togs ned eftersom de trängde ut eken.³⁶⁰

358 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

359 Ibid.

360 Peil, Niklas, telefonintervju, 2010-08-18.

Figur 123. Område 3D sett från boningshusets ovanvåning, sent 1900-tal. Lägg märke till grusgången norr om thujorna, en gång som vek av mot söder på andra sidan rhododendronbuskaget. Lägg också märke till hur öppet området var i mitten. Idag har syrenbuskaget väster om Strykkammaren vuxit till sig ordentligt, och en hel del rotskott från hägg har brett ut sig i området. Lindhäcken i gränsen mot Inspektorsbostaden och Chaufförsbostaden var då fotografiet togs betydligt lägre än den är idag. Även schersminerna och deutziorerna i svackan ned mot Bryggghuset ser ordentligt tuktade ut. Antingen hade de ännu inte vuxit till sig ordentligt, eller så föryngringsbeskars de regelbundet. (Göholms gårdsarkiv, Gården, dess ägare och arbetare, inscannade fotografier, odaterat)

Delområde 3D. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Ur historisk synvinkel är området värdefullt framförallt på grund av de berättelser som vittnar om gårdens arbetare - pulkabacken som fick användas av arbetarnas barn och bryggghuset i vilket arbetarna hade möjlighet att tvätta sig.

Även det faktum att det legat en kvarn i området ger det ett historiskt värde.

Rosenhagtornen planterades före år 1936.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Ekarna utgör vackra blickfång hela året, liksom lökväxterna på våren.

Slutningen tillför en slags spänning till området.

Bryggghuset är en vacker byggnad.

Rekreativa värden

Den som väljer att ströva i områdets västra del, från norr mot söder, har de vackra ekarna och huset som blickfång till vänster, och fantastiska utblickar mot Favoritfällorna till höger.

Naturvärden

De stora ekarna har betecknats som skyddsvärda av Länsstyrelsen.³⁶¹

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några särskilda ekonomiska värden.

Delområde 3D. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Det bör undersökas om POM, Programmet för Odlad Mångfald, är intresserat av att bevara rosenhagtornen.
- Längs områdets västra del anläggs en gångstig. En liten skylt vid lindhäcken i norr visar en karta över stigens sträckning.
- Det är en fin upplevelse att vandra i området i maj då påskliljorna står i full blom och ekarna ännu inte slagit ut. Ekarnas grenverk avtecknar sig vackert mot himlen och från stigen får man en glimt av mangårdsbyggnaden som lyser gul i solskenet, innan man vandrar vidare söderut på stigen mot havet av vitsippor längre ned i parken.
- Ett fåtal små träd i områdets södra del står kvar eftersom de har valts ut för att växa upp och föryngra trädbeståndet. I övrigt ska trädbeståndet bestå av äldre större lövträd.
- Vid ett besök längre fram under sommaren har alla vårblommor hunnit vissna ned. Då hålls gräset välklippt, liksom lindhäcken. Gräset klipps alltså första gången vid midsommar.
- Under några år bör det aktivt arbetats för att lökväxterna ska trivas och sprida sig, dels genom delning, dels genom att de får stå kvar och vissna ned helt efter blomning.
- Buskage som har lätt för att breda ut sig, som hägg och syrén, hålls efter med fast hand. Buskar som kräver regelbunden föryngringsbeskärning för att hålla sig vackra, såsom schersminerna, ses över en gång årligen. Det är viktigt att buskarna inte tas ned helt, utan att de gallras och föryngringsbeskärs, för den årliga blomningens skull.
- Möjligen kan grusgången från Förgården, som korsade Delområde 3D på väg mot Bersån (se figur 123) och som fanns kvar ända fram till sent 1900-tal, öppnas upp. Samma sak gäller gångstigen från lindhäcken mot Brygghuset. En förutsättning är dock att det finns resurser att sköta gångstigarna.

361 Länsstyrelsen [online], GISdata, 2009-11-19.

Delområde 3E. Förgården och Strykkammaren

Delområde 3E. Beskrivning

Det här är Göholms mest symmetriskt utformade område och dess växtlighet bildar en slags ram kring mangårdsbyggnaden sedd norrifrån. Ramens ytterkant består av fyra ståtliga parklindor (*Tilia x europaea*). Söder om dessa står en rad med thujor (*Thuja occidentalis*) samt sex små sockertoppsgranar (*Picea glauca* 'Conica') i den hippodromformade gräsytan precis framför mangårdsbyggnaden. Det här är det enda området på Göholm där det idag finns kvar grusgångar i trädgården. De består dels av en huvudaxel från allén som avslutas med "hippodromen" framför huset, dels otydliga rester av en gångstig som lett till det före detta strykrummet samt en motsvarande gångstig åt motsatt håll.

Figur 124. Område 3E, Förgården och Strykkammaren.
(Illustration: Boel Persson, 2010)

Figur 125. Göholms mangårdsbyggnad sedd från entrésidan.
(Foto: Boel Persson, 2010-05-13)

Figur 126. Den hippodromformade gräsytan norr om mangårdsbyggnaden, sedd från byggnadens andra våning. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

I områdets nordvästra del står en skogslönn (*Acer platanoides*) och en stor ek (*Quercus robur*). Under eken växer gullvivor (*Primula veris*). I nordöstra delen står en parklind (*Tilia x europaea*), en lind av annat slag än de övriga parklindarna i området. Här står även två hästkastanjer (*Aesculus hippocastanum*) samt en skogsalm (*Ulmus glabra*). Under träden växer vitsippor (*Anemone nemorosa*), scilla (*Scilla* sp.) och vårlök (*Gagea lutea*)

Stenmurar med en höjd på ungefär 70 cm avgränsar området mot grusvägen i norr. På murarna växer stensöta (*Polypodium vulgare*). Längs murarna blommar påskliljor (*Narcissus pseudonarcissus*) på våren och framemot sommaren blomsterlupiner (*Lupinus polyphyllus*), dock endast på ett par ställen och endast innanför muren.

Under sommaren 2010 har ett elstängsel satts upp runt trädgården, på murens insida, för att hålla vildsvinen borta (se figur 128)

Figur 127. Påskliljor längs muren i områdets norra del. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-05-12)

Figur 128. Norra delen av område 3E, sett från nordväst. Viltstängslet syns på insidan av stenmuren. (Foto: Boel Persson, 2010-09-29)

I Förgården ligger ett litet korsvirkeshus i mörkt orange tegel. Huset har ett vinkast längs södra väggen och utanför detta växer träjon (*Dryopteris filix-mas*) och pärlhyacint (*Muscari botryoides*). Vinstockarna som står i vinkastet bär rikligt trots att de inte blivit beskurna på flera år, förutom en rensning som gjordes under sensommaren 2010. Sorterna har inte identifierats, men det verkar som om det finns två olika sorter i vinkastet (figur 129). Vinkastets glas är nästan helt, men insidan av muren håller på att vittra sönder på några ställen (figur 130).

Figur 129. Vinkastet innehåller troligen två olika sorters druvor, en med mycket söta blålila frukter och en med något mindre, kyligt blå frukter med tjockare skal. (Foto: Boel Persson, 2010-11-14)

Figur 130. På några ställen i vinkastet har putsen trillat av och teglet börjat vittra. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-04-01)

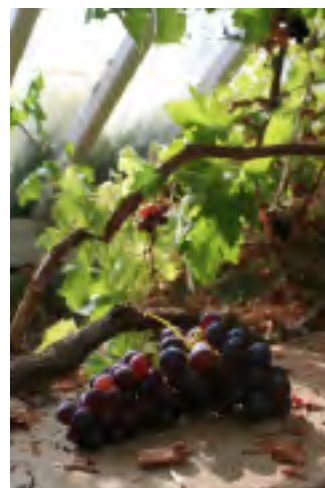
Figur 131. Korsvirkeshuset i Område 3E, med vinkastet längs den södra väggen. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 132. Interiör från vinkastet. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-09-13)

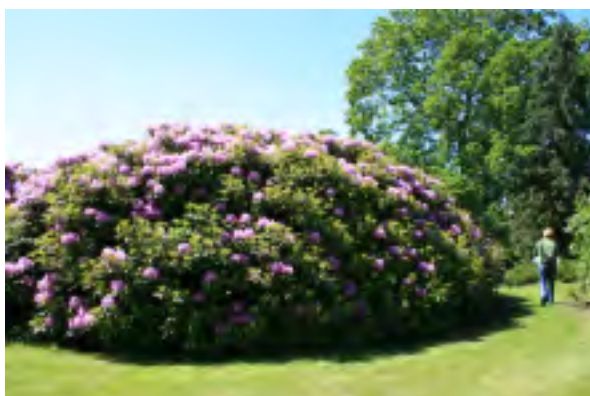
Figur 133.

Höger: Vinstockarna ger rikligt med druvor trots att de inte blivit beskurna på många år. (Foto: Boel Persson, 2010-09-12)

I Förgårdens sydvästra hörn växer ett större rhododendronbuskage (figur 134 och 135), i huvudsak troligen *Rhododendron catawbiense*, med lila blommor. En eller ett par buskar i buskaget har mörkt rosa blommor (*Rhododendron* sp.)

I sydvästra hörnet av området står vresalm (*Ulmus laevis*) planterade i en halvcirkel (figur 136 och 137). Träden är ungefär lika höga som huset och har almsjuka.

Figur 134. *Rhododendron catawbiense*. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 135. *Rhododendron catawbiense* och *Rhododendron* sp. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

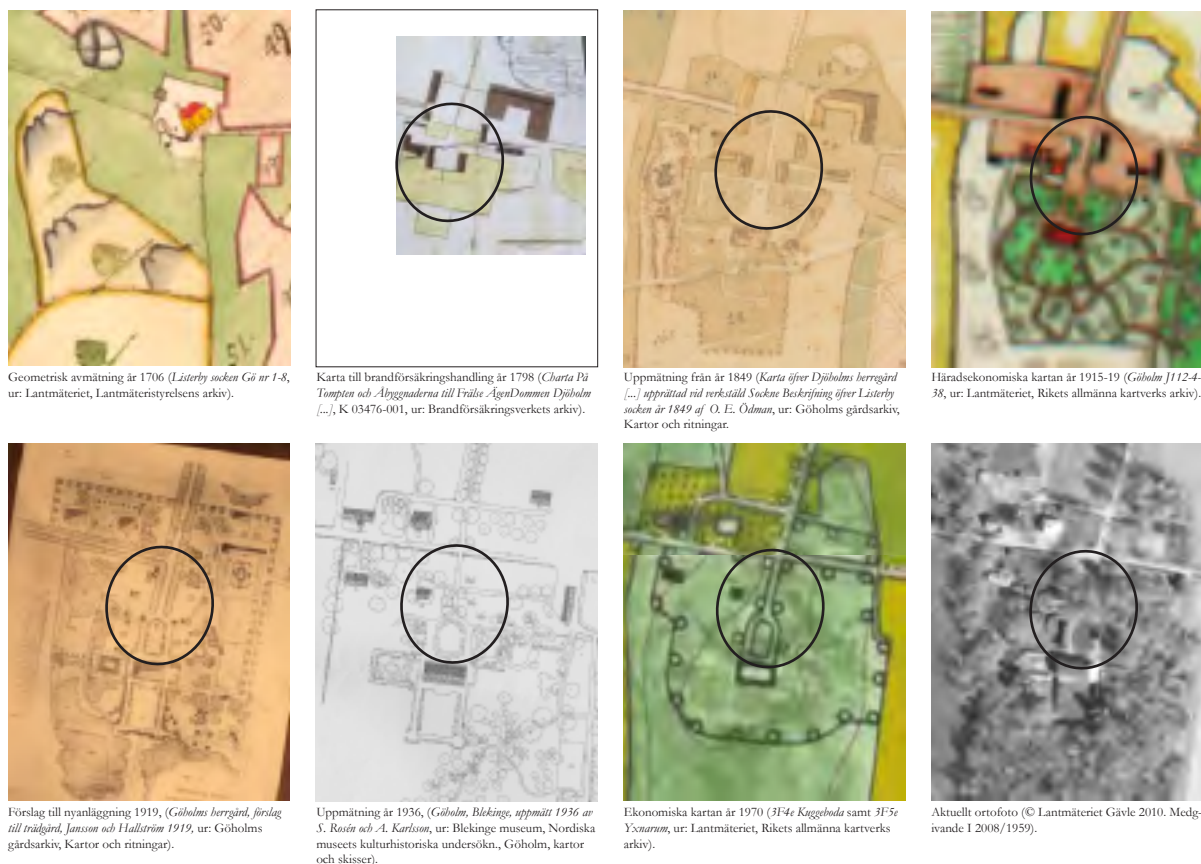

Figur 136. Vresalmscirkeln innan lövsprickning. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-04-01)

Figur 137. Vresalmscirkeln i höstskrud. (Foto: Boel Persson, 2010-09-30)

Delområde 3E. Historik

Figur 138. De svarta cirkelarna visar Förgårdens placering på uppmätningar, förslag och flygfoto från åren 1706-2010.

År 1798, när en uppmätning gjordes till brandförsäkringshandlingar, hade ännu inte det nuvarande boningshuset byggts men platsen där huset skulle placeras markerades och benämndes ”Plan till Stora Manhus Byggnaden”³⁶². Byggnaden stod färdig för inflyttning 1801-1802 och uppfördes på en plats där det tidigare legat ett ”lusthus”³⁶³. Göholms boningshus var enligt lantmätare O.E. Ödman år 1850 den enda byggnaden i socknen som uppförts av sten och inte av timmer³⁶⁴.

Innan dagens mangårdsbyggnad uppfördes användes två flygelbyggnader som boningshus. De låg något längre norrut än dagens mangårdsbyggnad, med en gårdsplan emellan. På utsidan av flygelbyggnaderna, och söder om dessa, låg ”Stora trädgården”³⁶⁵, med en brunn i mitten. Gångstigen söderut mot det som skulle bli det nya stora boningshuset är markerad med streckade linjer på kartan från 1798, vilket kan tyda på att den var planerad men ännu inte anlagd (se figur 9). Samma sak gäller mittaxeln som idag sträcker sig norrut genom allén, den syns streckad på 1798 års karta.

362 Brandförsäkringsverket, *Charta På Tompten och Åbyggnaderna till Frälse ÄgenDommen Djöholm [...]*, K 03476-001.

363 Riksarkivet, Giertha-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.7. Johan och Christiana Puke, Grevinnan Christiana Pukes ’memoirer’, Kopia av originalavskrift, John Knutsson Blomquist, 1973, sid. 49 & 44.

364 Ödman [1850] 1925, sid. 33-34.

365 Brandförsäkringsverket, *Charta På Tompten och Åbyggnaderna till Frälse ÄgenDommen Djöholm [...]*, K 03476-001.

Den östra flygelbyggnaden revs någon gång mellan 1897 och 1905 och den västra revs på 1910- eller 1920-talet.³⁶⁶ Troligen planterades de lindar som idag kantar förgårdens gång på 1890-talet (figur 139 och 145). Norr om gårdsplanen fanns år 1798 två områden med beteckningen ”Kjöks Trädgård”³⁶⁷. Dessa små köksträdgårdar syns på ett fotografi från sekelskiftet 1900 (figur 139), och även på häradsekonomska kartan från 1915-19 (figur 138) finns rester av köksträdgårdarna kvar.

Två axeln som på kartan från 1798 löper mellan de små köksträdgårdarna i norr och flygelbyggnaderna (figur 9), och som med god vilja kan skymtas på fotografiet från sekelskiftet 1900 (figur 139), är extra intressant att lägga märke till eftersom den finns kvar än idag, men endast som mycket korta och nästan igenvuxna gångstigar.

Figur 139. Ovan: Fotografi taget någon gång mellan åren 1897 och 1905, en tidsperiod då ännu det fanns en mängd små byggnader i Göholms gårdsmiljö. Lindarna mellan flygelbyggnaderna var förmodligen nästan helt nyplanterade då fotografiet togs. Den östra flygelbyggnaden (till vänster i bild) revs före år 1905 och den västra flygelbyggnaden revs på 1910- eller 1920-talet. De små köksträdgårdarna hitom flygelbyggnaderna fanns kvar ändå till 1915-19. (Englund, Jan-Eric, privat samling)

Figur 140. Ovan: I Förgården är det idag huvudaxeln med dess grusgång, lindarna och Strykkammaren, vilken ligger strax utanför bild till höger, som finns kvar från sekelskiftet 1900. (Foto: Boel Persson, 2010-09-27)

366 Brandförsäkringsverket, försäkringsnr. 32503, 1897; 37160, 1905; 43670, 1913; 46366, 1916; Blekinge museum, Nordiska museets undersökn. 1935-36, Göholm, sid. 3.

367 Brandförsäkringsverket, *Charta På Tompten och Åbyggnaderna till Frälse Ägen Dommen Djöholm [...]*, K 03476-001.

Många herrgårdar i Sverige, bland dem Göholm, moderniserades under sent 1800-tal genom att man gjorde de raka gångarna mer böjda, så att runda, ovala, ellips- och droppformade gräskvarter bildades. Stilen, med influenser från Tyskland, var symmetrisk i plan men hade inga raka linjer.³⁶⁸ Eftersom de flesta fotografier som togs på Göholm omkring sekelskiftet 1900 visar området norr om huvudbyggnaden är det detta område vi kan säga mest om vid den tiden.

Precis söder om flygelbyggnaderna växte det större buskage omkring förra sekelskiftet. De gjorde att flygelbyggnaderna knappt syntes från boningshuset (se figur 143). Söder om dessa buskage var växtligheten inte alls lika kompakt, där stod fruktträd och barrträd blandat och relativt glest (se figur 142 och 144). Detta sätt att blanda växter med olika uttryckssätt är typiskt för 1800-talets trädgårdar, och har att göra med den stora ökning som skedde av det tillgängliga växtsortimentet vid denna tid, då trädgårdsägare gärna ville utnyttja den kontrastverkan som alla de nya växterna kunde ge³⁶⁹. Öster om lindarna som kantar uppfarten fanns fram till år 2005 ett större barrträdsbuskage med ett par granar och en stor idegran³⁷⁰. Barrträdsbuskaget, som kan ha varit en del av den sena 1800-talsanläggningen, togs bort år 2005 för att det ansågs vara förvuxet³⁷¹.

Brunnen på gårdsplanen fanns fortfarande kvar omkring sekelskiftet 18/1900 (se figur 143, 146 och 148), och Jansson & Hallström ritade in den som en del i sitt förslag (figur 150) år 1919³⁷². Det är osäkert exakt när den togs bort, men sannolikt gjordes det i samband med de större nyanläggningarna på 1920-talet. Brunnen var tydligen en ganska fascinerande skapelse för sin tid. Vattnet pumpades upp, för att självrinna in till köket³⁷³, vilket alltså innebar att det fanns rinnande vatten i köket på Göholm ganska tidigt. Ludvig Magnus Kruse skrev ofta i sin dagbok om problem med att brunnarna sinade, däribland gårdsbrunnen³⁷⁴.

Mellan brunnen och boningshuset låg en rundel med en rabatt i mitten vid sekelskiftet 1900 (se figur 141), och på fotografier går det även att ana blomstergrupper i andra gräsytor (figur 142). Den här typen av blomstergrupper var vanliga i 1800-talets trädgårdar. Vanligast var en rundel framför huset med en tapetgrupp, dvs en rund lätt kupad rabatt med komplicerat mönster.³⁷⁵

Figur 141. I rundeln framför mangårdsbyggnaden, strax söder om brunnen, låg en rabatt med utplanteringsväxter, kanske ricin och dahlior. Fotografiet är odaterat, men troligen taget omkring år 1900. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum från Johan Pukes släktförening)

368 Flinck, 1994, sid. 92.

369 Flinck, 1994, sid. 93.

370 Peil, Niklas, telefonintervju, 2010-08-18.

371 Ibid.

372 Göholms gårdsarkiv, kartor och ritningar, Jansson & Hallström 1919, Göholm, Förslag till trädgård.

373 Sällberg, Anne-Marie, telefonintervju, 2010-08-18.

374 Sällberg, privat arkiv, Kruse, LM, dagbok, 1887, den 23 november: "Igår blef med ens efter föregående dags regn gårdsbrunnen nästan full af vatten, den hade intill denna dag blott knapphändigt lemnat hushållena och delvis mejeriet (smörvatten), nu får fullt till mejeriet."

375 Flinck, 1994, sid. 93.

Figur 142. Mangårdsbyggnaden sedd från nordväst, omkring år 1900. Barrträd och fruktträd står glest utspridda, och det går även att ana blomsterrabatter i gräsytan. Fotografen har stått precis söder om strykkammaren. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum från Johan Pukes släktförening)

Figur 143. Agnes Nyman, norr om huvudbyggnaden, omkring år 1900. Fotografiet är taget rakt norrut från mangårdsbyggnadens nordvästra hörn. Långt bort anas en kvinna bredvid brunnen som är täckt av klätterväxter, och till höger syns rundeln framför huset. Den västra flygelbyggnaden ligger bakom buskarna till vänster. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum från Johan Pukes släktförening)

Figur 144. Med krocketklubbarna i hand. Fotografiet togs omkring år 1900, förmodligen från mangårdsbyggnadens nordvästra hörn i riktning mot väster. I gräsmattan i bakgrunden står barrträd och fruktträd glest utspridda. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum från Johan Pukes släktförening)

Figur 145. Fotografiet är taget före år 1905 eftersom båda flygelbyggnaderna finns kvar. Lindarna har ett tiotal år på nacken, och hade förmodligen planterats på 1890-talet. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum från Johan Pukes släktförening)

Figur 146. Brunnen på gårdsplanen. Fotografiet är taget så långt söderut att det inte går att se om flygelbyggnaderna finns kvar, vilket försvårar tidsbestämningen. (Anna Jakobsson, privat vykortssamling.)

Figur 147. Samma vinkel som till vänster, idag. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-09-27)

Figur 148. Fotografiet är taget efter att båda flygelbyggnaderna rivits, men sannolikt före de stora omändringarna som genomfördes under 1920-talet. (Anna Jakobsson, privat vykortssamling)

Figur 149. Samma vinkel som till vänster, idag. (Foto: Boel Persson, 2010-09-08)

Jansson & Hallströms förslag från år 1919 för entréområdet norr om boningshuset, den så kallade ”Förgården”, genomfördes i stora drag. Den hippodromformade gräsytan framför huset anlades och kantades av rabatter. De spetsiga idegranarna, i förslaget *Taxus hibernica*³⁷⁶, byttes emellertid ut mot små klippta bulliga buxbomsklot. Jansson & Hallström föreslog inte att brunnen skulle tas bort, men den skulle få en något annan utformning än tidigare (se figur 150). Uppenbarligen kom dock ändå brunnen att tas bort på 1920-talet (figur 153).

Halvcirkeln med vresalm (figur 136 och 137) var ett element som inkorporerades i Jansson & Hallströms förslag, men träden var ”befintliga”³⁷⁷ år 1919, så de hade planterats tidigare. Norr om halvcirkeln har stått en stor hästkastanj som togs bort strax efter 2005 eftersom den skuggade ut almarna³⁷⁸.

Figur 150. Jansson & Hallström föreslog att en hippodromformad gräsyta skulle anläggas norr om boningshuset. Gräsytan skulle kantas av idegranar och rabatter med rosor. Brunnen skulle enligt förslaget finnas kvar, dock med en lite annan utformning än tidigare. Rosrabatterna anlades under 1920-talet, men idegranarna blev istället buxbomsklot, och brunnen togs bort helt. (Göholms gårdarkiv, kartor, Jansson och Hallström, Göholm, Förslag till trädgård 1919)

376 Växten kallas idag *Taxus baccata* 'Fastigiata'. www.skud.se, 2010-11-13.

377 Göholms gårdsarkiv, kartor och ritningar, Jansson & Hallström, 1919, Göholm, Förslag till trädgård.

378 Peil, Niklas, telefonintervju, 2010-08-18.

Figur 151. Den hippodromformade gräsytan norr om boningshuset anlades på 1920-talet. Notera den lilla rhododendronen i bildens nedre högra hörn. (Anna Jakobsson, privat vykortssamling, odat, troligen 1930-tal)

Figur 152. Idag är rhododendronen stor och pampig. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 153. Vid slutet av 1920-talet hade rosabatter anlagts mellan buxbomkloten, i enlighet med Jansson & Hallströms förslag från 1919. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1929)

Figur 154. Idag står sex sockertoppsgranar, *Picea glauca* 'Conica', i gräsytan. (Foto: Boel Persson, 2010-05-13)

Figur 155. Förgården sedd mot nordost, från boningshusets nordvästra hörn. Fotografiet bör vara taget under 1940-talet. Lindarna, som vid denna tid var ungefär 50 år gamla, har vuxit till sig ordenligt. (Blekinge museum, Fotografier, Göholm, A1132, odat.)

Figur 156. Idag skymmer thujorna sikten från detta håll, som inte alls är en lika självklar fotograferingsvinkel som på 1930-40-talen. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-09-13)

Figur 157. På 1950-talet hade buxbomskloten och buxbomshäckarna i Förgården tagits bort. Vykortet är odaterat men sannolikt från 1950-talet. (Anna Jakobsson, privat vykortssamling, odaterat.)

Figur 158. Fotografiet är taget år 1967 och visar att thujor vid denna tid hade planterats där det först legat en buxbomshäck och därefter en rabatt med rosor och/eller perenner. (Göholms gårdsarkiv, ur kommunikation med Allhems förlag år 1967)

Rosrabatterna var viktiga inslag i Göholms trädgård under hela perioden 1920-1980-tal. Intresset för rosor verkar framförallt ha funnits hos Sonja Werner, Stina Werners mor.³⁷⁹ Vi vet att det fanns rosenrabatter i Förgården redan under sent 1920-tal, planterade enligt Jansson & Hallströms förslag från 1919 (se figur 153). År 1931 kompletterades trädgårdens rosbestånd med ytterligare 30 st. rosor, av okänd sort³⁸⁰. Under 1960-talet köptes en mängd rosor in till trädgården, så förmodligen hade många av de äldre rosorna gått ut då eller var i dåligt skick. År 1960 köptes rosor från W. Weibull i Landskrona, och den 25 april 1963 inhandlades rosor från Assartorps plantskolor.³⁸¹ Vilka sorter det handlade om framgår inte, bara att de kostade 46.45 kr. 1966 köptes rosor från Skogsholmens Plantskolor i Malmö. Paketet som vägde 8 kg och skickades via järnväg till Ronneby innehöll 20 st rosor av sorten Erna Gootendorst, 9 st. Schweizer Gruss och 5 Prinsessan Ingrid.³⁸² Samma år köptes 2 st. Erna Grootendorst, 22 st. Nymf., 3 st. Helsingör, 4 st. Schweizer Gruss samt 8 st. Orange Triumph från Gösta Johanssons Trädgård i Johannishus³⁸³. Åren 1970 och 1971 anlätades trädgårdsmästare Sven Svensson för att beskära rosorna³⁸⁴.

Rosenrabatterna i Förgården togs bort någon gång vid mitten av 1980-talet, och i samma veva planterades sockertoppsgranarna. Olof Mohlin fick då de kvarvarande rosorna, som enligt hans dotter Katharina Mohlin var av sorten 'Orange Triumph', alltså en av de sorter som inhandlades år 1966. Katharina kallar den för "Stinas ros", och har själv kvar någon av buskarna. Några av dessa rosor placerades vid den före detta jägarbostaden i skogen väster om Bredasund, men det finns inga spår kvar av dem idag.³⁸⁵

I Förgårdens ytterkant anlades på 1920-talet en häck (figur 151). Häcken skulle enligt Jansson & Hallströms förslag vara av buxbom, och fotografier antyder att det blev just så (figur 155). På 1950-talet hade häcken ersatts av en rabatt med rosor och/eller perenner (figur 157) och på 1960-talet hade thujor (eller något liknande) planterats där häcken tidigare legat (figur 158 och 162). Thujorna finns kvar idag (figur 156). Den stora rhododendronen (figur 152) i Förgården planterades sannolikt omkring år 1930 (figur 159).

Gångarna har åtminstone sedan 1950-talet varit täckta av ett rödaktigt grus, ca 3-5 mm, som kan ha hämtats någonstans på Gö.³⁸⁶ Uppfarten krattades för hand, förmodligen med krattan som står i källaren under strykkammaren. En kuriös detalj är att det "var vänstertrafik" på uppfarten ända fram till Stina Werners bortgång.³⁸⁷

I Förgården har två prydnadskanoner varit utplacerade (figur 162).³⁸⁸ Dessa prydnadskanoner finns fortfarande bevarade på Göholm, i ett av förråden.

Klätterväxterna på fasaden, murgröna och vildvin togs bort för gott år 2005, då muren rensades och växternas rötter sprutades med Roundup.³⁸⁹

379 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

380 Göholms gårdsarkiv, G3b Journal 1931-1935, Journal 1/1 1931-31/12 1931, Trädgården s. 93, Aug.

381 Göholms gårdsarkiv, G8-3, Göholms gårdsarkiv, verifikationer 1960, nr. 139; Göholms gårdsarkiv, G7a, Kassajournal 1962-1966, april 1963.

382 Göholms gårdsarkiv, G8c, Göholms gård verifikationer 1966, nr. 208.

383 Göholms gårdsarkiv, G8c, Göholms gård verifikationer 1966, nr. 383.

384 Göholms gårdsarkiv, G7b, Kassajournal 1967-1971, maj 1970 samt juli 1971.

385 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

386 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

387 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm 2010-09-09.

388 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

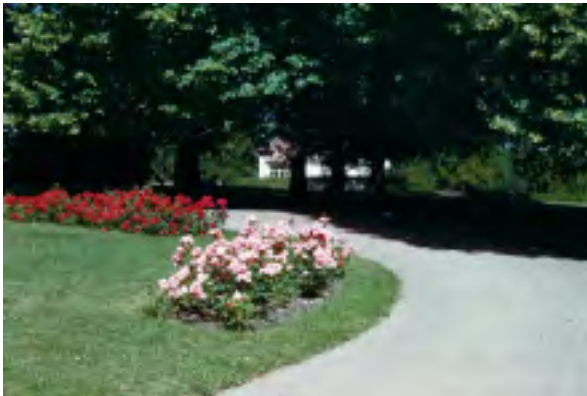
389 Peil, Niklas, telefonintervju, 2010-08-18.

Figur 159. Den lilla rhododendronen hade då kortet togs bara ett fåtal år på nacken. Stina Werner, som står i mitten, var troligen omkring 10 år gammal, vilket innebär att fotografiet togs omkring 1930. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1920-tal)

Figur 160. Det fina fotografiet på fröken Werner är taget vid hippodromens norra del, mot nordost. Lägg märke till de ljusa rosorna, som ersattes av mörkröda rosor på 1960-talet, jmf figur 161. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1920-tal)

Figur 161. Fotografiet är taget i riktning mot Inspektorsbostaden. Troligen byttes rosorna i hippodromens rabatter ut på 1960-talet, för på det här fotografiet är rosorna i hippodromens norra del mörkt röda. Jmf figur 160. (Göholms gårdsarkiv, Gården, dess ägare och arbetare, inscannade fotografier, odaterat, troligen 1960-tal)

Figur 162. Viktor Andersson och Christine Werner hjälps åt med rosenrabatterna. Notera att skorstenen finns kvar på vinkastet, samt den lilla prydnadskanonen till höger om vinkastet. (Göholms gårdsarkiv, Familjen Werner, inscannade fotografier, odaterat, troligen tidigt 1960-tal)

När vinkastet byggdes är oklart, men vi vet att det fanns en vinstock på Göholm redan på Ludvig Magnus Kruses tid. Ungefär 1915 gjorde han en beskrivning av gården i vilken han nämner att det fanns ”vinstock och rätt stor fruktträdgård”.³⁹⁰ Eftersom vi inte vet när det vinkast som vi ser idag byggdes, vet vi inte om det var där Kruse hade sin vinstock. Varken vinkastet eller något annat växthus finns utritat på någon av de tillgängliga kartorna från åren 1790-1970 (figur 138). År 1924 köptes virke till ett vinkast, och en M. Andersson anlätades för att arbeta med detta³⁹¹. Huruvida uppgiften gäller en reparation eller nybyggnad är oklart, men troligen handlar det i vilket fall som helst om det vinkast vi ser idag, vilket innebär att det byggdes senast 1924. Stina Werner var mycket förtjust i vinstockarna och hon gärna delade med sig av vindruvorna till sina vänner³⁹². På 1930-talet fanns en skorsten och en liten utbyggnad vid vinkastets östra sida (figur 163) Dessa fanns kvar på 1960-talet (figur 162), men är borttagna idag (figur 164)

Huset som vinkastet lutar sig emot (figur 167 och 168) var ursprungligen en källarbyggnad som år 1815 fick en påbyggnad av korsvirke och tegel innehållande förstuga och 2 kammare. På 1840-talet reparerades överbyggnaden och byggnaden tjänade som bostad ända fram till 1800-talets senare del.³⁹³ Från och med år 1918 har den använts som strykkammare.³⁹⁴ Idag används källaren som förråd.

På 1920-talet gjordes försök att anlägga en häck i Förgårdens norra del, längs huvudaxeln (se figur 148). Häckar verkar dock aldrig ha tagit sig, troligen eftersom lindarna redan då skuggade mycket.

Figur 163. Notera skorstenen och den lilla utbyggnaden på vinkastets högra sida. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn. 1935-35, Göholm, fotografier, 270 D)

Figur 164. Idag är både skorstenen och den lilla ”lutan” borttagna. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-09-10)

390 Sällberg, privat arkiv, avskrift av Ludvig Magnus Kruses beskrivning av gården från ca 1915.

391 Göholms gårdsarkiv, G4a Kassabok 1924-1927 sammanfattning/konto, Kassabok, Göholms gård, 1924, Utgifter för trädgården s. 135.

392 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08; Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

393 Blekinge museum, Nordiska museets undersökn. 1935-36, Göholm, sid. 2.

394

Figur 165. Fotografiet är taget från norr, under sent 1910-tal eller tidigt 1920-tal, eftersom den västra flygelbyggnaden finns kvar och syns till vänster i bild. (Göholms gårdsarkiv, inscannade fotografier, gården, oregistrerade)

Figur 166. (Foto: Boel Persson, 2010-09-08)

Figur 167. På 1930-talet gjordes försök att anlägga en häck i Förgårdens norra del, längs huvudaxeln. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn. 1935-36, Göholm, fotografier, 262 Bh)

Figur 168. (Foto: Boel Persson, 2010-09-10)

Delområde 3E. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Det här området utgör anläggningens kärna, om vi inte räknar ladugården, och härifrån har anläggningen successivt vuxit utåt under årens lopp.

Utöver den kålgård som legat i det vi idag kallar för Nyttoträdgården är detta det område vid Göholm där det längst tid bedrivits någon form av trädgårdsodling.

Trots att mycket har förändrats så är det relativt lätt att utläsa 1798 års utformning i anläggningen, åtminstone med hjälp av ett kartöverlägg.

Här ligger en av Göholms äldsta byggnader, källarbyggnaden, som även använts som bostad och som strykkammare.

Rhododendronen kan åldersbestämmas till omkring år 1930.

Parklindarna kan åldersbestämmas till 1890-tal och de är därmed en del av det sena 1800-talets anläggningsperiod på Göholm.

Vinkastet är ännu inte åldersbestämt med säkerhet, men troligen är det en del av 1920-talets anläggning och anlagt senast 1924. Det är en typ av byggnad som anlades vid många herrgårdar under 1800-tal och tidigt 1900-tal³⁹⁵.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Det här är första mötet med anläggningens kärna/hjärta och själva huvudbyggnaden.

Områdets symmetriska och strikta form grundlades redan under sent 1700-tal.

De fyra parklindarna i områdets mitt bildar en effektfull inramning till huvudbyggnaden.

Det här är ett av de områden som i stora drag utformades efter Jansson & Hallströms förslag från 1919, som byggde vidare på det äldre strikta formspråket från sent 1700-tal. Huvuddragen i deras gestalning, framförallt den hippodromformade gräsytan och grusvägen som löper runt denna, syns fortfarande och har samma utsträckning som idag.

Den stora pampiga rhododendronen lyser upp området då den står i blom.

I hela Område 3E har tidigare vuxit mycket påsk- och pingstliljor i grupper.³⁹⁶ Fortfarande växer här en del vårlökar, som till exempel scilla.

Rekreativa värden

Vinkastet är ett fint inslag i området och byggnaden bjuder på såväl en vindstilla och varm miljö som på söta vindruvor och vackra vinrankor.

³⁹⁵ Flinck, 2004, sid. 98.

³⁹⁶ Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

Naturvärden

I området finns några äldre lövträd: en alm, en lönn, en ek samt lindarna som är 120 år gamla.

Ekonomiska värden

Området är Göholms ”ansikte utåt”, det är här det är mest naturligt för en tidningsfotograf att ta en bild, och det är denna vy som möter besökare på Stiftelsen Stina Werners fonds hemsida.

Delområde 3E. Målsättningar och åtgärdsförslag

”Jag närmar mig Göholm en dag i maj. Redan vid stenmuren känns området inbjudande, här frodas stensötan, och längs muren lyser påskliljorna som små solar. Under träden breder gullvivor ut sig. En vacker skylt berättar lite kort om gårdens historia, och talar vänligt om när och under vilka villkor besökare är välkomna.

Eftersom jag är inbjuden öppnar jag det diskreta elstängslet som finns där för vildsvinens skull, och försätter upp mot huvudbyggnaden. Att vandra uppför grusgången känns högtidligt. Under fötterna knastrar gruset, och när solen tittar fram gnistrar det till i de rödaktiga gruskornen. De rakt skurna gräskanterna och den välkrattade gången ger intryck av att området är väl omhändertaget.

I gräsytan framför huvudbyggnaden är rosrabatter utplacerade längs kanten. Rosorna håller på att växa till sig efter den årliga beskärningen, och jag blir nyfiken på att komma tillbaka då de blommar och se vad det är för sorter. Plötsligt ser jag att det finns små låga och diskreta skyltar i rabatterna som talar om rosornas namn. Smart, tänker jag, det är ju så lätt att glömma vad man har planterat.

Jag kikar in i vinkastet. Vinet är väl beskuret, och jag anar att det kommer att ge en god skörd det här året.”

- Ett förslag för rekonstruktion av Förgården tas fram med utgångspunkt från Jansson & Hallströms förslag från år 1919 och fotografier från 1930-talet, vilket till exempel innebär att rosenrabatterna rekonstrueras. Thujorna tas ned på sikt och ersätts med den låga häck som funnits tidigare, enligt 30-talets bilder.
- Ett skyltprogram tas fram, se kapitlet Skyltning/information. Skyltarna används för att ge information om gårdens historia och om växternas namn.
- Ett lämpligt grus för gångstigarna söks upp, allra helst ett rödaktigt grus med storleken 3-5 mm.
- Gräskanterna hålls välskurna.
- Vårblommande lökväxter gynnas i området.
- Stensötan på muren bevaras och planteras in på båda murarna.
- Lupiner tillåts växa innanför hela muren men inte breda ut sig inåt Förgården.

Figur 169. Lupiner vid stenmuren i Förgårdens norra del. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 170. På stenmuren i Förgårdens norra del frodas stensötan. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-17)

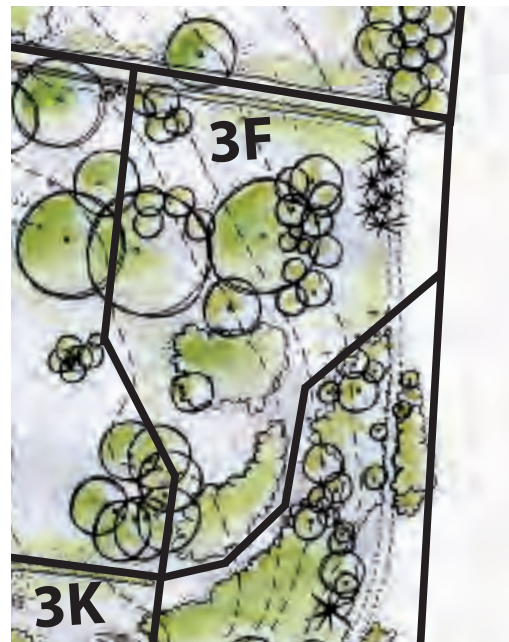
Delområde 3F. Gullregnsslänten

3F. Beskrivning

Här växer två riktigt stora skogslönnar (*Acer platanoides*) med breda kronor tillsammans med en mängd andra träd och buskar, vilket gör området som helhet ganska mörkt.

Ett flertal doftschersminer (*Philadelphus coronarius*) växer under lönnarna i områdets mitt, tillsammans med deutzia (*Deutzia* sp.), ett par alpgullregn (*Laburnum alpinum*), ett sydgullregn (*Laburnum anagyroides*), en rosenhagtorn (*Crataegus* sp.), en björk (*Betula pendula*) och några bukettspireor (*Spiraea x vanhouttei*).

I nordöstra hörnet står en samling barrträd; nordmannsgran (*Abies nordmanniana*), cembratall (*Pinus cembra*) och sitkagran (*Picea sitchensis*).

Figur 171. Område 3F, Gullregnsslänten.
(Illustration: Boel Persson, 2010)

Figur 172. Gullregnsslänten sedd från Nyttoträdgården i öster. Framför de stora lönnarna syns björk, doftschersmin, rosenhagtorn, sydgullregn och alpgullregn. (Foto: Boel Persson, 2010-09-29)

Figur 173. Rosenhagtorn i Gullregnsslänten. (Foto: Boel Persson, 2010-06-17)

I nordväst finns en lägre plantering med mahonia (*Mahonia aquifolium*), korallkornell (*Cornus alba* 'Sibirica') hassel (*Corylus avellana*), och bukettspirea (*Spiraea x vanhouttei*).

I Gullregnssläntens södra del breder två större syrénbuskage (*Syringa vulgaris*) ut sig. Mot vägen i norr avgränsas området av en klippt lindhäck (*Tilia x europaea*), ungefär två meter hög. I områdets östra del växer ruggar med prästkrage, några sparris, och någon enstaka vinbärsbuske.

Figur 174. Korallkornell (*Cornus alba* 'Sibirica') i Gullregnssläntens nordvästra hörn (Foto: Boel Persson, 2010-05-14)

Figur 175. Den öppna ytan i östra delen av Område 3F, där det växer ruggar med prästkrage. I bakgrundens syns barrträdssamlingen i Gullregnssläntens nordöstra hörn. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-05-12)

Figur 176. Gullregnsslänten i höstskrud, sedd från Mangårdsbyggnaden. (Foto: Boel Persson, 2010-09-29)

Figur 177. I områdets östra del växer prästkragar under sommaren. (Foto: Boel Persson, 2010-09-12)

Figur 178. Några sparrisplantor och ett par vinbärsbuskar står kvar och minner om den tid då här odlades köksväxter. (Foto: Boel Persson, 2010-09-12)

Figur 179. Sydgullregn (*Laburnum anagyroides*). (Foto: Boel Persson, 2010-06-17)

Figur 180. Alpgullregn (*Laburnum alpinum*). (Foto: Boel Persson, 2010-06-17)

Delområde 3F. Historik

Figur 181. De svarta cirkelarna visar Gullregssläntens placering på uppmätningar, förslag och flygfoto från åren 1706-2010.

Västra delen av området som vi valt att kalla Gullregsslänten utgjorde år 1798 en humlegård (se figur 181). Det fanns fortfarande en humlegård på Göholm vid slutet av 1800-talet³⁹⁷, huruvida den låg på samma ställe som år 1798 är oklart men troligt. Humle kan stå kvar på samma plats under mycket lång tid, varför det under 2010 års inventering särskilt letats efter humle på den plats där kartan från 1798 visar att humlegården låg, dock utan resultat.

Norra delen av Gullregsslänten, som idag är ganska mörk och full av träd och buskar, måste fram till tidigt 1900-tal ha gjort ett betydligt ljusare intryck än idag. Denna del av Område 3F var ursprungligen en gårdsplan, en del av ladugårdsområdet, och bör som sådan ha haft ganska lite växtlighet. Under sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal planterades dock en hel del växter i hela Område 3F, bland annat granar, vilket gjorde att Gullregsslänten var mer tätbevuxen under sent 1900-tal än idag. Bland annat stod en grupp granar mitt emellan huset och köksträdgården (se figur 182). Denna grupp togs bort först efter år 2005.³⁹⁸ I Gullregssläntens östra del, där prästkragarna växer, syns spår efter ett vagnsskjul, som uppfördes någon gång mellan 1892³⁹⁹ och 1896⁴⁰⁰, och som togs bort mellan 1936 och 1970 (se figur 181). Möjligen har ytterligare ett vagnsskjul legat i Område 3F, det uppfördes i så fall under 1800-talets första hälft och togs bort omkring 1918 (se tabell 4).

397 Sällberg, privat arkiv, Kruse, LM, dagbok, 1887, 8 Dec: "Började Hansson knacka sten i humlegården".

398 Peil, Niklas, telefonintervju, 2010-08-18. Åkesson, 2005, bilaga 7.

399 Sällberg, privat arkiv, LM Kruse, dagbok, 1892 23 april: "Brutit sten i trädgård och på gården der vagnskjulet skall stå".

400 Brandförsäkringsverket, försäkringsnr. 31855.

Figur 182. Fotografiet är troligen taget på 1960-talet och visar gången från Förgården ned mot Nyttoträdgården, som löpte förbi ett litet körsbärsträd och mellan mörka ståtliga granar. Granarna planterades innan år 1919. (Göholms gårdarkiv, inscannade fotografier, Gården, dess ägor och arbetare, 01-007 (3), odaterat)

Jansson och Hallström ville binda samman Gullregns slänten med Gamla ladugårdsområdet år 1919. Som nämntes under Område 3C skulle den raka axeln i öst-västlig riktning som går precis söder om Gamla ladugårdsområdet skäras av med ett trelängat växthuskomplex innehållande orangeri, kallhus, varmhus, vinhus, kulturhus, redskapsbod och pannrum, omgärdande en "växthusgård med bassin". Ungefär halva detta byggnadskomplex skulle ligga i Gullregns slänten. Förslaget genomfördes emellertid aldrig. Därför ändrades inte heller gångssystemet enligt Jansson & Hallströms förslag, utan gången som ledde från mitten av Förgården rakt österut ned mot Nyttoträdgården behölls, och fanns kvar fram till sent 1900-tal (se figur 182).

Figur 183. Det växthuskomplex som Jansson & Hallström år 1919 föreslog skulle placeras i nordöstra delen av Göholms trädgård, där Gullregns slänten ligger idag. Växthuskomplexet byggdes aldrig. (Göholms gårdarkiv, kartor, Jansson och Hallström, Förslag till trädgård 1919)

Södra delen av Gullregnsslänten ingick inte i trädgården år 1849 utan tillhörde beteshagen söder om gården (figur 181). År 1915-19 hade hela slänten inkorporerats i trädgården på så sätt att gångar ledde igenom den. Häradsekonomiska kartans färger tyder dock på att det var mer vildvuxet i södra delen av Område 3F än i områdena strax norr, väster och söder om mangårdsbyggnaden. Dessutom är alla fotografier från sekelskiftet 18/1900 tagna antingen strax norr, väster eller söder om mangårdsbyggnaden, vilket stödjer teorin att Område 3E, 3H, 3I och 3J var de mest välskötta områdena vid denna tid, de som man ville visa upp.

I Gullregnsslänten växer, som nämndes ovan, ett par kvarstående sparrisplantor. Det finns belägg för ”sparrissängar” på Göholm åtminstone under slutet av 1800-talet.⁴⁰¹ Dessa låg i något som kallades för ”Kållyckan”, vilket möjligen kan ha varit den äldre kålgården från 1700-talet som låg i Nyttoträdgården, med andra ord inte den plats som sparrisplantorna står på idag. År 1920 köptes nya sparrisplantor in för 6 kr⁴⁰² och år 1926 köptes Sparris och Körsbärsplantor för totalt 129 kr⁴⁰³. De plantor som står i Gullregnsslänten skulle mycket väl kunna vara inhandlade på 1920-talet. Enligt Olof Mohlin hade den sparris som odlades på Göholm mycket bra anseende och såldes på torget i Ronneby.⁴⁰⁴

Omkring 1950 ledde en prydlig gångstig täckt med grus längs Gullregnssläntens östra del, ned mot parken söder om Göholm. Boningshuset syntes överhuvudtaget inte från grusgången eftersom det var så mycket växtlighet där emellan.⁴⁰⁵ Idag är gångstigen inte skönjbar, men gångbar. Längs grusgången stod flera vinbärsbuskar vid slutet av 1900-talet och Stina Werner höll gräset välklippt runt bärbuskarna. I backen växte dessutom mycket prästkragar och stor blåklocka och fröken Werner brukade spara ryggar av dem då hon klippte gräset.⁴⁰⁶ Någon enstaka vinbärsbuske och en hel del prästkragar växer i Gullregnsslänten idag (figur 177 och 178).

Delområde 3F. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Den kvarstående sparrisen och vinbärsbuskarna utgör bevis för tidigare nyttoväxtodling. Sparrisen skulle mycket väl kunna vara av intresse för POM, Programmet för Odlad Mångfald, som är en nationell satsning för att bättre bevara och nyttja våra kulturväxter. POM har för närvarande sju olika inventeringsprogram som dammsuger Sverige på bär, frukt, perenner, prydnadsträd och -buskar, lök- och knölväxter, rosor samt vegetativt förökade kulturväxter. Insamligen av vegetativt förökade kulturväxter kallas för ”Sparrisuppropet”, och inom detta upprop eftersöks kronärtskockor, kvanne, strand- eller sjökål, rabarber, humle och, naturligtvis, sparris.⁴⁰⁷ För att växten ska vara av intresse för POM krävs att den kan åldersbestämmas, och Göholms sparris går att ge en relativt säker åldersbestämning till 1920-tal.

401 Sällberg, privat arkiv, Ludvig Magnus Kruses dagbok 1887-1901, 1887, Den 23 November; ”Igår kördes 9 lass gödsel till blifvande sparrissängen i Kållyckan”.

402 Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1/1 1920-31/12 1920, Trädgården s. 56.

403 Göholms gårdsarkiv, G4a Kassabok 1924-1927 sammanfattning/konto, Utgifter för Trädgården s. 135.

404 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

405 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

406 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

407 Programmet för odlad mångfald [online], 2010-12-14

Som norra delen av Gullregnsslänten ser ut idag, mörk och tätt bevuxen av träd och buskar, utgör den en stor kontrast mot den öppna gårdplan som tidigare legat här, troligen ända fram till tidigt 1900-tal. Detta är intressant och visar hur snabbt och drastiskt växtligheten kan förändra en plats, utseende- och upplevelsemässigt.

I södra delen av Gullregnsslänten är det snarare tvärtom. Där har barrträd från August Werners tid tagits ned under senare år, och denna del av slänten har blivit betydligt ljusare. Här har alltså utvecklingen gått åt motsatt håll, vilket även detta visar hur drastiskt växtligheten kan förändra en plats. Ängsfloran med prästkragar har brett ut sig på grund av ökad solinstrålning.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Områdets varierade terräng och växtlighet i form av mörka dungar med träd och buskar kontra den öppna och ljusa ”ängsytan” skapar dynamik och fina siktlinjer. Den som närmar sig boningshuset längs huvudaxeln från norr skyntar Nyttoträdgården åt väster och den som promenerar söderut längs Gullregnssläntens östra sida ser mangårdsbyggnaden från några ställen längs stigen.

Rekreativa värden

Gullregnsslänten erbjuder vacker blomning och fina färger under stora delar av året; korallkornellens lysande grenar och björkens vita stam under vintern, bukettspireans överdådiga vita svall, rosenhagtornens ljuvt rosa blommor och gullregnets lysande klasar under vår och sommar, prästkragarna under sommaren och lönnarnas vackra höstfärger.

Naturvärden

Ängsfloran i Gullregnssläntens östra del kan bli en god biotop för fjärilar och bin.

De större träden i slänten räknas till de stora gamla lövträd som ska bevaras på Göholm.

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några särskilda ekonomiska värden idag, men hade förstås det då humlegården och delar av köksväxtodlingen och sparrisodlingen låg här.

Delområde 3F. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Mellan Gullregnsslänten och Nyttoträdgården återskapas en enkel men välskött stig, ca 1 m bred, ned mot söder. Stigen beläggs med träflis.
- Där stigen börjar i norr uppförs en diskret och vacker skylt som berättar lite om Nyttoträdgården och Gullregnssläntens historia. En liten karta visar promenadstigen som besökare erbjuds att följa ner genom den gamla beteshagen i söder.
- Den som följer stigen får glimtar av mangårdsbyggnaden från vissa vinklar, men det ligger också en spänning i att området är varierande i fråga om ljus och skugga och vad som syns och inte syns av övriga trädgården.
- Sparrisen lämnas in till POM, men någon planta lämnas självklart kvar på Göholm och förökas upp, förslagsvis på den ursprungliga planteringsplatsen i en liten sparrissäng som återöppnas.
- Även vinbären förökas upp, och vinbärsbuskarna planteras för att kanta stigen som de gjorde under Stina Werners tid. Raden av vinbärsbuskar blir en tydlig markering och riktning för promenaden söderut och gör att trädgården känns levande och brukad.
- Väster om vinbärsbuskarna får prästkragarna breda ut sig och eventuellt planteras pluggplantor in av ängsväxter som passar ståndort och jordmån.
- Från Förgården återskapas en grusgång ned till Nyttoträdgården (den gångstig som syns i figur 182).
- Lindhäcken i norr hålls välklippt. Den klipps i juli/augusti.
- Buskarna i Gullregnsslänten föryngringsbeskärs på sätt som passar respektive art.

Delområde 3G. Gränsen mot Favoritfällorna

Delområde 3G. Beskrivning

Det här långsmala området har stor betydelse för kontakten med landskapet omkring Göholm. Mellan träden, varav flera är mycket stora och vackra, ges glimtar av betesmarken väster om gårdsmiljön, de så kallade Favoritfällorna⁴⁰⁸ (figur 184). En vacker stenmur med huggna stenar avgränsar gårdsmiljön från betesmarken (figur 186 och 190). Mycket sly och träd i storlek upp till 10 cm i diameter röjdes 2006-2007, för att öppna upp siktlinjer mot betesmarken utanför stenmuren.⁴⁰⁹

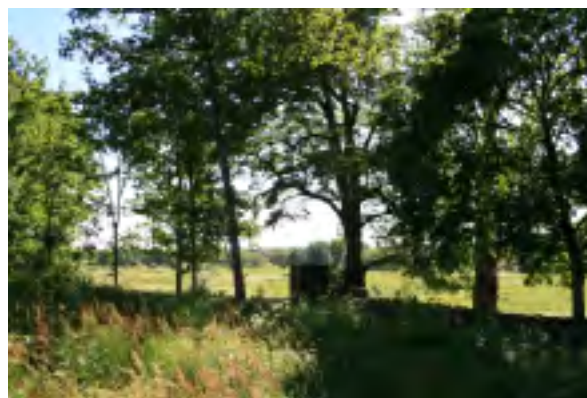
Figur 184. En hästflock i Favoritfällorna. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 185. Område 3G, Gränsen mot Favoritfällorna. (Illustration: Boel Persson, 2010)

Figur 186. En vacker stenmur med huggna stenar avgränsar gårdsmiljön från betesmarken. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 187. Längs stenmuren står ett flertal träd, men det finns ändå vackra vyer ut mot Favoritfällorna. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

408 Favoritfällorna var ett uttryck som användes av Stina Werner enligt Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

409 Peil, Niklas, telefonintervju, 2010-08-18.

Figur 188. En stor ek som står vid stenmuren, nära brygghuset. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 189. Gränsen mot Favoritfällorna innehåller såväl stora gamla träd som sly och unga träd. (Foto: Boel Persson, 2010-09-30)

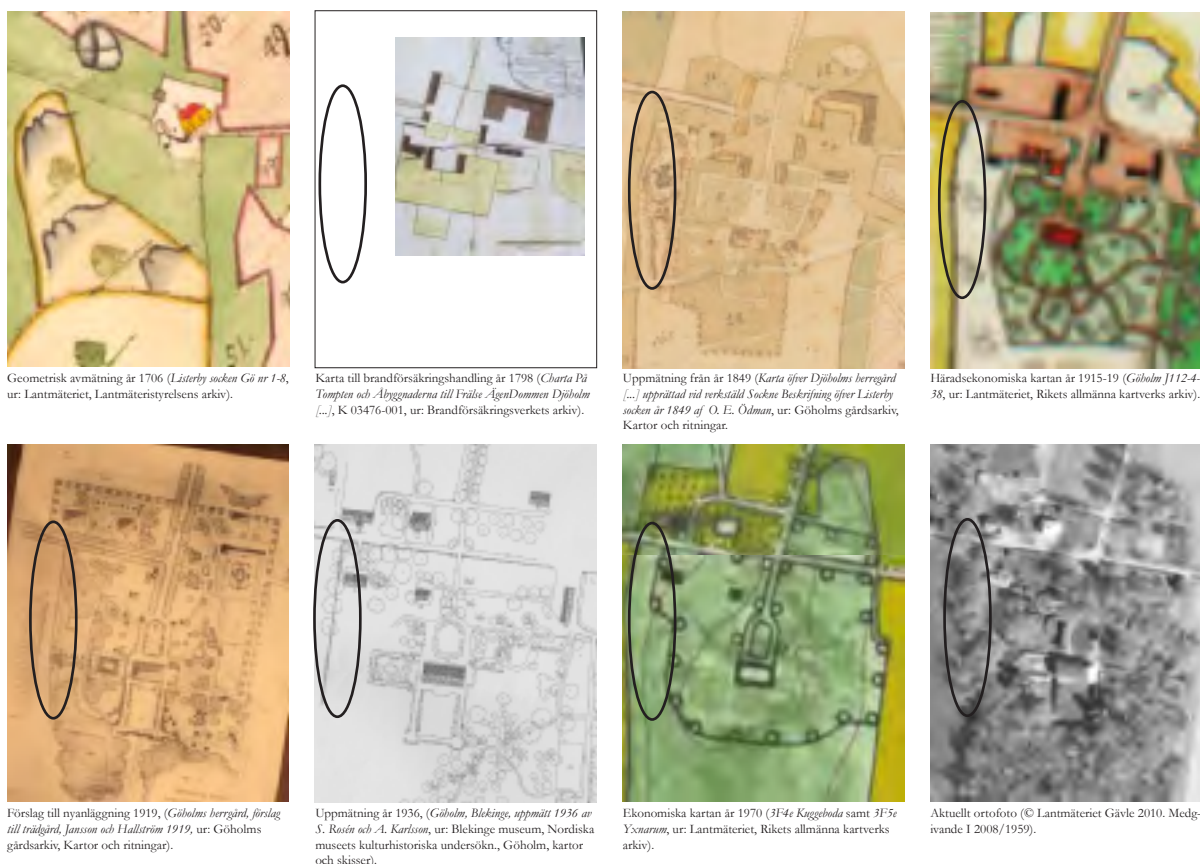

Figur 190. På stenmuren står ett litet "jaktorn". (Foto: Boel Persson, 2010-09-27)

Figur 191. Från några platser i området syns boningshuset. (Foto: Boel Persson, 2010-09-30)

Delområde 3G. Historik

Figur 192. De svarta cirkelarna visar Delområde 3G:s placering på uppmätningar, förslag och flygfoto från åren 1706-2010.

Området låg utanför den egentliga parken ända fram till 1920-talet, och var snarast en del av den så kallade "Stenhagen", ett område som användes som betesmark.⁴¹⁰ Jansson & Hallström ville integrera området i parken genom att anlägga en gångstig längs stenmuren, och skapa ett siktstråk från pergolan ända ut mot Favoritfällorna. Gångstigen verkar aldrig ha realiserats, åtminstone fanns den inte år 1936. Då hade det nya brygghuset byggts, vilket skar av passagen från norr. Inte heller det pampiga siktstråket från pergolan och ut mot betesmarken, som syns i Jansson & Hallströms förslag från 1919, kom till stånd. Istället anlades en berså betydligt närmare pergolan, vilket är fullt förståeligt eftersom marken västerut mot Favoritfällorna sluttar ganska brant.

Åren 1919-1921 lades en hel del pengar på avlöningar för att bryta sten till stenmurar, och för att bygga desamma. De första två åren ligger utgifterna under kontot "Aflöningar för stenmur"⁴¹¹, medan det år 1921 finns konton som heter "Utgifter för Stenmur i Parken" och "Aflöningar för Stenmur i Parken"⁴¹². Stenmuren i Gränsen mot Favoritfällorna är troligen en av de som anlades någon gång mellan åren 1919-1921, men om området ingick i det som år 1921 kallades för "Parken" är osäkert.

410 Sällberg, privat arkiv, Ludvig Magnus Kruse dagbok 1887-1901, 1888, Juni 2 och Juni 6.

411 Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1/1 1919-31/12 1919, Aflöningar för stenmur s. 112; Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1/1 1920-31/12 1920, Aflöningar för Stenmur s. 122.

412 Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1/1 1921-31/12 1921, Utgifter för Stenmur i Parken s. 93 samt Aflöningar för Stenmur i Parken s. 123.

Delområde 3G. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Stenmurar är viktiga kulturhistoriska dokument och de kantiga stenarna i Område 3G:s stenmur visar att de lades efter att sprängmedel och teknik gjorde det möjligt att dela och lyfta stora stenar, alltså under eller efter sent 1800-tal.⁴¹³ Detta stämmer väl med de uppgifter som finns i Göholms gårdsarkiv om att många stenmurar lades under början av 1920-talet.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Stenmurarna i Gränsen mot Favoritfällorna är vackra och välbevarade.

Jansson & Hallström erkände området som en del av trädgården i sitt förslag från år 1919, och de ville integrera det i trädgården på ett tydligt sätt.

Rekreativa värden

Gränsen mot Favoritfällorna erbjuder flera vackra vyer ut mot det öppna beteslandskapet.

Naturvärden

Området inventerades av Skogsstyrelsen år 2004 och klassades som en nyckelbiotop⁴¹⁴. Det bedömdes sannolikt att det finns en flertal rödlistade vedinsekter i området, och även lavfloran beskrevs som skyddsvärd.⁴¹⁵

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några särskilda ekonomiska värden.

Delområde 3G. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Området hålls rent från sly, men enstaka småträd, främst ekar och lindar, väljs ut för förnygring av trädbeståndet.
- Stenmuren hålls helt fri från sly och endast vissa träd tillåts växa precis intill muren.
- De största träden står kvar och ramar på ett effektfyllt sätt in utsikten mot Favoritfällorna.
- En gångstig belagd med träflis löper genom södra delen av området, från Delområde 3H, Kvarn-/Pulkabacken, ned mot Område 5.

413 Nolbrant, 1998, sid. 202.

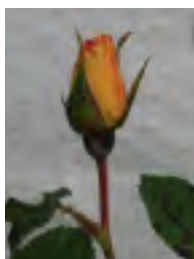
414 Nyckelbiotoper är skogsområden med mycket höga naturvärden. Dessa skogar har egenskaper som gör att de har en nyckelroll för skogens missgynnade och hotade djur och växter. Skogsstyrelsen [online], om nyckelbiotoper, 2010-12-03.

415 Hemberg-Andersson, 2003-2006, sid. 2.

Delområde 3H. Pergolan och Bersån

Delområde 3H. Beskrivning

Den strama pergolan med dess bastanta vita pelare har ett tak av tätt liggande ribbor som nyligen lagts om med nytt tryckimpregnerat virke (se figur 195). Plattbeläggningen av röd ölandssten håller i skrivande stund på att läggas om, med de gamla stenarna. Mitt i området finns en liten torrlagd damm, formad som en rektangel med utskurna hörn. Dammen har låga kanter, även dessa av röd kalksten, och runt den växer enstaka små violtuvor i skarvarna mellan stenarna. I området finns idag i övrigt ganska lite växtlighet, kanske gör detta att pergolan upplevs som extra stram. Vid några pelare växer dock rosor (*Rosa* sp.) (figur 194), och det finns också några få, mycket svagvuxna, klematis (*Clematis* sp.). Väster om pergolan står ett buskage med främst vresros (*Rosa rugosa*) och nyponros (*Rosa dumalis*) men också forsythia (*Forsythia* x *intermedia*), berberis (*Berberis vulgaris*) och spärroxbär (*Cotoneaster divaricatus*).

Figur 194. Ros vid en av pelarna i pergolans norra del. (Foto: Boel Persson, 2010-09-11)

Norr om pergolan står en stubbe kvar efter ett jätteträd, och i slänten söder om pergolan breder ett ganska vildvuxet buskage med björnbär (*Rubus Fruticosus*-Gruppen), slån (*Prunus spinosa*), rönnskott (*Sorbus aucuparia*), spärroxbär (*Cotoneaster divaricatus*), forsythia (*Forsythia* x *intermedia*) och berberis (*Berberis thunbergii*) ut sig.

Pergolan är placerad något lägre än boningshuset, och i slänten mellan boningshus och pergola ligger två små trappor av röd kalksten på vardera sidan. Vid den nordligaste trappan växte fram till september 2010 lingonoxbär (*Cotoneaster horizontalis*) och nära pergolans nordöstra hörn växer tidlösa (*Colchicum autumnale*).

Figur 193. Område 3H, Pergolan och Bersån. (Illustration: Boel Persson, 2010)

Figur 195. Göholms pergola sedd från öster. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Delområde 3H. Historik

Figur 196. De svarta cirkelarna visar Pergolans placering på uppmätningar, förslag och flygfoto från åren 1706-2010.

Pergolan anlades under tidigt 1920-tal, och kom att bli mycket lik Jansson & Hallströms förslag, även om pelarna blev betydligt mer bastanta än de som syns på skissen från 1919 (figur 197). Pergolan var uppenbarligen något familjen Werner var mycket stolt över, för det finns en mängd fotografier på denna, såväl från 1920-talet då den var alldeles nyanlagd som från senare decennier (se t.ex. figur 199 och 215). Också under senare år var Stina Werner särskilt förtjust i pergolan, och även om hon inte hade tid att sköta trädgården så mycket som hon skulle önska så försökte hon alltid att i första hand hålla pergolan snygg. Det var i pergolan man satt och tog en drink före maten om man var bjuden på middag till Göholm en sommarkväll under 1900-talets senare del.⁴¹⁶

Figur 197. Jansson & Hallströms förslag för pergolan och dammen. Notera den långa siktlinjen åt väster. (Göholms gårdsarkiv, kartor, Jansson och Hallström, Förslag till trädgård 1919)

⁴¹⁶ Mohlin, Katharina, telefonsamtal, 2010-08-23.

Figur 198. Pergolan sedd från mangårdsbyggnadens nordvästra hörn år 1936. Lägg märke till de klippta buxbomkloten, oxbären vid trappan ned till pergolan och alla klätterväxter på pergolan. Inne i pergolan står en kvinna i vit klänning, sannolikt Sonja Werner. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn. 1935-36, Göholm, fotografier, 270 Jal)

Figur 199. Den nyanlagda pergolan sedd från väster, våren 1922. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1920-tal)

Figur 200. Här har barnstolen vänts och fotografiet tagits mot söder. I bakgrunden syns den plattlagda bersån väster om pergolan, stigen som ledde till bersån samt gångstigen som ledde ned mot söder. Våren 1922. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1920-tal)

Figur 201. Bersån väster om pergolan sedd från sydost, våren 1922. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1920-tal)

Figur 202. Vid trappan som leder ned till bersån från pergolan. Klättervildvinet växer direkt på pelaren. Våren 1922. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1920-tal)

Figur 203. Mot pergolans pelare, vilka inte var helt täckta av puts på 1920-talet, växte bland annat ljusa klätterrosor. Våren 1922. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1920-tal)

Figur 204. I pergolans östra del, i slänten strax väster om boningshuset, stod en bänk. Fotografiet togs sommaren 1923. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1920-tal)

Figur 205. Inne i pergolan, i det nordvästra hörnet, sommaren 1923. Bakom pergolan syns nyplanterade barrträd, och i hörnet till vänster ett litet buxbomklot. Mellan stenarna fanns en hel del växtlighet som troligen inte var (enbart) gräs. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1920-tal)

Figur 206. På detta fotografi som troligen togs ca 1926-27 syns lingonoxbär (*Cotoneaster horizontalis*) på vardera sidan av trappan. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1920-tal)

Pelarna, som idag är helt täckta av puts, hade från början endast ett tunt lager av puts och teglet syntes igenom (figur 202, 203 och 205).

De vita trädgårdsmöblerna som syns på fotografierna från 1922 och 1923 (figur 201-204) köptes sommaren 1922. Den 7 juni finns en journalanteckning om ”Frakt för Trädgårdsmöbler 9.15 kr”⁴²⁴. Möblerna var högsta mode vid denna tid. Nästan exakt en likadan soffa finns med på ett fotografi i Kronprinsessan Margaretas *Vår trädgård på Sofiero* från 1915⁴²⁵.

Norr om pergolan planterades flera barrväxter på 1920-talet (figur 215). Vid 1900-talets mitt bildade de en imponerande och i det närmaste ogenomtränglig ridå (figur 207, 208 och 222). Det sista av dessa träd, en enorm douglasgran (*Pseudotsuga menziesii*) togs bort efter år 2005 (figur 210). Samtidigt togs några hemlockgranar ned i pergolans sydvästra hörn ned.⁴²⁶

Figur 207. Barrträden norr om pergolan, troligen 1940- eller 50-tal. (Göholms gårdsarkiv, Gården, dess ägare och arbetare, inscannade fotografier, odaterat)

Figur 208. Akvarell av Gorden, odaterad. Notera stigen i förgrunden. (Göholms gård, tavla av Gordon, odaterad)

Figur 209. Fotografiet är troligen taget på 1980-talet, då barrträden norr om pergolan var mycket stora. (Göholms gårdsarkiv, Gården, dess ägare och arbetare, inscannade fotografier, odaterat)

Figur 210. Idag är alla barrträd norr om pergolan borttagna. Den stora stubben var en douglasgran (*Pseudotsuga menziesii*) som togs ned efter år 2005. (Foto: Boel Persson, 2010-09-08)

424 Göholms gårdsarkiv, G3a, Journal 1919-1923, Journal 1/1 1922-31/12 1922, Godsägaren emottagit s. 51.

425 Margareta, 1915, sid. 17.

426 Peil, Niklas, telefonintervju, 2010-08-18.

År 1926 anlätades A. Andreason för ”Stenläggning i Pergolan”⁴²⁷ och 1927 anlätades han åter, denna gång för att cementera dammarna. Det senare fick han 104,25 kr för⁴²⁸. 30 säckar cement inhandlades⁴²⁹. Pergolan och bersån anlades med andra ord först, och stenbeläggningen och dammarna färdigställdes några år senare.

I dammen växte på 1920-talet vita näckrosor (se figur 211). Periodvis har det varit problem med att dammen spruckit, så att vattnet runnit ut, och därmed har näckrosorna dött. I maj 1957 var Smedmästare Herbert Åkesson från Kuggeboda och ”repr. dammen i pergulan”⁴³⁰ för vilket han tog 18.50 kr. Under senare år har reparationerna av dammen skötts av murare Bengt Kullberg. Ett år på 1970- eller 80-talet önskade sig Stina Werner näckrosor i födelsedagspresent, och Olof Mohlin köpte då röda näckrosor till henne och hämtade vita näckrosor till dammen i Listersjöarna. Dessa näckrosor fanns kvar ända till fröken Werners död.⁴³¹

Figur 211. År 1929 var dammen bara några år gammal. Lägg märke till de vita näckrosorna. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1929)

Figur 212. Fotografiet är troligen taget på 1960-talet, då det fortfarande fanns näckrosor i dammen. (Göholms gårdsarkiv, Gården, dess ägare och arbetare, inscannade fotografier, odaterat)

Figur 213. Omkring år 1970 var stora delar av pergolan täckt av klättrvildvin (*Parthenocissus quinquefolia*). (Göholms gårdsarkiv, Gården, dess ägare och arbetare, inscannade fotografier, odaterat)

Figur 214. Idag finns det väldigt lite växtlighet vid pergolans pelare. (Foto: Boel Persson, 2010-09-08)

427 Göholms gårdsarkiv, G4a Kassabok 1924-1927 sammanfattning/konto, Kassabok Göholms gård 1926, Aflöningar för Trädgården.

428 Göholms gårdsarkiv, G4a Kassabok 1924-1927 sammanfattning/konto, Kassabok Göholms gård 1927, Aflöningar för Trädgården.

429 Göholms gårdsarkiv, G4a Kassabok 1924-1927 sammanfattning/konto, Kassabok Göholms gård 1927, Utgifter för Trädgården s. 135.

430 Göholms gårdsarkiv, G8-2, Göholms gård verifikationer 1956 och 1957, nr. 353 år 1957. Herbert Åkesson bodde mitt emot det som idag är Byahus i Kuggeboda. Persson, Malte, muntligen, 2010-10-11.

431 Mohlin, Katharina, telefonintervju, 2010-08-23.

I pergolan har funnits flera sorters rosor, både klätterrosor och rabattrosor. För mer information om rosorna på Göholm se Område 3E, Förgården och Strykkammaren. På somrarna planterades en mängd utplanteringsväxter i rabatterna längs pergolans inre långsidor. Under de första åren verkar det främst ha varit pelargoner som planterades, och på senare tid även tagetes och petunia.⁴¹⁷ Både på fotografierna från 1920-talet och från 1970-talet syns rader med pelargoner strax utanför stenläggningen i pergolan (figur 215, 216 och 218). Rabatterna var framförallt fru Werners, alltså Sonja Werners (figur 219), intresse och ansvarsområde⁴¹⁸, och det var till exempel hon som beställde blommor. År 1923 köptes pelargonerna från Marieberg, 1937 köptes de från ”Aug. Morells handelsträdgård” i Ronneby och under 1960-talet från ”Vald. Anderssons handelsträdgård” i Korsnäs.⁴¹⁹ År 1966 var det inte bara blommorna som köptes från ”Valle”⁴²⁰, utan även tjänsten att plantera dem.⁴²¹ ”Valle” å sin sida köpte gödsel, för 40 kr lasset, samt bigarråer från Göholm.⁴²² Efter Sonja Werners bortgång plockades de arbetsintensiva rabatterna successivt bort.⁴²³

Figur 215. Fru Sonja Werner med barnen William och Stina. Längs pergolans inre långsidor växer pelargoner och på utsidan av pergolan står små barrträd. Fotografiet togs 1925-26 (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1920-tal)

-
- 417 Göholms gårdsarkiv, G8a, Göholms gård verifikationer 1961, nr. 305; Göholms gårdsarkiv, G8e, Göholms gård, verifikationer 1970, nr. 104.
- 418 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.
- 419 Göholms gårdsarkiv, G3a, Journal 1919-1923, Journal 1/1 1923-31/12 1923, Utgifter för Trädgården, s. 118; Göholms gårdsarkiv, G8-1, Göholms gård ver. 1937, nr. 249; Göholms gårdsarkiv, G8-3, Göholms gård verifikationer 1960, nr. 332; Göholms gårdsarkiv, G8c, Göholms gård verifikationer 1966, nr. 368. Aug. Morells handelsträdgård låg på Hulta i Ronneby, och Vald. ”Valle” Anderssons handelsträdgård låg i Korsnäs, i korsningen där Kuggebodavägen och Gövägen möts. Persson, Malte, muntligen, 2010-09-14.
- 420 Vald. Anderssons handelsträdgård, som fanns kvar till 1990-talet, kallades i trakten för ”Valles”.
- 421 Persson, Malte, muntligen, 2010-09-14.
- 422 Göholms gårdsarkiv, G8c, Göholms gård verifikationer 1966, nr. 368.
- 423 Göholms gårdsarkiv, G7a, Kassajournal 1962-1966, december 1962, oktober 1963, juli 1964, september 1965, juni 1966, juli 1967; Göholms gårdsarkiv, G7b, Kassajournal 1967-1971; Göholms gårdsarkiv, G8-3, Göholms gård verifikationer 1960, nr. 332.

Figur 216. Klätterrosor längs pergolans pelare och utplanteringsväxter längs dess kanter. Fotografiet är troligen från 1960-talet. (Göholms gårdsarkiv, inscannade fotografier, Gården, dess ägare och arbetare, odaterat).

Figur 217. Pergolan idag. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 218. Det här fotografiet är taget inifrån pergolan i riktning mot Förgården, troligen i början av 1960-talet. I slänten väster om boningshuset syns röda rosor och gul tagetes, och i rabatterna till vänster i bild kan man ana röda pelargonier. (Göholms gårdsarkiv, inscannade fotografier, Gården, dess ägare och arbetare, nr. 01-020, odaterat)

Figur 219. Sonja Werner vid en röd klätterros i pergolans nordöstra hörn, fotografiet är troligen taget på 1960-talet. (Göholms gårdsarkiv, inscannade fotografier, Familjen Werner, nr. 01-037 (2), odaterat)

På kartan från 1849 syns en gångstig från boningshuset rakt ut åt väster, en gångstig som tagits bort eller i alla fall inte var särskilt uppenbar åren 1915-19 då häradsekonomiska kartan togs fram. På denna karta finns den nämligen inte med. (figur 196) Det verkar dock som om Jansson & Hallström lade märke till stråket, eller så fick de helt enkelt se kartan från år 1849, för de föreslog en siktlinje åt just det hållet. Från husets övre våningar var det på 1930-talet möjligt att se förbi bersån ut mot Favoritfällorna i väster, mellan fyra pelarformade lövträd som stod vid pergolans västra sida.

Bersån, som i Jansson & Hallströms förslag skulle anläggas ända bortan vid Favoritfällorna, placerades betydligt närmare huset och syns på fotografier från såväl 1920-talet och 1960-talet (figur 200, 201, 221 och 216). På 1960-talet kantades ingången till bersån av två rosenhagtorn (figur 223). Enligt Elin Hansson var bersån välansad omkring år 1950, vilket den inte är idag. Ester, som bodde granne med Elin, brukade servera på Göholm. De gånger då det var "teaparty" i bersån serverade hon iklädd en prydlig svart klänning med tillhörande vitt förkläde.⁴³² Under senare delen av 1900-talet användes inte bersån särskilt mycket som sittplats. Istället satt man i östra delen av pergolan, precis nedanför boningshuset⁴³³.

De buxbomklot som syns på fotografier från tidigt 1920-tal togs bort någon gång mellan 1936 och 1962 (figur 222).

Figur 220. Med bara ett fåtal år på nacken tedde sig pergolan och dammen så här prydliga, med välklippta buxbomklot, klätterrosor och smala rabatter med utplanteringsväxter. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1929)

Figur 221. Fotografiet är troligen taget på 1930-talet, och visar att vegetationen väster om bersån och pergolan var så låg att det gick att se djuren som betade i Favoritfällorna. (Göholms gårdsarkiv, inscannade fotografier, odat, troligen 1930-tal)

432 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

433 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

Figur 222. På 1960-talet bildade barrträden en massiv och mörk vägg mot norr. Buxbomkloten hade tagits bort, men rabatterna med utplanteringsväxter fanns fortfarande kvar. I slänten ned mot pergolan hade en rosenrabbat anlagts. (Vykort från Göholms Herrgård, Ronneby, skickat 1962, ur: Anna Jakobsson, privat vykortssamling)

Figur 223. Detta fotografi som är taget under 1900-talets andra hälft visar två blommande rosenhagtorn på var sida om bersån väster om pergolan. I rabatterna inne pergolan växer rosor istället för utplanteringsväxter, och klättrväxterna på pergolans pelare är inte lika ymniga som under tidigt 1900-tal (Göholms gårdsarkiv, Gården, dess ägare och arbetare, inscannade fotografier, odaterat).

Figur 224. Idag är rosenhagtornen vid bersån borta, liksom rabatterna och nästan alla klättrväxter. Plattorna runt om dammen håller på att läggas om av elever från Sjöarpsskolan. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 225. Västra sidan av boningshuset, sett från söder år 1936. Lägg märke till idegranshäcken i bildens nedre högra hörn och jämför med idegranen i figur 226. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn. 1935-36, Göholm, fotografier, 270 Jaj)

Figur 226. Samma vy som till vänster, fotografiet är taget i september 2010. Lägg märke till idegranen i bildens överkant och jämför med 1930-talets välklippta häck i figur 225. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-09-13)

Delområde 3H. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Det här är ett av de områden som nästan till punkt och pricka utformades efter Jansson och Hallströms förslag från 1919, och huvuddragen i denna gestalning syns fortfarande.

Materialet i pergolan är ursprungligt, förutom överliggarna, vilket är av stort värde. Stenläggningen runt dammen har lagts om under vår och höst 2010 samt under våren 2011, dock med de ursprungliga stenarna.

Det växtmaterial som finns kvar; rosor, klematis, klättervildvin och violer, kan vara från 1920-talet, men troligare är att de planterades på 1960-talet. De lingonoxbär som växte vid den nordliga stentrappan fram till september 2010 planterades emellertid på 1920-talet (se figur 206). Att ursprungligt växtmaterial finns kvar är värdefullt.

En hel del är känt om de rosor och näckrosor som funnits i Pergolan, till exempel var de kom ifrån, vad det var för sorter (rosorna) och färger.

Området är väldokumenterat med fotografier från 1920-tal och framåt.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Pergolan anlades till stora delar efter Jansson & Hallströms förslag, ett förslag som hade uppenbara influenser från England och Arts- & Crafts-rörelsen. Influenserna är mycket tydliga när det gäller just Pergolan och de kommer till uttryck bland annat i det geometriska formspråket, i alla rosor och andra växter som en gång i tiden klättrat på pergolan samt i de formklippta buxbomskloten och den tidstypiska plattläggningen med handhuggen natursten.

Pergolan är en viktig representationsanläggning för Göholm.

Stenläggningen är tidstypisk och gjord av vacker röd kalksten, så kallad Ölandssten.

Pergolan och Bersån är den vy som syns från boningshusets västra gavel.

Rekreativa värden

Fram till för några år sedan, då Stina Werner dog, hade området ett stort rekreativt värde för ägarfamiljen.

Området är fortfarande ett av de mest utmärkande i trädgården trots att de flesta växter gått ut eller tagits bort. Det har potential att bli ett viktigt framtida besöksmål.

Naturvärden

Området bedöms inte ha några särskilda naturvärden.

Ekonomiska värden

Området utgör en typisk vykortsbild av Göholm.

Delområde 3H. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Pergolan och bersån bör behålla sin ställning som trädgårdens mest utmärkande och formstarkaste inslag.
- Växtligheten återskapas med mycket rosor och klätterväxter enligt speciellt framtagen växtlista och planteringsplan.
- Pergolans och dammens geometriska utformning bibehålls liksom dess material och mått.
- Vita näckrosor ska återinföras i dammen.
- Bersån återskapas, med fotografier som utgångspunkt, efter att den igenvuxna platsen försiktigt röjts efter riktlinjer som tas fram i en speciell plan.

Delområde 3I. Flaggstångskullen

Delområde 3I. Beskrivning

En flaggstång som står på den lilla kullen i öster utgör det här områdets mittpunkt. Kullen kantas i söder och väster av ett syrenbuskage (*Syringa vulgaris*), slån (*Prunus spinosa*), björnbär (*Rubus Fruticosus-Gruppen*) och en del rönnskott (*Sorbus aucuparia*). Bakom buskagen är det idag ganska vildvuxet, men här finns också tydliga spår av en plantering - en rad med huggen sten, mycket daglilja (*Heimerocallis* sp.) (figur 229 och 231) och några hyacinter (*Hyacinthus orientalis*). Bakom den lilla gläntan med dagliljor och hyacinter tar skogen vid söder om en stenmur (figur 230). Här växer en mängd vitsippor (*Anemone nemorosa*), uppseendeväckande många med mycket violett pigment (figur 235), och svalört (*Ranunculus ficaria*).

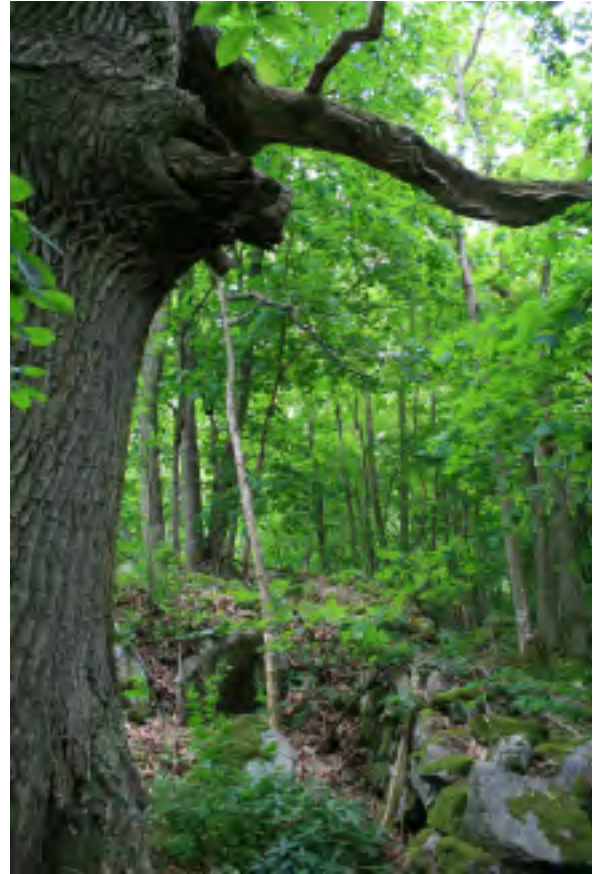
Figur 227. Område 3I, Flaggstångskullen.
(Illustration: Boel Persson, 2010)

Figur 228. Flaggstångskullen sedd från norr. Det stora trädet är en alm som drabbats av almsjuka. (Foto: Boel Persson, 2010-09-29)

Figur 229. Dagliljor längs en stenkant i det lägre området söder om kullen som flaggstången står på (Foto: Boel Persson, 2010-05-13).

Figur 230. Stenmuren i områdets södra del. Fotografiet är taget från norr ned mot Delområde 5C. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 231. Dagliljor i förgrunden och den stora almen i bakgrunden till höger. Allra längst bak skymtar mangårdsbyggnaden. (Foto: Boel Persson, 2010-05-13)

Delområde 3I. Historik

Figur 232. De svarta cirklarna visar Flaggstångskullens placering på uppmätningar, förslag och flygfoto från åren 1706-2010.

Flaggstångskullens funktion genom tiderna är lite svår att få grepp om. Har det varit ett viktigt område i trädgården, eller har det bara varit ett avlägset hörn som ingen brytt sig särskilt mycket om? Idag upplevs området snarast på det senare sättet, men stenkanterna och dagliljorna söder om kullen antyder att det varit en integrerad del av trädgården.

På Ödmans uppmätning från 1849 (figur 232) syns en liten cirkelformad plats strax sydväst om mangårdsbyggnaden, alltså i Område 3I. Kanske var detta en berså eller kanske låg här ett litet lusthus, men vi vet inte. Vad vi däremot vet är att området låg inom trädgårdens gränser vid mitten av 1800-talet. Även omkring 1915-19 låg det inom den mer intensivt skötta delen av trädgården. En gångstig rundade kullen på västra sidan, och mötte i Område 3I:s sydöstra hörn en annan stig som löpte längs kullens östra sida.

Jansson & Hallström rätade ut gångarna något i sitt förslag från år 1919, men i det stora hela behöll de det äldre gångssystemet. Om man ser framför sig hur dagliljorna och de huggna stenarna kantade en gångstig känns deras placering förstas genast mindre konstig.

Hur länge gångstigen på västra sidan om Flaggstångskullen fanns kvar är oklart. Den syns på ett fotografi från våren 1922 (figur 234), då den troligen precis blivit omformad enligt Jansson & Hallströms förslag. På Nordiska museets uppmätning från 1936 (figur 232) finns den inte med och frågan är om den redan då var så utsuddad att uppmätarna inte ansåg den värd att rita ut. Mer

sannolikt är dock att de slarvade i sin uppmätning, det vill säga att stigen fanns men att den inte ritades ut det. Om gångstigen slutade användas före 1936 skulle det innebära att stenkanten anlades och dagliljorna och hyacintherna planterades före detta år, men det går alltså inte att säga med säkerhet att det var så.

Stenmuren bör vara en av de murar som byggdes på Göholm under åren 1919-1921⁴³⁴. Det större syrénbuskaget vid Flaggstångskullens nordvästra sida kan vara planterat efter 1919, i Jansson & Hallströms förslag är ett "Nytt eller delvis nytt växtbestånd" uttrit i denna del av området. Ännu troligare är dock att syrénbuskaget är äldre än så, en rest av den cirkelformade platsen som låg precis här, vilket i så fall innebär att det var någon typ av berså.

Flaggstångskullen hade en flaggstång år 1936 (se figur 233). År 1962 inhandlades en ny flaggstång för 10 kr⁴³⁵, vilket förmodligen innebar att den gamla då byttes ut.

Figur 233. Lägga märke till flaggstången i bildens vänstra kant. Den står på Flaggstångskullen. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn. 1935-36, Göholm, fotografier, 270 Jap)

Figur 234. Det här fotografiet togs våren 1922. I bakgrunden syns den gångstig som löpte längs Flaggstångskullens västra sida. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1920-tal)

434 Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1/1 1919-31/12 1919, Aflöningar för stenmur s. 112; Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1/1 1920-31/12 1920, Aflöningar för Stenmur s. 122; Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1/1 1921-31/12 1921, Utgifter för Stenmur i Parken s. 93 samt Aflöningar för Stenmur i Parken s. 123.

435 Göholms gårdsarkiv, G7a Kassajournal 1962-1966, juni 1962.

Delområde 3I. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Området ter sig idag som ett avlägset hörn utan större betydelse, men har historiskt sett varit en viktig del av Göholms trädgård och en av de delar som skötts intensivt.

Dagljiljorna och hyacinterna söder om flaggstångskullen som kan ha planterats mellan 1919 och 1936 utgör historiskt växtmaterial.

Stenkanten liksom dagljiljorna visar var gångstigen legat.

Stenmuren som byggdes på 1920-talet var en del av Jansson & Hallströms förslag.

Syrenbuskaget kan möjligen vara en rest av en äldre berså från mitten av 1800-talet.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Stenmuren visar var gränsen gått mellan trädgården nära huset och Stenhagen/Parken/Skogsrundan i söder.

Blommorna; dagljiljorna och hyacinterna, de vackra violetta vitsipporna och svalörten har både ett konstnärligt och rekreativt värde.

Almen är vacker men har almsjuka.

Rekreativa värden

Södra delen av området ligger lite avskilt från den övriga trädgården och har en fin kontakt med den gamla beteshagen söder om gården.

Blommorna; dagljiljorna och hyacinterna, de vackra violetta vitsipporna och svalörten har både ett konstnärligt och rekreativt värde.

Naturvärden

De större träden, bland annat en mycket stor alm (med almsjuka) och en ek i områdets södra del utgör viktiga livsmiljöer för skalbaggar och insekter.

Området inventerades av Skogsstyrelsen år 2004 och dess södra och västra del klassades som en nyckelbiotop⁴³⁶. Det bedömdes sannolikt att det finns en flertal rödlistade vedinsekter i området, och även lavfloran beskrevs som skyddsvärd.⁴³⁷

436 Nyckelbiotoper är skogsområden med mycket höga naturvärden. Dessa skogar har egenskaper som gör att de har en nyckelroll för skogens missgynnade och hotade djur och växter. Skogsstyrelsen [online] om ”Skogens pärlor”, 2010-11-16.

437 Hemberg-Andersson, 2003-2006, sid. 2.

De violetta vitsipporna (figur 235) som finns i uppseendeväckande stor mängd i områdets södra del är speciella eftersom det är ovanligt med så många violetta vitsippor på ett och samma ställe.

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några särskilda ekonomiska värden.

Delområde 3I. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Den sträckning som gångstigen tidigare haft genom området återskapas. Området röjs varsamt, utan att ursprungligt växtmaterial tar skada.
- Vyn mot söder och den gamla beteshagen öppnas upp med vackra siktstråk mot söder och väster.
- Hyacinter och dagliljor bevaras på plats, men någon planta flyttas till ett annat ställe där det är lite ljusare och där det kan gå lättare att föröka upp den. Plantor av dagliljan lämnas in till Programmet för Odlad Mångfald.
- Buskaget vid Flaggstångskullens norra och västra sida görs varsamt fritt från frösådda plantor, och undersöks närmare för att om möjligt få klarhet i hur platsen tidigare sett ut. Det kan behövas hjälp av en trädgårdsarkeolog för en sådan undersökning.

Figur 235. Söder om Flaggstångskullen finns uppseendeväckande mycket vitsippor med violett pigment. (Foto: Boel Persson, 2010-05-13)

Delområde 3J. Idegransrektangeln

Delområde 3J. Beskrivning

Delområde 3J ramar på tre sidor in av höga idegranshäckar (*Taxus baccata*), nästan fyra meter höga (figur 237 och 238). Upp till ungefär en meters höjd har häckarna blivit betade av något djur, i övrigt ser de inte ut att ha blivit klippta på många år. Innanför häckarna finns idag en stor och lite ojämn gräsmatta. Vid husväggen växer en liten klätterros vid sydvästra hörnet, och enstaka små lavendelplantor här och var. I väster leder tre trappsteg av sandsten ned till Idegransrektangeln från Flaggstångskullen, delområde 3I, och i öster leder en trappa med 7 steg från Idegransrektangeln ned mot Urnområdet (figur 239).

Figur 236.
Område 3J, Idegransrektangeln.
(Illustration: Boel Persson, 2010)

Figur 237. Fotografiet är taget från väster. Längs husväggen växer framförallt ogräs, men även några mycket små lavendelplantor. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

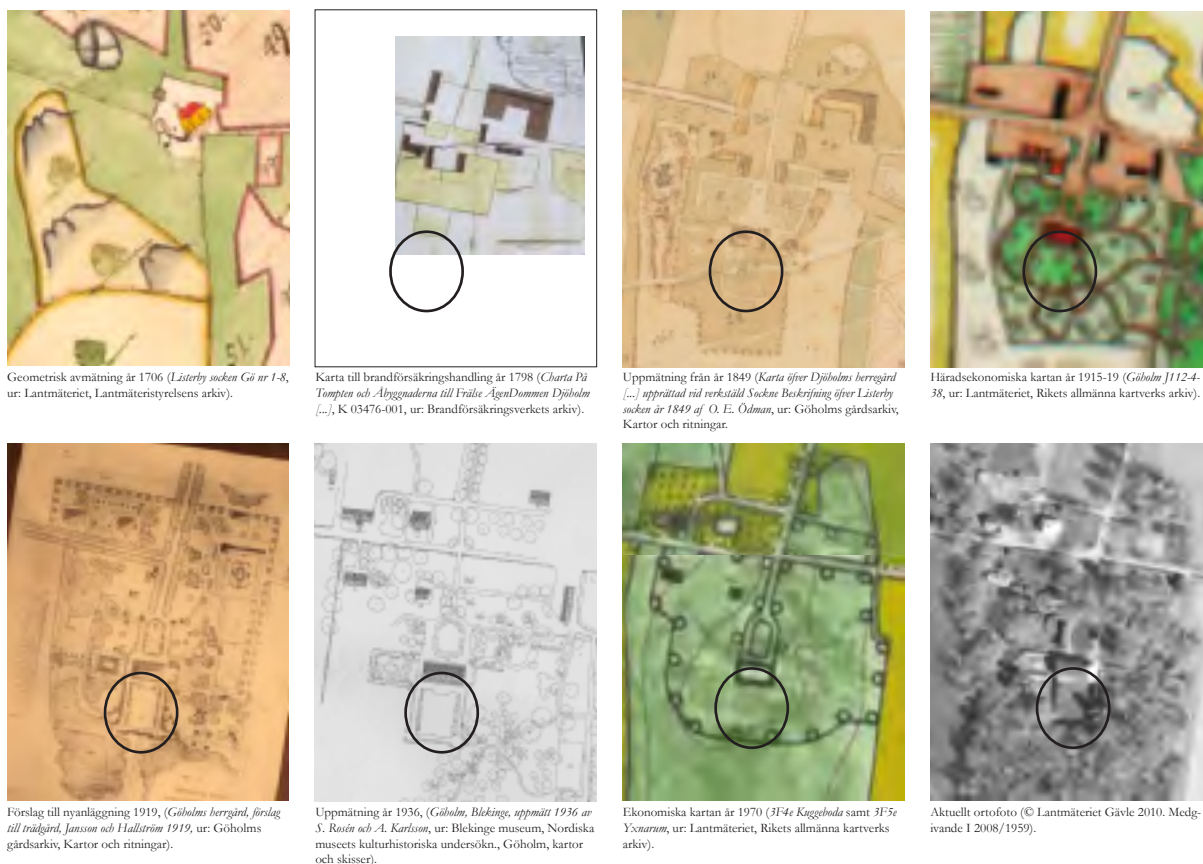

Figur 238. Fotografiet är taget från nordväst och i bildens mitt syns öppningen ned mot Urnområdet. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 239. Trappan som leder från Idegransrektangeln ned mot Urnområdet. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Delområde 3J. Historik

Figur 240. De svarta cirklarna visar Idegransrektangelns placering på uppmätningar, förslag och flygfoto från åren 1706-2010.

Det var först under 1800-talet först hälft, efter att det nya boningshuset hade uppförts, som Delområde 3J kom att inkorporeras i Göholms trädgård (se figur 240). Eftersom beskrivningen saknas till kartan från 1849 är det svårt att helt förstå vilken funktion området hade under 1800-talet. En gångstig löper längs områdets västra del och viker av österut, för att sluta i en slags återvändsgränd. Var det kanske vägen till ett utedass? År 1849 ingick Delområde 3J i det inhägnade området närmast boningshuset och tillhörde alltså trädgården. Det var helt avskilt från Nyttoträdgården i öster med vilken den dock hade bundits samman år 1915-19 (se figur 240).

Längs husväggen växte mullbärsträd omkring förra sekelskiftet⁴³⁸ (se figur 241). I en beskrivning som Ludvig Magnus Kruse gjorde något år innan han sålde Göholm nämner han att ”milda höstar gör att mullbär, persikor, aprikoser och valnötter mognar ute”⁴³⁹, vilket får oss att tro att det möjligen har vuxit andra fruktträd än mullbär längs södra fasaden på huset.

Figur 241. Agnes Nymans ”halvmöster Astrid och Ebba”. Trädet på fotografiet lär vara mullbärsträd som växte på baksidan av mangårdsbyggnaden (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum från Johan Pukes släktförening)

438 Uppgiften kommer från Agnes Nyman f. Kruse, barnbarn till Ludvig Magnus Kruse. Göholms gårdsarkiv, fotoalbum från Johan Pukes släktförening.

439 Sällberg, privat arkiv, avskrift av Ludvig Magnus Kruses beskrivning av gården från ca 1915.

Figur 242. ”Utsikt från förmaksfönstret”, det vill säga det rum som idag kallas för ”Pukes sovrums”, sannolikt fotograferat omkring år 1900. Bredasund syns tydligt på andra sidan den låga växtligheten. (Göholms gårdsarkiv)

Figur 243. Fotografiet i figur 242 bör vara taget ur denna vinkel, det vill säga från Pukes sovrums mot Idegransrektangelns sydvästra hörn. (Foto: Boel Persson, 2011-02-27)

Jansson & Hallströms förslag för Delområde 3J visar en symmetrisk anläggning med låga välklippta idegranshäckar som längst i söder fomar två fyrkantiga terrasser med varsin skulptur eller urna. En stor gräsmatta med en staty i mitten kantas av rabatter med polyantharosor, buxbomsklot och buxbomskuber. Det långa perspektivet mot söder flankeras av två pyramidekar och avslutas med något som ser ut som ett litet lusthus.⁴⁴⁰ (figur 244)

Jansson & Hallströms förslag för trädgården vid Göholm följde stilideal som utvecklats i England och Tyskland omkring sekelskiftet 1900, något som blir extra tydligt om man tittar på just Idegransrektangeln. Enligt de engelska idealen, med rötter i Arts- and crafts-rörelsen, skulle trädgårdar vara ett hantverk, och därför användes mycket klippta växter. Hus och trädgård skulle vara i harmoni med varandra, och genom att arrangera trädgården rumsligt med hjälp av murar, nivåer, häckar, träd o.s.v. skulle den bli en direkt förlängning av huset, vilket var precis vad Jansson & Hallström föreslag för Göholm innebar.⁴⁴¹

Figur 244. Jansson & Hallströms förslag för Idegransrektangeln. (Göholms gårdsarkiv, kartor, Jansson och Hallström, Förslag till trädgård 1919)

440 Göholms gårdsarkiv, kartor och ritningar, Jansson & Hallström, Göholm, förslag till trädgård, 1919.

441 Blennow, 2002, sid. 271-272.

Huvuddelen av Jansson & Hallströms förslag för Idegransrektangeln genomfördes. Idegranshäckarna planterades och gångstigarna på insidan av häckarna anlades enligt planen. År 1936 var idegranshäckarna så låga, uppskattningsvis 70-80 cm, att det gick att stå sig och fotografera söder om dem och då få med hela baksidan av boningshuset och nästan hela trädgårdsanläggningen bakom huset (figur 246). Innanför gångstigarna bredde en gräsmatta ut sig, på två sidor kantad av rabatter, klippta buxbomsklot och längst ut i vardera hörnet en buxbomskub. Om det verkligen blev polyantharosor i enlighet med förslaget är emellertid lite oklart eftersom det är svårt att på fotografierna se vad det är för växter i rabatterna mellan buxbomskloten. Gräsmattan var lika bred som huset.

Det långa raka perspektivet söderut anlades aldrig. Inte heller den lilla balkong som finns med på en ritning från år 1919 byggdes (se figur 245). Utan balkong skulle förstås perspektivet mot havet tappa en del av sin mäktighet, och utan perspektivet skulle balkongens funktion inte vara lika uppenbar. Kontakten med det omgivande landskapet var en viktig del av de engelskinspirerade trädgårdarna under tidigt 1900-tal. Därför kan det tyckas lite synd att siktlinjen aldrig anlades. Området söder om Idegransrektangeln var omkring sekelskiftet 1900 betydligt öppnare än idag⁴⁴², vilket diskuteras mer under Område 5, och kanske hade det med inte alltför stor ansträngning gått att få till det där perspektivet. August Werner ville emellertid hellre att området söder om gården skulle bli mer skogsliknande än tidigare⁴⁴³.

Figur 245. Förslag till ombyggnad av boningshuset, 1919. Förslaget visar en liten balkong på huset södra fasad. (Regionarkivet Göteborg, Arkitektfirman A. Krüger & Son, *Förslag till förändring av Corps de Logis Göholm*, nr. 63:1, år 1919.)

Figur 246. Fotografiet är taget söder om idegranshäcken år 1936. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn. 1935-36, Göholm, fotografier, 270 Jas)

Figur 247. Samma vy idag år 2010. Skillnaden är att man måste stå norr om buxbomhäckarna och fotografera, annars skulle man inte se huset överhuvudtaget. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

442 Sällberg, Anne-Marie, telefonsamtal, 2010-08-18.

443 Sällberg, Anne-Marie, telefonsamtal, 2010-08-18.

Några pyramidekar planterades troligen aldrig söder om boningshuset. Istället planterades buxbom eller idegran som klipptes i pyramidform (se figur 250). Mullbärsträden fanns inte kvar omkring 1930 (figur 250). Troligen togs de bort i samband med omläggningen på 1920-talet. I en rabatt längs husväggen växte under 1900-talet sista årtionden lavendel.⁴⁴⁴ Möjligen är det välklippt lavendel som syns i rabatterna på fotografierna från omkring 1930. I vilket fall som helst fanns det redan då en blomsterrabatt vid husets södra sida. Rabatterna i gräsmattan togs troligen bort redan omkring 1950, medan den breda grusgången längs husväggen fanns kvar betydligt längre.⁴⁴⁵

Figur 248. Delområde 3J sett från sydost. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn. 1935-36, Göholm, fotografier, 270 Jap)

Figur 249. Idag är idegranshäckarna 3-4 m höga, och innanför dem ligger en gräsmatta. (Foto: Boel Persson, 2010-12-26)

Figur 250. Lägg märke till den låga rabatten intill husväggen, de pyramidformade buskarna vid gräsmattans bortre kant, buxbomskuberna i gräsmattans hörn samt buxbomskloten närmare i bild. I rabatterna mellan buxbomskloten växer troligen rosor, men det är svårt att se. Rabatterna mellan buxbomskloten ser ut att ha en låg kantväxt, kanske buxbom. Notera även den tydliga gångstigen längs husfasaden och längs idegranshäcken i fotografiets nedre del. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum 1929)

444 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

445 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

Delområde 3J. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Området anlades till stora delar efter Jansson & Hallströms förslag från 1919, ett förslag som hade uppenbara influenser från Arts- & Crafts-rörelsen. I Idegransrektangeln kom dessa influenser till uttryck i det geometriska formspråket som utgick från, och harmoniserade med, huset. Typiska inslag var också alla formklippta element; idegranshäckarna, kloten och kuberna.

Det finns kvar rester efter en lavendelhäck/rad som vuxit längs husväggen och idegranen är troligen från 1920-talet.

Det har funnits spaljerade fruktträd längs södra husväggen.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Det här är ett av de områden som nästan till punkt och pricka utformades efter Jansson och Hallströms förslag från 1919, och huvuddragen i denna gestaltning syns fortfarande.

Idegransrektangeln har varit en representativ plats nära huvudbyggnaden.

Rekreativa värden

Området är solbelyst hela dagen på södra sidan av huset. Det skyddas dessutom av idegranshäckarna och höga träd vilket skapar ett skönt klimat.

Naturvärden

Området bedöms inte ha några särskilda naturvärden.

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några särskilda ekonomiska värden.

Delområde 3J. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Området ska vara en ombonad och väl omhändertagen plats som i prioriteringsordning kommer närmast efter entréområdet med Förgården, Allén och Infarten samt Pergolan.
- Häckarna ska bevaras och klippas ned avsevärt, men i etapper, till 1930-talets utseende.
- Även lavendeln ska bevaras, uppförökas och nyplanteras.
- I förlängningen tas ett förslag för rekonstruktion av Idegransrektangeln fram med utgångspunkt från Jansson & Hallströms förslag från år 1919 och fotografier från 1930-talet. Förutsättningen är dock att det finns resurser att sköta området.
- Spaljerade fruktträd kan planteras längs husväggen (en bit från fasaden).

Delområde 3K. Mattpiskplatsen

Delområde 3K. Beskrivning

Figur 251. Det lilla pumphuset. Den mörka dörren i fasadens nedre högra hörn är köksingången. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-05-12)

Figur 252. Område 3K, Mattpiskplatsen. (Illustration: Boel Persson, 2010)

Det här är en öppen yta med ett litet grönmålat pumphus i trä med tak av asfaltpapp. I delområdets sydöstra del går berget i dagen. Ytan ramas i norr in av en lindhäck (*Tilia x europaea*) med en höjd på drygt två meter och en bredd på 1,50 m. I väster står en ligusterhäck (*Ligustrum vulgare*), ungefär en meter hög och en halv meter bred. I söder och delvis även i öster ramas området in av ett vildvuxet och gammalt syrénbuskage (*Syringa vulgaris*).

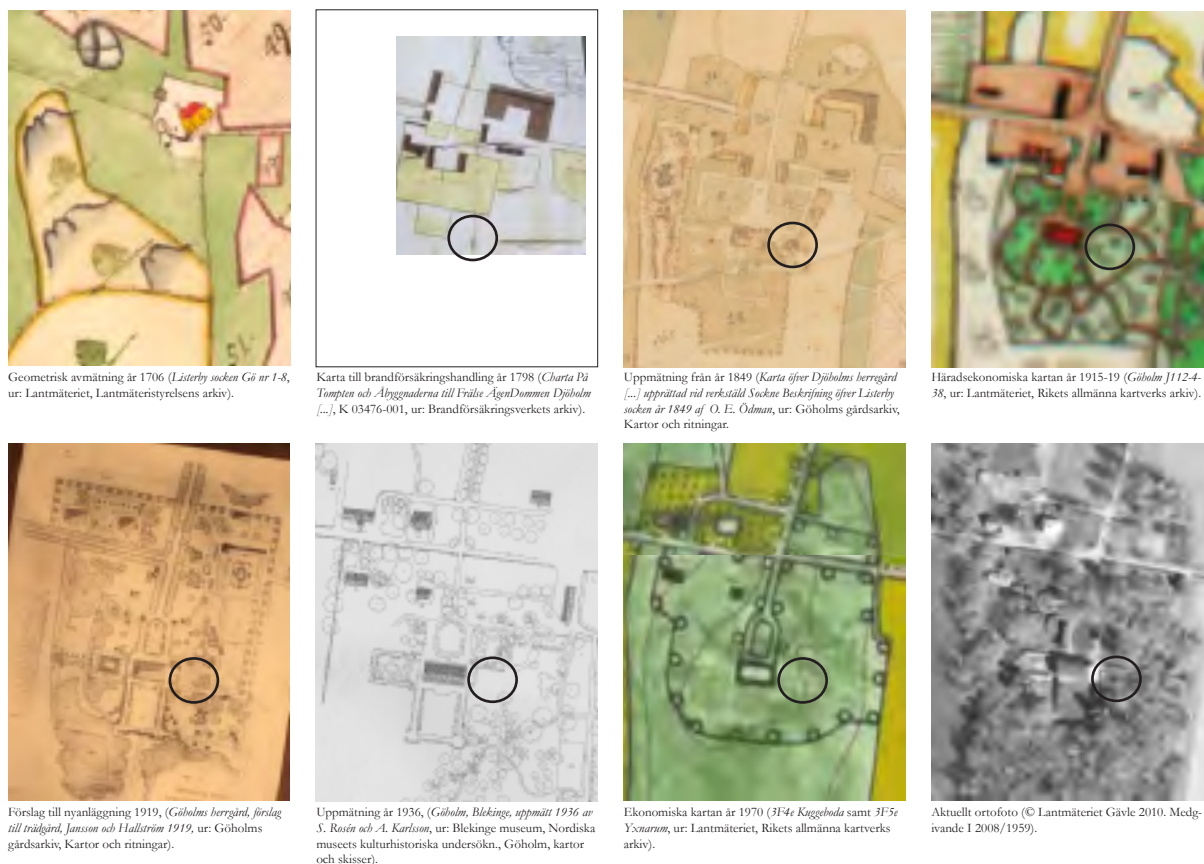

Figur 253. Mattpiskplatsen sedd från väster, från ett av mangårdsbyggnadens gavelfönster. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 254. Mattpiskplatsen sedd från nordväst. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-09-13)

Delområde 3K. Historik

Figur 255. De svarta cirkelnarna visar Mattpiskplatsens placering på uppmätningar, förslag och flygfoto från åren 1706-2010.

Figur 256. Vänster. Delområde 3K år 1936. Till vänster syns en syren och till höger en gran samt en häck som ser ut att vara av liguster. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn. 1935-36, Göholm, fotografier, 270 Ds)

Vi kallar Område 3K för Mattpiskplatsen eftersom det under delar av 1900-talet har stått en mattpiskställning här.⁴⁴⁶ År 1849 ingick inte området i trädgården, utan var snarast en del av den stora beteshagen söder om gården. Kartan från år 1849 (figur 255) ger intrycket att berget som går i dagen var öppet och tydligt, vilket det troligen var om området betades. Omkring 1915-19 hade Mattpiskplatsen blivit en del av trädgården, men tillhörde inte de mest intensivt skötta delarna. Ligusterhäcken i väster ingick i Jansson och Hallströms förslag från 1919, men inte lindhäcken i områdets norra del. Det fanns en häck i norr år 1936, men den var troligen av liguster (figur 256), så lindhäcken har planterats efter 1936. Att mattpiskställningen stod just här beror på att köksingången ligger åt detta hållet.

446 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

Delområde 3K. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Mattpiskplatsen är ett nyttobetonat område, liksom Nyttoträdgården, men på denna bergiga plats har det inte odlats grönsaker utan istället har området använts för hushållsändamål som tork av tvätt och piskning av mattor. Det steniga området där växter inte trivs är viktigt för att kunna berätta en annan del av Göholms historia, den om personerna som arbetat i gårdens hushåll, och hur alla ytor har haft en viktig funktion.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Häckarna är värdefulla för att kunna dölja saker som man vill ska finnas nära till hands men ändå inte synas från Förgården, så som tidigare var fallet med mattpiskställningen. Viktigt att tänka på är emellertid att man har utsikt över Mattpiskplatsen från rummen i boningshusets östra gavel, så det är viktigt att inte platsen blir en skräphög.

Rekreativa värden

Mattpiskplatsen är tack vare häckarna ett litet och ganska ombonat rum i trädgården.

Naturvärden

Området bedöms inte ha några särskilda naturvärden, men det ligger precis på gränsen till ett område i söder som är nyckelbiotopklassat.⁴⁴⁷

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några särskilda ekonomiska värden.

Delområde 3K. Målsättningar och åtgärdsförslag

- I skydd av häckarna placeras en liten ”trädgårdsåtervinning” med en välskött kompost bestående av tre öppna fack och en sluten varmkompost. Här ligger komposten nära till hands för att kunna användas vid arbete i Förgården, Pergolan och Idegransrektangeln, men ändå delvis dold bakom häckarna. Kompostens existens gör att trädgården känns levande och visar att den är i bruk.
- En mindre redskapsbod placeras i området.
- Platsen hålles välskött, för den ligger nära boningshuset och området syns väl från gavelfönstren.
- Häckarna bevaras och lindhäcken i norr klipps som idag på en höjd av drygt två meter. Ligusterhäcken kan släppas upp en bit, men det är viktigare att platsen hålls prydlig än att den döljs helt bakom häckarna.

447 Skogsstyrelsen [online], Om ”Skogens Pärlor”, 2010-12-20.

Delområde 3L. Urnområdet

Delområde 3L. Beskrivning

Det här området är bitvis mycket svårt att ta sig igenom. Dels är det stenigt och kuperat och dels består det till stora delar av ett gammalt och mycket snårigt syrénbuskage. Här finns också en hel del unga frösådda träd som ytterligare skymmer sikten och försvårar strövtåg. Områdets södra del är emellertid något öppnare. Här leder en stig i väst-östlig riktning från idegranshäckarna till den tidigare nyttoträdgården. Stigen kantas att flera mycket stora träd, varav några tillhör Göholms mer ovanliga trädslag. Det är tre ädelcypresser (*Chamaecyparis* sp.), en robinia (*Robinia pseudoacacia*), en douglasgran (*Pseudotsuga menziesii*), tre skogsekar (*Quercus robur*), en hästkastanj (*Aesculus hippocastanum*) och två granar (*Picea abies*). Nära stigen står också en stor klotformad urna i terrakotta.

Figur 257. Område 3K, Mattpiskplatsen.
(Illustration: Boel Persson, 2010)

En annan stig, som bitvis inte är helt lätt att skönja, löper i nord-sydlig riktning längs områdets östra sida. Norra delen av denna stig kantas av ett snårigt syrénbuskage som längst i norr övergår i ett lägre buskage dominerat av slån (*Prunus spinosa*), vresros (*Rosa rugosa*), hagtorn (*Crataegus* sp.), mahonia (*Mahonia aquifolium*) och druvfläder (*Sambucus racemosa*). Buskaget innehåller dessutom ett flertal små träd - rönn (*Sorbus aucuparia*), oxel (*Sorbus intermedia*) äpple (*Malus domestica*), lönn (*Acer platanoides*), ask (*Fraxinus excelsior*) och ek (*Quercus robur*). Här står också en stor och gammal sibirisk lärk (*Larix sibirica*).

Figur 258. Urnområdet sett från nordost, bortanför Nyttoträdgården. Det högsta trädet är en douglasgran (*Pseudotsuga menziesii*). (Foto: Boel Persson, 2010-09-11)

Figur 259. Fotografiet är taget på stigen som löper i väst-östlig riktning genom Urnområdet, i riktning mot Nyttoträdgården i öster. Till höger i bild står en douglasgran och en bit bort, i bildens mitt, syns en stor ek. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-04-01)

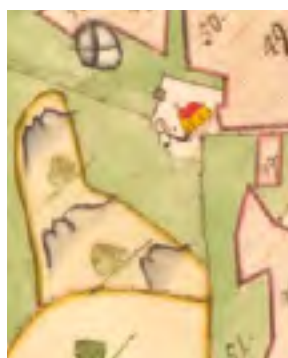

Figur 260. Vid stigen som löper genom området står en stor keramikurna, ungefär en meter i diameter. I ovkant skymtar eken, som i vänstra bilden (figur 259), och douglasgranen. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-04-01)

Figur 261. I bakgrunden syns idegranshäckarna som omger Idegransrektangeln. (Foto: Boel Persson, 2010-05-13)

Delområde 3L. Historik

Geometrisk avmätning år 1706 (*Listerby socken Gö nr 1-8*, ur: Lantmäteriet, Lantmäteristylrelsens arkiv).

Karta till brandförsäkringshandling år 1798 (*Charta På Tompten och Åbygnaderna till Frälse ÄgenDomen Djöholm [...]*, K. 03476-001, ur: Brandförsäkringsverkets arkiv).

Uppmätning från år 1849 (*Karta öfver Djöholms herregård [...]*, upprättad vid verkställd Sockne Beskrifning öfver Listerby socken år 1849 af O. E. Odman, ur: Göholms gårdsarkiv, Kartor och ritningar).

Häradsekonomiska kartan år 1915-19 (*Göholm 1112-4-38*, ur: Lantmäteriet, Rikets allmänna kartverks arkiv).

Förslag till nyanläggning 1919, (*Göholms herregård, förslag till trädgård, Jansson och Hallström 1919*, ur: Göholms gårdsarkiv, Kartor och ritningar).

Uppmätning år 1936, (*Göholm, Blekinge, uppmätt 1936 av S. Rosén och A. Karlsson*, ur: Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn., Göholm, kartor och skisser).

Ekonomiska kartan år 1970 (*3F4e Kaggeboda samt 3F5e Ysnarum*, ur: Lantmäteriet, Rikets allmänna kartverks arkiv).

Aktuellt ortofoto (© Lantmäteriet Gävle 2010. Medgivande 1 2008/1959).

Figur 262. De svarta cirklarna visar Urnområdets placering på uppmätningar, förslag och flygfoto från åren 1706-

Det delområde vi idag kallar för Urnområdet hörde till beteshagen söder om gården år 1849. År 1915-19 hade det inkorporerats i trädgården. Härigenom löpte gångar från boningshuset till nyttoträdgården, men troligen var det inte riktigt lika intensivt skött som områdena norr, väster och söder om boningshuset. Ett fotografi från sekelskiftet 18/1900 (figur 265) visar en välskött grusgång, ungefär en meter bred, i Urnområdets västra del.

Figur 263. Urnområdet år 1936. Fotografiet är taget mot Idegransrektangeln. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn., Göholm, kartor och skisser, 270 Jao)

Figur 264. Urnan finns kvar men har troligen flyttats något. Även ädelcypressen i fotots högra kant står kvar. Framför trappan har ett buskage av skogstry (*Lonicera xylosteum*) brett ut sig. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-05-12)

Figur 265. Fotografiet är odaterat, men troligen taget omkring år 1900, och taget precis på gränsen mellan Idegransrektangeln och Urnområdet. Notera den välskötta grusgången. Barrträdet till vänster i bild kan vara en av de ädelcypresser som finns kvar än idag. (Göholms gårdsarkiv, fotoalbum från Johan Pukes släktförening)

Jansson & Hallström föreslog ett nästan helt rakt gångssystem i området, som i princip skulle dela upp det i kvadrater och rektanglar, och i Urnområdets norra del föreslog de att en tennisbana skulle placeras. En tennisbana byggdes på 1930-talet, men den placerades sydost om Urnområdet.

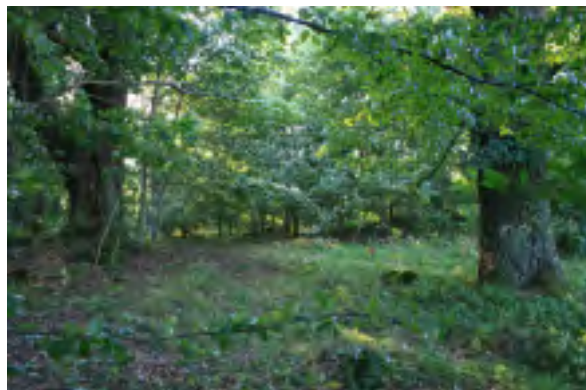
Att döma av det fotografi som togs vid Nordiska museets kulturhistoriska undersökning (figur 263), var området mycket välansat och genomkorsades av breda grusgångar med välskötta raka kanter år 1936. Gången, som löper ned i fotografiets högra hörn, ser ut att vara lika bred som trappan, vilket skulle innebära att den var ungefär 2,5 meter bred. Den breda trappan är densamma som finns kvar än idag och den leder upp till området söder om boningshuset, det vi kallar för Idegransrektangeln. Till höger i bild syns ett stort barrträd som ser ut som en thuja eller en ädelcypress. I Nordiska museets undersökning från 1935-36 berättas att det då undersökningen gjordes fanns thujor, accacior [troligen syftar författarna på robinia, *Robinia pseudoacacia*] och äkta kastanjer i parken som enligt traditionen planterats av Johan Puke. Med stor sannolikhet är det de stora träderna, varav några ännu finns kvar i Urnområdet, som författarna skriver om. Det är en spännande tanke att de skulle ha planterats av Johan Puke, men det är troligare att de planterades under sent 1800-tal, kanske under Edla Göthilda Pukes och Ludvig Magnus Kruses tid, då hela Urnområdet blivit en del av trädgården vid Göholm.

Utmärkande för Urnområdet är den stora klotformade urnan i terrakotta. Idag finns bara en sådan urna kvar i parken, men det lär ha funnits åtminstone någon ytterligare⁴⁴⁸. De har troligtvis aldrig innehållit jord och växter utan utgjort prydnader i sig själva.

På 1960-talet var gångstigen från Idegransrektangeln till Nyttoträdgården fortfarande tydlig (figur 266). Idag är området igenvuxet med sly och småträd (figur 267). Ett viltstängsel har under sommaren 2010 placerats över de gamla gångstigarna, vilket gör det svårare att ta sig fram.

Figur 266. Fotografiet togs troligen på 1960-talet när det fanns en tydlig gångstig av grus som ledde i väst-östlig riktning genom Urnområdet till Nyttoträdgården. Gångstigen har markerats med svarta streck i fotografiet. (Foto: Göholms gårdsarkiv, inscannade fotografier, odat., bearbetning Boel Persson 2011-04-20)

Figur 267. Grusgången är idag inte mer än en liten stig och en mängd småträd, främst bok (*Fagus sylvatica*) har vuxit upp i den. Det sammantagna intrycket skiljer sig markant från parken på 1930-talet, idag upplevs området snarast som en skog med ett fåtal lämningar efter en park. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-09-13)

Delområde 3L. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Fram till sent 1800-tal fungerade området som betesmark. Därefter inkorporerades det i trädgårdens yttre delar. Det kvarstående växtmaterialet vittnar om denna historia eftersom här finns både bredkroniga ekar som troligen stod i den öppnare betesmarken och lite mer ”exotiska” träd, t.ex. douglasgran (*Pseudotsuga menziesii*), som förmodligen planterades under sent 1800-tal.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

De stora pampiga träden - döda, halvdöda och levande utgör konstverk i sig. Här finns såväl bredkroniga ekar som minner om perioden då området fungerade som betesmark, och mer ”exotiska” trädslag, till exempel robinia (*Robinia pseudoacacia*) och douglasgran (*Pseudotsuga menziesii*), som planterades i samband med att området blev en del av en vandringsled i parken.

448 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08; Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

Rekreativa värden

Området är trevligt att ströva i.

Naturvärden

Urnområdets hävdhistoria, en långvarig betesdrift som under sent 1800-tal övergick till park- och trädgårdsskötsel, har medfört höga naturvärden. Området inventerades av Skogsstyrelsen år 2003. Det klassades då som nyckelbiotop och beskrevs som en fin insektsbiotop. Lavfloran tyder enligt rapporten på en lång trädkontinuitet.⁴⁴⁹

Ekonomiska värden

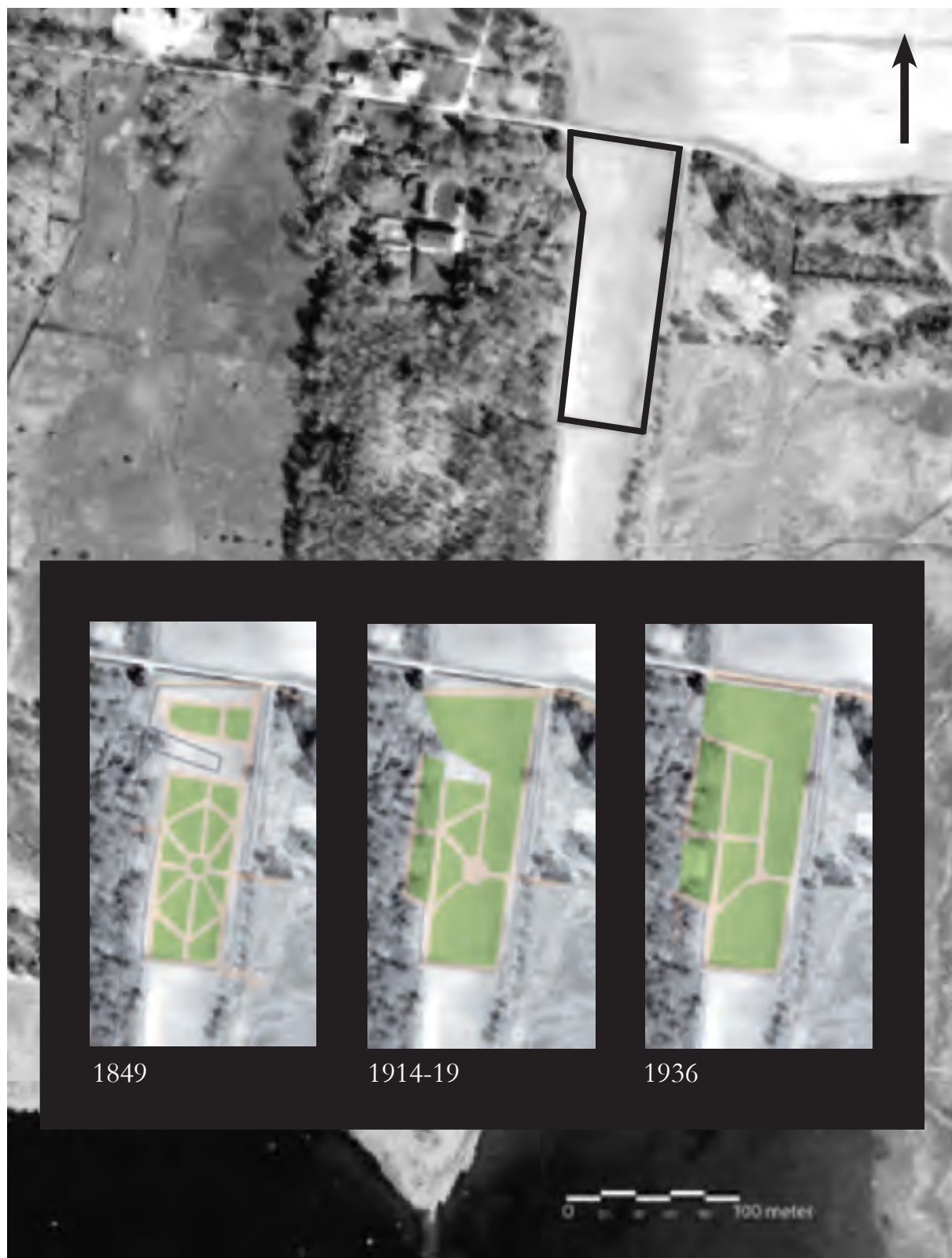
Området bedöms inte ha några särskilda ekonomiska värden.

Delområde 3L. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Urnområdet ska fortsättningsvis vara ett mycket trevligt område att ströva i, med framtagen utsikt mot Nyttoträdgården.
- De stora träden är möjliga att komma nära, och det är härligt att vandra under de breda kronorna. Att ställa sig och titta upp i douglasgranens krona, eller i en av de bredkronade ekarna, kommer ge en hisnande känsla.
- Det gamla syrénbuskaget i områdets nordvästra del får stå kvar och är även i framtiden ganska svårt att ta sig igenom, men de övriga delarna är relativt lätta att röra sig i eftersom det mesta av slyet och småträden har tagits bort. Endast utvalda småträd som ska säkerställa återväxten lämnas kvar.
- Huvudprincipen är att bärande träd och buskar får stå kvar, vilket bidrar till ett rikt fågel- liv. Skogstryet ska emellertid skäras ned så att vyn mot trappan vid Idegransrektangeln återskapas.
- Äldre träd tas inte ned utom i absoluta nödfall - om de utgör en fara.
- Stigarna i området ska tas fram, i möjligaste mån efter sina ursprungliga sträckningar och gärna i samarbete med Katharina Mohlin som känner till hur stigsystemet såg ut på 1960-talet.
- Dragningen av viltstängslet ska ses över, så att det inte korsar gamla gångstigar.
- Urnan ska inte flyttas, och den ska hållas tom.
- Området utreds noga i en detaljerad skötselplan för trädgården och parken, och utgör ett prioriterat område, näst efter Förgården, allén, entréerna, Pergolan och Idegransrektangeln.

Område 4. Nyttoträdgården

Kartöverlägg Område 4. Nyttoträdgården

Figur 268. Idag består Nyttoträdgården av en öppen yta som brukas som åker. En hög putsad tegelmur avgränsar ytan från grusvägen i norr. Kartöverläggen visar hur gångsystemet i Nyttoträdgården har förändrats under perioden 1849-1936. Vi kan se att grusvägen norr om Nyttoträdgården har dragits om en aning, att murarna som år 1849 fanns i norr och väster tagits bort, samt att en axel sträckt sig österut från centrum av Nyttoträdgårdens stjärnmönster åtminstone sedan år 1849 och fram till 1940-talet.

Område 4. Beskrivning

Figur 269. Delar av nyttoträdgården och trädgårdsmuren sedd från söder, med namnen på de växter som står längs trädgårdsmuren. (Foto: Boel Persson, 2010-09-29)

I norr avgränsar en hög putsad tegelmur Nyttoträdgården från grusvägen i norr. Muren är ungefär 1,80 m hög på lägsta stället, 2,60 m på högsta stället och den är täckt av tegelpannor. Längden på muren är ungefär 85 meter, vilket utgör Nyttoträdgårdens hela bredd. Längs muren i söder växer 3 buskträd; ett uppspaljerat och mycket risigt päronträd (*Pyrus communis*), en kvitten (*Cydonia oblonga*) samt ett äppleträd (*Malus domestica*). Äpplet är troligen av sorten 'Belle de Boskoop'⁴⁵⁰. Här växer dessutom pepparrot (*Armoracia rusticana*), mahonia (*Mahonia aquifolium*), forsythia (*Forsythia x intermedia*), och längst i öster björnbär (*Rubus fruticosus*). Söder om Trädgårdsmuren finns en öppen odlingsyta som brukas som åker av Naturbruksgymnasiet.

Figur 270. Nyttoträdgården sedd mot söder. (Foto: Boel Persson, 2010-09-29)

Figur 271. Äppleträd/buske vid trädgårdsmuren. (Foto: Boel Persson, 2010-09-12)

450 Andersson, Leif, muntligen, 2010-09-15.

Figur 272. Spaljerat påronträd vid Trädgårdsmuren.
(Foto: Boel Persson, 2010-09-12)

Figur 273. Äpple vid Trädgårdsmuren.
(Foto: Boel Persson, 2010-09-12)

Figur 274. Trädgårdsmuren sedd från Gamla Ladugårdsområdet. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-06-21)

Figur 275. Kvitten. (Foto: Boel Persson, 2010-09-12)

Figur 276. Kvitten (Foto: Boel Persson, 2010-09-12)

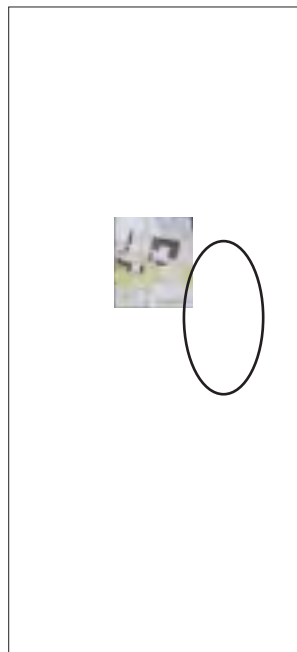

Figur 277. Söder om Trädgårdsmuren finns en öppen odlingsyta som idag är åker. (Foto: Boel Persson, 2010-12-26)

Område 4. Historik

Geometrisk avmätning år 1706 (*Listerby socken Gö nr 1-8*, ur: Lantmäteriet, Lantmäteristyrrelsens arkiv).

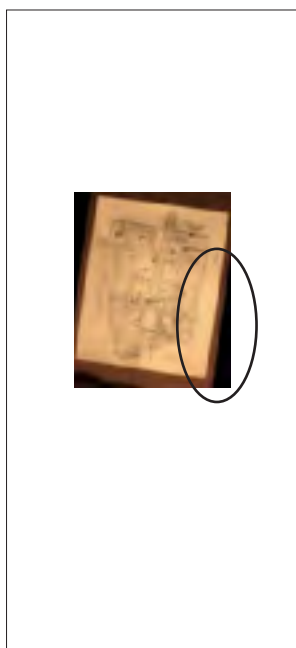
Karta till brandförsäkringshandling år 1798 (*Charta På Tompten och Abyggnaderna till Frälse ÄgenDommen Djöholm [...]*, K 03476-001, ur: Brandförsäkringsverkets arkiv).

Uppmätning från år 1849 (*Karta öfver Djöholms herregård [...] upprättad vid verkställd Sockne Beskrifning öfver Listerby socken år 1849 af O. E. Ödman*, ur: Göholms gårdssarkiv, Kartor och ritningar).

Häradsekonomska kartan år 1915-19 (*Göholm J112-4-38*, ur: Lantmäteriet, Rikets allmänna kartverks arkiv).

Förslag till nyanläggning 1919, (*Göholms herregård, förslag till trädgård, Jansson och Hallström 1919*, ur: Göholms gårdssarkiv, Kartor och ritningar).

Uppmätning år 1936, (*Göholm, Blekinge, uppmätt 1936 av S. Rosén och A. Karlsson*, ur: Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn., Göholm, kartor och skisser).

Ekonomska kartan år 1970 (*3F4e Kuggboda samt 3F5e Yxnarum*, ur: Lantmäteriet, Rikets allmänna kartverks arkiv).

Aktuellt ortofoto (© Lantmäteriet Gävle 2010. Medgivande I 2008/1959).

Figur 278. De svarta cirklarna visar Nyttoträdgårdens placering på uppmätningar, förslag och flygfoto från åren 1706-2010.

Redan under början av 1700-talet låg det ”en liten Kohlgård”⁴⁵¹ i Nyttoträdgården (figur 24 och 278). Större delen av området var dock åker och hårdvallsäng. År 1798 förefaller kålgården ha utökats och kallades nu för ”Större Kjöcksträdgård” (figur 9 och 278). Troligen är det endast Nyttoträdgårdens norra del som har haft epitetet köcksträdgård. I södra delen låg sannolikt den fruktträdgård som Ludvig Magnus Kruse omkring år 1915 beskrev som ”rätt stor”⁴⁵². Vid mitten av 1800-talet fanns här ett vackert gångssystem, med en cirkelformad så kallad stjärnplats varifrån gångstigar strålade ut (se figur 268). Stjärnformen användes ofta i storslagna barocka anläggningar, men då framförallt i parken, i större skala, och strålarna sträckte sig inte sällan långt ut i landskapet. Stjärnplatserna kunde användas till jakt, med drev mellan stjärnstrålarna och skott i desamma.⁴⁵³ Formen är ovanlig för nyttoträdgårdar.

Från stjärnplatsens mitt sträckte sig en axel åt öster (se figur 12 och 278). Troligen var detta ett långt och rakt grävt dike. Idag finns ett dike kvar mellan Nyttoträdgården och Pumphuset, vilket ligger längs axeln från 1800-talets mitt. Öster om Pumphuset är axeln och diket i det närmaste omöjliga att urskilja.

Ludvig Magnus Kruse skrev i sin dagbok år 1895 om något som han kallade för ”Trädgårdsmuren”⁴⁵⁴. Sannolikt syftade han på den mur som vid mitten av 1800-talet sträckte sig längs Nyttoträdgårdens norra och västra sida, och som gjorde en avstickare in i området för att omgärda en källa (figur 12, 46 och 268). Troligen var det en källa som korna fick lov att dricka ur, för inhägnaden löpte som en slags fägata från ladugården i väster. På Kruses tid var det stora problem med att brunnarna sinade⁴⁵⁵. Kanske hade källan i Nyttoträdgården sinat och lagts igen vid 1800-talets slut, eller så höll den på att läggas igen, för Kruse beskrev hur man höll på att köra sten *från* Trädgårdsmuren, vilket antyder att inhägnaden inte behövdes längre och var på väg att tas bort.

Den mur vi ser idag, i Nyttoträdgårdens norra del, uppfördes på 1920-talet. I samma veva lades vägen om några meter (se figur 268). Sannolikt gjordes omläggningen mellan åren 1919 och 1923, för arkivhandlingar visar att grunden till den nya muren lades år 1923, då Alb. Andreasson anlätades för ”grundl. Träd. Mur”⁴⁵⁶. År 1924 inhandlades 14.500 st. murtegel, 65 hltr byggnadskalk, 6 säckar cement samt 1000 st. takpannor⁴⁵⁷, sannolikt att användas till denna mur. K. Olson anlätades för att mura trädgårdsmuren. På detta tjänade han nära 1000 kronor under året. Dessutom anlätades en A. Andersson för att arbeta med muren. Omkring 1950 stod det flera spaljerade päronträd med stora goda päron längs muren⁴⁵⁸. Det lär också ha funnits persikoträd vid trädgårdsmuren⁴⁵⁹.

451 Blekinge museum, Nordiska museets undersökn. 1935-36, Göholm, kartor och skisser, *Carta N:o 2 Gjöo*. År 1887 skrev Ludvig Magnus Kruse i sin dagbok att det körts gödsel till den blivande ”sparrissängen i Källyckan”. Möjligen var det den gamla kålgården som LM Kruse kallade för ”Källyckan”. Sällberg, privat arkiv, Ludvig Magnus Kruses dagbok, 1887, Den 23 november.

452 Sällberg, privat arkiv, avskrift av Ludvig Magnus Kruses beskrivning av gården från ca 1915.

453 Andersson et. al, 2000, sid. 314.

454 Sällberg, privat arkiv, Ludvig Magnus Kruses dagbok, 1895, 22 mars, ”Körde sten från Trädgårdsmuren på f. m”; 1896, 26 mars, ”Kör sten i Trädgårdsmuren”.

455 Se till exempel: Sällberg, privat arkiv, Ludvig Magnus Kruses dagbok, 1888, Mars den 12, ”Nu var vattnet slut i alla brunnar.”.

456 Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1/1 1923-31/12 1923, Utgifter för Trädgården s. 118.

457 Göholms gårdsarkiv, G4a Kassabok 1924-1927 sammanfattning/konto, Utgifter för Trädgården s. 135.

458 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

459 Mohlin, Katharina, telefonsamtal, 2010-08-23. Katharina har fått detta berättat för sig av sin far Olof Mohlin, son till inspektör E. Mohlin.

Rimligtvis låg det ett växthus i Nyttoträdgården då området brukades för köksväxtodling. Det finns arkivuppgifter såväl från år 1928 som från år 1948 som berättar att det inhandlats material till ”växthus”⁴⁶⁰, men vid slutet av 1940-talet fanns det inget växthus i Nyttoträdgården.⁴⁶¹ Möjligen kan det vara vinkastet i Förgården som benämns ”växthus” i kassaböckerna.

I områdets nordöstra hörn placerades en liten bod någon gång mellan 1919 och 1936. Boden var röd, hade inga fönster, och påminde om den vedbod som fortfarande finns kvar vid arbetarbostaden, fast den var något lägre.⁴⁶² Väster om boden stod omkring 1950 ett antal fruktträd.⁴⁶³ Boden i köksträdgården togs bort efter år 1970 (se figur 278).

Vi vet att det under hela 1800-talet och fram till 1930-talet nästan utan avbrott fanns en årsanställd trädgårdsmästare på Göholm (se bilaga 1), vars främsta uppgift troligen var att arbeta med produktionen av köksväxter i Nyttoträdgården. Under slutet av 1920-talet och början av 1930-talet producerades mer grönsaker, bär och kanske även frukt vid Göholm än vad som användes i hushållet, och uppgifter om hyra för torgplats i gårdens räkenskaper från åren 1933-1936 antyder att en del såldes på torget under dessa år.⁴⁶⁴ Under åren 1931, 1932, 1933 och 1936 togs dessutom särskilda trädgårdselever emot, utöver de lantbrukselever som hjälpte till i ladugården och på fälten.⁴⁶⁵ Trädgårdsmästaren fick provision på vinsten från trädgården under åren 1929-1936, vilket bör ha varit ett gott skäl för att se till att jorden producerade bra.⁴⁶⁶

År 1936 fanns fortfarande delar av gångssystemet i Nyttoträdgårdens södra del, fruktträdgården, kvar, liksom en mängd träd (se figur 279). Åren 1937-1941 arrenderades Nyttoträdgården ut, vilket gjorde att det som producerades under denna tid inte togs upp i gårdens räkenskaper.⁴⁶⁷ Efter 1941 verkar Nyttoträdgården åter ha tagits i bruk av ägarfamiljen, men utan någon trädgårdsmästare. Under 1940- och 1950-talet producerades bär, frukt och grönsaker endast till husbehov. Norra delen av Nyttoträdgården var fortfarande prydligt indelad i små sängar med tydliga markeringar av grödorna. Här fanns även enstaka fruktträd. I Nyttoträdgårdens södra del hade alla träd tagits bort på 1950-talet och området brukades som potatisåker. Här plockade Göholms arbetares barn potatis under ”potatislovet”⁴⁶⁸. Gångstigarna var av stampad jord.⁴⁶⁹ På 1960-talet hade hela Nyttoträdgården förlorat sin funktion som odlingsyta för frukt-, bär- och grönsaker.⁴⁷⁰

460 Göholms gårdsarkiv, G3e Journal 1945-1949, Journal 1/1 1948-31/12 1948 Göholms Gård, Byggnader sid. 85; Göholms gårdsarkiv, G4b Kassabok 1928-1930 sammanfattning/konto, Kassabok Göholms Gård 1928, Utgifter för trädgården.

461 Andersson, Maj-Britt, telefonsamtal, 2010-11-02.

462 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

463 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

464 Se t.ex. Göholms gårdsarkiv, G3b Journal 1931-1935, Journal 1/1 1933-31/12 1933, Trädgården s. 97 samt Göholms gårdsarkiv, G3b Journal 1931-1935, Journal 1/1 1934-31/12 1934, Trädgården s. 97.

465 Göholms gårdsarkiv, G3b Journal 1931-1935, Journal 1931-1933, Kosthåll; G3c Journal 1936-1939, Journal 1936, Kostdagar.

466 Göholms gårdsarkiv, G4b Kassabok 1928-1930 sammanfattning/konto, Kassabok. Göholms Gård. 1929, Utgifter för Trädgården; Göholms gårdsarkiv, G3c Journal 1936-1939, Sveriges allmänna lantbrukssällskaps driftsbyrå, Journal 1/1 1936-31/12 1936 Göholms Gård, Övriga avlöningar trädgården s. 61.

467 Göholms gårdsarkiv, G3c Journal 1936-1939, Journal 1937-39, Arrenden och hyror samt G3d Journal 1940-1944, Journal 1940-41, Arrenden och hyror.

468 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

469 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

470 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

Figur 279. Fotografiet togs år 1936 vid Nyttoträdgårdens västra sida, med kameran riktad mot norr. Till höger syns några av träden i fruktträdgården, bland annat ett päronträd. Vid gångstigens slut skymtar Trädgårdsmuren bakom en mängd buskar, troligen bärbuskar, och sannolikt även fruktträd. Taket som anas till vänster bör ha tillhört det vagnsskjul som vid denna tid stod i Gullregnsslänten, Område 3F. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn., Göholm, kartor och skisser, 275 Hai)

Exakt vilka grönsaker, bär och frukter som odlades i Nyttoträdgården vet vi ganska lite om. En utmärkande växt på 1940- och 50-talen verkar ha varit rabarber⁴⁷¹, och det finns även en uppgift om att rabarber såldes år 1943.⁴⁷² År 1942 köptes både jordgubbsplantor och hallonplantor in.⁴⁷³ År 1920-talet köptes krusbärsbuskar, men det är inte säkert att de tog sig, för år 1931 inhandlades krusbär till hushållet.⁴⁷⁴

Figur 280. På detta fotografi som tagits efter år 1936 syns flera spaljéträd längs Trädgårdsmuren, men inga träd eller buskar söder om muren. Möjligen kan det ha funnits fruktträd kvar i Nyttoträdgårdens södra del, för i fotografiets övre vänstra hörn skymtar en fruktträdsgren. (Göholms gårdsarkiv, Gården, dess ägare och arbetare, inscannade fotografier, odaterat)

471 Andersson, Maj-Britt, telefonsamtal, 2010-11-02.

472 Göholms gårdsarkiv, G3d Journal 1940-1944, Journal 1943, Trädgården sid. 17.

473 Göholms gårdsarkiv, G3d Journal 1940-1944, Journal 1942, Trädgården sid. 99.

474 Göholms gårdsarkiv, G4b Kassabok 1928-1930 sammanfattning/konto, Kassabok Göholms gård 1929, Utgifter för Trädgården; Göholms gårdsarkiv, G3b Journal 1931-1935, Journal 1/1 1931-31/12 1931, Privat s. 105.

Område 4. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Hela Område 4 har haft ett stort ekonomiskt värde för Göholms hushåll, fram till 1900-talets mitt. Muren och det fåtal växter som står kvar längs den är egentligen det enda som idag vittnar om den omfattande bär-, frukt-, och grönsaksodlingen i Nyttoträdgården, vilket ger muren och de kvarvarande växterna ett högt bevarandevärde.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Stjärnformen som syns i kartan från år 1849 är ovanlig för en Nyttoträdgård, som oftast hade fyrkantiga kvarter.

Utsikten mot Pumphuset och mot vattnet i söder är vacker.

Rekreativa värden

Det behagliga klimatet söder om Trädgårdsmuren utgör ett rekreativt värde.

Nyttoträdgården passeras på väg mot Stenhagen/Skogsrundan.

Naturvärden

Området bedöms inte ha några särskilda naturvärden idag.

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några särskilda ekonomiska värden idag.

Område 4. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Hela Område 4, Nyttoträdgården, ska även i framtiden användas för odling av nyttoväxter, gärna grönsaker, rotfrukter, bär och frukt, men på kort sikt fungerar åkerbruket bra.
- Trädgårdsmuren ska fortsätta att ha en funktion som vindskydd för Köksträdgården, och erbjuda en möjlighet att odla värmegynnande växter, som t.ex. persika.
- Trädgårdsmuren och de kvarvarande fruktträden hålls fria från sly och ogräs.
- Forsythia, mahonia och björnbär finns kvar på särskilt utvalda platser, men deras möjlighet att breda ut sig begränsas. Utbredningen regleras i en skötselplan.

Område 5. Stenhagen/Parken/Skogsrundan

Område 5. Delområdesöversikt

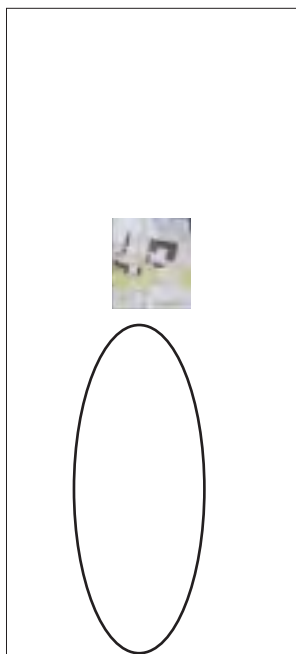

Område 5. Beskrivning

Det här är ett helt trädbevuxet område, men vegetationens ålder och art sammansättning varierar, varför den beskrivs närmare under respektive delområde.

Geometrisk avmätning år 1706 (*Listerby socken Gö nr 1-8*, ur: Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv).

Karta till brandförsäkringshandling år 1798 (*Charta På Tompten och Åbyggnaderna till Fräse Ågen Dommen Djöholm [...]*, K 03476-001, ur: Brandförsäkringsverkets arkiv).

Uppmätning från år 1849 (*Karta öfver Djöholms herregård [...]* upprättad vid verkstald Sockens Beskrifning öfver Listerby socken år 1849 af O. E. Ödman, ur: Göholms gårdssarkiv, Kartor och ritningar).

Häradsekonomiska kartan år 1915-19 (*Göholm J112-4-38*, ur: Lantmäteriet, Rikets allmänna kartverks arkiv).

Förslag till nyanläggning 1919, (*Göholms herregård, förslag till trädgård, Jansson och Hallström* 1919, ur: Göholms gårdsarkiv, Kartor och ritningar).

Uppmätning år 1936, (*Göholm, Blekinge, uppmätt 1936 av S. Rosén och A. Karlsson*, ur: Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn., Göholm, kartor och skisser).

Ekonomiska kartan år 1970 (*3F4e Kuggboda samt 3F5e Yxnarum*, ur: Lantmäteriet, Rikets allmänna kartverks arkiv).

Aktuellt ortofoto (© Lantmäteriet Gävle 2010. Medgivande I 2008/1959).

Figur 282. Stenhagen/Parken/Skogsrundans fungerade som beteshage ända fram till tidigt 1900-tal, då delar av området fick en mer parkliknade funktion, och det planterades en hel del gran i området.

Område 5. Historik

På 1706 års geometriska uppmätning är Stenhagen/Parken/Skogsrundan markerad som ”Betes Hage”⁴⁷⁵, vilket innebär att området troligen innehöll träd men inte var så tätbevuxet som det är idag. Ett århundrade senare, då Jonas Carl Linnerhielm besökte Göholm år 1806, beskrev han hur man från boningshuset kunde se ”hafvets bugter, Korsanäs gårds eller Herr Amiralen Eneskölds byggnader mellan täta lundar”⁴⁷⁶. Till och med mot ”öppna hafvet”⁴⁷⁷ hade man utsikt. Linnerhielm ansåg det emellertid beklagligt att ”ur så vackra rum, och vid så rik eller behaglig lointain, finna berghällar utgöra hela förgrunden”⁴⁷⁸. Detta problem skulle säkert kunna avhjälpas med skymmande planteringar trodde Linnerhielm, som tycktes anse att detta minus på skönhetskontot i alla fall delvis vägdes upp av att man åt övriga väderstreck hade utsikt mot väl odlade fält som var ”begränsade af löfskog”⁴⁷⁹. Även av Christiana Pukes memoarer framgår att området söder om gården var relativt öppet omkring sekelskiftet 17/1800, och att det var möjligt att se skepp som seglade ute på havet från boningshuset.⁴⁸⁰

Kartmaterial (figur 282) visar att större delen av Område 5 fortsatte att användas som beteshage under hela 1800-talet. Området kallades under 1800-talet för ”Stenhagen”⁴⁸¹, ett namn som med tanke på Linnerhielms beskrivning av alla berghällar i området verkar lämpligt. Att det var just området söder om huvudbyggnaden som Ludvig Magnus Kruse syftade på då han i sin dagbok skrev att han släppt kalvar och kvigor på bete i ”Stenhagen” vet vi eftersom Olof Mohlin skrivit ut namnet kortor med lokala namn på platser kring Göholm (figur 283 & 284). Olof Mohlin, son till inspektor E. Mohlin, växte upp på Göholm under 1900-talets första hälft, en tid då äldre namn på platser i närområdet uppenbarligen levde kvar.

Under tidigt 1900-tal verkar uttrycket ”Parken” ha börjat användas för det område som vi i denna vårdplan givit nummer 5. I 1920-talets arkivmaterial används dels uttrycket ”Trädgården”⁴⁸² och dels ”Parken”⁴⁸³. Till exempel fanns det ett särskilt konto för ”Stenmur i Parken”⁴⁸⁴. Uttrycket ”Trädgården” verkar på 1920-talet framförallt ha använts som beteckning för det vi idag kallar för Nyttoträdgården,

475 Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv, *Listerby socken Gö nr 1-8*.

476 Linnerhielm, [1806] 1985, sid. 3.

477 Ibid.

478 Ibid.

479 Ibid.

480 I Christiana Pukes memoarer finns beskrivet hur familjen år 1801 stod på ovanvåningen och såg engelska flottan under Lord Nelson segla mot Sveriges största örlogsbas Karlskrona, vilket gjorde att Johan Puke snabbt fick ta sig in till staden och träda i tjänst. Riksarkivet, Giertha-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.7. Johan och Christiana Puke, Grevinnan Christiana Pukes ’memoirer’ (minnesanteckningar), Kopia av originalavskrift, John Knutsson Blomquist, 1973, sid. 49. Omständigheterna kring denna historiska händelse finns beskrivna till exempel i Norman & Wallström, 2008, sid. 143ff.

481 Sällberg privat arkiv, Ludvig Magnus Kruses dagbok, 1888 6 juni: Släppte på e.m. gulli Stenhagen; 1890 17 maj: Släppte igår några kvigor i Stenhagen.

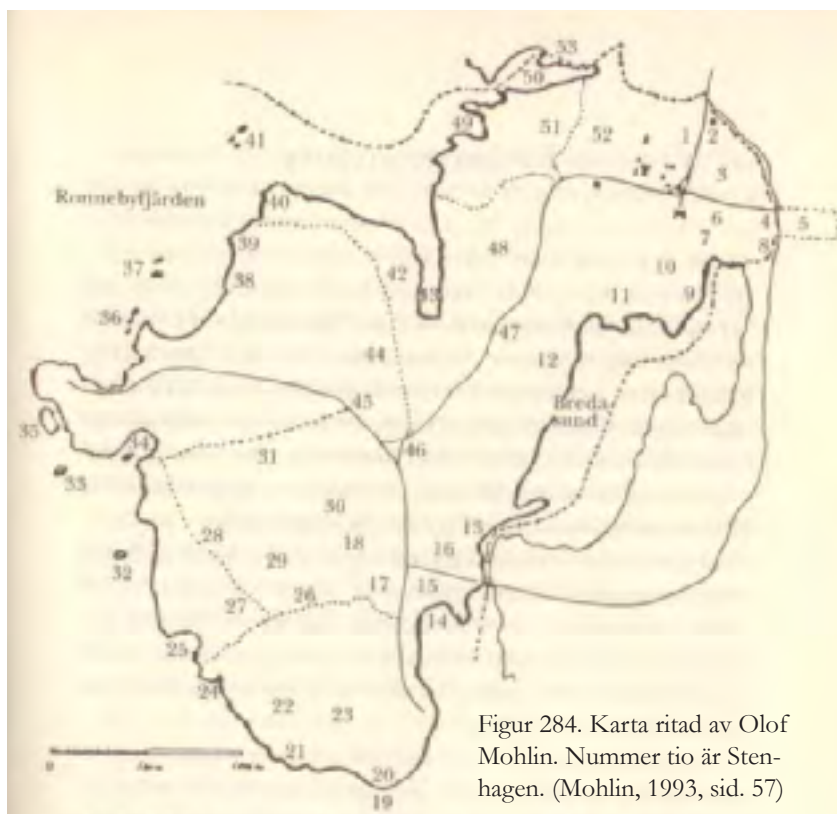
482 Se t.ex. Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1/1 1921 - 31/12 1921 Göholms gård, Inkommit från trädgården s. 25; Utgifter för Trädgården s. 56; Utgifter för Trädgårdens Nyanläggning s. 92; Aflöningar för Trädgården s. 122; Aflöning för Trädgårdens Nyanläggning s. 124.

483 Se t.ex. Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1/1 1921 - 31/12 1921 Göholms gård, Utgifter för Parken s. 83.

484 Se t.ex. Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1/1 1921 - 31/12 1921 Göholms gård, Utgifter för Stenmur i Parken s. 93; Aflöningar för Stenmur i Parken s. 123.

Figur 283. Karta med äldre lokala namn på platser omkring Göholm, namn som levde kvar under tidigt 1900-tal. Kartan är sannolikt ritad av Olof Mohlin. Söder om Göholms huvudbyggnad står ordet "Stenhagen". (Persson, Karin, privat samling)

Figur 284. Karta ritad av Olof Mohlin. Nummer tio är Stenhagen. (Mohlin, 1993, sid. 57)

1. Stalläkern	28. Espesås
2. Kruet (Krogen!)	29. Boamossen
3. Slätten	30. Korpakärr
4. Auroresträtet	31. Ålabokärret
5. Östra lyckan	32. Södra Kråkan
6. Brännerimaden	33. Norra Kråkan
7. Mejerimaden	34. Kammarvik
8. Smörkällan	35. Mulaholmen
9. Aktreboda	36. Öshallarna
10. Stenhagen	37. Ryssören
11. Vipholmen	38. Gastaberget
12. Kolhöga	39. Muggalan
13. Smalasund	40. Nötanabben
14. Kålvik	41. Hundsören
15. Kråkonabacken	42. Byrum
16. Sundgårdet	43. Byrumsviken
17. Rännebäcken	44. Tuvorna
18. Jonnas lyckor	45. Jon Åkas
19. Gö davare (flyttblock)	46. Lindekullen
20. Ingeborga rör	47. Bökakorran
21. Oahalla	48. Tolamon
22. Grava sand	49. Tolaviken
23. Sikakärr	50. Brunnsviken
24. Södra Ellekåsaslaget	51. Stora Oxhagen
25. Norra Ellekåsaslaget	52. Lilla Oxhagen
26. Korsåsen	53. Gäsaholmen
27. Holkaberg	

men under ”Trädgården” lades också utgifter för området närmast mangårdsbyggnaden, till exempel för dammen vid pergolan.⁴⁸⁵ Det är därför troligt att det var den gamla ”Stenhagen” som på 1920-talet började kallas för ”Parken”, i samband med att betesdriften upphörde där.

Ytterligare ett tecken på att uttrycket ”Parken” använts för Område 5 är Jansson & Hallströms skiss från år 1919 över Idegransrektangeln (figur 285). Skissen visar en axel ned mot söder, mot den gamla Stenhagen, och har benämningen ”Göholms herrgård. Parken”. Som blickfång längst ned vid Bredasund ligger ett litet lusthus. På ett fotografi, som sannolikt togs omkring år 1900 (figur 286), syns att ett siktstråk underhölls mellan mangårdsbyggnaden och Bredasund, vilket gör det lättare att förstå varför Jansson & Hallström föreslog den tydliga axeln. Idag går det nästan inte att föreställa sig att vattnet ligger så nära då man blickar ut genom mangårdsbyggnadens söderfönster (figur 287), för vyn blockeras helt av ung ädellövskog och gran.

Figur 285. Jansson & Hallströms förslag för Parken och det som vi idag kallar för Idegransrektangeln. (Göholms gårdarkiv, kartor, Jansson och Hallström, Förslag till trädgård 1919)

485 Göholms gårdarkiv, G4a Kassabok 1924-1927 sammanfattning/konto, Kassabok, Göholms gård, 1927, Aflöningar för Trädgården.

Figur 286. Fotografiet är sannolikt taget omkring år 1900, och visar att ett siktstråk underhölls mot söder. Gångstigen i fotografiets mitt är en av den gångstigar som syns på häradsekonomiska kartan från åren 1914-19, och som endast ledde en liten bit ned i Stenhagen/Parken/Skogsrundan. I bildens nedre vänstra hörn syns ett barrträd som kan vara en av de ädelcypresser som står vid västra sidan av Delområde 3L, Urnområdet, idag. (Göholms gårdsarkiv)

Figur 287. Idag går det inte att få minsta skymt av Bredasund från mangårdsbyggnaden. I bildens mitt syns ett par av de granar som August Werner lät plantera mitt i siktlinjen, längs den så kallade "Skogsrundan" som ledde långt ned i Parken. (Foto: Boel Persson, 2011-02-27)

På Nordiska museets uppmätning av Göholm från år 1936 löper en gångstig kantad av barrträd och större lövträd genom Område 5 (figur 31 och 288). Än idag går det med god vilja att finna spår efter gångsystemet, som troligen är en ”promenad” som anlades på 1920-talet och som byggde vidare på det gångsystem som funnits närmare huset. Barrträden (varav några ännu finns kvar) bör också ha planterats på 1920-talet, vilket stämmer bra med muntliga uppgifter om hur områdets vegetation förändrades efter att Ludvig Magnus Kruse sålt gården år 1915. Familjen Kruse var noga med att hålla vegetationen så låg att havet syntes från mangårdsbyggnadens ovanvåning (se figur 286)⁴⁸⁶. Om området var en beteshage hölls det ju relativt öppet genom själva betningen, och sannolikt underhölls siktstråket ned mot Bredasund genom röjning. August Werner lät enligt uppgift från Ludvig Magnus Kruses barnbarn området växa igen⁴⁸⁷, men troligen var det snarast så att han lät plantera en hel del träd, främst barrträd, längs den nyanlagda promenadstigen. Detta bör ha givit ett helt annat intryck än den tidigare beteshagen, och i jämförelse med det tidigare öppnare utseendet kan området ha upplevts som ”igenvuxet”.

Vid mitten av 1900-talet kallades området för ”Engelsk park”⁴⁸⁸, men under senare år verkar det snarast ha gått under beteckningen ”Skogsrundan”⁴⁸⁹. Skogsrundan var det namn som användes av Stina Werner.

Omkring år 1950 var den grusade gång som löpte genom området fortfarande tydlig, men inte särskilt välskött.⁴⁹⁰ Området ska vid denna tid ha varit ”mer luftigt”⁴⁹¹ än idag, vilket stämmer väl med att flertalet barrträd inte var särskilt gamla då, omkring 30-40 år, och att området troligen sköttes intensivt, som en park. Fortfarande vid slutet av 1960-talet/början av 1970-talet var delar av gångstigen ganska tydlig, medan andra delar var mer som en mindre skogstig. Stina Werner ville gärna att den skulle hållas öppen och uppmuntrade ridning på den.⁴⁹² Skötseln upphörde emellertid helt ungefär vid denna tid, eftersom det var så få personer som använde stigen att promenera på.⁴⁹³ Området var omkring 1970 mer ”trolskt” än det är idag, med ”rum under träden”.⁴⁹⁴ Barrträden var stora på 1970-talet, och att de gav ett trolskt intryck är förståeligt. På 2000-talet har många av de granar som kantade gångstigen i Stenhagen/Parken/Skogsrundans mitt tagits ned, vilket har gjort att den del som var mest trolsk snarare har blivit en glänta.

Under arbetet med denna vårdplan har ett försök gjorts att finna och märka upp gångstigen som tidigare gått genom området. Träd och buskar längs med den tidigare gången har markerats med snitslar.⁴⁹⁵

486 Sällberg, Anne-Marie, telefonsamtal, 2010-08-18.

487 Sällberg, Anne-Marie, telefonsamtal, 2010-08-18.

488 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

489 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

490 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

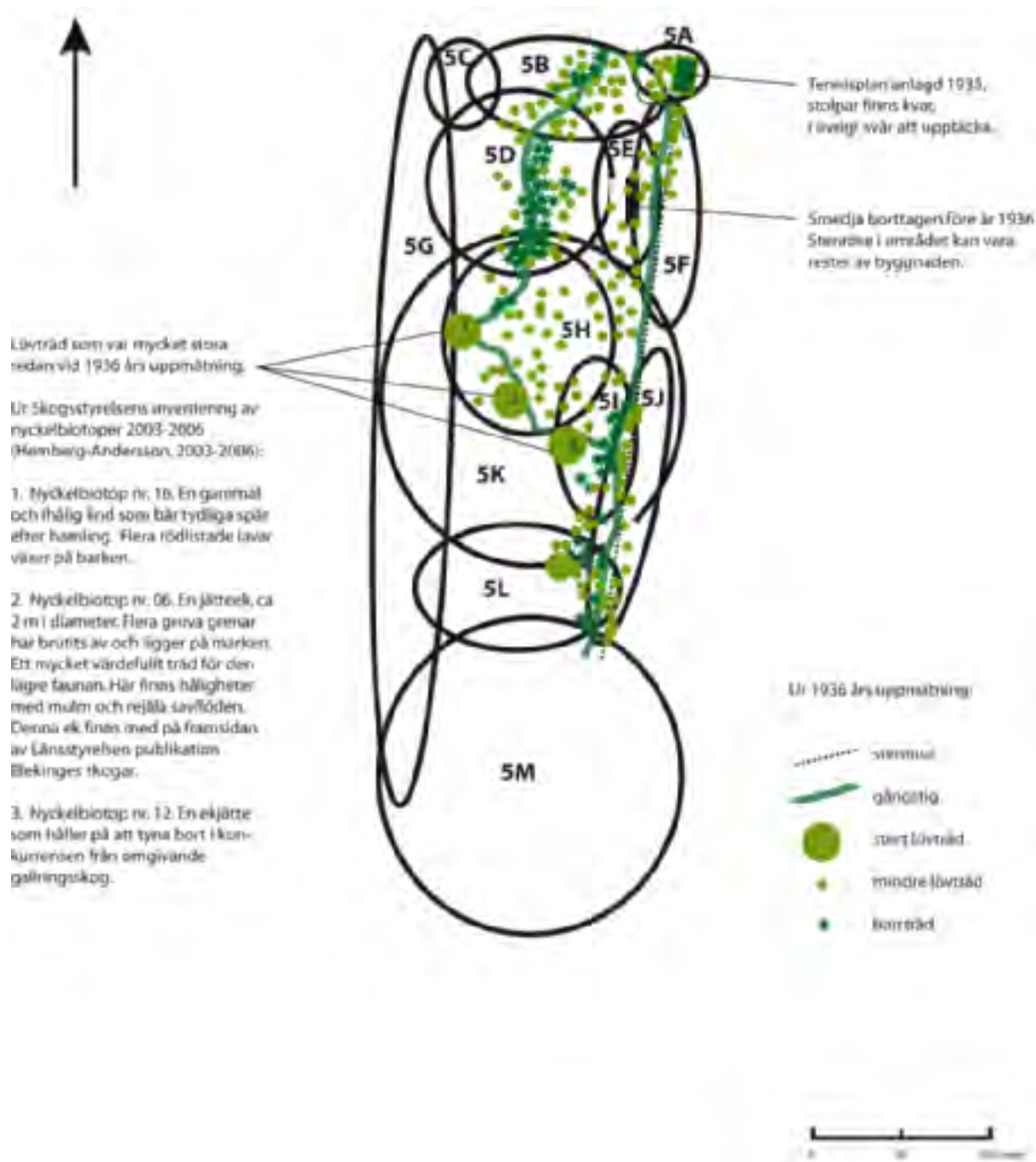
491 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

492 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

493 Mohlin, Katharina, telefonsamtal, 2010-08-23.

494 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

495 Efter instruktioner från Katharina Mohlin, 2010-09-09.

Figur 288. I figuren har Nordiska museets uppmätning från år 1936 lagts på den indelning av Område 5 som används i vårdplanen. På detta sätt går det till exempel att se vilka delområden promenad- och ridslingan, som Stina Werner kallade för "Skogsrundan", sträckte sig igenom och var det här funnits mycket barrträd. Det blir också tydligt att områdets största träd, som för några år sedan blev klassade som nyckelbiotoper, var mycket stora och utmärkte sig redan år 1936. Förmodligen var de stora träden tänkta som delmål under promenaden, slingan lades alltså ut efter trädens placering. Flertalet av de mindre träd som märktes ut på 1936 års uppmätning hade sannolikt planterats på 1920-talet, åtminstone barrträden. Den gamla smedjan finns inte med på uppmätningen från år 1936, så vi kan förutsätta att den redan var riven. Smedjan har tagits med i illustrationen ovan eftersom den varit ett viktigt inslag i området. (Analys: Boel Persson, efter Nordiska museets kulturhistoriska undersökning, 1935-36, Göholm, Kartor och skisser, *Göholm, Blekinge, uppmätt 1936 av S. Rosén och A. Karlsson* och Lantmäteriet, Rikets allmänna kartverks arkiv, Göholm J112-4-38, *Häradsekonomska kartan 1914-19*)

Område 5. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Stenhagen/Parken/Skogsrundan har lång hävdkontinuitet som betesmark men delar av området har också skötts som en park under en period. I vegetationen som helhet finns några stora bredkroniga träd som minner om den äldre öppnare betesperioden, och några barrträd som minner om Göholms stora förändringstid under tidigt 1900-tal. Barrträden kom att göra området betydligt mer ”trolskt” än det varit tidigare. Den långa hävden och de olika typerna av hävd är ett värde i sig, liksom spåren av hävden och spåren efter olika anläggningsperioder.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

”Skogsrundan”⁴⁹⁶ förefaller ha varit en genomtänkt promenad- och ridslinga som byggdes upp kring befintliga växter med stark karaktär. Nyplanterade växter kompletterade utformningen och skapade ”rum” med skilda karaktärer längs slingan.

Rekreativa värden

Områdets variation är värdefull; mörka trolska områden varierar med öppnare och ljusare, stora träd med mindre träd. Inom området finns många olika trädarter, vegetationstyper och artsammansättningar.

Stenhagen/Parken/Skogsrundan har fungerat som rekreationsområde under 1900-talet, till exempel som ridväg, och har stor potential att åter igen bli det.

Naturvärden

Delar av området (nordvästra hörnet, östra kanten samt tre mindre områden i mitten) klassades vid Skogsstyrelsens inventering 2003-2006 som nyckelbiotoper. Här finns många äldre grova ädellövträd på vilka rödlistade lavar växer, och här lever sannolikt även ett flertal rödlistade vedinsekter.⁴⁹⁷

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några särskilda ekonomiska värden.

496 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

497 Hemberg-Andersson, 2003-2006, sid. 1-6.

Område 5. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Det ska vara möjligt att följa det tidiga 1900-talets gångstig genom området, och den lilla "Skogsrundan" ska bjuda på varierade och vackra vyer. Vandringen leder längs öppna och solbelysta stenmurar, genom trolska små områden med barrträd, under bredkroniga ekar och bokar och förbi döende och multnande träd. Ibland har man möjlighet att blicka långt ut mot öster eller mot Favoritfållorna i väster. Det kan hända att man stöter på en liten flock får som fridfullt går och betar.
- Av tidsskäl har endast en översiktlig inventering gjorts i Stenhagen/Parken/Skogsrundan under arbetet med denna vårdplan. Målet är att en noggrann inventering ska genomföras, och därefter ska en detaljerad skötselplan för området tas fram.
- En skötselplan för området tas fram, som syftar till att förstärka de olika karaktärer som finns inom området, samtidigt som hänsyn tas till naturvärden och historiska lämningar.
- Gångstigens exakta sträckning märks ut, gärna tillsammans med Katharina Mohlin.
- Gångstigen öppnas försiktigt upp så att den går att följa, men alla viktiga träd, buskar och platser bevaras. Lämpligt material för stigen är barkflis, eller att den utgör en enkel skogstig som trampas och rids upp.
- Området röjs, försiktigt i vissa områden och rejält i andra, enligt den detaljerade skötselplanen. Kontinuerlig röjning av sly genomförs under många år.
- En diskussion tas angående vilken typ och vilket antal betesdjur som skulle vara lämpligt i området. Om djur ska släppas på måste området stängslas, och stängslets sträckning måste diskuteras noga, med tanke på att stängsel påverkar tillgängligheten och eftersom den betade ytans utseende kommer att skilja sig markant från den skogslika parken. Mobil stängsling kan vara ett sätt att styra betestrycket.

Delområde 5A. Tennisplanen

Delområde 5A. Beskrivning

Det mest utmärkande för detta område är spår efter en gammal tennisplan, hörnstolpar av metall med träknoppar och en öppen gräsyta. Området är idag extensivt skött, och uppfattas inte som en del av trädgården. Ett jaktorn står i området bredvid några unga avenbokar. I västra kanten står en stenmur och framför den växer låga avenboksplantor betade till ”bollar” av vilt.

Delområde 5A. Historik

Området inkorporerades i anläggningen som helhet någon gång under andra halvan av 1800-talet och tennisplanen anlades år 1935⁴⁹⁸. Under juni och juli detta år var utgifterna för tennisplanen 64,83 kronor, i september köptes kalk till den för 26,25 kr, i november betalades 18 kr ut för ”arbete å tennisplan” och i december köptes bräder till planen för 7,35 kr.⁴⁹⁹

Tennis var en viktig del av familjen Werners fritid, och Stina och William spelade ofta tillsammans med vännen Olof Mohlin.⁵⁰⁰ Tennisplanen underhölls inte alls i slutet av 60-talet, men när skötseln upphörde bakåt i tiden är oklart.⁵⁰¹

På 1920- och 30-talen anlades många tennisplaner av gräs i England på grund av att cylindergräsklipparen nyligen uppfunnits. På Jansson & Hallströms plan från år 1919 (figur 14 och 18) finns en tennisplan inritad, dock något längre norrut, troligen som en direkt inspiration från England.⁵⁰²

Ett fotografi från 1930- eller 40-talet (figur x) visar en tennisplan av grus som omges av ett stängsel med en höjd på ungefär tre meter. I fotografiets bakgrund syns en fruktträdgård, vilket stärker tron att fotografiet verkligen har tagits på Göholm. På 1930-talet stod fortfarande en hel del fruktträd i södra delen av Nyttoträdgården.

Figur 289. Område 5A, Tennisplanen.

498 Göholms gårdsarkiv, G3b Journal 1931-1935, Journal 1/1 1935-31/12 1935 Göholms Gård, Hushåll och privat s. 99.

499 Göholms gårdsarkiv, G3b Journal 1931-1935, Journal 1/1 1935-31/12 1935 Göholms Gård, Hushåll och privat s. 99.

500 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

501 Mohlin, Katharina, telefonsamtal, 2010-08-23.

502 Jakobsson, Anna, muntligen, 2010-11-30.

Figur 290. Med största sannolikhet är fotografiet taget på Göholm. Tennisplanen på bilden är av grus och omges av ett ungefär tre meter högt stängsel. I bakgrunden syns en fruktträdgård. Den höga stolpen till höger bör vara en av de kvarstående stolparna. (Göholms gårdsarkiv, inscannade fotografier, familjen Werner, nr. 004)

Figur 291. Den före detta tennisplanen sedd från norr. (Foto: Boel Persson, 2010-09-30)

Delområde 5A. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Spåren efter tennisbanan är en del av Göholms historia, eftersom tennis var en viktig rekreation för familjen Werner.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Då tennisplanen anlades var den mycket modern, och inspirationen kom troligen från England.

Upplevelsevärden/Rekreativa värden

Från Delområde 5A har man vacker utsikt mot de öppna markerna i öster såväl som mot skogen/parken i söder och väster. Tennisplanen är en del av ett äldre rekreationsstråk, och har stor potential att åter bli det.

Naturvärden

Delområde 5A ingår i ett nyckelbiotopsområde. Området bedöms vara en fin insektsbiotop, och dess lavflora tyder på lång trädkontinuitet enligt Skogsstyrelsens rapport 2003.⁵⁰³

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några ekonomiska värden

Delområde 5A. Målsättningar och åtgärdsförslag

Området hålls fritt från sly.

Spåren efter tennisbanan bevaras.

Figur 292. En av tennisplanens gamla stolpknoppar. (Foto: Boel Persson, 2010-09-09)

503 Hemberg-Andersson, 2003-2006, sid. 1.

Delområde 5B. Lilla Bokskogen

Delområde 5B. Beskrivning

Det här området innehåller främst bok (*Fagus sylvatica*) och ek (*Quercus robur*). De äldsta bokträden står i områdets östra del och de äldsta ekarna står i norr. I övrigt innehåller området mycket ungbok (*Fagus sylvatica*), liksom ung ek (*Quercus robur*) och lönn (*Acer platanoides*). I södra delen av Lilla Bokskogen står ett fåtal äldre björkar (*Betula pendula*) och rödgranar (*Picea abies*). Buskskiktet består av idegran (*Taxus baccata*) och hassel (*Corylus avellana*). Här växer mycket vitsippor (*Anemone nemorosa*), och mellan träden skymtar mangårdsbyggnaden.

Delområde 5B. Historik

Norra delen av området inkorporerades i trädgården omkring mangårdsbyggnaden under tidigt 1800-tal. Fram till dess hade ytan troligen fungerat som betesmark. Under tidigt 1900-tal blev Lilla Bokskogen en del av promenad- och ridslingan som Stina Werner kallade för ”Skogsrundan”⁵⁰⁴ och som syns på uppmätningen från 1936 (se figur 31 och 288). De äldre björkarna och granarna i söder är förmodligen från perioden då ”Skogsrundan” anlades genom området och det är troligt att de planterades på 1920-30-talet.

Figur 293. Område 5B, Lilla Bokskogen.

Figur 294. Område 5B innehåller mycket bok varav större delen är unga. I området växer också enstaka barrträd. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-04-01)

504 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

Delområde 5B. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Rödgranarna och björkarna utgör troligen spår efter 1920-talets anläggningsperiod. De visar var det mörka partiet med mycket barrväxter, som ”Skogsrundan” löpte igenom, började. Därför är de viktiga att ha kvar tills Skogsrundans sträckning klarlagts helt.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Området har varit del av en promenadslinga som byggdes upp kring befintliga träd med stark karaktär. Nyplanterade träd kompletterade utformningen och skapade ”rum” med skilda karaktärer längs slingan.

Rekreativa värden

Det är ett vackert ställe att promenera på, framförallt på våren då vitsipporna blommar och vid tiden för bokarnas lövsprickning. De stora bokarna och undervegetationen av idegranar ger området en spännande karaktär. Området har rekreativt värde historiskt sett, som ridslinga och promenadslinga, och har stor rekreativ potential idag.

Naturvärden

Stora delar av området ingår i de nyckelbiotoper som registrerades vid Skogsstyrelsens inventering 2003 och 2004. Lavfloran bedöms som skyddsvärd, och här finns sannolikt ett flertal rödlistade vedinsekter.⁵⁰⁵

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några särskilda ekonomiska värden.

Delområde 5B. Målsättningar och åtgärdsförslag

- ”Skogsrundan” ska åter bli möjlig att följa genom delområdet, som en smal skogsstig.
- Området gallras ut och hänsyn tas till återväxten av framförallt bok och ek.
- Av tidsskäl har endast en översiktligt inventering av vegetationen gjorts under arbetet med denna vårdplan. Målet är att en noggrannare inventering ska genomföras, och därefter ska en skötselplan för området tas fram.

505 Hemberg-Andersson, 2003-2006, sid. 1-3.

Delområde 5C. Lilla Beteshagen

Delområde 5C. Beskrivning

Området innehåller framförallt ung ek (*Quercus robur*) och lönn (*Acer platanoides*). Buskskiktet består av enstaka hassel (*Corylus avellana*).

Delområde 5C. Historik

Området utgjorde en egen liten del av betesmarken söder om gården år 1849. Sannolikt var den inhägnad, och kanske betade här kalvar och andra djur som behövde hållas nära gården, men eftersom beskrivningen till 1849 års karta saknas går det inte att säga med säkerhet. Området blev aldrig en del av trädgårdsanläggningen vid Göholm, trots att Jansson & Hallström inkorporerade det i sitt förslag. En liten gångstig skulle enligt förslaget leda genom Lilla Beteshagen. Området ligger lite vid sidan av "Skogsrundan" och har alltså inte heller varit en del av den promenadslinga som "Skogsrundan" utgjorde.

Figur 295. Område 5C. Lilla Beteshagen.

Figur 296. Område 5C innehåller främst unga lönn- och ekträd. Vid stenmuren i områdets norra del står en spärrgrenig ek. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-04-01)

Delområde 5C. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Den tidigare beteshävdan är ett värde i sig.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Vyn upp mot mangårdsbyggnaden med den vackra eken (figur 296) i förgrunden är en vacker del av området, liksom utblickarna mot Favoritfällorna i väster.

Rekreativa värden

Lilla Beteshagen kan bli vacker att promenera igenom. Idag är det trevligt på våren då vitsipporna blommar, men träden står alltför tät.

Naturvärden

Hela delområde 5C ingår i ett område som klassades som nyckelbiotop av Skogsstyrelsen år 2004. Lavfloran bedöms som skyddsvärd, och det är sannolikt att delområdet innehåller ett flertal rödlistade vedinsekter.⁵⁰⁶

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några ekonomiska värden.

Delområde 5C. Målsättningar och åtgärdsförslag

- En stor del av de unga träden tas ned, för att området åter ska kunna användas som betesmark. Hassel gynnas.
- Endast en översiktlig inventering av vegetationen har gjorts under arbetet med denna vårdplan. Målet är att en noggrannare inventering ska genomföras, och därefter ska en skötselplan tas fram.

506 Hemberg-Andersson, 2003-2006, sid. 2-3.

Delområde 5 D. Gläntan

Delområde 5D. Beskrivning

Det här är idag en glänta i skogen, med en hel del sly och pionjärväxter som fläder, hallon, björnbär och björk, som gör det svårt att ta sig igenom området. Återplantering har gjorts med bland annat ek. I Gläntan står några högstubbar av gran som ger ett ganska speciellt intryck.

Figur 297. Område 5D. Gläntan.

Figur 298. Område 5C innehåller en hel del sly och pionjärväxter såsom fläder, hallon, björnbr och björk. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-04-01)

Delområde 5D. Historik

Området är en del av den så kallade ”Skogsrundan” som syns på uppmätningen från 1936 (figur 31 och 288). På kartan från detta år syns en mängd barrträd längs gången/stigen som gick genom området. De flesta stora barrträden i området har tagits ned efter år 2003⁵⁰⁷.

Delområde 5D. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Spåren efter ”Skogsrundan” är idag svåra att finna, men granstubbarna är exempel på spår som visar promenadslingans tidigare sträckning.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Området bedöms inte ha några arkitektoniska och konstnärliga värden idag.

Rekreativa värden

Gläntan har inga rekreativa värden idag, men har haft det tidigare, och det finns möjlighet att åter göra området spännande och intressant.

Naturvärden

Området bedöms inte ha några särskilda naturvärden idag.

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några ekonomiska värden.

Delområde 5D. Målsättningar och åtgärdsförslag

- ”Skogsrundan” ska åter bli möjlig att följa genom delområdet.
- En noggrann inventering genomförs varefter en skötselplan tas fram.
- Barrträd återplanteras längs denna del av ”Skogsrundan”. Vilka arter som ska används avgörs i skötselplanen.

507 Sundberg, Anna, e-brev, 2010-12-15.

Delområde 5 E. Ruinområdet

Delområde 5E. Beskrivning

I området ligger ett större stenröse (figur 300) med växter som leder tankarna till trädgård snarare än skog; skelört (*Chelidonium majus*), krusbär (*Ribes uva-crispa*), fläder (*Sambucus nigra*), druvfläder (*Sambucus racemosa*) och mahonia (*Mahonia aquifolium*). Runt röset växer främst unga träd, bland annat ek (*Quercus robur*), avenbok (*Carpinus betulus*) och lönn (*Acer platanoides*). Speciellt karaktärsskapande är några stora mäktiga tallar (*Pinus sylvestris*) som står i områdets södra del. Från platsen har man utsikt genom stenmuren i öster ut mot en vacker avenbok (se figur 301).

Figur 299. Område 5E. Ruinområdet.

Figur 300. I Ruinområdet ligger ett stort stenröse runt vilket det växer till exempel skelört (*Chelidonium majus*) och krusbär (*Ribes uva-crispa*). (Foto: Anna Jakobsson, 2010-05-12)

Figur 301. Utsikt från område 5E mot öster. (Foto: Boel Persson, 2010-05-15)

Delområde 5E. Historik

I det här området låg gårdens smedja (figur 288 och 302), som lär ha byggts år 1819 och som revs någon gång efter år 1917. Smedjan var av gråsten, försedd med en bastuavdelning och ersatte år 1819 en äldre smedja av trä som legat närmare huvudbyggnaden.⁵⁰⁸

Delområde 5E. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Stenröset mitt i området är troligen spår efter gårdens smedja.

Några växter i området kan vara spår efter trädgårdsodling som bedrivits i anslutning till smedjan.

⁵⁰⁸ Blekinge museum, Nordiska museets undersökn. 1935-36, sid. 4.

Arkitektoniska och konstnärliga värden.

Siktlinjen genom stenmuren ut mot avenboken har ett arkitektoniskt och estetiskt värde.

Tallarna är karaktärsskapande träd.

Rekreativa värden

Ruinområdet är en trevlig del av en promenad genom Stenhagen/Parken/Skogsrundan, framförallt med tanke på den vackra utsikten mot Nyttoträdgården, den fina siktlinjen genom stenmuren och stenröset som utgör ett lite spännande inslag.

Naturvärden

Större delen av området ingår i ett område klassat som nyckelbiotop. Det bedöms vara en fin insektsbiotop.⁵⁰⁹

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några ekonomiska värden.

Figur 302. I Ruinområdet låg gårdens smedja (se pil) mellan år 1819 och fram till tidigt 1900-tal. (Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv, I 21-1:1, Blekinge län, Listerby sn, *Karta öfver Listerby socken* [...], 1850)

Delområde 5E. Målsättningar och åtgärdsförslag

- ”Skogsrundan” ska åter bli möjlig att följa genom delområdet.
- En noggrann inventering av vegetationen genomförs, med särskilt fokus på eventuella kvarstående trädgårdsväxter omkring den gamla smedjan.
- Sly tas bort i ruinen för att synliggöra den, men trädgårdsväxter som till exempel krusbär (*Ribes uva-crispa*) lämnas kvar.
- Tallarna bevaras och bör inte beskuggas.
- Utsikten mot den vackra avenboken i öster bevaras.
- En skötselplan för Ruinområdet tas fram.

509 Hemberg-Andersson, 2003-2006, sid. 1.

Delområde 5F. Avenboksgränsen

Delområde 5F. Beskrivning

Avenboksgränsen är ett gränsområde mot den gamla nyttoträdgården och åkern i öster. Här står flera äldre grova träd, till exempel några vackra flerstammiga, gamla avenbokar (*Carpinus betulus*) som står öster om den prydligt lagda stenmuren som börjar i det här delområdet. Stenmuren är byggd av huggna stenar. Den är ca 1,20 m hög och smalare högst upp än vid basen. I Avenboksgränsen växer även ek (*Quercus robur*), lind (*Tilia cordata*), rödgran (*Picea abies*) och lönn (*Acer platanoides*). De stora träden står öster om stenmuren, men på några ställen växer mindre träd alldeles intill stenmurens västra sida.

Figur 303. Delområde 5F. Avenboksgränsen.

Delområde 5F. Historik

Stenmuren byggdes troligen år 1921, och är förmodligen den mur som i arkivmaterialet kallas ”Stenmur i Parken”.⁵¹⁰ Den bör då ha ersatt en enklare hägnad som använts för att hålla djuren åtskilda från åkern och nyttoträdgården i öster.

Figur 304. Den norra änden av den prydliga stenmuren i öster, och öster om denna gigantiska avenbokar (*Carpinus betulus*) (Foto: Boel Persson, 2010-09-30)

510 Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1/1 1921-31/12 1921, Utgifter för Stenmur i Parken s. 93 samt Aflöningar för Stenmur i Parken s. 123.

Delområde 5F. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Stenmuren byggdes som en del av de stora förändringarna i parken på 1920-talet.

Arkitektoniska och konstnärliga värden.

Den vackra stenmuren, som är mycket väl bevarad inom detta område, utgör ett arkitektoniskt och konstnärligt värde. Särskilt fin är den lilla öppningen i muren (figur 301).

De flerstammiga avenbokarna med sikt under kronorna utgör också ett konstnärligt värde.

Upplevelsevärden/Rekreativa värden (idag)

Avenbokarna är fantastiska blickfång under en promenad längs stenmuren, liksom utsikten mot öster, mellan och under träden.

Naturvärden

Större delen av området ingår i en nyckelbiotop som bedöms vara en fin insektsbiotop.⁵¹¹

Ekonomiska värden

Avenboksgränsen bedöms inte ha några ekonomiska värden.

Delområde 5F. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Avenbokarna och stenmuren bevaras.
- Inga nya träd tillåts växa upp emellan avenbokarna eller för nära muren.
- Stenmuren hålls fri från uppväxande vedartade växter.
- En noggrann inventering genomförs varefter en skötselplan tas fram för Avenboksgränsen.

511 Hemberg-Andersson, 2003-2006, sid. 1.

Område 5G. Västra muren mot Favoritfällorna

Delområde 5G. Beskrivning

Västra muren mot Favoritfällorna innehåller flera olika typer av vegetation, ädellövträd såsom ek (*Quercus robur*) i norr, lite gran (*Picea abies*) i söder, och allra längst ned mot Bredasund växer bestånd av tall (*Pinus silvestris*). En stenmur löper genom hela området, söderut. Några av träden längs stenmuren är stora och bredkroniga. Stenmuren är inte lika pryddlig och vällagd som i Delområde 3H, Gränsen mot Favoritfällorna, och Delområde 5F, Avenboksgården.

Delområde 5G. Historik

Området är en del av den gamla betesmarken ”Stenhagen” och stenmuren bör ha ersatt en hägnad i trä omkring år 1900. Utblickarna mellan de bredkroniga träden mot Favoritfällorna i väster har troligen påverkat upplevelsen av promenaden på ”Skogsrundan” under 1930- 60-talet positivt. Stenmuren lades sannolikt innan 1850-talet (se figur 12 och 46). Dess norra delar bättrades troligen på under tidigt 1900-tal, men som helhet är det nog 1800-talsmuren som vi ser idag.

Figur 305. Delområde 5G. Västra muren mot Favoritfällorna.

Figur 306. Vid norra delen av stenmuren växer spärrgreniga ekar. (Foto: Boel Persson, 2010-12-26)

Delområde 5G. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Stenmuren vittnar om hur landskapet har använts och avgränsats. Just stenmuren i Område 5G är sannolikt en av de äldsta murar som finns kvar på Göholm och syns i en karta från år 1849 (figur 12 och 46).

Arkitektoniska och konstnärliga värden.

De stora spärrgreniga träden längs stenmuren är vackra.

Rekreativa värden

Utblickarna mot Favoritfällorna, över stenmuren och mellan de stora träden, är en viktig del av upplevelsen att vandra inne i Stenhagen/Skogsrundan.

Naturvärden

En solbelyst stenmur har potential för ett rikt djur- och växtliv. Området klassades emellertid inte som nyckelbiotop vid Skogsstyrelsens inventering av Göholms gårdsmiljö 2003-2006.⁵¹²

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några ekonomiska värden.

Delområde 5G. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Stenmuren ska bevaras och tydliggöras så att det finns möjligheter att avläsa den tidigare markanvändningen i landskapet.
- Stenmuren ska ha en fortsatt hägnadsfunktion.
- Stenmuren ska vara solbelyst och fri från sly.
- Värmegynnade djur och växter ska ha förutsättningar att leva och tillfälligt vistas på, i och kring muren.
- En skötselplan för området ska tas fram.

512 Hemberg-Andersson, 2003-2006.

Delområde 5H. Mittpunkten

Delområde 5H. Beskrivning

I det här området står ett fåtal äldre, ganska grova bokträd. Här växer också en mycket stor och mycket gammal ek (figur 308 och 309) som tappat flera grenar. I områdets västra del står en lind (figur 310) som bär spår efter hamling. Undervegetationen innehåller hassel och här blommar en mängd vitsippor på våren (figur 308)

Delområde 5H. Historik

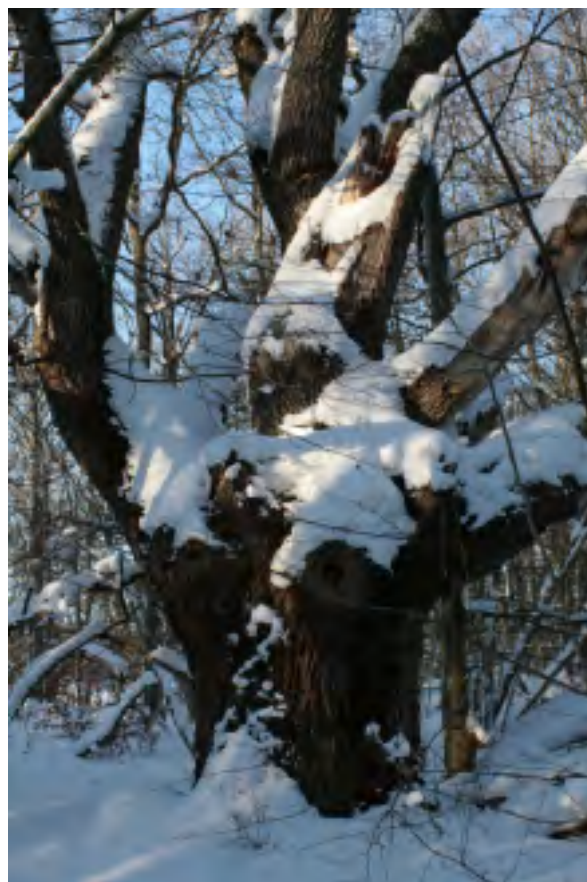
Eken och linden, som var mycket stora redan vid uppmätningen 1936 (se figur 31 och 288), förefaller ha varit ett slags målpunkter, eller viloplatser om man så vill, längs ”Skogsrundan”, från 1920-tal fram till omkring 1970. Idag är det mycket svårt att se var promenadslingan har gått och stora grenar som fallit ned från eken ligger dessutom tvärs över stigen.

Figur 307. Delområde 5H. Mittpunkten.

Figur 308. Den stora eken i områdets mitt. ”Skogsrundan” passerade till vänster om eken, där den stora nedfallna grenen ligger. (Foto: Boel Persson, 2010-05-15)

Figur 309. Samma ek som till vänster, i vinterskrud. (Foto: Boel Persson, 2010-12-26)

Delområde 5H. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

De största träden är rester från tiden då området fungerade som betesmark, och de har inkorporerats i ”Skogsrundan” som troligen lades ut på 1920-talet. Detta gör dem till minnesmärken över både en äldre historisk hävd och 1920-talets park. Eken har hög ålder och det har även den hamlade linden.

Figur 310. Linden som bär spår efter hamling. (Foto: Boel Persson, 2010-12-26)

Arkitektoniska och konstnärliga värden

De stora träden, eken och linden men även de stora bokarna, ger karaktär åt hela området och visar att promenadslingans utläggning var väl genomtänkt. Eken är även ett karaktärsträd för Göholm.

Upplevelsevärden/Rekreativa värden

Området är trevligt att promenera igenom, med flera målpunkter i form av gamla ädellöv.

Naturvärden

Den stora eken registrerades som en nyckelbiotop år 2004 och uppges vara ”Ett mycket värdefullt träd för den lägre faunan”. Linden registrerades som nyckelbiotop år 2006.⁵¹³

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några ekonomiska värden.

Delområde 5H. Målsättningar och åtgärdsförslag

- De stora träden friställs. Inga träd tillåts växa upp i ekens, lindens eller bokarnas krona.
- Den är möjligt att följa ”Skogsrundan” genom området. Antingen lämnas nedfallna grenar orörda och stigen dras runt dessa, en bit ifrån trädet, eller så sågas de stora grenarna upp så att stigen kan gå i originalsträckningen.
- Föryngringen av ek och bok på sikt beaktas och området ska innehålla träd och buskar i varierande ålder och av varierad artsammansättning. Ett fåtal stora träd ska utgöra speciella målpunkter under vandringen.
- Hassel och andra bärande buskar gynnas.
- En detaljerad skötselplan för området tas fram.

⁵¹³ Hemberg-Andersson, 2003-2006, sid. 4 och 6.

Delområde 5I. Korsningen

Delområde 5I. Beskrivning

I området finns en äldre granplantering, yngre ekskog samt en stor bredkronig ek (figur 312 och 313). Stigen är knappt synlig idag.

Delområde 5I. Historik

På uppmätningen från 1936 (figur 31 och 288) står en samling med granar just i detta område, samt ett större lövträd som med största sannolikhet är den ek som fortfarande står kvar. Här möttes gångstigarna i "Skogsrundan", och man kunde följa stenmuren norrut eller söderut, eller gå västerut mot de gamla träden.

Figur 311. Delområde 5I, Korsningen.

Figur 312. Platsen där Skogsrundan lämnade stenmuren i öster och vek av mot väster, med en stor bredkronig ek som första målpunkt. (Foto: Boel Persson, 2011-02-26)

Figur 313. Fotografiet är taget mot norr och visar de granar, både unga och gamla, som står väster om stenmuren i Delområde 5I. (Foto: Boel Persson, 2011-02-26)

Delområde 5I. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Den stora eken är en rest från tiden då området fungerade som betesmark, som har inkorporerats i den senare tillkomna ”Skogsrundan”. Detta gör trädet till ett minnesmärke för både den äldre beteshävdens och för 1920-talets park.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Den vidkroniga eken är en vacker blickpunkt och ”Skogsrundan” lades nära trädet på 1920-talet.

Granen bidrar till den variation som gör Område 5 som helhet spännande och rikt på upplevelser.

Rekreativa värden

Området har haft rekreativt värde historiskt sett, som en korsning i ”Skogsrundan”, och tillför en variation till promenaden genom Stenhagen/Skogsrundan, genom de mörka granarna i den i övrigt lövträdsdominerade gamla betesmarken.

Naturvärden

Den gamla eken registrerades som nyckelbiotop år 2005, och beskrevs då som en ”ekjätte” som höll på att tyna bort i konkurrensen från omgivande gallringsskog.⁵¹⁴

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några särskilda ekonomiska värden.

Delområde 5I. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Eken friställs och inga träd tillåts växa upp i dess krona.
- Stigkorsningen tydliggörs.
- Gran återplanteras i stigkorsningen. Yngre gran som står där idag bevaras.
- En skötselplan tas fram för området.

514 Hemberg-Andersson, 2003-2006, sid. 5.

Delområde 5J. Sydöstra skogsgränsen

Delområde 5J. Beskrivning

Området utgörs av ett östvänt bryn med gamla ädellövträd som ek och lind. I nord-sydlig riktning genom området löper en stenmur som blir enklare och mindre välbehållen ju längre söderut man kommer. En öppen gräsbevuxen yta längs muren vittnar om en tidigare gångstig. Längs muren växer träd på båda sidor. (figur 317)

Delområde 5J. Historik

På 1930-talet löpte en gångstig i grus längs stenmuren i Delområde 5J. Detta var en del av promenadstråket ”Skogsrundan”. Ett fotografi från år 1936 (figur 316) visar att vissa partier öster om stenmuren var tätbevuxna med inslag av barrträd. Omkring år 1970 var vegetationen öster om stenmuren ganska gles, glesare än idag, med tydlig utsikt mot åkern i öster.⁵¹⁵ Stenmuren blir mindre prydlig och vållagd ju längre söderut vi kommer (figur 315), och är sannolikt kvar från mitten av 1800-talet (figur 46). Längst i norr kan muren ha lagts om eller bättrats på under 1920-talet.⁵¹⁶

Figur 314. Delområde 5J. Sydöstra skogsgränsen.

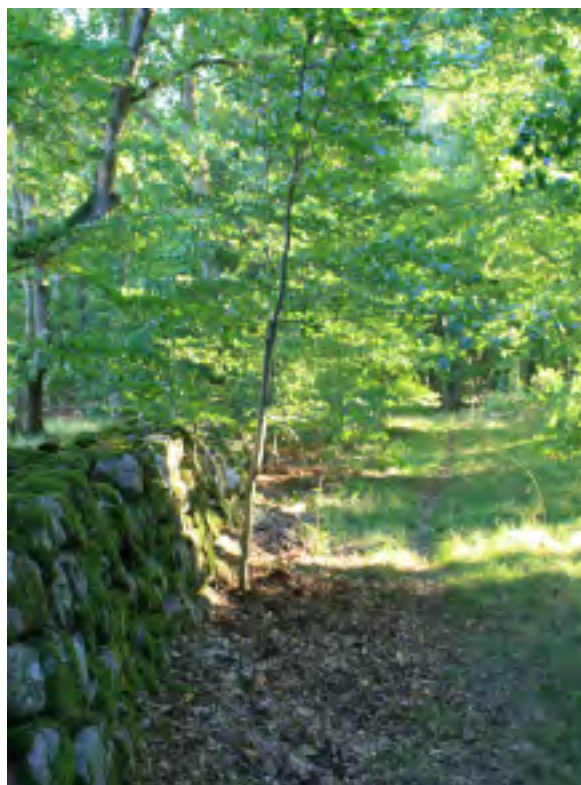
Figur 315. Fotografiet är taget längs den östra stenmuren i Stenhagen/Skogsrundan, mot söder. (Foto: Boel Persson, 2010-05-15)

⁵¹⁵ Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

⁵¹⁶ Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Journal 1/1 1921-31/12 1921, Utgifter för Stenmur i Parken s. 93 samt Aflöningar för Stenmur i Parken s. 123.

Figur 316. År 1936 löpte en grusad gångstig längs stenmuren i östra delen av Stenhagen/Skogsrundan ned mot Bredasund. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn. 1935-36, Göholm, kartor och skisser, 275 Hag)

Figur 317. Idag är en liten smal skogsstig längs stenmuren det enda spåret efter den välskötta gångstigen. (Foto: Boel Persson, 2010-09-10)

Delområde 5J. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Stenmuren vittnar om såväl gränsdragningen för den gamla betesmarken som om den period på 1920-talet då stora förändringar genomfördes på Göholm och den gamla beteshagen blev en slags promenadpark.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Stenmuren och den öppna ytan väster om muren leder blicken och vandraren på ett effektivt sätt.

De större lövträden med vida kronor är värdefulla inslag genom sin skönhet.

Upplevelsevärden/Rekreativa värden

Den sydöstra skogsgränsen är ett vackert promenadstråk med utsikt mot den öppna odlingsmarken i öster.

Naturvärden

Större delen av området ingår i en nyckelbiotop som registrerades år 2003, då området beskrevs som en fin insektsbiotop med lavflora som tyder på lång trädkontinuitet.⁵¹⁷

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några ekonomiska värden.

Delområde 5J. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Stenmuren ska bevaras och tydliggöras så att det finns möjligheter att avläsa den tidigare markanvändningen i landskapet.
- Stenmuren ska ha en fortsatt hägnadsfunktion.
- Stenmuren ska vara solbelyst och hållas fri från uppväxande vedartade växter.
- Värmegynnade djur och växter ska ha förutsättningar att leva och tillfälligt vistas på, i och kring muren.
- Den tidigare gångstigen ska hållas fri från sly.
- Om det finns resurser för att vårda gångstigen skulle den kunna rekonstrueras i samarbete med en trädgårdsarkeolog för att klargöra exakt var gångstigen legat och vilken beläggning den haft.
- En skötselplan ska tas fram för området.

517 Hemberg-Andersson, 2003-2006, sid. 1.

Delområde 5K. Ekskogen

Delområde 5K. Beskrivning

Det här är ett stort område som främst innehåller ek (*Quercus robur*). I undervegetationen växer en del hassel (*Corylus avellana*), främst i norr. I söder består undervegetationen främst av ungbok (*Fagus sylvatica*). I vissa delar av området står ekarna relativt tätt och har därför strävat upp mot himlen med raka stammar, vilket ger en ”pelarsalskänsla”. Det finns också träd som stått här under ett öppnare skede och som därför är äldre och mer bredkroniga. Inom området ligger de två mindre områdena 5I, Korsningen, med äldre granskog i öster och 5H, Mittpunkten, med äldre lövträd. Längst i väster finns en plantering med gamla granar, och utspritt i området står gran i grupper om ett fåtal träd.

Figur 318. Delområde 5, Sydöstra skogsgränsen.

Figur 319. Södra delen av Ekskogen med undervegetation av ung bok. I bakgrunden syns Delområde 5L, Granskogen. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-04-01)

Delområde 5K. Historik

Området innefattar södra delen av ”Skogsrundan” som lades ut under tidigt 1900-tal.

Delområde 5K. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Se Delområde 5H, Mittpunkten, samt Delområde 5I, Korsningen.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Se Delområde 5H, Mittpunkten, samt Delområde 5I, Korsningen.

”Pelarsalskänslan” som finns i delar av området ger ett pampigt intryck och bidrar till variationen i Område 5 som helhet.

Upplevelsevärden/Rekreativa värden

Områdets variation, från mörka granar till bredkroniga bokar och ekar, som omges av en högstammig ekblandskog.

Naturvärden

Inom Ekskogen står tre lövträd som är nyckelbiotoper, se Delområde 5H, Mittpunkten, samt Delområde 5I, Korsningen.

Ekonomiska värden

Möjligen kan de högvuxna unga ekarna ha ett ekonomiskt värde, vilket får bedömas av en skogsbrukskunnig person.

Delområde 5K. Målsättningar och åtgärdsförslag

- ”Skogsrundan” ska tydliggöras så att den blir möjlig att följa.
- Variationen av mörka och ljusa partier i området ska bevaras.
- En ingående skötselplan för området ska tas fram efter att en noggrann inventering gjorts.
- I skötselplanen klargörs var de högstammiga ekarna ska bevaras för variationens skull, och var de eventuellt kan tas ned.

Delområde 5L. Granskogen

Delområde 5L. Beskrivning

Det här området innehåller en granplantering som är yngre än i Delområde 5I.

Delområde 5L. Historik

Det är osäkert när granarna planterades. De ritades inte ut på uppmätningen från år 1936, men anas som en mörk skugga på det flygfoto som ligger som underlag för ekonomiska kartan från år 1970 (figur 282), vilket innebär att de planterades någon gång mellan dessa år.

August Werner lät plantera en hel del gran på sina ägor.⁵¹⁸ Det är troligt att han eftersträvade en så stor variation som möjligt i landskapet, för att gynna jakten. Möjligen kan denna plantering vara en del av den eftersträvade variationen.

Figur 320. Delområde 5L. Granskogen.

Figur 321. Till höger syns Delområde 5L, Granskogen. Bilden är tagen från väster i områdets norra del. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-04-01)

518 Se till exempel Göholms gårdarkiv G3b Journal 1931-1935, Sveriges allmänna lantbrukssällskaps driftsbyrå, Journal 1/1 1931-31/12 1931 Göholms Gård, Skogen s. 95 samt Göholms gårdsarkiv, G 8-1 Göholms gård ver. 1937, nr. 237.

Delområde 5L. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Planteringen kan ses som en symbol för all den gran som August Werner lät plantera på sin egendom.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Området bedöms inte ha några arkitektoniska eller konstnärliga värden, utöver att de bidrar till variationen i Område 5 som helhet.

Upplevelsevärden/Rekreativa värden

Granplanteringen bidrar till variationen i Område 5 som helhet.

Naturvärden

Möjligen kan planteringen utgöra ett gömsle för vilt.

Ekonomiska värden

Möjligen kan granarna ha ett ekonomiskt värde, vilket får bedömas av en skogsbrukskunnig person.

Delområde 5L. Målsättningar och åtgärdsförslag

- En detaljerad inventering görs varefter en skötselplan tas fram.

Delområde 5M. Tallskogen

Delområde 5M. Beskrivning

I detta område, som gränsar mot Bredasund växer, bestånd av tall (*Pinus sylvestris*). Träden är högstammiga, vilket bidrar till en känsla av ”pelarsal” och gör att området upplevs relativt ljust.

Delområde 5M. Historik

Tallen har planterats under 1900-talet, men exakt när är oklart.

Delområde 5M. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Området bedöms inte ha några historiska och kulturhistoriska värden.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

”Pelarsalskänslan” under de högstammiga tallarna utgör ett arkitektoniskt värde.

Rekreativa värden

Området kontrasterar mot övriga delar av Göholms gårdsmiljö. Tallen tydliggör känslan av att vara nära vattnet, och den utgör en värdefull läplantering.

Naturvärden

Tallskogen utgör ett unikt inslag i Göholms gårdsmiljö, och bidrar därför till vegetationens variation.

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några ekonomiska värden.

Delområde 5M. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Tallarna bevaras och en skötselplan för området tas fram.

Figur 322. Delområde 5M, Tallskogen.

Område 6. Gravkapellet

Område 6. Beskrivning

Figur 323. Gravkapellet ligger någon kilometer nordväst om Göholms gårdsmiljö.

Gravkapellet ligger nordväst om Göholms gårdsmiljö och för att komma dit får man följa en liten slingrande skogsväg genom "Oxhagen" (se figur 323). Närmare kapellet gör vägen en rejäl krök vilket skapar en intressant överraskningseffekt; under skogspromenaden skymtar gravkapellet ett par gånger mellan träden, men plötsligt står man något hundratal meter från det, vänd rakt mot ingången och utan skymmande träd däremellan. Här finns en enkel grind men inget staket. Den enkla känslan motverkas dock av att vägen som leder fram till kapellet är rak, upphöjd och kantad av högstammiga, raka lönnar (*Acer platanoides*) och ekar (*Quercus* sp.) vilket ger ett formstarkt och stiligt intryck. Gravkapellet, i klassicerande⁵¹⁹ stil, ligger på en liten kulle, omringad av en cirkelformad mur med huggna stenar.

Ett område, på knappt en hektar, kring gravkapellet ägs av Johan Pukes släktförening.⁵²⁰ Ytan ingår i Naturreservatet Gö och präglas av en betad olikåldrig ekskog med enstaka grova ekar, varav några är mulmekar. Inom området fanns, då skötselplanen för naturreservatet Gö togs fram 2009, ask, lönn, rönn, lind, apel, en, hassel, hagtorn och björnbär. I minst en av mulmekarna fanns läderbagge och lavfloran var mycket rik på de äldre träden.⁵²¹ Varje vår samlas Johan Pukes släktförening⁵²², för att hålla årsmöte på Göholm, och i samband med detta städas området omkring gravkapellet (figur 324) Städningen innebär att sly huggs ned samt att grenar och löv som ligger framför kapellet ingång räfsas ihop och läggs åt sidan.

519 Ahlklo, Åsa, muntligen, 2010-09-15.

520 Nyman, e-brev, 2010-11-06.

521 Länsstyrelsen i Blekinge län, *Skötselplan för naturreservatet Gö*, 2009, sid. 72.

522 Johan Pukes släktförening bildades vid ett konstituerande släktmöte den 26 augusti 1998, på initiativ av Anne-Marie Sällberg, med avsikten att överta ägandet och förvaltandet av gravkapellet från kyrkan (Listerby församling) till vilken skötseln överlämnats av Ludvig Magnus Kruse (dotterson till Johan Puke) och hans hustru Anna 26 januari 1929. Edholm, Johan, e-brev, 2011-03-08.

Figur 324. Varje vår samlas Johan Pukes släktförening för att hålla årsmöte på Göholm, och i samband med detta städas området omkring gravkapellet. (Foto: Boel Persson, 2010-05-14)

Område 6. Historik

Johan Puke lär själv ha valt platsen för familjens gravkapell⁵²³, och det invigdes den 4 december 1817, året efter Pukes död.⁵²⁴ År 1859, samma år som Pukes hustru Christiana Puke avled, styckades platsen för gravkapellet av från den övriga gården.⁵²⁵ Doktor Johan Ludvig Kruse hade lämnat in en ansökan om avstyckning, och den 1 september 1859 kom lantmätare Holmberg till Göholm. J. L. Kruse, som nyligen blivit ägare till 2 1/4 mantal samt arrenderade 3/4 mantal av Göholms egendom, förevisade ett köpebrev, i vilket det stod att: ”Grafvården på Brunnsvik med deromkring varande jordrymd och väg dertill, till en sammanlagd areal af 2 Tunnländ, undantages för eweliga tider och utbryts från hela egendomen såsom en Grefliga Pukeska familjens gemensamma egendom, [...]”⁵²⁶. Med andra ord: gravkapellet och ett litet område omkring detta skulle brytas ur Göholms ägor och för eviga tider förvaltas av den Pukeska släkten. Brunnsvik är en gård som legat alldeles i närheten av gravkapellet och där bodde Göholms trädgårdsmästare vid 1800-talets mitt⁵²⁷.

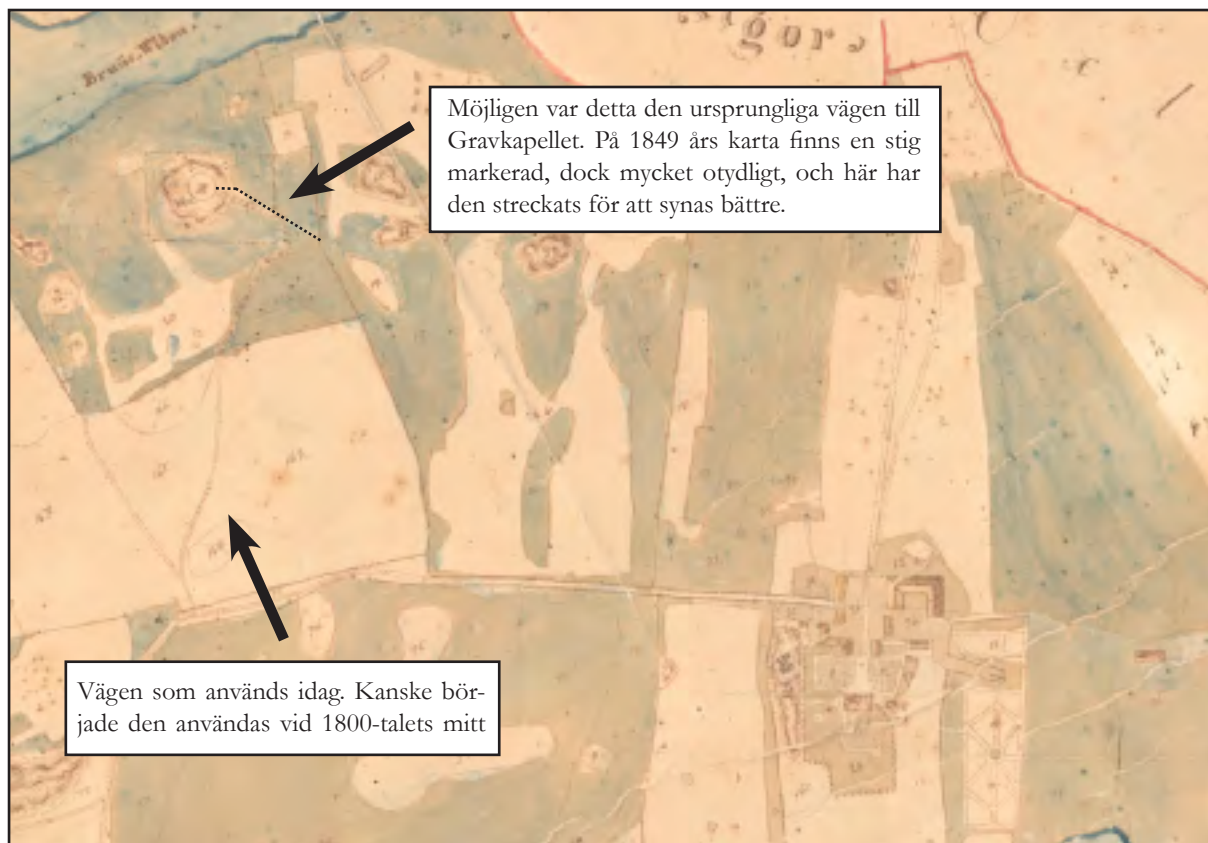
523 Sundberg, Anna, e-post, 2011-02-23.

524 Odencrants, 1946, sid. 50.

525 Lantmäteriet, Lantmäterimyndigheternas arkiv, 10-LIS-103, beskrivning, sid. 1-3.

526 Lantmäteriet, Lantmäterimyndigheternas arkiv, 10-LIS-103, beskrivning, sid. 2.

527 Blekinge museum, gårdsarkiv, Göholm, Listerby sn, husesynsförrättningar, odaterad.

Figur 327. På den noggranna uppmätningen från år 1849 syns den väg som används idag, men även en svagt markerad stig längre österut finns utritad. Möjligen var detta en äldre väg fram till gravkapellet. (Göholms gårdsarkiv, Kartor och ritningar, *Karta öfver Djöholms herregård [...] upprättad vid verkställd Sockne Beskrifning öfver Listerby socken år 1849 af O. E. Ödman*, 1849.

Figur 328. På sockenkartan över Listerby, som lantmätare Ödman färdigställde ett år efter uppmätningen av Göholms ägor, ser det ut som om huvudvägen fram till gravkapellet låg längre österut vid 1800-talets mitt, medan den väg som används idag (jmf figur 327) inte sträckte sig hela vägen fram till Gravkapellet. (Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv, 1:21-1:1, Blekinge län, Listerby sn, *Karta öfver Listerby socken [...]*, 1850)

Kanske började en ny väg fram till gravkapellet användas i samband med, eller några år före, avstyckningen. Kartmaterialet är svårtolkat, men lantmätare Ödmans sockenkarta från år 1850 (figur 328) antyder att huvudvägen fram till kapellet från början låg längre österut än den väg som används idag (figur 327). Sannolikt löpte den äldre vägen eller stigen i så fall längs en stenmur som fortfarande står i området.

En gravplatsanläggning som påminner om Göholms gravkapell är Dannfeltska gravkapellet vid Holje herrgård i Olofströmstrakten. Liksom på Göholm ligger det lilla gravkapellet, som uppfördes år 1836, på en rund kulle som omges av en stenmur.⁵³¹ Att placera graven inom en stenomslutning är en sed som användes redan under den europeiska bronsåldern. Även cirkelformen, som traditionellt symboliserar evighet, var viktig redan under bronsåldern.⁵³² I Gravkapellens absoluta närhet ligger en annan cirkelformad gravplats omgärdad av en stenmur, nämligen kolerakyrkogården på Nötanabben⁵³³, som uppfördes vid 1800-talets mitt.

Placeringen av Göholms gravkapell är typisk för det tidiga 1800-talet, en tid då den svenska landskapsarkitekturen påverkades mycket av de ideal som varit på modet i England under en period, med inspiration från det engelska mjukt böljande landskapet och med en målerisk aspekt, "the picturesque"⁵³⁴. Vissa inriktningar influerades också mycket av "tidens intresse för individualismen; att framhäva varje individs unika karaktär och värde"⁵³⁵. I parken eller trädgården skulle man kunna flanera runt och fundera kring nuet, samtidigt som olika element skulle ge impulser till det förflutna, gärna till antikens storhetstid⁵³⁶, precis som Göholms gravkapell i klassicerande stil gör.

Byggnader eller statyer som anknöt till, och gav en påminnelse om, människors förgänglighet, "minnesmärken för sentimentala associationer"⁵³⁷ ansågs vara viktiga, varför såväl äkta som falska gravar blev vanliga inslag i parker omkring sekelskiftet 17/1800.⁵³⁸ Mest känd är kanske Rousseaus gravplats i Ermenonvilles park där han tillbringade sin sista tid i livet. Rousseaus gravplats, en ö med popplar planterade i en ring, kom att bli något av en kultplats.⁵³⁹ Som exempel på arkitekturade gravplatser i Göholms närhet kan nämnas den gravvård som af Chapman lät uppföra på sin egendom Skärfva. Han begravdes dock aldrig där utan istället på kyrkogården i Augerum.

I ett brev daterat 1871, troligen skrivet av Johan och Christiana Pukes dotter Johanna Charlotta (Jeanette), beskrivs den ceremoni som hölls då Johan Puke postumt hedrades med en yttre likkista gjord av kölen från Dristigheten, det fartyg som han framfört vid utbrytningen ur Viborgska viken år 1790.⁵⁴⁰ Det går med hjälp av Jeanettes beskrivning att föreställa sig ungefär hur platsen såg ut år 1871, och man förstår också att det var en mycket högtidlig ceremoni.

531 Granfors, 1976, sid. 62 & 65.

532 Nord, Jenny, muntligen, 2011-02-15.

533 *Nötanabben, Byrum, Sevärt i Ronneby*, odat.; Persson, 1976.

534 Blennow, 2002, sid. 207.

535 Ibid.

536 Ibid.

537 Blennow, 2002, sid. 231.

538 Blennow, 2002, sid. 207.

539 Blennow, 2002, sid. 229.

540 Riksarkivet, Gierffa-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.8. Johan och Christiana Pukes barn, Två brev u.å. skrivna av systrarna på Göholm, det som är daterat 1871; Riksarkivet, Gierffa-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.7. Johan och Christiana Puke, Brev till L. Kruse från Kungl. Örlogsmannasällskapet 3/11 1869.

Klockan tolv den aktuella dagen för Jeanette i Kruses ekipage ned till ”det heliga stället”⁵⁴¹, alltså platsen för gravkapellet. Jeanette beskriver i brevet hur en mängd människor ”af alla classer” svärmade på platsen. Två små briggar klädda med flaggor låg ”utanföre”, och i denna beskrivning kan vi ana att området mellan gravkapellet och vattnet var betydligt öppnare än idag, med en tydlig utsikt från gravkapellet mot vattnet. ”En haie af skeppsgossar” stod inne i allén som ledde upp till gravkapellet, och två underofficerare med örlogsflaggor vaktade vid dörren, vilket var nödvändigt på grund av att människor trängde sig på.⁵⁴²

Pukes familj och över 25 högtidsklädda representanter från flottan marscherade till musik upp mot gravkapellet, där Puke redan låg i sarkofagen gjord av Dristighetens köl. En amiral vid namn Sundin läste ett tal, varefter en sköld placerades på kistan under salut från fartygen ute på vattnet. Innan sällskapet begav sig tillbaka till gården följde amiral Sundin dem runt gravkullen för att de skulle beskåda de flaggande små fartygen. ”Så vackert - ja skönt!” beskrev Jeanette det hela, och hon menade att ”Det var brillant med de många equipager, menniskohvimlet etc.” även om hon själv inte riktigt uppfattade allt som hände omkring henne eftersom hon var så rörd och medtagen.⁵⁴³

Till och med prins Oscar lär ha haft för avsikt att närvara vid ceremonin, men hindrades av en fältmanöver och därför sände han ett telegram istället. ”Så roligt det varit om han kommit!” skrev Jeanette, med tillägget; ”Men vårt stackars skröpliga Djöholm!?!”⁵⁴⁴, en antydning om att gården inte var i toppskick.

En akvarell (figur 330) av Otto Sylvan från år 1903 visar ett gravkapell vars öppning flankeras av två stora träd som står innanför stenmuren. Bilden ger ett verklighetstroget intryck, medan teckningen av lantmätare O.E. Ödmann från mitten av 1800-talet (figur 336) verkar vara en mer symbolisk framställning. Proportionerna är lite barnsliga, vattnet når nästan ända fram till stenmuren, och vid vattnet står ett träd med hängande grenar, en trädform som var vanlig på svenska kyrkogårdar vid slutet av 1800-talet⁵⁴⁵. Ingången flankeras, på utsidan av stenmuren, av cypressliknande träd, som kanske ska föreställa ädelcypresser eller enar. Cypressen har i många kulturer varit symbol för död och förgängelse⁵⁴⁶. Det är möjligt att det funnits planterade träd av det här slaget omkring gravkapellet, men det är även troligt att de är Ödmanns personliga tillägg, kanske tyckte han att träden passade in vid ett gravkapell.

541 Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.8. Johan och Christiana Pukes barn, Två brev u.å. skrivna av systrarna på Göholm, det som är daterat 1871.

542 Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.8. Johan och Christiana Pukes barn, Två brev u.å. skrivna av systrarna på Göholm, det som är daterat 1871.

543 Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.8. Johan och Christiana Pukes barn, Två brev u.å. skrivna av systrarna på Göholm, det som är daterat 1871.

544 Riksarkivet, Giertta-Pukeska arkivet, III Efterleverans 2010, Vol.8. Johan och Christiana Pukes barn, Två brev u.å. skrivna av systrarna på Göholm, det som är daterat 1871.

545 Bengtsson, 1992, sid. 119 och Lundquist, 1992, sid. 32.

546 Swahn, 2006, sid. 48.

Figur 330. Akvarell som visar Göholms gravkapell. Bilden publicerades i Blekingeboken 1966 (Nyman, 1966, sid. 115), där den uppgavs vara en akvarell av Otto Sylvan från 1903. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn., Göholm, kartor och skisser, 1966/115.)

Figur 331. Det här fotografiet togs av R. Odencrants mellan 1945-51 och visar gravkapellet med enstaka träd innanför stenmuren. Möjligen är det samma träd som stod framför gravkapellet år 1903 då Sylvan målade sin akvarell. (Blekinge museum, fotografier, Göholm, A2380)

Ett fotografi som togs av R. Odencrants någon gång mellan åren 1945 och 1951 (figur 334), då han arbetade på Blekinge museum⁵⁴⁷, visar att den 2 tunnland stora gravkapellsområdet vid denna tid var inhägnat med stängseltråd och att ingången bestod av en enkel grind som hängde i ett par något sneda grindstolpar. Fram till kapellet ledde en allé av lönn⁵⁴⁸. Ett försök att återskapa allén gjordes under 1970-1980-talet, genom att bevara och skydda självsådda lönnskott, men försöket lyckades aldrig.⁵⁴⁹ Idag kantar bara enstaka träd gångstigen fram till kapellet. Grinden och grindstolparna står kvar än idag. Stängseltråden och järnstolparna togs bort omkring 2007-2008 och ersattes då av 7 nya stolpar: en i varje hörn av fastigheten samt en på vardera långsidan och en på västra kortsidan⁵⁵⁰.

Gångstigen fram till kapellet var från början av grus.⁵⁵¹ Det krävdes mycket arbete för att hålla den fri från ogräs, vilket gjorde att den tilläts växa igen på 1930-talet.⁵⁵² Viktor Andersson, som skötte trädgården på Göholm vid 1900-talets mitt, vårdade även gravkapellet. Efter Viktors bortgång sköttes kapellet och området där omkring av Axel Andersson.⁵⁵³

Gravkapellet har kontinuerligt använts av Johan Pukes släktingar för gravsättning, och därför har släktingar besökt kapellet minst en gång per år under alla år. Den årliga tillsynen har successivt blivit alltmer organiserad, och från och med 1980-talet har släktsammankomsterna fått formen av en arbetsdag då kapellet och området däromkring vårdas.⁵⁵⁴ År 1998 bildades Johan Pukes släktförening som har årsmöte på Göholm varje vår⁵⁵⁵.

Figur 332. År 1935-36 kantades gångstigen fram till gravkapellet av en allé. (Blekinge museum, Nordiska museets kulturhistoriska undersökn. 1935-36, Göholm, fotografi 275 Hk)

Figur 333. Idag kantas den upphöjda vägen fram till gravkapellet av enstaka träd, men ingen allé. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-04-01)

547 Albinson, Christer, muntligen, 2010-02-12.

548 Sällberg, Anne-Marie, telefonsamtal, 2010-08-16.

549 Sällberg, Anne-Marie, telefonintervju, 2010-08-18.

550 Edholm, Johan, e-brev, 2011-03-08. Johan bedömer att trådstängslet satts upp omkring 1920.

551 Sällberg, Anne-Marie, telefonsamtal, 2010-08-16.

552 Sällberg, Anne-Marie, telefonintervju, 2010-08-18.

553 Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08. Axel Andersson var gift med Maj-Britt Andersson, systerdotter till Viktor Andersson. Axel och Maj-Britt bodde i Arbetarostaden.

554 Nyman, Gunnar, e-brev, 2011-03-08.

555 Edholm, Johan, e-brev, 2011-03-08.

Figur 334. Omkring år 1950 hade grusgången fram till kapellet vuxit igen med gräs, men gången kantades fortfarande av raka träd. Fotografiet togs av R. Odencrants mellan 1945-51. (Blekinge museum, fotografier, Göholm, A2375)

Figur 335. Grinden finns kvar än idag, och grindstolparna står fortfarande där med exakt samma lutning som vid slutet av 1940-talet/början av 1950-talet. Den större inhägnaden är emellertid borta, liksom allén som ledde fram till kapellet. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-04-01)

Figur 336. Lantmätare Ödmans teckning över Gravkapellet från mitten av 1800-talet. Vid vattnet står ett träd med hängande grenar, en trädform som var vanlig på svenska kyrkogårdar i slutet av 1800-talet och som symboliserade tårar och sorg. Ingången flankeras, på utsidan av stenmuren, av cypressliknande träd, som kanske ska föreställa ädelcypresser eller enar. Det är möjligt att det funnits planterade träd av det här slaget omkring gravkapellet, men de kan vara Ödmans personliga tillägg. Ett barrträd bakom gravkapellet höjer sig högt över den övriga skogen, precis som Douglasgranen sydost om mangårdsbyggnaden gör idag. (Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv, Listerby socken, *Karta öfver Listerby socken* [...], 1850, sid. 32.)

Område 6. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Gravkapellet är den plats på Göholm som främst minner om Johan Puke, en person som haft stor betydelse för Göholm och som även är rikshistoriskt intressant.

Valet att placera ett gravkapell på de egna ägora är typisk för tidsandan omkring år 1800.

Platsen har vårdats som en del av parken och trädgården vid Göholm, och har därmed ett värde som en del av anläggningen som helhet.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Gravkapellets klassicerande stil är typisk för det tidiga 1800-talet och var ett sätt att ge impulser till det förflutna och till antika ideal.

Gravkapellsanläggningen som helhet, med skogsvägen som plötsligt öppnar upp sig mot gravkapellet, den upphöjda gångstigen som tidigare kantats av en allé och gravkapellet på en kulle omgiven av en rund stenmur har ett starkt formspråk och ett konstnärligt/estetiskt värde.

Usikten som funnits ned mot vattnet hade troligen avgörande betydelse för valet av den exakta platsen.

Omgivningarna, med högstammiga lövträd och få buskar i undervegetationen, bidrar till den sakrala känslan och har stor betydelse för upplevelsen av Gravkapellet.

Rekreativa värden

Gravkapellet är ett fint mål för promenader runt Göholm.

Naturvärden

Större delen av området är klassat som nyckelbiotop.⁵⁵⁶

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några särskilda ekonomiska värden men är ett viktigt besöksmål vid till exempel Gödagen.

556 Länstyrelsen i Blekinge län, *Skötselplan för naturreservatet Gö*, Ronneby kommun, 2009, sid. 72.

Område 6. Målsättningar och åtgärdsförslag

I *Skötselplan för naturreservatet Gö* formulerades följande målsättningar för området kring Gravkapellet:

- En betad skog med öppna gläntor.
- En betad olikåldrig ekblandskog med spridda grova träd.
- Trädskiktet är olikåldrigt och domineras av lövträdsarter som ek, lind, lönn och rönn.
- Nya spärrgreniga ekar kan utvecklas i området.
- Trädsiktets täckningsgrad varierar mellan 30-70 % med lägst täckning upp mot stenmuren runt gravkapellet. Buskskiktet domineras av en, hassel och blommande, bärande buskar och har en täckningsgrad varierande mellan 5-10 %.
- Vägen in till Pukeska gravkapellet bevaras som en enkel grusväg.
- Träden längs vägen till gravkapellet bildar en allé och i det närmaste ett tak över vägen. Dessa träd är stamkvistade upp till ca 3 meters höjd och inga nedhängande grenar finns mot vägen under denna nivå. Det finns inte mycket död ved i alléns trädkronor.
- Buskskiktet är glest så att området blir överskådligt och kapellet väl synligt.
- Fältskiktet innehåller minst 15 arter knutna till naturliga gräsmarker enligt artlista upprätade vid basinventeringen.
- Äldre träd får åldras, dö och brytas ner på platsen.
- Förutsättningar finns för att läderbaggen ska kunna leva i området.
- Förutsättningar finns för att ekoxlarver kan utvecklas i området.
- Kulturlämningarna bevaras på ett överskådligt sätt och hålls fria från uppväxande vedartade växter.
- Kapellet är väl synligt från större delen av fastigheten.
- Lågor och torrakor finns inte närmare stenmur eller väg än 20 m.⁵⁵⁷

Vi samtycker med alla ovanstående målsättningar, och lägger till följande:

- Vyn mot havet och vattnet från Gravkapellets västra sida återskapas för att framhäva närheten till havet och det ursprungliga skälet till att gravkapellet uppfördes just här.
- Gravkapellets skyltning inordnas i Göholms generella skyltprogram, förutom skylten som idag sitter på grinden i stenmuren.

557 Länsstyrelsen i Blekinge län, *Skötselplan för naturreservatet Gö*, Ronneby kommun, 2009, sid. 72.

Område 7. Badplatsen

Område 7. Beskrivning

Badplatsen ligger ungefär 1,5 km väster om gårdsmiljön och den sista biten av stigen fram till platsen kantas av vackra hasselbuskage (figur 338). Vid badplatsen växer en stor bredkronig ek (figur 340) och bredvid eken står en liten röd bod av trä med vita knutar och tegeltak.

Figur 337. Den vita pilen visar var badplatsen ligger.

Figur 338. Sista biten fram till badplatsen kantas stigen på båda sidor av vackra hasselbuskage. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-09-27)

Figur 339. Utsikt från badplatsen mot Ronneby. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-09-27)

Figur 340. Vid badplatsen växer en stor bredkronig ek, "Stinas ek", och bredvid eken står en liten röd bod med vita knutar. (Foto: Anna Jakobsson, 2010-09-27)

Område 7. Historik

Platsen markerades med orden ”Bad Huset” på lantmätare Ödmans karta över Listerby socken från år 1850 (se pil i figur 341), vilket innebär att den redan då fungerade som badplats. Området runt badplatsen och stigen som leder till badplatsen brukades vid mitten av 1800-talet som äng.

Under tidigt 1900-tal hade ängsmarken minskat betydligt på Göholm liksom på andra ställen i landet, och området kring badplatsen användes som betesmark (figur 342). På häradsekonomska kartan finns en liten symbol i form av en båt ungefär vid badplatsen. Idag finns en liten stensatt båtanläggningsplats i området, möjligen var det den som markerades på kartan.

Stina Werner cyklade till badplatsen långt upp i åren för att bada, och hon satt ofta under den bredkroniga eken och läste tidningen.⁵⁵⁸

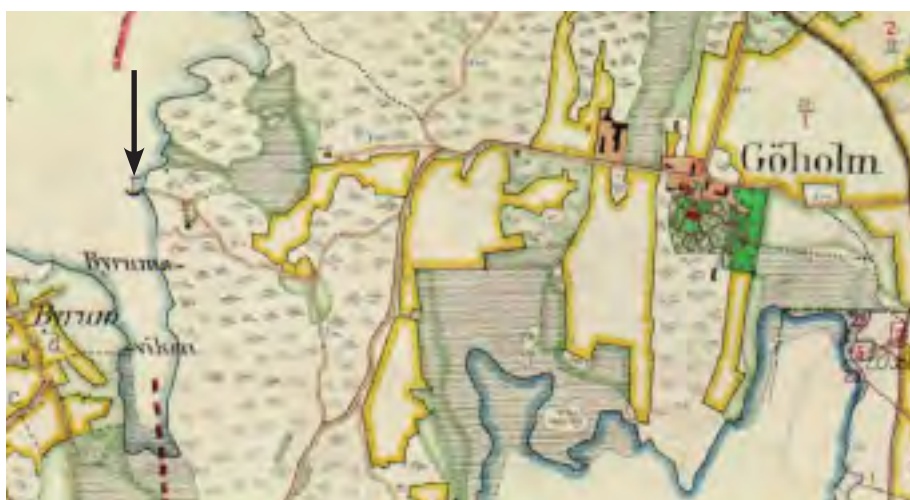
Figur 341.

År 1850 stod ett badhus (se pil) vid badplatsen. Stigen fram till badplatsen löpte genom ängsmark. (Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv, I 21-1:1, Blekinge län, Listerby sn, *Karta öfver Listerby socken [...]*, 1850)

Figur 342.

År 1914-19 användes området vid badplatsen som betesmark. Någon slags anläggningsplats för båtar fanns i området (se pil). (Lantmäteriet, Rikets allmänna kartverks arkiv, *Göholm J1124-38*)

558 Mohlin, Katharina, rundvandring på Göholm, 2010-09-09; Hansson, Elin, rundvandring på Göholm, 2010-09-08; Claudia Norberg, vandring till badplatsen, 2010-09-27.

Område 7. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Den långa kontinuiteten som badplats utgör ett kulturhistoriskt värde.

Platsen representerar både Stina Werner och Göholm. Här kunde hon sitta under en av sina älskade ekar som symboliserar Göholm och blicka ut över havet som omger ägorna.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Den vackra eken och havsutsikten är platsens kärna. Vandrigen genom hassellunden för att nå dit är en fin upplevelse.

Rekreativa värden

Här finns möjlighet att bada, och platsen är ett fint mål för promenader runt Göholm.

Naturvärden

Både badplatsen med eken och hassellunden längs promenadstigen är klassade som nyckelbiotoper.⁵⁵⁹

Ekonomiska värden

Platsen bedöms inte ha några särskilda ekonomiska värden.

Område 7. Målsättningar och åtgärdsförslag

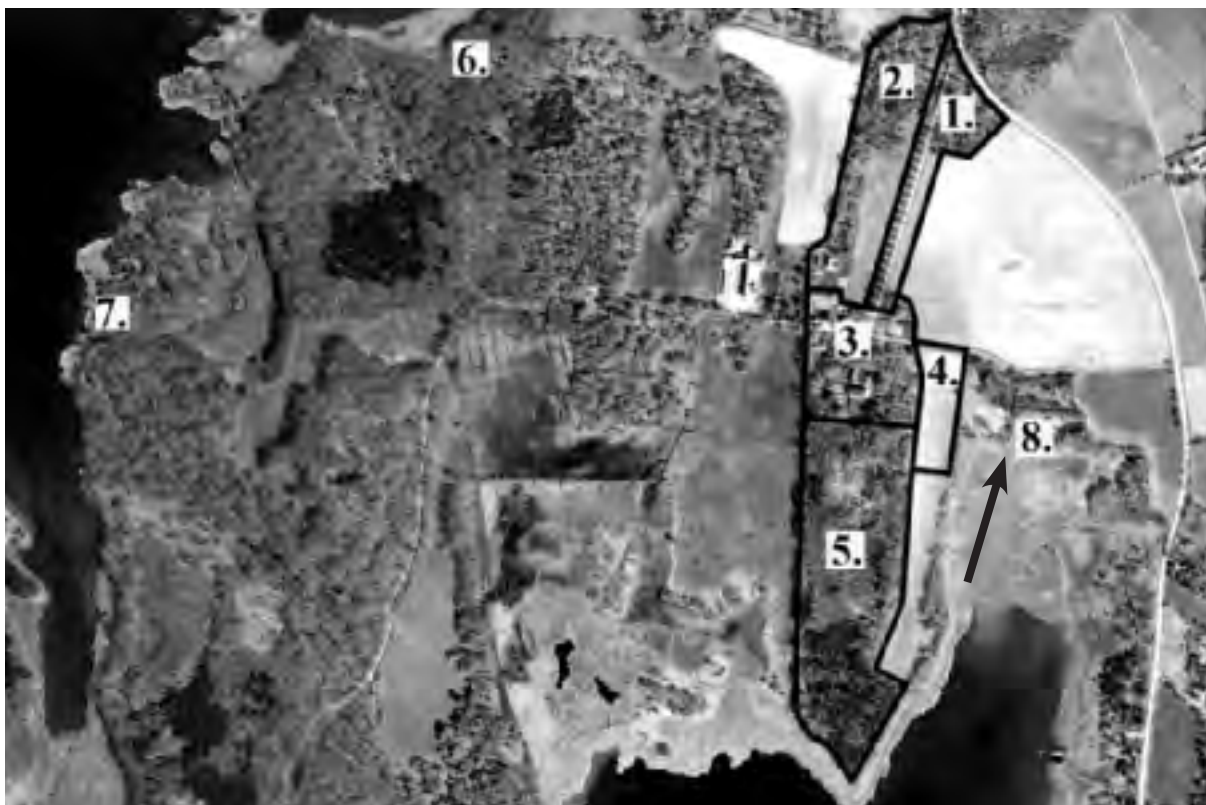
- Badplatsen ska ha kvar sin privata karaktär. För de som hittar hit ska det kännas som om de upptäckt något undangömt och unikt.
- Eken och historien kring denna bevaras som ett minnesmärke över Stina Werner.
- Eken har möjlighet att fortsätta breda ut sin krona och de träd/buskar som växer upp i anslutning till ekens krona tas bort.
- Hassellunden betas och stigen fram till badplatsen hålls fri från sly.

559 Skogsstyrelsen [online], Om ”Skogens pärlor”, 2011-01-08.

Område 8. Pumphuset

Område 8. Beskrivning

Pumphuset är en liten kvadratisk byggnad med gul puts och tegeltak som ligger öster om Nyttoträdgården (se pil i figur 343). Mellan Nyttoträdgården och Pumphuset leder ett grävt dike. Det finns också ett dike som leder norrut från Pumphuset.

Figur 343. Pumphusets placering markeras med svart pil. (Underlag: Ortofoto, © Lantmäteriet Gävle 2010. Medgivande I 2010/0055. Bearbetning Boel Persson, 2010)

Figur 344. Fotografiet är taget från väster, i södra delen av Nyttoträdgården. (Foto: Boel Persson, 2010-12-26)

Figur 345. Pumphuset sett från nordväst. (Foto: Boel Persson, 2011-02-26)

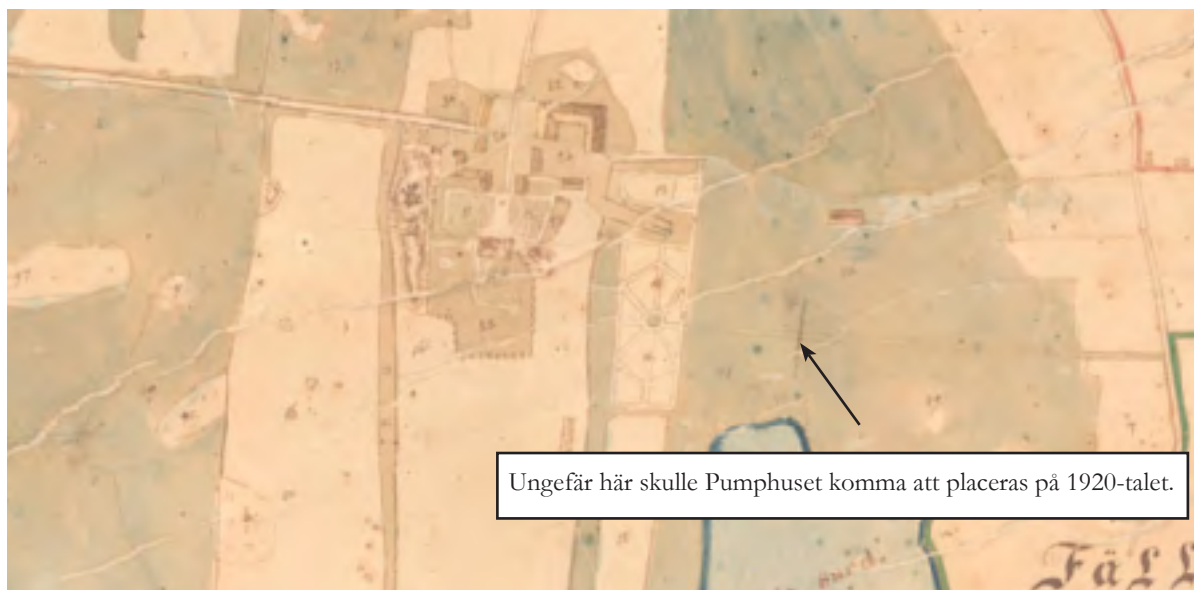
Figur 346. Pumphusets södra sida (Foto: Boel Persson, 2011-02-26)

Figur 347. Pumphusets norra sida (Foto: Boel Persson, 2011-02-26)

Område 8. Historik

Pumphuset ligger längs den axel som sträckte sig österut från centrum av det stjärnmönster som Nyttoträdgården hade vid 1800-talets mitt, sannolikt ett långt grävt dike. Något pumphus syns emellertid varken på kartan från år 1849 (figur 348) eller på häradsekonomiska kartan från åren 1914-19 (figur 349). Under perioden juni-oktober år 1919 lades 1265 kr på avlöningar till arbete med pumphuset.⁵⁶⁰ Dessa uppgifter är de tidigaste som återfunnits om pumphuset, och troligen visar de att pumphuset uppfördes under dessa månader.

Figur 348. En axel sträckte sig år 1849 österut från centrum av Nyttoträdgården. Längs denna axel placerades så småningom Pumphuset, men år 1849 hade det ännu inte uppförts. (Göholms gårdsarkiv, Kartor och ritningar, *Karta öfver Djöholms herregård [...] upprättad vid verkställd Sockene Beskrifning öfver Listerby socken år 1849 af O. E. Ödman*, 1849.

Figur 349. Axeln fanns kvar år 1914-19, även om den inte var fullt så rak som tidigare. Pumphuset hade ännu inte byggts då häradsekonomiska kartan upprättades. (Lantmäteriet, Rikets allmänna kartverks arkiv, *Göholm J112-4-38*)

560 Göholms gårdsarkiv, G3a Journal 1919-1923, Aflöningar enligt bok s. 71-81.

Område 8. Värdeanalys

Historiska och kulturhistoriska värden

Pumphuset var troligen en del av den omfattande nyanläggning som gjordes vid början av 1920-talet då August Werner precis köpt gården.

Arkitektoniska och konstnärliga värden

Pumphuset är placerat längs den axel som tidigare sträckte sig ut från södra delen av Nyttoträdgården.

Rekreativa värden

Pumphuset är ett vackert blickfång från Nyttoträdgården.

Naturvärden

Området bedöms inte ha några särskilda naturvärden.

Ekonomiska värden

Området bedöms inte ha några särskilda ekonomiska värden idag, men de bör ha varit viktiga för dräneringen av Nyttoträdgården då den var i bruk.

Område 8. Målsättningar och åtgärdsförslag

- Den visuella kontakten mellan Nyttoträdgården och Pumphuset bibehålls.
- Det ska vara lätt att vandra längs Nyttoträdgårdens östra sida och ut mot Pumphuset.
- Diket mellan Nyttoträdgården och Pumphuset hålls öppet.

8. Avslutande reflektioner

Arbetet med att ta fram en vårdplan för en historisk trädgårdsanläggning kan jämföras med en vandring nedför en trappa, en backe, eller varför inte ett berg som går i dagen. Under varje steg ackumuleras kunskap och energi, farten ökar, nästa steg blir lättare att ta, och efterhand framstår det tydligt vilken den självklara riktningen är. Till slut går benen i det närmaste av sig själva.

Det första steget, för den som står högst upp, är den historiska dokumentationen. Utan en sådan är det bara att stanna kvar där uppe. Att göra en helt komplett historisk dokumentation av en egendom som Göholm, vars historia sträcker sig flera århundraden bakåt i tiden, är svårt, även om den areal som behandlas bara utgör en bråkdel av egendomens totala areal, som i den här vårdplanen. Det finns alltid historiska kartor som kan studeras lite noggrannare, fler fotografier att analysera, ytterligare någon som skulle kunna intervjuas, och så vidare. Till slut nås emellertid en punkt då det viktigaste har satts på pränt och huvuddragen klargjorts. För den som varit noggrann är det då lättare att se var platsens värden ligger, vilket innebär att nästa steg nedför backen, värdebeskrivningen, kan tas. Då värdena formulerats har farten blivit förhållandevis hög, och det går många gånger tydligt att se vilka riktlinjer och målsättningar som krävs för att värdena ska kunna tas till vara.

För arbetet med *Vårdplan för Göholms park och trädgård* är den historiska dokumentationen gjord, värdena har beskrivits, och därefter har målsättningar, riktlinjer och åtgärdsförslag formulerats. Vi befinner oss vid foten av backen. Det innebär emellertid inte att arbetet med Göholm, eller med vårdplanen, har nått en slutpunkt, snarare tvärtom. Nu gäller det att ta tillvara kunskapen, farten och energin som ackumulerats på väg nedför backen. Möjligheterna och sätten att arbeta vidare på är många. Det som bör bli nästa steg är framtagandet av en detaljerad skötselplan för Göholms park och trädgård. I en sådan kan vårdplanens riktlinjer, målsättningar och åtgärdsförslag omsättas i konkreta skötselåtgärder. En skötselplan underlättar för alla inblandade parter och blir ett dokument som kan användas i det dagliga skötselarbetet.

Göholm används idag, i enlighet med Stina Werners vilja, som undervisningsplats för två gymnasieskolor. Att *Vårdplan för Göholms park och trädgård* tagits fram kommer att göra det lättare att styra skolornas insatser, på ett sätt som är meningsfullt för skolorna såväl som för den historiska park- och trädgårdsanläggningen på Göholm. För SLU Alnarps del kommer vårdplanen att kunna användas i undervisningen, som exempel på vad en vårdplan för en historisk trädgårdsanläggning bör innehålla och hur den kan tas fram. Om önskemål finns från Stiftelsens Stina Werners fonds sida är det inte omöjligt att Göholm, och då främst Stenhagen/Parken/Skogsrundan, också kan användas för övningar i praktisk landskapsvård för landskapsarkitektstudenter. Detta återstår dock att diskutera.

Under arbetet med vårdplanen har flera små eller stora ämnen utkristalliserat sig vilka skulle kunna blir föremål för forskning, antingen på akademisk nivå, eller i ett mer lokalt sammanhang. I ett trädgårdshistoriskt perspektiv är 1920- och 30-talets anläggningsperiod en av de intressantaste på Göholm. Dels är den fortfarande relativt tydlig i dagens park och trädgård, dels ritades anläggningen år 1919 av firman Jansson & Hallström, en firma vars historia ännu inte skrivits. Att de var välkända på sin tid är ett av flera skäl att studera deras verksamhet närmare.

Ytterligare ett ämne som förtjänar en mer ingående dokumentation är gårdens arbetare. Några personer har nämnts i vårdplanen, främst trädgårdsmästarna under 1800-talet, eftersom de hade betydelse för parkens och trädgårdens utformning och skötsel. Vad vi inte känner till är om de trädgårdsmästare som var verksamma på Göholm också arbetade vid andra gods eller större gårdar under någon period av sitt liv. En studie av trädgårdsmästarna på samtliga blekingska herrgårdar under 1800-talet skulle kunna bidra till kunskap om hur trädgårds- och odlingskunskap spreds i Blekinge.

Ett närliggande ämne är lokala trädgårdsmästerier, av vilka några nämnts i vårdplanen eftersom Göholm köpt växter ifrån dem. En fullständig genomgång av vilka trädgårdsmästerier som fanns i trakten under tidigt 1900-tal skulle kunna vara en spännande utmaning för en lokalhistoriker, och en viktig sådan eftersom trädgårdsmästerierna försvinner successivt och kan bli svåra att spåra för den som inte själv varit i kontakt med dem då verksamheten var i gång.

Göholm har också anknytning till stenhuggeriverksamheten i Blekinge, genom de stora anläggningsarbetena på 1920-talet bland annat. Att dokumentera vilka de personer var, som nämns i arkivmaterialet i samband med anläggning av stenmurar, vägar, dammen i Pergolan, Inkörporten, och så vidare, skulle vara ytterligare en viktig uppgift för en lokalhistoriker. Det var hantverksskickliga personer, förmodligen i huvudsak lokalt förankrade, som sannolikt satte sin prägel på många gårdar och hus i trakten. Att veta vem som lagt den vackra stenvallen runt tomten eller stengrunden till huset, eller vem som format grindstolparna, är kunskap som tillför ett stort mervärde för en ung husägarfamilj, men det är också kunskap om Blekinge som riskerar att försvinna med den äldre generationen.

Slutligen utgör *Vårdplan för Göholms park och trädgård* ett exempel på hur en vårdplan för en historisk park och trädgård kan tas fram, vilket innebär att den kan fungera som exempel i det fortsatta arbetet med bevarande, vård och restaurering av historiska trädgårdsanläggningar.

För Göholms del fortsätter äventyret och vår förhoppning är att vårdplanen kommer leva och utvecklas med anläggningen under lång tid framöver.

9. Källor och litteratur

Otryckta källor

Muntliga källor och kontakt via e-post

Ahlklo, Åsa, Fil Lic, trädgårdshistoriker, Område Landskapsarkitektur, SLU Alnarp, muntligen, 2010-09-15.

Albinson, Christer, Blekinge museum, muntligen vid besök i museets arkiv, 2010-05-12.

Andersson, Maj-Britt, bodde i Arbetarbostaden åren 1944-2002, telefonsamtal 2010-11-02.

Andersson, Leif, trädgårdstekniker, Sveriges lantbruksuniversitet Alnarp, muntligen, 2010-09-15.

Dormling, John, landskapsarkitekt, telefonsamtal, 2010-11-02.

Eklund, Tommy, Lantmäteriet Gävle, Historiska kartor, kontakt via e-post, 2011-01-28.

Forsberg, Gunilla, Johan Pukes släktförening, telefonsamtal 2010-08-25.

Hansson, Elin, dotter till Maj-Britt Andersson, rundvandring på Göholm, 2010-09-08.

Hildingsson, Hans-Jöran, ordförande Stiftelsen Stina Werners fond, e-brev, 2010-09-22.

Jakobsson, Anna, Fil Dr, landskapsarkitekt, Område Landskapsarkitektur, SLU Alnarp, muntligen, 2010-11-30.

Mohlin, Katharina, barnbarn till inspektör Mohlin, telefonsamtal 2010-08-23 och rundvandring på Göholm, 2010-09-09.

Norberg, Claudia, bor nära Göholm, vandring till badplatsen, 2010-09-27.

Nord, Jenny, Fil Dr, arkeolog, Område Landskapsarkitektur, SLU Alnarp, muntligen, 2011-02-15.

Nyman, Gunnar, Johan Pukes släktförening, e-brev, 2011-03-08 och 2011-03-12.

Peil, Niklas, Skogsstyrelsen, tidigare anställd på Skogssällskapet, telefonintervju 2010-08-18.

Persson, Malte, uppvuxen i Göholms närhet, muntligen, 2010-09-14, 2010-09-29 och 2010-10-11.

Rosén, Marcus, trädgårdsmästare, företaget Allt i trädgård, muntligen, 2010-09-29.

Sundberg, Anna, Skogssällskapet, koordinatör på Göholm, samtal på Göholm, 2010-09-09, e-brev 2010-12-15 och e-brev 2011-03-17.

Sällberg, Anne-Marie, Johan Pukes släktförening, telefonsamtal 2010-08-16 och 2010-08-18.

Arkiv

Blekinge museum, Karlskrona

Fotografier

Göholm

A2375 Pukes gravkapell, fotograf: Odencrants

A2380, Pukes gravkapell, fotograf: Odencrants

Gårdsarkiv, Göholm, Listerby sn

Köpekontrakt Johan Puke 1789

Odaterad husesynsförrättning, troligen 1800-talets första hälft

Nordiska museets kulturhistoriska undersökning, 1935-36

Blekinge, Medelstads hd, Listerby sn, Göholm

Beskrivning av gården

Brandförsäkringshandlingar

Fotografier

Kartor och skisser

Carta N:o 2 Giöö, 1706.

Göholm, Blekinge, uppmätt 1936 av S. Rosén och A. Karlsson

1966/115, Akvarell som troligen målats av Otto Sylvan 1903

Tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1933-79

Göholm - magnifik 1700-talsgård omskapad för vår tids fordringar, BLT 1965-05-15.

Kvinnan bakom allt på Göholms gods. Stina Werner blev "bonde" som sin far, BLT 1951-01-20.

Tidningsurklipp, Listerby sn, allmänt 1980-

Andersson, Gustav, 1982, Så skaffade sig jordägarna gratisarbetare, *Sydöstran*, 1982-09-27.

Andersson, Ann-Marie, 2009, Naturbrukarna tar över Göholm, *Blekinge Läns Tidning*, 2009-03-30, sid. 7.

Andersson, Ann-Marie, 2006, Upprustning ett måste. Underhållet på Göholm är kraftigt eftersatt, *Blekinge Läns Tidning*, 2006-06-09, sid. 8.

Andersson, Ann-Marie, 2005, Göholm ska ge nya inkomster, *Blekinge Läns Tidning*, 2005-03-23, sid. 9.

Hindersson, Jan, 2008a, Naturbruksgymnasiet vill till Göholms gods, *Sydöstran*, 2008-09-20, sid. 13A.

Hindersson, Jan, 2008b, Nya Gö-reservatet ett av länets finaste naturområden, *Sydöstran*, 2008-10-21, sid. 8A-9A.

Håkansson, Sune, 2005, Blekinges största fond skapas av Stina Werners kvarlåtenskap, *Blekinge Posten*, 2005-09-16, sid. 3.

Nilsson, Marie, 1990, Stina Werners arbete för ekskogen belönas, *Blekinge Läns Tidning*, 1990-10-25.

Rundgren, Johanna, 2008, Göholms gård blir gymnasium, *Blekinge Läns Tidning*, 2008-11-17, sid. 8.

Thörnquist, Christer, 2004, Skogssällskap får Göholm, *Blekinge Läns Tidning*, 2004-11-24, sid. 9.

Brandförsäkringsverket, Stockholm

K 03476-001, *Charta På Tompten och Åbyggnaderna till Frälse ÄgenDommen Djöholm [...]*, år 1798.

Fnr 31855, år 1896.

Fnr 32503, år 1897.

Fnr 37160, år 1905.

Fnr 43670, år 1913

Fnr 46366, år 1916.

Fnr 49207, år 1918.

Göholms gårdsarkiv

F1a Testamenten, bouppteckningar, förvaltn. av dödsbo m.m. August Werner, hans far, farbror och faster.

F10a Hushåll och inventarier

F73c Diplom 2:a pris, Sällskapet för ekodlingens främjande 1964

G1a Huvudbok 1921-1925

G3a Journal 1919-1923

G3b Journal 1931-1935

G3c Journal 1936-1939

G3d Journal 1940-1944

G3e Journal 1945-1949

G4a Kassabok 1924-1927

G4b Kassabok 1928-1930

G7a Kassajournal 1962-1966

G7b Kassajournal 1967-1971

G8-1 Göholms gård ver. 1937

G8-2 Göholms gård verifikation 1956 och 1957

G8-3 Göholms gård, verifikation 1960

G8a Göholms gård verifikation 1961

G8c Göholms gård verifikation 1966

G8e Göholms gård, verifikation 1970

Fotografier

Fotoalbum från Johan Pukes släktförening, omkring år 1900

Fotoalbum 1920-tal

Fotoalbum 1929

Inscannade fotografier (scannats in av Anna Sundberg):

Familjen Werner

Gården, oregistrerade

Gården, dess ägare och arbetare

Liggande löst bland fotografier och fotoalbum:

Kommunikation med Allhems förlag år 1967.

Kartor och ritningar

Karta öfver Djöholms herregård [...] upprättad vid verkställd Sockne Beskrifning öfver Listerby socken år 1849 af O. E. Ödman, 1849.

Göholms herregård, förslag till trädgård, Jansson och Hallström, 1919.

Målning

Gordon, akvarell som visar boningshuset, 1960-tal.

Krigsarkivet, Stockholm (KA)

0400:18b:0001, *Carta af Medelstads härads...*, 1670.

0400:18a:0001, *Special Geographisk Charta öfver Blekingen*, 1684.

0400:18a:0003b, *Special Geographisk Charta öfver Bleking*, 1690.

0400:18a:0004a, *Karta öfver Blekinges Höfdingdöme*, 1823.

Landsarkivet Lund (LLA)

Husförhörslängder

ListerbyA1:1, 1801-1815, kortnr. 6-7/9.

AI:2, 1816-1822, kortnr. 6/7

AI:3, 1823-1829, kortnr. 5/6.

AI:4, 1830-1837, kortnr. 4/5.

AI:5, 1838-1844, kortnr. 5/6.

AI:6, 1844-1849, kortnr. 6/8.

AI:7, 1850-1859, kortnr. 10-11/14.

AI:8, 1855-1861, kortnr. 11/14.

AI:9-10, 1862-1870, kortnr. 12/16.

AI:11, 1871-1880, kortnr. 13/17.

AI:13, 1881-1890, kortnr. 6/9.

AI:15, 1891-1900, kortnr. 6/10.

Lantmäteriet

Aktuellt ortofoto, © Lantmäteriet Gävle 2010. Medgivande I 2010/0055.

Rikets allmänna kartverks arkiv

Göholm J112-4-38, *Häradsekonomiska kartan* 1914-19

3F4e Kuggeboda, *Ekonomiska kartan* 1970

3F5e Yxnarum, *Ekonomiska kartan* 1970

Lantmäteristytrelsens arkiv

Listerby socken Gö nr. 1-8, Geometrisk avmätning, *Giöö* (två kartor) 1706

I 21-1:1, Blekinge län, Listerby sn, *Karta öfver Listerby socken [...]*, 1850

10-LIS-103, *Karta öfver Afsöndrade Lägenheten Omkring Graf-kapellet på Diöholm [...]*, 1859

10-LIS-123-1, *Förslag till torrläggning af sank mark kring hafsviken Bredasund [...]* 1889-90.

Länsstyrelsen i Blekinge län, Karlskrona

Bildande av naturreservatet Gö i Ronneby kommun, 2008, Karlskrona: Länsstyrelsen Blekinge län.

Biosfärkandidatområde Blekinge Arkipelag, Verksamhetsberättelse år 2009, Karlskrona: Länsstyrelsen Blekinge län.

Skötselplan för naturreservatet Gö, Ronneby kommun, 2009, Karlskrona: Länsstyrelsen Blekinge län.

Privata samlingar

Englund, Jan-Eric

Fotografi som visar Göholms huvudbyggnad omkring år 1900.

Jakobsson, Anna, privat vykortssamling

Vykort med bilder från Göholm, från 1900-talets första hälft.

Persson, Karin

Karta med lokala namn på platser omkring Göholm, ritad av Olof Mohlin (finns numera även hos Katharina Mohlin).

Sällberg, Anne-Marie och Walter, privat arkiv

Aflöningsbok för åren 1850 och 1851

Aflöningsbok för åren 1853, -54, -55, -56, -57, -58, -59.

Ludvig Magnus Kruse, dagbok 1887-1901.

Regionarkivet, Göteborg

Arkitektfirman A. Krüger & Son, *Förslag till förändring av Corps de Logis Göholm*, nr. 63:1, år 1919.

Riksarkivet, Stockholm

Giertha-Pukeska arkivet

720335/II

Vol.4. Christiana Puke, sönerna Johan Carl och Folke Magnus Puke

Christiana Puke, född Giertta

- Anteckningar om maken J. Puke
- Brev från Johan Puke

720335/III Efterleverans 2010

Vol.7. Johan och Christiana Puke

Johan Puke

- Bouppteckning efter generalamiralen m.m. greve Johan Puke, 1816.
- Sven Vilhelm Gynther: "Grefve Johan Pukes biografi" (Stockholm 1847)
- Brev till L. Kruse från Kungl. Örlogsmannasällskapet 3/11 1869.

Christiana Puke

- Maskinskriven avskrift av grevinna Christiana Pukes memoarer". Med kommentar av John Knutsson Blomquist, 1973.
- Brev till Christiana Puke från modern Dorothea Bäck, 2 Nov. 1814.
- Hyllningsdikt till Christiana Puke på 80-årsdagen 1855
- Arvskifteshandling efter Johan och Christiana Charlotta Puke, 1860.

Vol.8. Johan och Christiana Pukes barn

Johanna Charlotta (1801-1878), Flora Sophia (1808-1894) och Christiana Lovisa af Puke (1811-1896)

- Avskrift av Jeanette Pukes memoarer
- Två brev u.å. skrivna av systrarna på Göholm

Krigsexpeditionen

F1:2, *Handlingar angående ekinventering och ekskogarnas vård 1819-1828*

F1:3, *Journal öfver SkogsUndersökningen i Blekinge Län år 1819*

Skogsstyrelsen, Jönköping

Hemberg-Andersson, Joakim, 2003-2006, *Nyckelbiotoper, Engelska parken, Göholm*, Skogsstyrelsen, Jönköping.

Opublicerade uppsatser och rapporter

Isaksson, Sven, 1989, *Ödegårdar på Göhalvön - inventering och studie av agraar bebyggelse och markanvändning på frälsejord i Blekinge skärgård*, Uppsats i kulturgeografi, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.

Sarlöv Herlin, Ingrid, 2008, *Bete ur ett mångbruks- och hållbarhetsperspektiv; betesdjur, beteseffekter, landskap och människor*, ansökan om bidrag från Partnerskap Alnarp samt ansökan om bidrag ur Stina Werners fond, Område Landskapsarkitektur, SLU Alnarp.

Svala, Catharina, 2010, utkast till texten *Stina Werner och Göholm, Person- och lantbruks historia*, Område Lantbrukets byggnadsteknik, SLU Alnarp.

Åkesson, Maria, 2005, *Göholms grönytor - historik, idag och framtid för trädgården, parken och nyttoträdgården*, examensarbete Ky-utbildning Trädgårdsmästare med inriktning mot Natur och Kultur, Skärfva vt. 2005.

Digitala databaser och internetbaserat material

Blekinge museum [online], om stenindustrin i Blekinge, tillgänglig via:
www.blekingemuseum.se/stenhugg/pops/bleksten.htm [2011-02-07]

Historiska media [online], om arbetsmarknadspolitiken på 1920-talet, tillgänglig via:
www.historiskamedia.se/o.o.i.s?id=43&vid=1077 [2010-12-07]

ICOMOS [online], om Florensdeklarationen, tillgänglig via:
www.icomos.se/pdf/Florensdeklarationen_1982.pdf [2009-11-20]

Länsstyrelsen [online], GISdata, tillgänglig via:
<http://lanstema.lst.se> [2009-11-19]

Länsstyrelsen Skåne [online], om landskapsbildsskydd, tillgänglig via:
www2.lansstyrelsen.se/skane/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/ovriga_skyddsformer/Pages/Landskapsbildsskydd.aspx?keyword=landskapsbildsskydd [2010-12-03]

Nationalencyklopedin [online], uppslagsord "frälsejord", tillgänglig via:
www.ne.se/lang/fr%C3%A4lsejord [2011-03-17]

Nationalencyklopedin [online], uppslagsord "sätesgård", tillgänglig via:
www.ne.se/lang/s%C3%A4teri [2011-03-01]

Naturvårdsverket [online], om att vårda träd i kulturlandskap, tillgänglig via:
www.naturvardsverket.se/upload/04_arbete_med_naturvard/Skydd_och_skotsel_vardefull_natur/kulturlandskapet/Vard-trad-kulturlandskap.pdf [2011-02-07]

Programmet för odlad mångfald [online], tillgänglig via:
www.pom.info [2010-12-14]

Ronneby kommun [online], om Naturbruksgymnasiet i Bräkne-Hoby, tillgänglig via:
www.ronneby.se/PageUpload/27069/NaturB_Blekinge.pdf [2010-12-03]

Stiftelsen Stina Werners fond [online], tillgänglig via:
stinawerner.skogssallskapet.se [2010-11-17]

Skogsstyrelsen [online], om nyckelbiotoper, tillgänglig via:
www.skogsstyrelsen.se/Upptack-skogen/Upplev-skogen/Ut-i-skogen/Vad-ar-det-du-ser/Nyckelbiotop [2010-12-03]

Skogsstyrelsen [online], om "Skogens pärlor", tillgänglig via:
minasidor.skogsstyrelsen.se/skogensparlor/ [2010-12-03]

Skogsstyrelsen [online], "Upptäck skogen", tillgänglig via:
www.svo.se/episerver4/templates/kartmall.aspx?id=38343 [2010-11-18]

SLU [online], om FoMA, tillgänglig via:
<https://internt.slu.se/sv/utbildning-forskning-foma/fortlopande-miljoanalys/>

Statarmuseet [online], om statarnas historia, tillgänglig via:
www.statarmuseet.com/Historia.html [2011-02-07]

Stockholmskällan [online], tillgänglig via:
www.stockholmskallan.se/php/fupload/SMF/SD/SSMB_0023983_1926_74.pdf

Svensk Kulturväxtdatabas, [online] om *Taxus baccata* 'Fastigiata', tillgänglig via:
www.skud.se [2010-11-13]

Svensk Uppslagsbok [online], digitalt uppslagsverk baserat på Svensk Uppslagsbok från 1955, tillgänglig via: svenskuppslagsbok.se/tag/goholm

Tryckta källor och litteratur

Ahlenius, Karl & Kempe, Arvid (red.), 1908, *Sverige. Geografisk, topografisk, statistisk beskrifning*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Ahnfelt, Arvid, 1882a, *Ur Svenska hovets och aristokratiens lif V*, Stockholm: Lamm.

Ahnfelt, Arvid, 1882b, *Ur svenska hovets och aristokratiens lif VI*, Stockholm; Lamm.

Almgren, Gunnar & Jarnemo, Lars & Rydberg, Dan & Mossberg, Bo, 2003, *Våra ädla lövträd*, Jönköping: Skogsstyrelsen.

Anderson, William, 1921, Blekingska parker och trädgårdar, i: *Svenska Turistföreningens årsskrift 1921*, Stockholm, sid.

Anderson, William, 1926, *Blekingebilder från fordom*, Sölvesborg: författarens förlag.

Andersson, Thorbjörn & Jonstoj, Tove & Lundquist, Kjell (red.), 2000, *Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år*, Stockholm: Byggförlaget.

Bengtsson, Rune, 1992, Solitärträden på kyrkogården, i: Bucht, Eivor (red.) *Kyrkogårdens gröna kulturarv*, 1992, Stad & land nr. 103, 1992, sid. 119-121.

Bergendorff, Christer, 1991, Fjärilar från Göholm, i: *Blekinges Natur 1991*, årsbok för blekingsk naturvård, Karlskrona, sid. 108-118.

Bildande och förvaltning av naturreservat, handbok 2003:3, Stockholm: Naturvårdsverket.

Blekinges skogar - biologisk mångfald samt urval och skötsel av skogsreservat, 2003:1, Karlskrona: Länsstyrelsen Blekinge Län.

Blennow, Anna-Maria, 2002, *Europas trädgårdar*, Lund: Signum.

Bramstång, Mats, 1977, *Sällsamheter i Blekinge*, utgiven i samarbete med Svenska turistföreningen, Stockholm: Rabén & Sjögren.

Coats, Peter, 1967, *Great Gardens of Britain*, London: Weidenfeld and Nicolson.

Cronholm, Christopher, [ca 1750-1757] 1976, *Blekings beskrivning*. Författad av Christopher Cronholm år c:a 1750-1757. Med inledning, noter och register utgiven av Torsten Rosencrantz, Malmö: Blekingia.

Eliasson, Per, 2002, *Skog, makt och människor. En miljöhistoria om svensk skog 1800-1875*, Stockholm: KSLA.

Eriksson, Annika & Fryding, Susanne & Johansson, Christer & Jonsson, Anne-Beate & Persson, Thomas & Stenholm, Leifh, 1986, *Sevärt i Blekinge, Vägvisare till kulturen*, Karlskrona: Länsstyrelsen Blekinge län.

Ferber, Johan Eberhard, 1739, *Hortus Agerumensis, exhibens plantas saltem rariores, exoticas & officinales, quas horto proprio intulit, secundum methodum Linnæi sexualem digestus*, Stockholm.

Flinck, Maria, 1994, *Tusen år i trädgården*, Södertälje: Torekällbergets museum/Tidens förlag.

Granfors, Karl, 1976, Falsk eller äkta Rembrandt? En konsthistorisk undersökning av altartavlan i Dannfelt ska gravkapelet i Olofström, i: *Blekingeboken, Årsbok för medlemmarna i Blekinge Musei och Hembygdsförening 1976*, sid. 62-77.

Gustavsson, Lars-Åke, 1998, *Rosor för nordiska trädgårdar*, Stockholm: Natur och kultur.

Gustavsson, Eva, 2001, *Trädgårdsideal och kunskapsyn: En studie av meningens uttryck med exempel från Gösta Reuterswårds och Ulla Molins skapande handling*, Agraria 262, doktorsavhandling, Alnarp: SLU.

Gustavsson, Roland & Petersson, Anna, 2005, Autenticitet i förvaltning och bevarande, i: *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, nr. 48, 2004, sid. 52-58.

Gynther, Sven Wilhelm, 1847, *Blekings historia och beskrifning*, Stockholm.

Hallberg, Göran, 1990, *Ortnamn i Blekinge*, Uppsala: Norstedt.

Hansson, Nils B., 1942, Skogarna i Blekinge, i: Leander, Sigfrid (red.), 1942, *En bok om Blekinge*. Minnesskrift i anledning av landshövding Sven Hagströmers ämbets tid 1924-1942, Blekinge musei- och hembygdsförbund, Karlskrona, sid. 202-217.

Hellner, Brynolf, 1937, Några blekingska herrgårdar, i: *Blekingeboken, Blekinge musei- och hembygdsförbunds årsbok 1937*, Karlskrona, sid. 169-178.

Hofberg, Herman & Velandar, Johan, 1896, *Genom Sveriges bygder*. Bonnier.

Jakobsson, Anna, 2000a, *Ronneby Brunnspark – historien om en hälsobrunns parker och trädgårdar*, Rapport 00:2, Institutionen för landskapsplanering Alnarp: SLU.

Jakobsson, Anna, 2000b, *Historisk inventering av Brunnsskogen*, i: Rapport 04:1, Institutionen för landskapsplanering Alnarp: SLU.

Jakobsson, Anna, 2002, *Skötselplan för kulturrestatet Ronneby Brunn*, i: Rapport 04:1, Institutionen för landskapsplanering Alnarp: SLU.

Jakobsson, Anna, 2004, *Vatten, vandring, vila, vy & variation: den svenska kurparkens gestaltningssidé, exemplet Ronneby Brunnspark*, Rapport 04:1, Inst. för landskapsplanering Alnarp: SLU.

Jakobsson, Anna, 2009, *Experiencing landscape while walking : on the interplay between garden design, sensory experience and medical spa philosophy at Ronneby Spa*, Acta Universitatis agriculturae Sueciae 2009:67, Institutionen för landskapsplanering Alnarp: SLU.

Jansson, J.G & Hallström, G 1920, *Trädgårdskonst. Några trädgårdar ritade och utförda av Jansson & Hallström, trädgårdsarkitekter*, Stockholm: Exp. Grevturegatan 24 A.

Jeschke Henriksson, Katharina, 2007, *Johannisbusparken : historia, nutid, framtid*, examensarbete inom landskapsingenjörsprogrammet, 2007:20, Alnarp: SLU.

Jonstoj, Tove, 2000, Ester Claesson, i: Andersson, Thorbjörn & Jonstoj, Tove & Lundquist, Kjell (red.), 2000, *Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år*, Stockholm: Byggförlaget, sid. 179-181.

Kling, Adam Julius, [1748] 2004, *Medelsta härad i Blekinge år 1748*, Gradualavhandling av Adam Julius Kling 13/7 1748, Översättning från latinet år 2004: Åke Blennow, Ronneby.

Kulturminnesvårdsprogram för Blekinge län. Del II, miljöer och objekt av intresse för kulturminnesvården, 1983, Karlskrona: Länsstyrelsen Blekinge län.

Leijonhielm, Gerhard, 1939, *Blekinge läns kungl. bushållningssällskap 1914-1939*, Karlskrona: K. L. Svensson.

Leijonhielm, Gerhard, 1942, Jordbruket i Blekinge. Några karakteristiska drag, Leander, Sigfrid (red.), 1942, *En bok om Blekinge*. Minnesskrift i anledning av landshövding Sven Hagströmers ämbetsår 1924-1942, Blekinge musei- och hembygdsförbund, Karlskrona, sid. 160-182.

Linnerhielm, Jonas Carl, [1806] 1985, *Brev under resor i Sverige*, Vol. 2, Brev under nya resor i Sverige, Bromma: Rediviva.

Lundquist, Kjell, 1992, Från beteshage till trädgård - kyrkogårdens historia, i: Bucht, Eivor (red.), *Kyrkogårdens gröna kulturarv*, Stad & land nr. 103, 1992, sid. 12-34.

Lundquist, Kjell, 2000, *Bidrag till kännedomen om begreppet trädgård och om trädgårdsväxternas historia i Sverige*, Licentiatavhandling, Rapport 00:1, Institutionen för landskapsplanering Alnarp: SLU.

Margareta, 1915, *Vår trädgård på Sofiero*, Stockholm: Norstedt.

Martelius, Ingrid, 1968, Göholm, i: Kjellberg, Sven T., i: *Slott och herresäten i Sverige*, Malmö, sid. 309-319.

Mohlin, Olof, 1989, *Rävens öga*, Örkellunga: Settern.

Mohlin, Olof, 1990, Grodan och amiralen, i: *Blekinges Natur 1990*, årsbok för blekingsk naturvård, Karlskrona, sid. 49-61.

Mohlin, Olof, 1993, *Tidens gång*, Örkellunga: Settern.

Mollet, [1642] 2007, *Le jardin de plaisir = Der Lust Gartten = Lustgård = The garden of pleasure*, del II, Uppsala: Gyllene snittet.

Natura 2000 i Sverige, handbok 2003:9, Stockholm: Naturvårdsverket.

Nolbrant, Peter, 1998, Alléer, pilerader samt träd- och buskrader, i: *Skötselhandbok för gårdens natur- och kulturvärden*, sid. 130-138.

Nolbrant, Peter, 1998, Stenmurar, i: *Skötselhandbok för gårdens natur- och kulturvärden*, sid. 201-207.

Nolin, Catharina, 2002, Trädgårdskonsten, i: *Signums svenska konsthistoria. Konsten 1915-1950*, 2002, Lund: Signum.

Nord, Jenny & Sarlöv-Herlin, Ingrid [in press] Utvecklande av metod för landskapskaraktärisering, i: Persson, Jesper (red): *Projektrelevans inom FoUprogrammet Bebyggd miljö, Rapportering av 2010 års projekt*, Rapport XX:X, Område landskapsarkitektur, Alnarp: SLU.

Nordisk familjebok, 1924.

Norman, Hans & Wallström, Erik, 2008, *Johan Puke. Skeppsgossen som blev generalamiral och statsråd 1751-1816*, Stockholm: Atlantis.

Nyman, Alf, 1966, Göholm, Johan Puke och hans efterkommande på gården, i: *Blekingeboken, årsbok för medlemmarna i Blekinge Musei- och Hembygdsförening Årg. 44*, 1966, Karlskrona, sid. 100-143.

Nyman, Alf, 1968, När familjen Puke bodde i Kungshuset, i: *Aktuellt från Föreningen marinemusei vänner i Karlskrona 1968*, Karlskrona, sid. 52-88.

Nötanabben, Byrum. Sevärt i Ronneby. Turistbroschyr. odat.

Odenkrants, R., 1946, Göholm och dess ägare efter 1658, i: *Blekingeboken, årsbok för medlemmarna i Blekinge Musei- och Hembygdsförbund 1946*, Karlskrona, sid. 39-62.

Olausson, Magnus, 2000, Gustav III, i: Andersson, Thorbjörn & Jonstoj, Tove & Lundquist, Kjell (red.), 2000, *Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år*, Stockholm: Byggförlaget, sid. 96-105.

Olausson, Magnus, 2000, Fredrik Magnus Piper, i: Andersson, Thorbjörn & Jonstoj, Tove & Lundquist, Kjell (red.), 2000, *Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år*, Stockholm: Byggförlaget, sid.106-115.

Persson, Thomas, 1976, Nötanabben. Kring ett återfunnet järnåldersgravfält, i: *Blekingeboken, Årsbok för medlemmarna i Blekinge Musei- och Hembygdsförening Årg. 54 1976*, Karlskrona, sid. 7-25.

Persson, Thomas & Steinbach, Sten, 2001, *Sten på sten - råd om kallmurar*, Karlskrona: Blekinge museum.

Riksintrasse för naturvård och friluftsliv, handbok 2005:5, Stockholm: Naturvårdsverket.

Setterby, Åsa; Gustavsson, Roland; Jakobsson, Anna; Lorentzon, Kenneth and Lundquist, Kjell (2000), *Ronneby Brunnspark. Vårdplan – Övergripande Riktlinjer och detaljerade åtgärdsförslag för Ronneby Brunnsparkens bevarande, vård och utveckling*, Rapport 00:5, Institutionen för Landskapsplanering Alnarp: SLU.

Sjöbeck, Mårten, 1950, *Bleking. Färdvägar och vandringsstigar utgående från järnvägarna*, Stockholm: Seelig.

Sjöborg, N.H., [1792] 1968, *Blekinges Historia och Beskrivning*. Med förord av T. Rosencrantz, Malmö: Blekingia.

Skarhults trädgårdar och parker – historisk dokumentation och åtgärdsförslag, 2001, Övningsuppgift ”Skånska slott – att förvalta tusen trädgårdsår” i kursen La28, Trädgårdsrestaurering vt 1999, red. Anna Jakobsson, Rapport 01:5, Institutionen för landskapsplanering Alnarp: SLU.

Svenstorp – en historisk trädgård i levande tradition, 2001, Övningsuppgift ”Skånska slott – att förvalta tusen trädgårdsår” i kursen La28, Trädgårdsrestaurering vt 1999, red. Anna Jakobsson, Rapport 01:7, Institutionen för landskapsplanering Alnarp: SLU.

Swahn, Sven-Öjvind, 1942, Blekinge landshövdingar, i: Leander, Sigfrid (red.), 1942, *En bok om Blekinge*. Minnesskrift i anledning av landshövding Sven Hagströmers ämbetstid 1924-1942, Blekinge musei- och hembygdsförbund, Karlskrona, sid. 69-130.

Swahn, Sven-Öjvind, 1962, *Gamla Karlskronagårdar och deras ägare*, Lund & Karlskrona: Cygnus.

Swahn, Jan-Öjvind, 2006, *Klassiska symboler*: en uppslagsbok, Bromma: Ordalaget Bokförlag.

von Sydow, Wald., 1938, *Svenska gods och gårdar*. D 9, Blekinge, Uddevalla: Svenska gods och gårdar.

Söderwall, Emil, 1879, *Ronneby. Dess helsobrunnar och bad. Handbok för kurgäster*, Stockholm: Förlagsföreningen.

af Trolle, H., 1878, Ett fosterländskt Bildergalleri, LXVIII, Johan af Puke, i: *Svenska Familj-Journalen*, band 17, årgång 1878, Halmstad: Gernandt.

Vide, Sten-Bertil, 1966, *Sydsvenska växtnamn*, Lund: Gleerupska universitetsbokh. förlag.

Vrams Gunnarstorps park – historia och framtid, 2001, Övningsuppgift ”Skånska slott – att förvalta tusen trädgårdsår” i kursen La28, Trädgårdsrestaurering vt 1999, red. Anna Jakobsson, Rapport 01:7, in press, Institutionen för landskapsplanering Alnarp: SLU.

Wachtmeister, Hans, 1914, *Blekinge läns kungl. hushållnings-sällskaps historia 1814-1914*, Karlskrona: Blekinge läns hushållningssällskap.

Wallström, Erik, 2003, Dristighetens kölherre, i: *Marinmuseum årsbok 2003*, Karlskrona, sid. 90-107.

Widgren, Åke, 1990a, *Göholm. Naturvärden och markhistoria*, Rapport 1990:2, Karlskrona: Länsstyrelsen i Blekinge län.

Widgren, Åke, 1990b, Naturen på Göholm, i: *Blekinges Natur 1990*, årsbok för blekingsk naturvård, Karlskrona: Blekinge naturskyddsförbund.

Wijnblad, Carl, [1755] 1993, *Ritningar på Fyratio Wåningsbus Af Sten, och Trettio af Träd, Samt åtskilliga Lustbus, m.m.*, Stockholm.

Wærn, Kolbjörn, 2000, Rudolf Abelin, i: Andersson, Thorbjörn & Jonstoj, Tove & Lundquist, Kjell (red.), 2000, *Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år*, Stockholm: Byggförlaget, sid. 144-145.

Ödman, Otto Emanuel, [1850] 1925, Listerby. En sockenbeskrivning av Otto Emanuel Ödman. Meddelad av Pehr Johnsson, i: *Blekinge-bygder, årsbok utgiven av Blekinge hembygdsförbund 1925*, Sölvesborg.

10. Bilagor

1.

Trädgårdsmästare/Trädgårdsdrängar/Trädgårdsarrendatorer - 1800-tal

Tjänstgöring på Göholm under åren	Namn	Titel	Familj	Födelseår	Födelseställe/ Flyttade senast från	Flyttade till
?						
?-1817	Adam Nyman	Trädgårdsdräng	hustru, 2 söner, 2 döttrar	1767	Haglösa/?	Guralöf i Skåne
1816-1834	Niklas/Nicolaus Andersson	Trädgårdsdräng/senare Trädgårdsmästare	hustru Botilla Nilsdotter och 4 barn	1794	Wissefjärda/Nättraby	Rödeby
1834-1837	Sven Nilsson	Trädgårdsdräng	hustru Caroline och en son	1808	?/?	Ronneby
1837-1838	Anders Holm	Trädgårdsmästare	trolovad i Hjortsberga	1813	Björnekulla/Hjortsberga	Nättraby
1839-1850-tal	Gustaf Carlberg	Trädgårdsdräng först, Trädgårdsmästare senare	Elin AndersDotter/Madame Carlberg - förestånderska i ladugården, 3 barn	1794 el. 1797	Skatelöf/Nättraby	?
1858-1860	Anders Jönsson	Trädgårdsdräng	?	?	?	?
1859	Sven Christiansson	Trädgårdspojke	?	?	?	?
1860-1862	Ola Olsson	Trädgårdsdräng el. mästare (svårt att tyda)	?	1835	Listerby/Sölvesborg	Stockholm
1863-1864	Hans Jönsson	Trädgårdsdräng	?	?	?	?
1879-1879	Oskar Emil Andersson	Arrendatorn af trädgården (f.d. inspektör)	hustru Olivia Emilia Ulrika Malmberg och 3 barn	1849	Karlskrona/Wirestad	?
1879-1887	Fredrik Carl Psilanderhjelm	arrendator	hustru Lovisa Christina och 4 barn	1846	?/Lösen	Mellby, Kristianstad län
1880-1888	Nils Svensson Sjöholm	Trädgårdsmästare	hustru Elin och 6 barn	1849	Fjelkestad/Sölvesborg	Jämsböge
1890-1892	Sven Johan Larsson	Trädgårdsmästare?	hustru Ingrid Maria Lindström och oäkta dotter + gemensam son	1864	Augerum/Lösen	?
1893-1897	Anders August Bergendahl	Trädgårdsmästare	hustru Kristina Lovisa Lundberg	1866	L. Harrie/?	?
1897-1898	Nils Persson	Trädgårdsmästare	hustru Anna Johansson, 3 döttrar	1870	Skurup/?	?
1898-1899	Carl Axel Brisén	Trädgårdsmästare	?	1875	Stenbrohult/Söderhamn	?

Trädgårdsmästare/Trädgårdsdrängar/Trädgårdsarrendatorer på Göholm under 1800-talet. Uppgifterna är hämtade från LLA, husförhörlängder, Listerby AI:1-AI:15 och Sällberg, privat arkiv, kontoböcker 1850-tal.

Brunius, Carl Georg, 1851, *Konstanteckningar under en resa år 1849 från Lund om Linköping och Strengnäs till Fahlun och åter om Uppsala, Stockholm och Vexjö*, Lund.

- Inget av intresse för detta arbete.

Hellner, Brynolf, 1938, Karlskronagårdar, i: *Blekingeboken, årsbok för Blekinge hembygdsförbund och Blekinge museum 1938*, Karlskrona.

- Inget om Kungshuset i Karlskrona, eller om Göholm.

Johnsson, Pehr, 1926, Jacob Södergrens resa i Blekinge 1759, i: *Blekingeboken, årsbok för Blekinge hembygdsförbund och Blekinge museum 1926*, Karlskrona.

- Inget av intresse för detta arbete.

Karlsson, William, 1926, Ett brottsstycke ur kusinernas dagbok, Peter Jakob Hjelms och Henrik Gistréns resa genom Blekinge sommaren 1805, i: *Blekingeboken, årsbok för Blekinge hembygdsförbund och Blekinge museum 1926*, Karlskrona.

- Inget av intresse för detta arbete.

Linnerhielm, Jonas Carl, 1797, Bref under resor i Sverige, Vol, 1, *Bref under resor i Sverige*, Stockholm.

- Står om Ronneby och brunnen, men inte om Göholm.

Linnerhielm, Jonas Carl, 1816, Brev under resor i Sverige, Vol. 3, *Bref under senare resor i Sverige*, Stockholm.

- Här reser han i helt andra delar av Sverige.

Lustgården, årsskrift för Föreningen för endrologi och parkvård, 1930, Lidingö.

- Här finns en artikel som handlar om Johannishus, Vambåsa, Tromtö och Skärvfa, men inte om Göholm.

Thersner, Ulric, 1946, *Fordna och närvarande Sverige*, Stockholm.

- Skärfva, Djupadal, Johanneshus (Johannishus) och Tromtö finns med.

Tidström, Anders, 1980, *Anders Tidströms resa i Halland, Skåne och Blekinge år 1756: med rön och anmärkningar uti oeconomien, naturalier, antiquiteter, seder, lefnads-sätt*. Utg. af Martin Weibull, Köpenhamn.

- Reser fram till Karlshamn och därefter norrut mot Småland.

Äldre handlingar rörande Skåne, Halland, Blekinge och Bohus län, 1871, Riksarkivet, Stockholm.

- Inget av intresse för detta arbete.

Ödeen, Nils, 1934, Vägar och städer, bygder och gårdar i Bleking. En ortnamnsstudie, i: *Blekingeboken: årsbok för Blekinge hembygdsförbund och Blekinge museum 1934*, Karlskrona.

- Inget av intresse för detta arbete.

Österling, Anders, 1934, *Skånska utflykter*, Stockholm

- Skriver om Skärva, Johannishus, Wambåsa och Tromtö, men inte om Göholm.

